

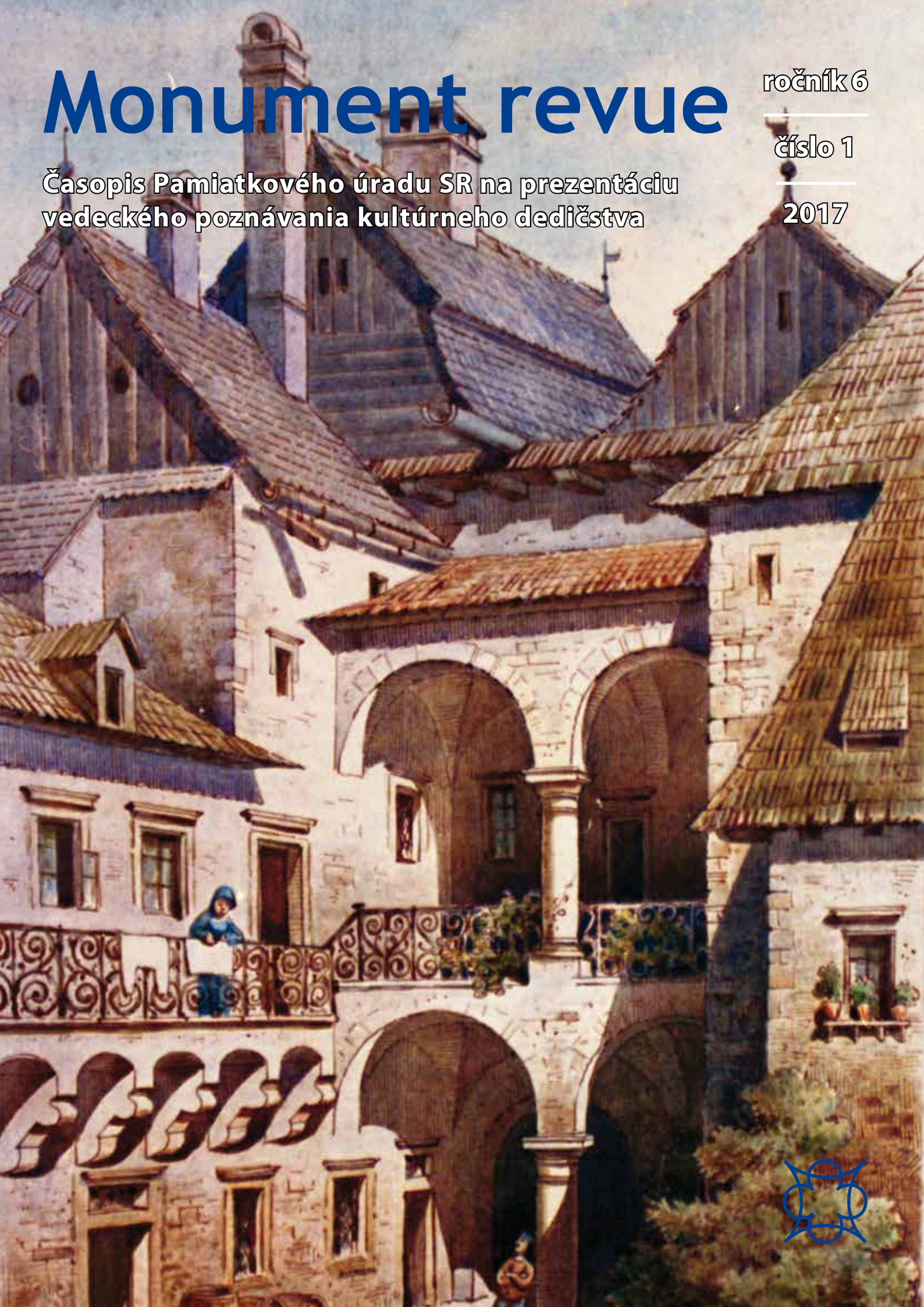
Monument revue

ročník 6

číslo 1

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva

2017

Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Paul Mahringer: Minulosť a budúcnosť inventarizácie v Rakúsku /2

Ludmila Hůrková, Kristina Uhlíková, Dalibor Prix: Soupisy uměleckých památek v českých zemích /18

Peter Buday: Pokus(y) o súpis /26

Selysette Somorjay, Andrea Haris: Ťažké začiatky – chýbajúce závery /32

Eva Krížanová: Polstoročie prvého Súpisu pamiatok na Slovensku /39

Norma Urbanová, Jarmila Lalková: Aktualizácia súpisu pamiatok na Slovensku /45

Lubica Szerdová-Velasová: Cesta(y) inventarizácie a súpisov pamiatok na Slovensku /52

Monumentológia

Dana Marcinková: Evidencia – jeden zo základných pilierov starostlivosti o historickú zeleň /60

Štefan Oriško: Pamiatka ako pojem a počiatky uhorskej monumentológie v 19. storočí /66

Kornel Divald: Starožitnosti Levoče /70

Osobnosti

Cena Alžbety Güntherovej-Mayerovej 2017 a Medzinárodný deň pamiatok a historických sídiel /73

Kristína Markušová: PhDr. Alexander Balega /76

Mária Spoločníková: Pionierske reštaurátorské prieskumy /77

Knižnica

Bohumil Samek: O nových Národných kultúrnych památkách na Slovensku /80

Katarína Kolbiarz Chmelinová: Nový poľský Dehio – recenzia /82

Miloš Dudáš: Pochovaní pod pamiatkami /85

Ingrid Halászová: Portrét v renesančnom malírství v českých zemích /86

Príloha

PhDr. Norma Urbanová – výber výskumnej a publikačnej činnosti za roky 1967 – 2016 /88

Na obálke:
s. 1 – Levoča, pohľad do dvora
meštianskeho domu, reprodukcia kresby
V. Miškovského z roku 1874.
Reprofoto: Archív PÚ SR, č. n. 138516.
s. 4 – Zábery z terénneho výskumu
pamiatok v Prešovskom kraji v roku 1957.
Foto: A. Jursa, H. Fialová, 1957.

Editorial

Vážení čitatelia,

dostáva sa vám do rúk prvé tohtoročné číslo Monument revue venované 50. výročiu Súpisu pamiatok na Slovensku, ktorého prvý diel vydal Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody vo vydavateľstve Obzor v roku 1967. Teší nás, že sme mohli osloviť spoluautorku tohto diela a účastníčku prvých povojnových výskumných výprav za slovenskými pamiatkami, historičku umenia Evu Križanovú, aby nám priblížila myšlienku „súpisu“ a jeho úspešnú realizáciu. Je to zároveň príležitosť uctiť si generáciu silných osobností historikov umenia, architektov, historikov, etnografov, archeológov a iných odborníkov, ktorí stáli pri zrode a formovaní slovenskej pamiatkovej starostlivosti, a ktorých vám predstavujeme aspoň v obrazovej prílohe. Chronologicky nadväzujúci príspevok Normy Urbanovej a Jarmily Lalkovej vyzdvihuje úlohu Projektového ústavu kultúry pri realizácii komplexných pamiatkových výskumov v 80. rokoch 20. storočia, ako aj nový smer v evidencii pamiatok spojený s automatizáciou a informatizáciou. Pokračujúci modernizačný trend odhalil nutnosť zavedenia unifikovanej terminológie pre popis jednotlivých druhov pamiatok. Deväťdesiate roky sa preto niesli v znamení tvorby príslušných metodík a smerníc. Je škoda, že doteraz ostali len vo forme interného rukopisného materiálu. Napríklad elektronická forma online prístupného terminologického slovníka vysvetľujúceho pojmy súvisiace s pamiatkami a ich ochranou by bola nielen výborným pracovným nástrojom pre všetkých zainteresovaných odborníkov, ale zároveň by sa stala základom pre profilovanie monumentológie ako samostatnej vednej disciplíny. Súčasný stav revízie pamiatkového fondu Slovenska, aktualizácie údajov v informačnom systéme a tvorbu novej edície súpisu národných kultúrnych pamiatok prezentuje jej editorka Ľubica Szerdová. Nielen jej článok, ale predovšetkým tlačové, elektronické i digitálne výstupy realizované kolektívom pracovníkov a externých spolupracovníkov Pamiatkového úradu SR, svedčia o sile a kompetencii inštitúcie plniacej výnimočné poslanie v celospoločenskom kontexte, a to aj vďaka zdravej zaťaženosti, resp. ambicióznosti jej generálnej riaditeľky Kataríny Kosovej, ktorá sa za nijakých zložitých okolností nemienila vzdať úlohy tvorby nového súpisu pamiatok.

Súpis pamiatok, samozrejme, nie je len problematika slovenskej ochrany pamiatok. Je to celoeurópsky, či celosvetový fenomén, ktorý pamiatkovú starostlivosť sprevádza od jej prvopočiatkov. Myšlienka nevyhnutnosti poznať a obsiahnuť pamiatkový fond v nejakom zozname, inventári, súpise, či katastri dozrela v prvej tretine 19. storočia v Nemecku, odkiaľ sa šírila najmä do oblastí nemeckého kultúrneho vplyvu. Preto ani v našom časopise nemôže chýbať tento minimálne stredoeurópsky kontext súpisovej problematiky. Prinášame vám preklad obsiahleho článku rakúskeho pamiatkara Paula Mahringera, ktorý je výborným zhrňujúcim prehľadom minulých i súčasných snažení rakúskej ochrany pamiatok v oblasti inventarizácie. Počiatky evidencie a inventarizácie pamiatok v uhorskej časti habsburskej monarchie analyzuje Peter Buday. Zo zachovaných prameňov je zrejme, že išlo najmä o pamiatkový fond zachovaný na území dnešného Slovenska. Mimoriadne si ceníme príspevok maďarských kolegyň Sélysette Somorjay a Andrey Haris mapujúci minulý i súčasný stav maďarskej pamiatkovej topografie uviaznutej na mŕtvom bode. Historické súpisy českých a moravsko-sliezskych pamiatok, ktoré kolegom v Českej republike sčasti supľujú chýbajúce súčasné diela, predstavuje kolektív autorov z Ústavu dejín umenia AV ČR Ludmila Hůrková, Kristína Uhlíková a Dalibor Prix. Súpisovú tvorbu našich severných susedov, inšpirovanú už takmer legendárnym Dehiom, reprezentuje najnovšia publikácia súpisu umeleckých pamiatok Malopoľska, ktorej recenziu s rozsiahlym kontextovým komentárom napísala Katarína Kolbiarz Chmelinová.

Kapitolu Monumentológia už tradične venujeme príspevkom z dejín ochrany pamiatok, ktorým sa venuje Štefan Oriško. Sústredil sa na definovanie pojmu pamiatky v uhorskej monumentológii 19. storočia. Poctou najnovšiemu počinu Pamiatkového úradu SR, súpisu pamiatok Levoče, je preklad dnešným čitateľom väčšinou neznámych textov Kornela Divadla, ktorý skúmal levočské „starožitnosti“ na začiatku 20. storočia. Teoreticko-metodologickú problematiku zameranú na súpis pamiatok patriacich do skupiny historickej zelene predkladá Dana Marcinková. V kapitole Osobnosti opäť nájdete medailóniky ľudí, ktorí ochrane pamiatok zasvätili celý život, a ktorých Pamiatkový úrad SR vyznamenal Cenou Alžbety Güntherovej-Mayerovej, ako aj tých, ktorí opustili naše rady. V prílohe prikladáme úctyhodné portfólio pamiatkarky a výskumníčky Normy Urbanovej.

Milí čitatelia, verím, že aj „súpisové“ číslo Monument revue si nájde cestu do vašich knižníc a prispeje k rozšíreniu vášho poznania z minulosti i súčasnosti pamiatkarskej disciplíny, ktorá nám prináša toľko starostí i potešenia ako všetkým generáciám našich predchodcov.

Martina Orosová

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 6, číslo 1, 2017, august 2017

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111
IČO 31 755 194
e-mail: redakcia@pamiatky.gov.sk
Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Hlavná redaktorka:

Mgr. Martina Orosová, PÚ SR Bratislava

Redakčná rada:

Mgr. Peter Buday, PhD., FF UK Bratislava
Mgr. Katarína Kolbiarz Chmelinová, PhD.,
FF UK Bratislava

Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava
Mgr. Bronislava Porubská, PÚ SR Bratislava
Ing. arch. Lívia Šišláková, FA STU Bratislava

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Riháková

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzenti:

doc. PhDr. Ingrid Ciulisová, DrSc.
Ing. arch. Viera Dvořáková, PhD.
prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.

Tlač: DOLIS, s. r. o., Bratislava

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií,
kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe
len s predchádzajúcim písomným súhlasom
vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

Zoznam autorov:

Mgr. Peter Buday, PhD., FF UK Bratislava
budaypet@gmail.com
doc. Ing. Miloš Dudáš, CSc., KPÚ Žilina
milos.dudas@pamiatky.gov.sk
Mgr. Ingrid Halászová, PhD., TU v Trnave,
ingridtibrana@gmail.com
Dr. Andrea Haris, PhD., Budapešť,
dr.andreaharis@gmail.com
Mgr. Ludmila Hůrková, Ústav dejín umění AV ČR,
hurkova@udu.cas.cz
Mgr. Katarína Kolbiarz Chmelinová, PhD., FF UK
Bratislava, *katarina.chmelinova@uniba.sk*
Mgr. Eva Križanová, Bratislava
Ing. arch. Gabriela Kvetanová, KPÚ Trnava
gabriela.kvetanova@pamiatky.gov.sk
doc. Ing. arch. Jarmila Lalková, PhD., FA STU
lalkova@fa.stuba.sk
Dr. Paul Mahringer, Bundesdenkmalamt Viedeň
paul.mahringer@bda.gv.at
Ing. Dana Marcinková, PÚ SR Bratislava
dana.marcinkova@pamiatky.gov.sk
Ing. Kristína Markušová, KPÚ Košice
kristina.markusova@pamiatky.gov.sk
PhDr. Štefan Oriško, CSc., FF UK Bratislava
stefan.orisko@uniba.sk
Mgr. Martina Orosová, PÚ SR Bratislava
martina.orosova@pamiatky.gov.sk
PhDr. Dalibor Prix, CSc., Ústav dejín umění AV ČR,
prix@udu.cas.cz
PhDr. Bohumil Samek, Brno
Ing. Eva Semanová, KPÚ Prešov
eva.semanova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Sélysette Somorjay, ELTE BTK
Művészettörténeti Intézet (Budapest)
somorjay.s@gmail.com
Dr. h. c. Mária Spoločníková, akad. mal., Košice
Mgr. Ľubica Szerdová-Velasová, PÚ SR Bratislava
lubica.szerdova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Kristína Uhlíková, Ph.D., Ústav dejín umění
AV ČR, *uhlíkova@udu.cas.cz*
PhDr. Norma Urbanová, Bratislava

Minulosť a budúcnosť inventarizácie v Rakúsku

PAUL MAHRINGER

Originál: MAHRINGER, Paul. Geschichte und Zukunft der Inventarisierung in Österreich. In *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, roč. 64, 2010, č. 3/4, s. 231-252.

Pozn. red.

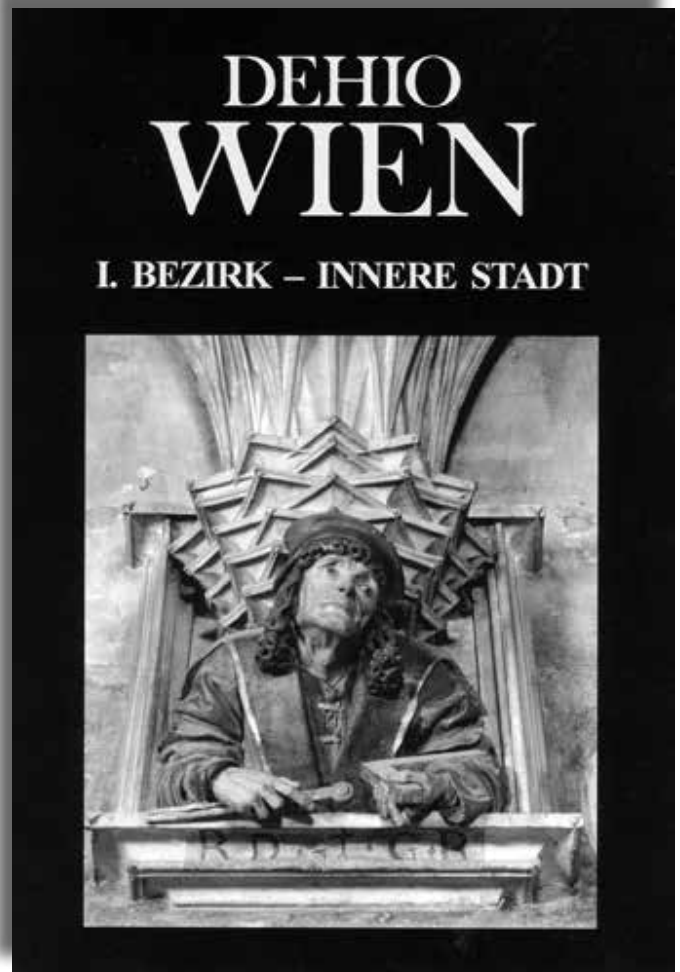
Preklad článku uverejňujeme s láskavým dovolením autora.

Rakúsky Spolkový pamiatkový úrad (*Bundesdenkmalamt*) sa v súčasnosti nachádza vo fáze reštrukturalizácie, keď sa detailne preskúmajú všetky činnosti úradu a preveruje sa ich súslednosť. V čom spočívajú silné stránky? Čo je treba zlepšiť? A tak sa vynárajú aj nové otázky ohľadom inventarizácie.

Doteraz boli opakovane publikované predovšetkým kratšie príspevky k dejinám inventarizácie a jej medzníkov v Rakúsku.¹ V súčasnosti sa na Spolkovom pamiatkovom úrade intenzívne pracuje na novom IT systéme. Detailnejší pohľad do dejín tejto inštitúcie, môže prispieť k správnym rozhodnutiam v budúcnosti. Rozsiahle citáty pritom nechajú priamo prehovoriť najdôležitejších protagonistov. V tomto zmysle môžeme považovať predložený článok za podklad na diskusiu, ktorá sa bude týkať budúcnosti inventarizácie vo veku nových technológií a médií.² Inventarizácii špecifických materií, ako sú nástenné maľby alebo vitráže v tejto súvislosti nemôže byť venovaná pozornosť, pričom nám zostáva dúfať, že prinajmenšom inventarizácia vitráží bude môcť byť ukončená v dohľadnej dobe.³

Schinkel a začiatky inventarizácie v Nemecku

Skúsenosti z Francúzskej revolúcie a jej následkov, akými boli bolestivá strata pamiatok ako výsledok vandalizmu a plienenia, ako aj rúcanie historických budov v Nemecku na základe sekularizácií a nedostatočného ocenenia ich hodnôt, podnietili Karla Friedricha Schinkela v roku 1815 ku spísaniu Memoranda pamiatkovej starostlivosti (*Memorandum zur Denkmalpflege*). Toto memorandum z neho urobilo priekopníka myšlienky inventarizácie v Nemecku. Zasadzoval sa v ňom o zriadenie takého úradu, ktorého prvým podnikom malo byť vyhotovenie zoznamov všetkého, čo sa nachádza vo vašom okrsku, a tieto zoznamy nech sú doplnené hodnotením stavu vecí a opisom spôsobu, ako by sa dali zachovať.⁴ Udivujúci je rozsah pamiatok, ktoré chcel Schinkel zahrnúť do súpisu. Mal obsahovať všetky pamiatky od kostolov, kláštorov, zámkov až po fontány a náhrobky. Chýbať nemal ani zoznam ich vnútorného vybavenia.⁵ Potom ako na základe týchto zoznamov človek získa prehľad, bude možné vypracovať plán, ako by mohli byť tieto pamiatky zachované, aby mohli oslaviť

ľud a podporiť jeho národné vzdelanie a záujem o dávnejšie osudy vlasti. ... Tu sa však v žiadnom prípade nesmie uplatniť princíp, podľa ktorého postupovali Francúzi, že všetko, čo bolo svojím spôsobom významné, odvliekli zo svojho miesta do Veľkého múzea v hlavnom meste.⁶

Pre Schinkela je súpis pamiatok neodmysliteľným základom pri konštituovaní pamiatkového úradu, pretože chrániť môžeme len to, o čom vieme, že to existuje.⁷ Čím detailnejší súpis je, tým lepšie môže úrad konať a pamiatky chrániť, aby mohli oslaviť ľud a podporiť jeho národné vzdelanie a záujem o dávnejšie osudy vlasti.⁸

Prvé pokusy o inventarizáciu v Nemecku sa objavili v Prusku v 20. rokoch 19. storočia. Tieto však stroskotali presne tak, ako prieskumy pamiatkového fondu Ferdinanda von Quast, ktorý v rokoch 1844 – 1845 vytvoril drahé dotazníky, ktoré boli rozposlané duchovným krajiny. Očakávaný úspech sa však Quast považuje na základe jeho dotazníkov za zakladateľa vedeckého súpisu pamiatok v tejto krajine.⁹ Prvý pruský inventár *Die Baudenkmäler im Regierungsbezirk Cassel* (Stavebné pamiatky vo vládnom okrese Kassel) vyšiel až v roku 1870. Slúžil ako predloha na početné diela následne vydané v celom Nemecku. Zatiaľ čo počiatočné inventáre boli bez obrázkov, postupom času fotografický materiál

stále narastal, až sa okolo roku 1900 fotke pripisovala stále dôležitejšia úloha.¹⁰

Začiatky inventarizácie v Rakúsku

Ako vyzerá začiatok štátnej inventarizácie v Rakúsku? *Všade tam, kde bola venovaná pozornosť umeleckým pamiatkam krajiny, sa skôr či neskôr dospelo k presvedčeniu, že základom všetkých činností v tejto sfére je čo najpodrobnejšie konštatovanie, čo je z objektov tohto druhu zachované a kde sa to nachádza,*¹¹ začína prezident c. k. Centrálnaj komisie pre výskum a zachovanie umeleckých a historických pamiatok (K. K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale), Joseph Alexander Freiherr von Helfert svoj článok k téme *Österreichische Kunst-Topographie* (Rakúska umelecká topografia), ktorý vyšiel v roku 1881 v informačnom hárku (*Mittheilungen*) uvedenej komisie. Odkazuje aj na činnosť v iných európskych krajinách, osobitnej pozornosti sa dostáva príručiek Wilhelma Lotza.¹² Následne sa v spojitosti s inventarizáciou dostáva k obzvlášť namáhavej počiatkovej činnosti jeho vlastnej inštitúcie: *V roku 1850 založená a roku 1854 v činnosť uvedená c. k. Centrálna komisnia pre výskum a zachovanie umeleckých a historických pamiatok obsiahla pôsobenie, na ktorého vrchole stáli prieskum a klasifikácia zachovaných stavebných pamiatok; mala by, ako stojí v § 5, tak skrz vlastné pôsobenie ako aj skrz sprostredkovanie svojich orgánov vykonať dôkladný prieskum všetkých zachovaných historických stavebných pamiatok a spísať o tom zoznamy. ... Konzervátor na seba prevzal podľa § 5 povinnosť založiť alebo viesť evidenciu všetkých v jeho okrsku sa nachádzajúcich stavebných pamiatok, ktoré sú zaujímavé z pohľadu dejín umenia alebo inej vedy. ... Zo zamýšľaných zoznamov a popisov má konzervátor poslať odpis Centrálnaj komisii do Viedne a periodicky tieto zoznamy dopĺňať.*¹³ Túto povinnosť plnil podľa svojich síl a možností každý ďalší konzervátor... *Ale samotná Centrálna komisnia v tejto časti svojej programovej činnosti v začiatkoch svojho účinkovania a potom aj v dlhých nasledujúcich rokoch tento cieľ z ľahko pochopiteľných príčin neplnila.*¹⁴ Zverejňovanie nových výsledkov výskumov v informačnom hárku *Mittheilungen* a v ročenke *Jahrbuch* na základe prísunu zo všetkých strán vždy čerstvého materiálu si vyžiadalo veľa úsilia. Medzitým odviekli dôležitú prácu na poli inventarizácie iní, napríklad Viedenský starožitnícky spolok (*Wiener Alterthumsverein*) alebo Vlastivedný spolok (*Verein für Landeskunde*). V súvislosti s rozšírením kompetencií v roku 1873 bolo konečne rozhodnuté o začatí prác na vypracovaní inventárov. Vytvorenie takýchto diel malo mať tú výhodu, že majitelia sa mali dozvedieť o význame svojich objektov, mali podnecovať záujem verejnosti, a napokon, súpisy pamiatok mali byť nevyhnutným základom pri tvorbe pamiatkového zákona.¹⁵ Už v roku 1874 bola založená komisnia, ktorá mala navrhnúť zásady inventarizácie. Kvôli neprítomnosti, resp. kvôli chorobám jednotlivých členov mohla byť ministerstvu predložená správa o výsledkoch činnosti komisie až o dva roky neskôr. Plány a koncepty boli v konkrétnejšej podobe následne do roku 1879 schválené ministrom kultúry a vyučovania, a teraz sa mohla začať skutočná práca.¹⁶ Kvôli lepšej prehľadnosti súpisov podľa regiónov sa malo začať s Dolným Rakúskom, Korutánskom a Salzburgom. V roku 1879 boli rozposlané dotazníky adresované konzervátorom a korešpondentom Centrálnaj komisie, farárom, starostom obcí, spolkom atď.¹⁷ Vyplnených dotazníkov sa späť vracalo skutočne čím ďalej tým viac. Potom sa

Joseph Alexander Freiherr von Helfert

mohlo pristúpiť k cestovaniu za účelom porovnávania, kontrolovania a dopĺňovania, čím sa mala overiť správnosť vyplnených dotazníkov. Následne v roku 1883 boli stanovené Základy pre spisovanie a publikovanie umeleckej topografie (*Grundzüge zur Verfassung und Publication der KunstTopographie*) v publikácii Normatívy c. k. Centrálnaj komisie:

§ 1. Účel. Publikovanie čo možno najúplnejšieho, obšírneho a vedecky opisného zoznamu zachovaných umelekohistorických pamiatok, menovite takých, o ktorých zachovanie sa pre ich dôležitosť treba určitým spôsobom postarať a povedomie o nich presadiť v širokých kruhoch.¹⁸ Topografia má zahŕňať: A) Nehnutelné umelecké a historické pamiatky ako napríklad prehistorické, rímske, stavebné pamiatky stredoveku a novej doby do roku 1750, ako aj objekty, ktoré s nimi súvisia. B) Hnutelné umelecké objekty všetkého druhu ako aj C) inventarizáciu archívov, ktorá sa má odvíjať separátne. *Umelecká topografia obsiahne všetky v ríšskej rade zastúpené kráľovstvá a kraje. Publikovaná bude vo zväzkoch podľa korunných krajín, pre väčšie potom v podskupinách, podľa princípu, ktorý sa určí od prípadu k prípadu.*¹⁹ Ďalej bude potrebné podľa § 14 pamiatky „klasifikovať“ do štyroch kategórií. Ilustrácie sa budú pridávať len výnimočne.²⁰ V tomto zmysle vyšiel nakoniec v roku 1889 len jeden zväzok, a to *Vojvodstvo korutánske*. V predslove hovorí Helfert o tom, že od niektorých vyššie uvedených regulatív bolo napokon upustené. Zväzok bol bohato ilustrovaný a dištancoval sa od „klasifikácie“ pamiatok podľa ich umelekohistorickej hodnoty, ... umelého významu, štylistickej jedinečnosti alebo ... ich historickej pamäti, všeobecnej reprezentatívnej umeleckej epochy alebo štýlového smeru; a ... ich historickej alebo umeleckej hodnoty.²¹ *Aj keď by bola bývala takáto klasifikácia pamiatok bez pochyb hodnotná, a aj keď sa zdalo byť príťažlivým, dať sa na takúto charakteristiku, objavili sa však pri jej uskutočňovaní také významné ťažkosti, že všeobecne uspokojivý výsledok nemohol byť očaká-*

vaný, a preto sa nakoniec Centrálna komisia rozhodla upustiť od tejto klasifikácie aj napriek tomu, že počas príprav na vydanie už bola v pomerne pokročilom štádiu rozpracovania.²²

Max Dvořák a znovuzrodenie umeleckej topografie (Kunsttopographie)

To, že v roku 1907 vyšiel znovu „prvý zväzok“ *Kunsttopographie* (Umeleckej topografie), bolo dôkazom odvahy podniknúť na prelome storočí opätovný štart v tejto problematike. Už u Schinkela sa objavujúca dvojité požiadavka umeleckej topografie 19. storočia, menovite šírenie myšlienky pamiatkovej ochrany medzi verejnosťou, a s tým súvisiace zvýšenie povedomia obyvateľstva o pamiatkach, ako aj túžba po vlastnej zákonnej pamiatkovej starostlivosti, sa zatiaľ v rakúskych podmienkach nedala realizovať.

Helfert, v roku 1907 už v úctyhodnom veku 87 rokov, upozorňuje vo svojom predslove k tomuto druhému „prvému zväzku“ Umeleckej topografie na to, že v 90. rokoch 19. storočia boli generálnym konzervátorom Aloisom Rieglom vypracované nové zásady inventarizácie umeleckých pamiatok, ktoré priam revolučným spôsobom ovplyvnili hodnotenie celých kategórií pamiatok. *Súčasný zväzok popisuje pamiatky len jedného politického okrsku [Melk, pozn. autora] a prekonáva rozsah zväzku vydaného v roku 1889, ktorý zahŕňa pamiatky celej korunnej krajiny. Už na základe toho môžeme vidieť, ako už bolo naznačené, že tento počin musí byť považovaný za celkom iný a nie za pokračovanie práce z osemdesiatych rokov. ... Centrálna komisia si praje, aby Umelecká topografia predstavovala podnet na ďalšie vedecké bádanie, aby prispela k rozšíreniu úcty k pamiatkam a upevnila zmysel pre ich zabezpečenie a pietnu záchranu. Spolupracovníci a podporovatelia diela nájdu svoju najušľachtilejšiu odmenu v tom, že svojou prácou prispeli k prehĺbeniu domácej pamiatkovej starostlivosti a k pozdvihnutiu domácej pamiatkovej ochrany.*²³

Na Helfertov predslav nadväzuje slávny úvod Maxa Dvořáka, ktorý tu bude obšírnejšie citovaný, pretože je veľmi často interpretovaný. Na začiatku svojho úvodu Dvořák kritizuje súpisové diela, ktoré doposiaľ vyšli v Európe a podáva zbežný prehľad dejín tejto myšlienky. Na počiatku stáli nábožensko-hagiografické (zoznamy pre pútnikov) a komunálno-biografické inventárne diela (talianske mestské komunity v 15. storočí). Nasledovali diela reprezentujúce esteticko-doktrinálny postoj, ktoré aj klasicizmus považovali za estetický fenomén, ktorý nie je viazaný na teritoriálne hranice, a obsahovali v sebe aj prímes romantizmu (*podobne ako bol starší klasicizmus zvláštnym dogmaticko-estetickým hodnotením určitých umeleckých období, ovplyvnený historickou, filozofickou alebo aj politickou doktrínou*²⁴). *Filozofická a historická doktrína, na ktorej spočívajú, nepatrí už dnes o nič menej minulosti, ako biografický pragmatizmus opisov talianskych miest.*²⁵ Dvořák kritizuje inventarizačné diela podriadené čisto administratívnejmu cieľu, ktoré boli sčasti zaplnené zbytočnými historickými údajmi. Na tomto mieste nesmie byť opomenuté, že Dvořák koncipoval zväzok Melk pôvodne ako čistý inventár pamiatok nachádzajúcich sa vo verejno-právnom majetku so zreteľom na žiaduci pamiatkový zákon.²⁶ Od 18. storočia sa však etablovalo aj iné myšlienkové hnutie, pre ktoré všetky historické a súčasné hodnoty už viac nie sú stelesnením určitých daných právd, ale sú dokumentmi genetickej evolúcie, dokumentmi veľkého mystéria vzniku svetov a kultúr, ktoré sú určené predovšetkým na to, aby ako svedkovia už prekonaných štádií a naplňajúceho sa vývojového procesu obohatili ľudský

Alois Riegl

život nad mieru každodenných potrieb a pozdvihli jeho úroveň. Na tomto myšlienkovom smere spočíva nová historická metóda, ktorá prenikla aj poznámky a komentáre umeleckých topografií. ... V kunsthistorii sa už dávno presadila požiadavka, že metóda popisujúca dejiny vývoja nemá byť aplikovaná len v aparáte pomocných vied, ale aj v posudzovaní pamiatok, čoho následkom sa toto posudzovanie nebude odvíjať z pohľadu dogmatizmu, ale na základe skúmania významu umeleckých diel tak so zreteľom na lokálny ako aj všeobecný umelecký vývoj.²⁷

Dvořákova požiadavka aktuálnej inventarizácie obsahuje modernú vedeckú metódu dejín umenia (*na základe archívneho materiálu a slohových výskumov*²⁸), ktorá považuje každé umelecké dielo za dokument a výraz svojej doby, zaradený v topografickom a chronologickom slede medzi ďalšie objekty. Ale to ešte nestačí. *Ďaleko za hranicami vedeckého bádania sa vyvinul všeobecný vzťah k pamiatkam, celkom analogicky k novému poňatiu historických problémov. Určujúcim pre nový pamiatkový kult je to, že sa už viac nezameriava výlučne na diela obzvlášť známych umelcov, umeleckých epoch alebo na také diela, ktoré naplňajú určité estetické predpoklady, ale zahŕňa všetky pamiatky, ktoré dokážu v pozorovateľovi vyvolať impresiu, ktorá má svoj pôvod v duševnom podieľaní sa na pamiatkach ako na dokumentoch bytia a zániku určujúcich vývojových zákonov. V umeleckých dielach minulosti nehľadáme určitý umelecký alebo iný ideál, ale nás zaujíma každá pamiatka, dokonca každý fragment pamiatky, ktorý môže byť považovaný za vierohodného svedka umeleckej jedinečnosti minulých generácií a vývoja umenia v minulých časoch.*²⁹

Tu je zrozumiteľne vykreslený spor s Rieglóvymi predstavami o pamiatke, ktoré publikoval vo svojom Návrhu

zákonnej organizácie ochrany pamiatok v Rakúsku (*Entwurf einer gesetzlichen Organisation der Denkmalpflege in Österreich*) v roku 1903, ktorý je známejší pod názvom Moderný kult pamiatok. Jeho podstata a vznik. (*Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung*). Nie nardarmo bola Umelecká topografia Melk venovaná Rieglovi in memoriam. Ide o slávnou hodnotu starobylosti, ktorá má v pozorovateľovi vzbudiť emóciu. Max Dvořák tematizuje aj v Rieglových spisoch o modernom pamiatkovom kulte spomínanú súhru medzi človekom a prírodou. Hovorí o „radosti z prírody“ (*Naturfreude*) a s ňou spojenej láske k rodnému kraju, ktorú má štúdium tohto zväzku v človeku prebudiť. *Na základe lokálneho usporiadania zostavená časť ponúka naproti tomu príležitosť pripomenúť si pre moderného pozorovateľa tak dôležitú a pre posúdenie starej umeleckej kultúry regiónu nevyhnutnú pamiatkovú hodnotu, ktorá spočíva v spolupôsobení pamiatok na utváraní určitých miestnych a krajinných scenérií, pokiaľ je vôbec takéto pôsobenie objektívne znázorniteľné, čo sa niekedy nedá vôbec a niekedy je to možné len pomocou obrazov. Aj obzvlášť markantné elementy krajinné krásy, ako integrujúcej súčasťi tohto pôsobenia, sa tu dočkajú zmienky. ... Ak sa však podarí tento program podľa podstaty veci splniť, nemala by z toho mať veľký úžitok len história umenia, pre ktorú predstavuje severne od Álp jednu z najdôležitejších túžob štýlovo-historické usporiadanie materiálu bez tradície [v protiklade s Talianskom, pozna. autora], ale by sa malo znovu a znovu daríť, aby bola pamiatková starostlivosť, za ktorej základ sa pokladajú hodnoty, tie, ktoré sú odvodené od dejín umeleckej kultúry krajiny a sú sumou historických kontinuit, ktoré predstavujú v rámci vývoja určitého územia a národa najdôležitejší prameň lásky k vlasti, obohatená nanovo a obzvlášť sugestívne, ako kedysi v talianskych komúnach, a aby bola premenená na všeobecný elementárny vzťah ku starým pamiatkam, ktorý štátna ingerencia pokladá za nepotrebný.³⁰*

Vždy, keď sa v Rakúsku hovorí o inventarizácii, odkazujú sa dotyční autori na tento úvod Maxa Dvořáka, ktorý sa – presiaknutý Rieglovými myšlienkami – najlepšie hodí na interpretácie rôznych smerov.³¹ Priam až revolučný výrok, *...nás zaujíma každá pamiatka, dokonca každý fragment pamiatky, ktorý môže byť považovaný za vierohodného svedka umeleckej jedinečnosti minulých generácií a vývoja umenia v minulých časoch, ponúka možnosť uchopiť pojem pamiatky veľmi zoširoka. Podobným spôsobom je revolučný aj predslov k druhému zväzku Umeleckej topografie z roku 1908, ktorý je venovaný okrajovým viedenským obvodom, v ktorom ide Dvořákovi o zachovanie viedenských predmestí, ktoré padajú za obeť prudkému rozvoju: Najrýchlejšie sa však tento proces naplňa v periférnych mestských častiach, kde sotva uplynie jediný deň bez toho, že by sa násilne zasahovalo do starého obrazu mesta, takže nie v priebehu desaťročí, ale behom len niekoľkých rokov z niekdajších lúbežných predmestí nezostane nič, než len literárne reminiscencie v starých opisoch a v piesňach ľudových spevákov.³² Táto Umelecká topografia sa však nestala slávnou pre opisy viedenských predmestí, ale v oveľa väčšej miere pre podrobný inventárny súpis súkromných umeleckých zbierok majetných domkárov.³³ Tým sa zároveň ukazuje vytvárajúca sa priepasť medzi teoretickými požiadavkami inventarizácie v predslovoch v porovnaní s „tradične“ vedeným súpisom.*

Max Dvořák

Georg Dehio a Príručka nemeckých umeleckých pamiatok (*Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*)

Ešte skôr, než bol pokrstený prvý zväzok prestížneho rakúskeho projektu Umeleckej topografie, sa inventarizáciou v Nemecku zaoberal celkom iný protagonista, čo v roku 1953 formuloval Paul Ortwin Rave nasledovne: *Ale ešte stále bolo vidieť zo všetkých strán prichádzať početné pokusy, série zväzkov, ktoré sa väčšinou nachádzali vo vývoji, neboli dokončené a postupne dospievali. A tu sa mohlo zdať priam ako rozviazanie gordického uzla rozhodnutie jedného muža, ktorý sa jednoducho vybral inou, kratšou cestou, aby, ako to už nedobrovoľne a nedostatočne podnikol Lotz (1863), vypracoval na začiatok stručný, súborný prehľad pre všetky časti našej vlasti. Georg Dehio...³⁴*

Už v roku 1899 podnietil Georg Dehio na zasadaní nemeckých historických a starožitníckych spolkov v Štrasburgu vydanie Príručky nemeckých umeleckých pamiatok a túto myšlienku ďalej rozvíjal aj v nasledujúcom roku, počas prvého dňa pamiatkovej starostlivosti, ktorý bol vyhlásený v roku 1900 v Drážďanoch.³⁵ Keďže nemohol byť osobne prítomný, prečítal Gustav von Bezold jeho písomný návrh na vydanie Príručky nemeckých umeleckých pamiatok. Na mysli mal príručku, ktorá *musí byť málo objemná, ľahko prenášateľná, čo možno najviac prehľadná vo svojej štruktúre, rovnako pohodlne užívateľná tak na písacom stole ako aj na cestách.³⁶*

Dehio predostrel niečo úplne nové: Sprievodcu po celkom vyhranenej kategórii umeleckohistorických pamiatok, menovite po „monumentoch“, teda po takých dielach architektúry, sochárstva a maliarstva, ktoré sa stále nachádzajú na svojom pôvodnom mieste, vo svojich „historických zväzkoch“... žiadny sprievodca po „vykorenených rastlinách“ v múzeách a zbier-

kach..., ale po takých miestach a mestách, kde sa „historicky vyvinutý kultúrny organizmus“ ešte stále nachádza v intaktnom stave alebo je ešte aspoň rozpoznateľný; lebo len tam môžu byť umelecké diela autentické. Je prirodzenejšie, ak my prichádzame k pamiatkam, než aby ony prichádzali k nám, to znamená do múzea, aby tam boli konzumované en gros, alebo aby sme ich formou obrázkov nosili do svojich domovov.³⁷ Na jednej strane išlo Dehiovi o vytvorenie cestovného sprievodcu po pamiatkach zachovaných in situ,³⁸ čím by sa odlišoval od bežných sprievodcov ako Baedeker (tu je meno autora taktiež synonymom diela ako v prípade Dehia) alebo nemecký Cicerone. Na druhej strane sa chcel vymedziť aj voči nemeckým inventárom a voči medzičasom už zastaranému dielu Wilhelma Lotza. ... v protiklade s inventármi ... má Príručka predstavovať selekciu ... V tomto ohraničení vyjde najavo, že Handbuch nechce byť nejakým generálnym registrom k inventárom, ale chce byť súdiacim, vysvetľujúcim sprievodcom cez masu pamiatok.³⁹

Mladí historici umenia mali prepracovať už existujúce inventáre, poprípade rešeršovať priamo na mieste a všetko podstatné dať v stručnosti na papier. Redakciu mal mať v rukách sám Georg Dehio. Takto bolo medzi rokmi 1905 a 1912 vydaných päť zväzkov, zahŕňajúcich celé Nemecko (stredné, severovýchodné, južné, juhozápadné a severné). Georgovi Dehiovi sa tak podarilo zrealizovať jednotný, aj keď nie na úplnosť zameraný súpis pamiatok celého Nemecka. Predovšetkým bolo uznané, že Handbuch na základe rezignácie na požiadavku úplnosti, ktorá musí zostať výsadou úradných inventárov, predstavuje selekciu, výber.⁴⁰ Ale aj napriek tomu mala koniec koncov naplniť aj požiadavku stať sa jednotnou príručkou pre celé Nemecko: Len podľa jednotlivých hľadísk vytvorená, celú ríšu zahŕňajúca, súpisy jednotlivých nemeckých štátov účelne spracúvajúca a, kde je to potrebné, aj dopĺňajúca stručná príručka môže zodpovedať všeobecne počítavanej požiadavke.⁴¹

Dehio a Riegl. Nacionalizmus verzus viacnárrodný štát

V roku 1905, ešte predtým, ako sa objavila nová prvá Umelecká topografia, zomrel Alois Riegl. Bol to rok, v ktorom Georg Dehio vydal prvý zväzok Príručky nemeckých umeleckých pamiatok. Prostredníctvom Maxa Dvořáka však mal Riegl aj po svojej smrti nadalej ovplyvňovať inventarizáciu. Vo svojom článku Nové prúdy v ochrane pamiatok (*Neue Strömungen in der Denkmalpflege*⁴²), ktorý publikoval v roku 1905, sa ešte sám Riegl ostro vyjadril proti Dehiovmu chápaniu pamiatky ako „kusa národného bytia“, ktoré Dehio prezentoval vo svojej slávnej cisárskej reči.⁴³

Georg Dehio: *Pamiatku nechránime* [doslova *nekonzervujeme*, pozn. preklad.] *preto, lebo ju považujeme za peknú, ale preto, lebo je časťou nášho národného bytia. Chrániť pamiatky neznamena hľadať potešenie, ale prejavovať pietu.*⁴⁴ Nemôže zabudnúť, aby s horúcim pocitom vďaka pripomenul, že len prednedávnom Jeho Veličenstvo cisár svojim osobným zásahom umožnil realizovať prianie Dňa pamiatkovej starostlivosti ohľadom vytvorenia príručky, ktorá by prehľadne pokryla celý nemecký pamiatkový fond. Všetky vrstvy musí preniknúť povedomie, že národ, ktorý vlastní mnohé a staré pamiatky, je národom vznešeným. Ak je už národ poučený o čo ide, potom môže prevziať voľbu a zodpovednosť tam, kde sa prítomnosť a minulosť dostanú do konfliktu. Pamiatkovú starostlivosť chceme vykonávať bez sentimentality, bez puntičkárstva, bez romantickej svojvôle, ako samozrejme a prirodzené vyjadrenie sebaúcty, ako uznanie práva mŕtvych pre dobro živých.⁴⁵

K tomu Riegl: *Dehio vystihol celkom presne, že esteticko-vedecká šablóna „umeleckých a historických“ pamiatok dnes už neplatí a že vskutku podstatný motív kultu pamiatok spočíva v altruistickom pociťovaní, ktorý nám za vnútornú povinnosť ukladá pietu, teda obetovanie určitých protistojacích egoistických snáh. Tento altruistický pocit ale Dehio uchopil ako národný: „Chráňme pamiatku ako kus národného bytia“. Takéto podanie sa nám zdá byť, na rovinu povedané, príliš úzke.*⁴⁶

Na nasledujúcom príklade sa nám ukáže rozdiel medzi Nemcom Dehiom a občanom mnohonárodnostného štátu Rieglom: *Mnohým priateľom pamiatok prednedávnom spôsobila úprimný žiaľ správa, že plánovanej železnici vo Wachau padne za obeť niekoľko starých domov, menovite v obci Weiskirchen. ... v kunsthistorickej súvislosti máme zato ale na iných miestach početné nepomerne hodnotnejšie náhrady, koniec koncov historické spomienky, ktoré sú vo Wachau početne zastúpené od Richarda Levie srdce až po Napoleona, však celkom chýbajú práve spomenutým domom, určeným na demoláciu. Čím to teda je, že ich hroziaci zánik nám aj napriek všetkým racionálnym úvahám prináša neutíchajúci ból? Nemôže to byť ničím iným, ako tým, že „staré“ samo osebe, nemoderné, je svedkom tvorivej sily predošlých ľudských generácií, ktorých potomkov predstavujeme my sami. Tak ako my sami môžeme považovať našich predkov za predĺženie nášho vlastného bytia smerom späť v čas, predstavujú pre nás zodpovedajúcim spôsobom aj pamiatky predĺženie našej vlastnej tvorivej sily smerom späť, a v tomto svetle majú pre nás taký význam, že za ich zachovanie sami obetujeme moderné, súčasné výdobytky. Týmto spôsobom pre nás predstavujú staré domy vo Weiskirchene skutočne kus nášho vlastného bytia a pokiaľ boli kedy si postavené nemeckými Rakúšanmi a my sa počas toho, ako sa na ne pozeráme tiež cítime byť nemeckými Rakúšanmi, tak predstavujú aj kus nášho národného bytia. Ale aj keď odhliadneme od toho, že kolíska mnohých takto cítiacich stála ďaleko od Wachau a ich predkovia sa nie vždy hlásili k nemecko-rakúskej národnosti, nebudú naozaj mnohí schopní potlačiť vedomie, že trebárs pri pohľade na podlubia v Tridente alebo na uličky v palácovej štvrti v Splite, ktoré vzišli z celkom iných kultúrnych pomerov, sa im zvykne vlievať do duše presne ten istý pocit bezvýhradného potešenia z pohľadu na staré samo osebe, ako pri domoch vo Wachau. ... Z tohto uhla pohľadu nám vskutku môžu pripadať ako kus nášho bytia, avšak nie národného, ale ľudského bytia. Národný egoizmus tým, zdá sa, poklesol na egoizmus ľudstva, pocit, ktorý je základom pamiatkovej starostlivosti, sa výrazne priblížil čistému altruizmu.*⁴⁷

Michael S. Falser pred niekoľkými rokmi skúmal Rieglovu hodnotu starobylosti v súvislosti s konštrukciou štátno-národnej identity v habsburskej monarchii okolo roku 1900: *Po roku 1848 („Malonemecké riešenie“), 1866 (prusko-rakúska vojna) a 1871 (založenie Nemeckej ríše) sa do Pruska a Nemcka a do habsburského Rakúska dostali divergentné spôsoby (vy)budovania štátu. Tento vývojový proces bol viditeľný predovšetkým pred a okolo roku 1900 zvlášť v kultúrnej politike a s ňou aj v štátnej pamiatkovej starostlivosti. Povedané v skratke, pruské vedenie Nemeckého cisárstva predovšetkým po roku 1871 podporovalo koncept „kultúrneho národa“ ako homogénneho jazykového a kultúrneho spoločenstva, zatiaľ čo vedenie habsburského mnohonárodnostného štátu sa pokúšalo samo seba definovať ako „štátno-národné“ združenie rôznych národných kmeňov so spoločne prežitými dejinami a ústavou a ako osudové spoločenstvo. Rakúska Dunajská monarchia bola mnohonárodnostným štátom, ktorý okolo roku*

1900 v sebe zjednocoval dvanásť národností väčšinou rôznych jazykov, rôznych ústavných tradícií a troch svetových mono-teistických náboženstiev. Týmto vznikla v 19. storočí jedinečná ambivalencia medzi etnickou mnohorakosťou a súčasne najvyššou ambivalentnou kolektívnou identitou, ktorá v hlavnom meste Viedne okolo roku 1900 určila intelektuálnu a politickú debatu.⁴⁸

V protiklade k názorom Georga Dehia sa Falserovi zdajú byť Riegllove myšlienky určujúce pre budúcnosť so zreteľom na Európsku úniu: *Dehio prispel do konca prvej svetovej vojny z „Ríšskej periferie“, od roku 1883 z Kaliningradu a medzi rokmi 1892 a 1918 len z od roku 1871 získaného alsaského Štrasburgu, ako „z predsunutej základne nemeckej národnej ideológie“ výrazným spôsobom ku kultúrno-národnému upevneniu Nemeckej ríše. Riegl naproti tomu konal celkom opačne, z centrálneho hlavného mesta Viedne nechal štátno-národne pôsobiť svoju pamiatkarsku teóriu a prax až po okrajové regióny habsburskej monarchie. A zatiaľ čo Riegllove spisy nepodliehajú žiadnym nacionalistickým ideám, Dehiovi môžeme predovšetkým v období bezprostredne pred a po prvej svetovej vojne pripísať čoraz viacej sa stupňujúcu dikciu prestúpenú nacionalizmom, ktorá, ak chceme hodnotiť Dehiovo dielo v celistvosti, retrospektívne zaťažuje, resp. relativizuje jeho uznané kunsthistorické a pamiatkarske oeuvre.*⁴⁹

V posledných desiatich rokoch sa objavili opakované snahy oprostíť Georga Dehia od nacionalizmu,⁵⁰ čo sa však nestalo celkom bez protirečenia, čím sa ukazuje, že stav vecí nie je jednoznačný. Možnože treba oddeliť raného Dehia od neskorého, ktorého zmenili dôsledky prvej svetovej vojny, a ešte aj tu treba prízvukovať, že Dehio už nezažil následky národného socializmu v plnom rozsahu a je priam nemožné, aby mohol predvídať historické konzekvencie. Helmut Börsch-Supan, ktorý analyzoval Dehiove Dejiny nemeckého umenia (*Geschichte der deutschen Kunst*), ktorých prvý zväzok vyšiel v roku 1918, charakterizuje Dehia taktiež ako najvyššieho politického človeka.⁵¹ V predslove k prvému zväzku čítame Dehiovu preslávenú vetu, že kamene štrasburského domu budú naveky hovoriť po nemecky.⁵² *Dejiny nemeckého umenia sa čítajú ako obranný spis namierený proti zahraničiu, ktoré Nemcom upiera spravodlivosť. Dehio tu vystupuje ako ich advokát ... Tam, kde autora strháva nadšenie pre nemecké umenie, pôsobí jeho zobrazovanie aj dnes ešte stále obšťastňujúco, avšak tam, kde musí práce vyzdvihovať zásluhy, aby ich mohol porovnať s úspechmi iných krajín, tam už Dehio nemôže viac presvedčiť. Stále znovu a znovu je to Francúzsko, o ktoré sa obťiera, len zriedkakedy Taliansko, a práve preto sa nedá ubrániť dojmu, že tu našla svoje pokračovanie prvá svetová vojna. Vojna bola pre neho, tak ako pre väčšinu ľudí žijúcich pred rokom 1914, samozrejým prejavom života silného národa.*⁵³ Dehio dúfal, že týmto dielom položí základ pre rozvíjajúce sa budúce dejiny Nemecka, čo z dnešného pohľadu v tejto forme môžeme považovať za neúspešné.⁵⁴ To, že sa dejiny vybrali iným smerom, a preto aj Dehiove Dejiny nemeckého umenia získali negatívny kredit, nemohol predvídať. Aj preto jeho nacionalizmus nemožno principiálne považovať za zlý. Žiaľ za stratou Štrasburgu, za miestom, kde roky vyučoval, však už vykazuje črty revanšizmu, ktorý mal predstavovať nástroj v rukách nemeckých národných socialistov.

Dvořákoví, ktorý hovoril kultivovanou nemčinou s ľahkým českým prízvukom, ktorý nehovoril o národe, ale o vlasti,⁵⁵ bol Dehiov nacionalizmus garantovane cudzí, a pre učenca, ktorý sa upísal rieglovským myšlienkam by bolo ur-

Dagobert Frey

číte nemysliteľné, rozšíriť *Handbuch* nemeckých umeleckých pamiatok o Rakúsko, pretože bol sám vystavený útokom zo strany nemeckých nacionalistických študentov.⁵⁶ Dagobertovi Freyovi, ktorý sa neskôr usadil vo Vroclave, taktiež v „predsunutej základni nemeckej národnej ideológie“⁵⁷, podľa ktorého rozprávali kamene po nemecky až po ruskú hranicu,⁵⁸ sa naproti tomu táto cesta zdala byť schodnou.

Rakúsky „Pra-Dehio“

Ešte predtým, ako prišiel čas národného socializmu a ako sa v Rakúsku ukázali jeho osudové znamenia, je treba na tomto mieste vyslovene zdôrazniť modernosť rakúskeho Pra-Dehia, ktorá je najlepšie čitateľná predovšetkým v jeho druhom zväzku. Ako úvodné premostenie nám poslúži predslov Dagoberta Freya k prvému zväzku: *Ešte krátko pred svojou smrťou napísal Georg Dehio, ktorý so živým záujmom nepretržite sledoval zrod tohto zväzku, pár úvodných slov; nech sú teda uvedené hneď na začiatok: „Plán tejto príručky, tak ako bol predložený v roku 1901 na Dňoch pamiatkovej starostlivosti vo Freiburgu a ako bol v nasledujúcom období do roku 1912 zrealizovaný v piatich zväzkoch, obsahoval – nútene – dve veľké medzery: chýbalo nemecké Švajčiarsko a nemecké korunné krajiny rakúskeho cisárskeho štátu. Žiadnou stranou nebolo spochybňované, že sú integrálnou súčasťou celkového pojmu nemeckého umenia, ale zaplnenie týchto medzier išlo len veľmi pomaly. Až v roku 1926 mohlo byť k druhému vydaniu štvrtého zväzku pripojené ako príloha Švajčiarsko. V tom istom čase podnikol vydavateľ prvé kroky, aby mohli byť do knihy zaradené aj pamiatky Rakúska. Ale uskutočnenie na seba nemohol prevziať sám. Potreboval na to viacerých spolupracovníkov pod jednotiacim vedením Spolkového pamiatkového úradu vo Viedni. Tvorca prvých piatich zväzkov sa na dvoch záverečných podieľal len potiaľ, kým boli spracúvané podľa tých istých*

zásad, ktoré boli určujúce pre tamtie. Tak bola zachovaná celistvosť celého diela.“ Pomery na spracúvanie tohto diela boli v Rakúsku omnoho nepravnejšie ako v Nemecku. Systematická inventarizácia „Österreichischen Kunsttopographie“, z ktorej doposiaľ vyšlo 23 zväzkov, zahŕňa len malú časť celého územia. ... Ako už vyzdvihol G. Dehio vo svojich úvodných slovách, boli rakúske zväzky – druhý z nich, už v rukopise hotový zväzok, bude obsahovať zostávajúce územia (Viedeň, Burgenland, Dolné a Horné Rakúsko) – zrealizované v prísnej nadväznosti na päť ríšsko-nemeckých zväzkov. Ako rozdielnosť môžeme uviesť len nasledovné. Aby mohla byť obsiahla a nákladná nová inventarizácia podľa možností vedecky vyhodnotená, zamýšľalo vedenie poňať rakúske zväzky v čo najstručnejšej forme predsa len o čosi obsiahlejšie, ako pri ríšsko-nemeckých zväzkoch, ktoré z väčšej časti spočívajú na už zverejnených „inventároch“. So súhlasom G. Dehia bola na koniec minulého storočia posunutá aj horná časová hranica a predovšetkým boli uvedené aj posledné reštauračné zásahy.⁵⁹

Zatiaľ čo v prípade prvého zväzku rakúskej príručky bola horná časová hranica podľa všetkého dohodnutá osobne s Dehiom, v prípade druhého zväzku prakticky žiadna horná časová hranica neexistuje. Táto obzvlášť pozoruhodná skutočnosť môže byť ilustrovaná niekoľkými príkladmi z diela, ktoré vyšlo v roku 1935:

LINZ: **Industriálne stavby.** Tabaková fabrika (Untere Donaulände 74), P. Behrens a A. Popp, od 1930.

Krematórium s urnovým hájom na lesnom cintoríne Heilham, J. Schulte a jeho žiaci 1926-30.

Pamätníky. (...) Štátny sekretár Hanusch vo vstupnej hale budovy Komory robotníkov a zamestnancov, Volksgartenstraße 40, Ant. Hanak 1930.⁶⁰

V odseku o Viedni sú barokové stavby označené hviezdíčkom, čo znamená, že sú obzvlášť hodné návštevy a historizmus (!) sa akoby samozrejme dostal do Dehia:

Umeleckohistorické a prírodovedné múzeum, I, Burgring 5 a 7. Obe zovňajškom zhodné budovy postavené podľa návrhov Gottfrieda Sempera a Karla Hasenauera 1872/81 vo formách talianskej renesancie, po súťaži Ferstel, Hansen, Löhr, Hasenauer 1866. Jasné kubické pôsobenie (Semper), ktorému nie sú dekoratívne jednotlivosti (Hasenauer) absolútne prispôsobené. Vestibul s monumentálnym dojmom s priehľadom v strope do hore sa nachádzajúcej kupoly. Pompézne schodisko s nástropnou maľbou Apoteózy umenia od Michala Munkácsyho a 12 lunetových výjavov od Hansa Makarta, 40 cípových výjavov od Gustáva a Ernsta Klimta a Franza Matscha. Tambur kupoly s reliéfnym vlysom habsburských mecénov od Rudolfa Weyra. Na podeste hlavného schodiska mramorová skupina Théseus od Antonia Canovu, predtým v Thésovom chráme. Vo vestibule prírodovedného múzea stropná maľba Kolobeh života od Hansa Canona.⁶¹

Budova hudobného spolku, I, Dumbag. Postavené podľa návrhu Theophila Hansena 1867 – 1869 v antikizujúcej renes. Veľká sála pompézneho dojmu v krémovej, červenej a zlatej, 1911 zmenená zasunutím karyatíd. Stropná maľba Apolón a 9 múz od Augusta Eisenmenger.⁶²

V texte o Severnej stanici sa opisuje pozoruhodná príjazdová hala,⁶³ Rakúske múzeum umenia a priemyslu zdobí rozkošný arkádový dvor,⁶⁴ Opera stvárnená prostredníctvom svojráznych romanticko-historizujúcich foriem s nóbl foyerom⁶⁵. Parlament vykazuje zmysluplné zoskupenie stavebných telies nad nečlenených prízemím⁶⁶. Celkom odhliadnuc od pozitívneho zobrazenia historizmu, čo je pre túto dobu vyslovene

ojedinelé, udivuje tu dômyselná, aj omnoho neskôr znovuobjavená hodnota polychrómovej architektúry: *na fasáde oproti Schmerlingplatz pokus polychrómie.*⁶⁷ To, že budova Postsparkasse od Otta Wagnera je charakterizovaná ako *nečlenené fasády s plášťom zo žulových platní (hliníkové klnice) ... , pozoruhodná sála s kasami*⁶⁸ a že kostol Kirche am Steinhof bol povýšený medzi *najvýznamnejšie stavby viedenskej secesie*⁶⁹ už potom viac neudivuje. Dokonca sú podchytené aj stavby mestskej železnice. V kapitole Obytné stavby druhej polovice 19. storočia a súčasnosti sa zmienky dočkal okrem Loosovho domu aj výškový dom na Herrengasse od ateliéru Theiss & Jaksch, postavený v rokoch 1931 – 1933.⁷⁰

Dnes sa už môžeme len čudovať, že sa do Dehia so samozrejmosťou dostali objekty nachádzajúce sa ešte len vo výstavbe, napríklad Tabaková fabrika v Linci, resp. ani nie päť rokov staré stavby, ako výškový dom vo Viedni, a navyše, že ich v tom čase vynikajúca stavebná kvalita bola už vtedy inventarizáciou evidentne rozpoznaná.

Popri samozrejmosti – v druhom zväzku sa nenachádza žiadny ozrejmujúci predslov ohľadne časovej hranice – s ktorou sa do medzivojnového Dehia dostali tak stavby historizmu ako aj moderny, je treba ešte osobitne upozorniť na židovské dedičstvo, ktoré sa takisto bezpríkladne dostalo do druhého zväzku Dehia. Mimoriadne zaujímavá je v tejto súvislosti inventarizácia Burgenlandu, krajiny, ktorá je domovom takzvaných Siedmich spoločenstiev (Ševa kehilot). S ohľadom na to, že celej spolkovej krajine je tu venovaných 42 strán, môžeme zaradenie židovskej architektúry do zväzku považovať vyslovene za prominentné. K tomu sa pridáva skutočnosť, že tu pravdepodobne ide o jedinú publikovanú inventarizáciu židovských synagóg v Burgenlande. Preto tu uvádzame záznamy v čo možno najúplnejšom znení:

DEUTSCHKREUZ. **Chrám.** 1830 vyhorel. Novostavba podľa pražského vzoru. Mosadzné lustre v barokových formách.

EISENSTADT. **Unterberg-Eisenstadt.** Založené ako nové geto eisenstadtských židov po ich prechodnom vyhnaní v roku 1671. **Chrám.** Súčasná klasicistická stavba postavená 1832 – 1833. **Obytné domy,** väčšinou postavené v 4. štvrtine 17. a v 1. štvrtine 18. st. Č. 25 s arkierom a peknými arkádami. Schody vo dvore. Č. 31 post. pôv. cisárskym vrchným dvorným a vojenským faktorom Samsonom Wertheimerom, fasáda po požiari 1795, okrúhly arkier zrejme z pôv. stavby. Vo dvorovom trakte súkr. chrám, klasicisticky zariadený. Č. 159 modernizovaná stará skupina domov s pozoruhodnou bohatou **zbierkou Alexandra Wolfa:** prehistorické, rímske, vlastivedné a umelecké predmety. **Cintorín** s početnými starými náhrobníkmi, siahajúcimi do roku 1679. Horný okraj väčšinou vypuklý, s akantovou alebo pásovou výzdobou.

GÜSSING. **Izraelitský chrám** 1835 založený Batthyányovcami.

KOBERSDORF. **Chrám,** pol. 19. st., 3 travé, 3-loď. s čes. plackami. Podkovovité emporie potiahnuté až po 3. travé.

LACKENBACH. **Chrám.** 3-loď na krížovom pôd., 3 travé, stred. loď lunetové klenby, štuky evident. 17. st., drevený luster, veľké kandelábre, nástenné svietidlá 19. st., mosadzné lustre v estráde v strede, 17. st., parochet 1820.

MATTERSBURG. **Chrám.** V dobre zachovanom, úzkom a krivolakom gete s nenápadnou klasicistickou fasádou. Česká klenba s lunetami. Po stranách prípory. Skromné zariadenie 19. st., bohatý, pozoruhodný chrámový poklad 17. a 18. st.

SCHLAINING. Chrám. Pravouhlý priestor, 4 travé, česká klenba, empory. Výmalba stropu pol. 19. st. Schránka na zvitky Tóry 18. st. Stolček na obriezku 1. pol. 19. st.⁷¹

Dve tváre Dagoberta Freya

Na základe tohto popisu niet divu, že iniciátor prvého Dehia, Dagobert Frey, v predslove k prvému ročníku (1924/1925) časopisu Rakúske stavebné umenie a umelecké remeslo (*Österreichische Bau- und Werkkunst*), ktorý sa zaoberal súčasnou rakúskou architektúrou, v ním zostavenej „prolegoméne“ programovo vyzýva k súdržnosti, ktorá prekonáva „umelecké“ rozdiely svojej prítomnosti: *V čase prevratov – pre nás predovšetkým v umeleckej oblasti – protikladov a hesiel sú osobitnou nevyhnutnosťou výslovnosť, porozumenie a kontrola. Od aktívneho človeka, a tým je a mal by byť umelec, nemôžeme žiadať sebaopierajúcu objektivitu, ktorá možno prináleží historikovi; to by znamenalo podviazať najmocnejšie, živototvorné sily. My nechceme ako Buridanov osol umrieť od hladu medzi dvoma kopami sena. Nie objektivitu, ale porozumenie a kontrolu musíme požadovať, tu i tam. Každý jeden, ktorý to myslí úprimne, nech nám porozpráva o svojom prípade, chceme ho počuť. To by malo byť zmyslom tohto časopisu, ktorý chce ukázať rakúsku umeleckú produkciu v celej jej šírke. Staré Rakúsko bolo vždy krajinou vyrovnávania rozdielov, národných a sociálnych. Nehovorí sa skrátka, že by to bola slabosť – silové pózy sú často oveľa väčšou slabosťou a navyše aj obmedzenosťou – je to viac ako toto, je to stará kultúra. A toto dedičstvo si musíme chrániť, pretože je živnou pôdou nášho umenia a predovšetkým našej architektúry.*

Príbeh Dagoberta Freya však môžeme sledovať aj z celkom iného uhla pohľadu. Stanislaw Lorentz sa v roku 1960 ako prvý pokúsil vysoko váženému pánovi v rokoch prejavíť iný druh úcty: *„Die Hohe Strasse – ona je cestou zo Starej ríše cez Sliezsko na juhovýchod, cesta veľkého východného ťahu...“ Tu však treba ešte doplniť, že profesor Frey bol v posledných predvojnových rokoch výnimočne aktívnym spolupracovníkom vrocavského „Východného inštitútu“, ktorého vedecká práca spočívala v príprave prepady Poľska a Československa na kultúrnom poli. ... Priam svojou podstatou člen vrocavského Východného inštitútu profesor Frey bol pred vojnou častým hosťom v Poľsku. Ja sám som ho prijal vo Vilne [Vilnius, pozn. prekl.], kde som pôsobil ako konzervátor pamiatok a umeleckých diel na tamojšej správe vojvodstva. Prijal som ho aj vo Varšave, kde som bol v roku 1935 menovaný riaditeľom Národného múzea. Ukázali sme nášmu nemeckému kolegovi, známemu učencovi, s najväčšou ochotou všetky naše zbierky, uľahčili sme mu cestovanie po provinčných mestách, pomohli sme mu robiť si poznámky a vyhotovovať zoznamy umeleckých diel na vedecké účely. Poslednýkrát pred vojnou som videl profesora doktora Dagoberta Freya v júli 1939 na jednom medzinárodnom kongrese kunsthistorikov v Anglicku. Spolu s inými kolegami rôznych národností sme tam obaja navštívili celý rad nádherných starých zámkov a palácov. Ani nie o tri mesiace neskôr, v októbri 1939, sme sa stretli znovu. Profesor Frey sa vtedy objavil vo varšavskom Národnom múzeu s niekoľkými gestapákmi a s jeho rakúskym kolegom, Dr. Josefom Mühlmannom, aby zo zbierok vybrali najcennejšie umelecké diela, ktoré mali byť odvečené do Nemecka. Ešte si veľmi dobre pamätám, ako si podľa svojich poznámok kontroloval, či sú už zabalené všetky obrazy vynikajúceho talianskeho maliara 18. storočia, Bernarda Bellotta, ktorý je nazývaný Canaletto, a ako tam obsmrdal a špicloval, čo by ešte transport mohol odviezť!*

Karl Ginhart

Neskôr, v októbri alebo v novembri 1939, videl som profesora Freya v Kráľovskom zámku vo Varšave, ktorý mal byť ako symbol poľskej štátnosti – na rozkaz „Führera“ – vyhodnený do povetria. Sapéri už boli na mieste, aby do múrov prízemnia vyvrtali diery pre trhaviny, zatiaľ čo sa nemecký učenec v sprievode zástupcov nemeckých okupačných úradov prechádzal po skvostných miestnostiach zámku a rozdával príkazy, ktoré rezbárske diela majú byť z tejto veľkej, každému Poliakovi drahej pamiatky poľskej minulosti pred jej úplným zničením odvezené do Nemecka, ktoré mramorové kozuby majú byť vylomené zo stien a ktoré drevené obklady majú byť strhnuté!

V biografickej poznámke o profesorovi doktorovi Dagobertovi Freyovi nesmie chýbať ani zmienka o jeho spolupráci s úradom generálneho guvernéra Franka v Krakove, tohto vojnového zločincina, ktorý bol po vojne v Norimbergu odsúdený na smrť. ... Dvojitú tvár má aj vynikajúci vedec profesor doktor Dagobert Frey. Síce nebol pri tom, keď v Osvienčime alebo v Majdaneku vraždili ľudí, ale spolupracoval na falšovaní dejín a prispel k zničeniu kultúry národa, ktorého zástupcovia mu pred vojnou plní dôvery pomáhali svojimi radami a skutkami, bez toho že by túžili, že ich ústretovosť bude už čoskoro odplatená hanebným, vedu ponížujúcim spôsobom.⁷²

Max Dvořák zomrel celkom neočakávane v roku 1921, a tak už nezažil novú éru pamiatkového úradu ako inštitúcie fungujúcej na základe zákona o pamiatkovej ochrane z roku 1923. Táto nová činnosť úradu ako aj ťažká finančná situácia medzivojnových rokov skomplikovali pokračovanie prác na Rakúskej umeleckej topografii. Dagobert Frey prevzal po Dvořákovskej smrti vedenie Inštitútu pre umelecké bádanie na Spolkovom pamiatkovom úrade, jeho šikovnosti môžeme ďakovať za to, že publikačná činnosť úradu mohla pokračovať ďalej.

Walter Frodl

Mnohé Rakúšanky a Rakúšania už tomuto tak silno zdcimovanému štátu nedávali veľké šance. S nádejou sa pozerali na Nemecko a túžili po zjednotení s „veľkým bratom“. Tak, ako mnohí Rakúšania, aj Dagobert Frey sa zjavne cítil byť zástancom tohto osudového spojenia.⁷³ Zrejme v presvedčení, že Rakúsko nebude mať dosť síl nato, aby sa udržalo samostatne, určite však na základe praktických úvah, v snahe využiť synergiu, založil spolu so svojimi nemeckými kolegami v roku 1926 Časopis pamiatkovej starostlivosti (*Zeitschrift für Denkmalpflege*).⁷⁴ V „anšlusovom zväzku“ z roku 1938 o tejto „historickej udalosti“ čítame nasledovné: *Časopis Zeitschrift für Denkmalpflege bol založený v roku 1926 na popud Dagoberta Freya, ktorý bol v tom čase ešte činný na Spolkovom pamiatkovom úrade vo Viedni, a bol jeho prvým šéfredaktorom. S ním a neskôr s jeho nástupcom Karlom Ginhartom sme my, Berlínčania svorne spolupracovali, a tak sme v najužšom rámci pripravili „anšlus“ na vstup do života.*⁷⁵ O dve strany ďalej sa nachádza článok Dagoberta Freya *Rakúske umenie ako umenie veľkonemecké a ešte o niečo ďalej čítame z pera Karla Ginharta: To, že počas celého obdobia systémového hospodárstva v Rakúsku mohol časopis vyzerat ako spoločný orgán dvoch pruských ministerstiev a rakúskej Centrálnej pamiatkovej starostlivosti pri spolkovom ministerstve vzdelávania, bolo niečo celkom jedinečné. Istý úradník tlačovej polície, ktorý si ma v roku 1935 predvolal, nemohol uveriť vlastným očiam, keď čítal impresum s poznámkou o vydavateľovi.*⁷⁶ Popri takto zabezpečenom pokračovaní periodika sa Freyovi podarilo podobným spôsobom pohnať vpred inventarizáciu, ako o tom hovorí Ginhart: *Určitú náhradu za súpisy, stále chýbajúce v rozsahu štyroch päťín, predstavujú dva štátne zväzky rakúskeho Dehia. Dagobert Frey v prvých povojnových rokoch veľmi šikovným spôsobom zohnal peniaze od súkromníkov a sčasti aj od ministerstva školstva, ktoré boli potrebné na obchádzky. Tieto väčšinou realizovali mladšie sily medzi rokmi*

1923 a 1928, ale aj tak boli až do tlače prvého zväzku v roku 1932 vykonané mnohé opravy. Tisíce záznamových listov som potom po Freyovom odchode prečítal, vytriedil a redigoval, takže v roku 1933 mohol vyjsť prvý zväzok. Druhý zväzok, na ktorom bolo treba odvieť rovnakú prácu, vyšiel v roku 1935. Oproti zväzkom, ktoré sa zaoberajú Starou ríšou, sú naše zväzky bohatšie, t. j. zahrnuli sme do nich aj také miesta, kde sa nachádzajú stavby alebo umelecké pamiatky strednej hodnoty, práve preto, že máme ešte len tak málo veľkých súpisov.⁷⁷

Už v roku 1935 bolo dielo, ktoré sa síce oficiálne nazývalo Príručkou nemeckých umeleckých pamiatok recenzované v tom istom časopise Paulom Clemenom ako Príručka rakúskych umeleckých pamiatok: *... pri každom pokuse o vyčlenenie nemeckého kultúrneho územia v rámci starej Rakúsko-uhorskej monarchie sa objavovali stále nové ťažkosti, vonkajšie a aj vnútorné prekážky. ... Až pri pohľade na bolestivo zmrzačené telo starého milovaného Rakúska za zdalo, že jednotná inventarizácia bude predsa možná. Už pred dvanástimi rokmi urobil v tejto veci prvé úvodné kroky Dehio, spojil sa s Dagobertom Freyom a dokázal získať pre prácu na tomto diele vo svojom odbore celý rad najlepších rakúskych pamiatkarov pracujúcich pod jednotiacim vedením Spolkového pamiatkového úradu. Je to pekné, obšťastňujúce a pre obe strany čestné prihlásenie sa k nemeckému kultúrnemu spoločenstvu, ktoré ešte aj dnes hlása starý hlavný titul diela, aj keď už za veľmi zmenených vonkajších podmienok. Zmysluplne stoja nad titulom prvého zväzku jeden vedľa druhého nemecký Spolok pre umeňovodu a rakúsky Spolkový pamiatkový úrad. ... ale ako mnoho území nemeckého umenia, aké množstvo najdôležitejších umeleckých okruhov je vylúčených! ... V rámci prác na druhom zväzku boli nanovo skúmané vedecké pamiatky od Hansa Tietzeho a Justusa Schmidta, revíziu pamiatok Dolného Rakúska vykonával Richard Kurt Donin a Horného Rakúska Erwin Hainisch. ... Keď zmiznú dusné mraky, ktoré visia nad južným horizontom, budú tieto dva zväzky rakúskych umeleckých pamiatok pre mnohé tisíce nadšených priateľov bratskej krajiny, ktorým je teraz zahataná cesta do ich milovaného kraja výletov [1000-Mark-Sperre – hospodárska sankcia zo strany Nemecka proti Rakúsku, zavedená v roku 1933, keď občania Nemecka pri prekročení hraníc do Rakúska museli zaplatiť Nemecku poplatok 1 000 ríšskych mariek, pozn. autora], danými sprievodcami po starom a novom svete.*⁷⁸

Dehio v čase národného socializmu

Prof. Dr. Karl Ginhart prevzal po povolaní prof. Dr. Freya do Vroclavu (1931) vedenie Inštitútu dejín umenia Spolkového pamiatkového úradu, ktorý v podstate už od dvadsiatych rokov pozostával len z jedného písacieho stola. ... Ginhart musel v jednočlennej prevádzke riadiť nielen rakúsku redakciu časopisu, ale aj redakciu zväzkov Dehiovej Príručky umeleckých pamiatok Rakúska, ktoré sčasti aj sám zostavil.⁷⁹ Zväzky Dehia, ktoré vyšli v čase národného socializmu, dokonca sám vydal. Pozoruhodné je, že Hainisch, ktorého matka mala napoly židovský pôvod a v roku 1939 bol z tohto dôvodu nútené prepustený z postu Krajského konzervátora Horného Rakúska, sa aj naďalej v slobodnom povolaní podieľal na inventarizácii⁸⁰ a dostalo sa mu dokonca pochvaly v predslove k zväzku Horný Dunaj (Oberdonau) vydanom v roku 1941 (ktorý obsahoval aj Južné Čechy). Po entuziazme „anšlusového zväzku“ nemeckého umenia a pamiatkovej starostlivosti tu už niet ani stopy. Neudivuje, že v zväzkoch Dehia, ktoré vyšli počas éry národného socializmu, sa nenachádzajú žiadne synagó-

gy. Za zmienku však stojí, že pri hesle mesta Linz niet žiadneho odkazu na „význam“ tohto „führerovho“ mesta. Aj pri Braunau by sme niečo podobné hľadali zbytočne. Hitlerov rodný dom sa v texte vôbec nespomína, je zaznačený len na malom mestskom plánu Braunau. Táto skutočnosť je o to pozoruhodnejšia, že v Hornom Rakúsku bolo šesť objektov vyhlásených v roku 1938 za pamiatku len preto, že určitým spôsobom súviseli s Hitlerom. Tieto vyhlásenia boli následne v roku 1950 Spolkovým pamiatkovým úradom zrušené, pretože takýto historický význam už nebol žiaduci.⁸¹

Ťažké povojnové časy

Historik Theodor Brückler, ktorý sa intenzívne zaoberal dejinami Spolkového pamiatkového úradu v období po druhej svetovej vojne, prišiel s nasledovnou analýzou: *Generácia postihnutých sa nesprávnym, ale pochopiteľným spôsobom pokúšala príliš dlhé „interregnum hrôzy“ vytesniť zo svojich vlastných dejín a tým aj z rakúskej pamiatkovej starostlivosti. Neskoršie generácie sa pochopiteľným, ale nesprávnym spôsobom pokúšali činy, zločiny a poklesky v najhlbšej miere neľudského režimu teroru merať morálnymi mierkami demokracie zaviazanej humanistickým hodnotám, aby z toho mohli vyvodzovať semper et ubique platné kritériá posudzovania a odsudzovania. Že týmto až príliš často predstihli predbežné odsúdenie vecnej analýzy a vyhodnotenia prameňov, ukazujú mnohoraké, často s primitívnymi čierno-bielymi klišé narábajúce tvrdenia a podozrenia, ktoré sa pasujú do osudovej úlohy proroka, ktorý sa obrátil do minulosti a dodatočne rozkázal dejinám, ako sa mali odvíjať.*⁸²

Takto bol aj Dagobert Frey znovu prijatý vo Viedni s otvorenou náručou, ako spomína Walter Frodl: *Našťastie bol v roku 1945 znovu na svojom mieste aj prof. Dagobert Frey, ktorý včas stihol utiecť z Vroclavu a ktorý opätovne prevzal inštitút a vďaka svojej mimoriadnej aktivite uviedol do chodu podstatné projekty.*⁸³ Podobné spomienky má aj Eva Frodl-Kraft: *V zime roku 1945 sa na úteku pred postupujúcou ruskou armádou znovu vrátil do svojho rodného mesta Viedne. Tak sa vrátil na svoje staré, tiež však znovuzrodené pôsobisko, kde začal ešte v epoche monarchie (1911).*⁸⁴

S Freyovou pomocou, ktorý oživil svoje odborné medzinárodné kontakty, sa už v roku 1947 podarilo založiť periodikum Rakúsky časopis pre umenie a ochranu pamiatok (*Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, ÖZKD*).⁸⁵ Predslov k prvému číslu napísal Otto Demus, Dagobert Frey je tu menovaný ako spoluvydavateľ. Minulosť však na seba nedala dlho čakať. Neustále sa na svetlo sveta dostávali rôzne skutočnosti. Už v roku 1946 informoval viedenský mestský radca Viktor Matejka vtedajšieho prezidenta [Spolkového pamiatkového úradu, pozn. prekl.] Otta Demusa o Freyovej polemicko-knižnej knihe *Anglické bytie v zrkadle umenia (Englisches Wesen im Spiegel der Kunst)*. Stále sa objavovali obvinenia proti Freyovi zo strany poľských a amerických časopisov, v roku 1948 bol dokonca načas zatknutý. Spolkový pamiatkový úrad však z toho nikdy nevyvodil dôsledky, naopak, v roku 1950 bol Frey poverený vedením tamojšieho Inštitútu pre rakúske umelecké bádanie (*Institut für österreichische Kunstforschung*), až kým následne v roku 1952 neprevzal profesúru dejín umenia na Technickej vysokej škole v Štutgarte, kde v roku 1962 vo veľkej úcte aj zomrel.⁸⁶

Ako Freyov nástupca prevzal vedenie inštitútu v roku 1952 Walter Frodl.⁸⁷ V roku 1955 publikoval v ÖZKD stav Umeleckej topografie s prehľadnou mapou a líčil ťažké časy

po prvej svetovej vojne. Kvôli novému charakteru Spolkového pamiatkového úradu ako správneho orgánu od roku 1923 (keď vstúpil do platnosti Zákon o pamiatkovej ochrane) bol postup inventarizácie ochromený. *Ak bolo vydanie Rakúskej umeleckej topografie v jeho časoch považované za hlavnú úlohu pamiatkovej starostlivosti, ku ktorej splneniu bol k dispozícii určitý, predovšetkým personálny aparát, tak sa táto úloha dostala do pozadia, pretože tento aparát musel byť nasadený do služieb praktickej pamiatkovej ochrany bez toho, že by bola bývala ponúknutá akákoľvek náhrada. Ak vôbec mohli za 21 rokov medzi rokmi 1920 až 1941 vzniknúť ďalšie zväzky, je to len vďaka vitality Dagoberta Freya a tvrdošijnosti Karla Ginhartu, ktorí ako nasledovníci Dvořáka viedli komplexne v jednočlennej zostave kunsthistorický inštitút Spolkového pamiatkového úradu, z ktorého sa nezachovalo nič len názov.*⁸⁸ Ako kuriozita nesmie zostať opomenuté, že zväzok Braunau, na ktorom sa začalo pracovať síce už v medzivojnovom čase, vyšiel až „príliš neskoro“, totiž v roku 1947. Theodor Brückler hovorí v tejto súvislosti o „akejsi hanbe“: *Pri odovzdávaní diela ministromi školstva Felixovi Hurdesovi sa Demus elegantne vyhol afére, keď sa vyjadril, že tento zväzok geograficky nadväzuje na predošlý zväzok Schärding a pokračuje ním inventarizácia Horného Rakúska.*⁸⁹

Už v roku 1949 sa objavila iniciatíva opätovného vydania Dehiových zväzkov, teraz pomenovaných Dehiova príručka umeleckých pamiatok Rakúska a v rokoch 1953 až 1963 nasledovalo nové vydanie všetkých spolkových krajín okrem Burgenlandu a Vorarlbergu.⁹⁰ Vo zväzku Dehio-Viedeň⁹¹ sa v súvislých textoch k jednotlivým mestským obvodom stále znovu objavujú výpočty „pozoruhodných obecných stavieb“, druhu, ktorý bol prinajmenšom z politických dôvodov vynechaný z Dehia v roku 1935. V dňoch 23. až 28. apríla 1956 sa z iniciatívy Inštitútu pre rakúske umelecké bádanie pri Spolkovom pamiatkovom úrade vo Viedni uskutočnila konferencia O inventarizácii umeleckých pamiatok (Umelecká topografia). Na tomto podujatí predniesol Albert Knoepfli veľmi zaujímavý príspevok *Vzťah dejín umenia a umenovedy ako aj vlastivedy a ochrany pamiatok k inventarizácii umeleckých pamiatok (Das Verhältnis der Kunstgeschichte und Kunstwissenschaft sowie der Heimat- und Denkmalpflege zur Kunstdenkmäler – Inventarisierung)*. Tento jeho referát bol pre svoju programovosť v odbornej diskusii zohľadňovaný ešte aj na konci šesťdesiatych rokov.⁹² Kritizuje v ňom Freyov pojem „ostrovnosť umeleckého diela“ (*Inselhaftigkeit des Kunstwerkes*) a miesto toho hovorí o životnom priestore, o organickej súvislosti a o funkčných spojitostiach pamiatok, ktoré sú zasadené do kultúrnej krajiny: *Je jasné, že hrozivá mnohorakosť objektov od absolútne malého a najmenšieho významu sa nemôže rozširovať na úkor dôležitých a najkrajších vecí. Teraz je to však (skoro som napísal „nanešťastie“) pamiatková starostlivosť, ktorá je práve pri menej významných, z pohľadu absolútnej hodnoty len za hraničné prípady považovaných veciach, odkázaná na asistenciu inventarizácie. Po prvé preto, lebo bránia nespoznaniu dôležitých súčastí fondu a pomáhajú vyniesť na svetlo sveta doposiaľ skryté alebo neevidentné hodnoty, a potom preto, lebo sú to práve tie menej známe veci, len zriedka, alebo ešte celkom nepublikované hraničné prípady a nie všeobecne známe perly kunsthistorie, ktoré teraz musia byť prehodnotené v ich relatívnom význame, a tak v úplne prvom rade potrebujú propagandistické pôsobenie spojené s publikovaním. Myslíme teraz na všetky tie objekty, pri ktorých je laickému publiku bez vysvetľujúcej pomoci zaťažko*

alebo priam nemožné, rozpoznať nejakým spôsobom ohrozenú kultúrnu hodnotu.⁹³

K dejinám umenia majstrovských diel si myslí nasledovné: *Podobne ako história môže aj kunsthistoria viac sfaľovať tým, čo zamlčí, ako tým, čo vysloví. ... Postulát relatívnej úplnosti našich súpisov tak získava už len na základe zásadných vedeckých otázok naliehavý aspekt. Prirodzený odchod podmienený vekom, ako aj vojna a ničenie par force majeure už výrazne zúžili náš fond umeleckých a kultúrnych pamiatok a budú ho aj naďalej ohrozovať a redukovať. Týmto budú postihnuté pamiatky všetkých stupňov dôležitosti. Iný je vývoj počas studeného bombardovania v čase mieru, kde majiteľ zasahuje z vlastnej vôle. ... Naše kultúrne krajiny trpia v tomto rýchlym, hrozivo technicky a len na zisk zameranom čase pod veľkými zmenami, ktoré sú zapríčinené premenami a obnovovaním. ... Objekty s relatívnou, alebo prinajlepšom priemernou hodnotou, na ktoré sa neprichádza, alebo sa zdá, že sa na ne prichádza menej, miznú takpovediac bez protestov verejnosti. Opäť sú to deti nikoho, ktoré nikto neskúma, ktoré nikto nepublikuje, len Súpis umeleckých pamiatok. Sú to práve tie objekty, ktoré sa až vo svojom celku, ale aj za istých podmienok ukážu ako o to dôležitejšie. A ak ich budú opomíňať aj naše inventáre, bude rok čo rok definitívne miznúť veľké množstvo pamiatok malého a ľudového umenia, starej remeselnej zručnosti, množstvo skromných, „tichých“ umeleckých a stavebných pamiatok, svedkov anonymných dejín a kultúry, bez toho, aby sa aspoň ako vedecké konzervy zachovali v literárnej, fotografickej alebo kresliarskej podobe ako nenahraditeľný materiál pre budúce vedecké spracovanie. ... K časovým osobitostiam vedeckých období patrí popri voľbe látky aj zanedbávanie určitých kategórií. ... Názor, že môžeme ďalej odovzdávať len vedné odbory, nie však surový materiál pre výskum, obmedzený výberom a redukovaný subjektívnym posúdením, sa napriek zlým skúsenostiam na vlastnom tele nestal samozrejším.⁹⁴*

„Rozšírenie“ pojmu pamiatka okolo roku 1970

Knoepfli už v päťdesiatych rokoch myslel veľmi dopredu, pretože trvalo ešte takmer 20 rokov, kým bolo znovu poukázané na niečo podobné. Súviselo to so sociálno-kritickým hnutím na konci šesťdesiatych rokov spolu s otvorením sa odlišným vedám a otázkam. Napríklad Roland Günter požaduje v roku 1970 obzvlášť ostro zásadnú, radikálnu zmenu myslenia v inventarizácii pamiatok. Doterajší postup označuje za syntézu *stredovekých feudálnych a klasicisticko-idealistických predstáv*.⁹⁵ Do pozornosti sa dostávali len objekty špičkovej kvality. Už len samotné členenie v rámci inventárov počnúc sakrálnou architektúrou, po ktorej nasledovali najhodnotnejšie profánne stavby (zámky) prezrádzalo tieto normatívne predstavy o estetike. Günter požaduje prácu, ktorá by prekračovala hranice odborov, s väčším zreteľom na príbuzné vedy ako história, sociológia a politológia. Nedostatok nových otázok ukazuje, že sme sa uskromnili spokojní sami so sebou. *Vlastne nikde v rámci umenovedy nebolo možné udržať počas tak dlhého obdobia tie isté otázky, resp. ich nedopĺňať*.⁹⁶ Kritizuje aj rigidnú hornú časovú hranicu: *Námietka, že posudzované môžu byť len uzavreté epochy, sa ukazuje ako neopodstatnená: minimálne do roku 1945 môžeme tak dobre ako predošlé etapy identifikovať secesiu, novobarok, expresionizmus a Bauhaus, ako aj štýl národného socializmu*.⁹⁷ Mali by sme sa viac pýtať na funkciu stavieb a na ich sociálnu a politickú motiváciu. Anonymnú architektúru a technické pamiatky už nemôžeme vynechávať. Exemplárne príklady

tejto širokej masy objektov musia byť štatisticky podložené. Zanedbávanie všetkých týchto otázok by mohlo v konečnom dôsledku vyústiť do *narastajúceho nezájmu iných disciplín a verejnosti*,⁹⁸ proti ktorému by sme mali pôsobiť. *Pociťujeme potrebu dokumentovať ohrozené. Pretože zámky a významné kostoly nikto nebúra*.⁹⁹

Eva Frodl-Kraft sa vo svojom článku Rakúska umelecká topografia. Postrehy sub specie fundatoris (*Die österreichische Kunsttopographie. Betrachtungen sub specie fundatoris*) z roku 1974 odvoláva priamo na Güntera. Požaduje *topografiu pamiatok v zmysle historického analytického poňatia stvárných štruktúr* v protiklade k poňatiu samostatných umeleckých diel, čisto historických, alebo čisto sociologických topografií.¹⁰⁰ Ide jej o analytické poňatie stvárných štruktúr, ako príklady menuje pevnosť Hohensalzburg, námestie v meste Steyr alebo Wels a Kellergasse vo Falkensteine. Zaoberanie sa viedenskými obecnými bytovkami nie je možné bez sociálnych a politických pozorovaní. Požaduje revíziu technických a hospodársko-historických objektov ako aj anonymnej ľudovej architektúry. Günterovu kritiku stredo-veko-feudálnej pyramídy hodnôt zamietá s argumentom, že cirkevnými stavbám, ako tým, na ktoré sa vždy v prvom rade koncentrovali snahy celého obecného spoločenstva, musia byť priznané *nadpriemerné náklady z umeleckého a materiálneho hľadiska*.¹⁰¹ Hornú časovú hranicu Eva Frodl-Kraft vo svojom článku nechce jednoznačne stanovovať. *Bolo by však nezmyselné, konkrétnym rokom pevne fixovať časovú hranicu, do ktorej majú byť pamiatky chránené*. Architektonické „výkony“ národného socializmu však už je možné súdiť, pretože, táto epocha bola na rozdiel od ostatných rázne uzavretá.¹⁰²

Z rakúskeho Dehia sa stáva krátky súpis

Popri Günterových požiadavkách, aby sa inventarizácia otvorila aj iným vedám, sa v Nemecku vášnivo a stále znovu diskutovalo a diskutuje na tému „veľký súpis“ a „krátky súpis“.¹⁰³ V Rakúsku túto problematiku opakovane tematizuje aj Ernst Bacher: *Dobre odôvodnené nároky na rozsahovo zodpovedajúce rozšírenie pojmu pamiatka podľa všetkých smerov a šok z takto vyprovokovanej masy pamiatok sú dvomi stranami vývoja, ktorý sa v posledných rokoch stal centrálnym problémom pamiatkovej starostlivosti a v tomto rámci aj umelecko-topografickej inventarizácie. ... Tradičné schémy, ako rovnocennosť pojmu pamiatka a umelecká pamiatka, ktoré vo svojej historicko-sociologickej štruktúre ešte veľmi silno reflektujú hierarchiu pamiatkových hodnôt zviazanú dejinným obrazom 19. storočia, koncentráciu na izolovanú pamiatku atď., boli postavené pred nové otázky a súčasne boli stanovené nové akcenty. Hodnota profánnej architektúry sa vedľajším pôsobením umenia 19. a 20. storočia náhle vyšvihla na dominantné popredné pozície, ensemble, ako aj miestna či mestská pamiatka, ako vysoko hodnotné jednotky, sa stali novou dimenziou pojmu pamiatka. K tomu sa pridali sociálne, technické a hospodársko-historické aspekty, ktoré rozšírili horizont a následne sa v dôsledku takéhoto rozšírenia uhlu pohľadu zdalo byť viac ako oprávnené, pojať s rovnakým hodnotením aj anonymnú sedliacku architektúru*.¹⁰⁴

V Rakúsku bolo na začiatku sedemdesiatych rokov po diskusii o všetkých zmysluplných a realizovateľných možnostiach krátko inventáru rozhodnuté nanovo spracovať Dehiovu Príručku a dať jej funkciu *topografickej príručky pamiatok*. Týmto mali byť ... splnené dve úlohy: *po prvé systematické plošné spísanie všetkého, čo v najširšom zmysle napĺňa pojem pamiatky; po druhé*

mal byť v priebehu „inventarisatie permanente“, teda kontinualnej revízie a nového prepracovania vyhotovený účet behu času .... Skutočnosť, že topografická príručka pamiatok tohto druhu môže pomôcť aj popularizácii pamiatkovej starostlivosti, čo je evidentné aj na základe nie zanedbateľných čísiel predaja, je dodatočným argumentom pre nové vytýčenie cieľa série Dehia v Rakúsku. Manko nedostatočnej názornosti by mohlo byť v budúcnosti bez otáľania aspoň sčasti odstránené prostredníctvom zodpovedajúcich zväzkov obrazovej dokumentácie – čoho pokusy sme v tomto rámci už mohli zaznamenať. V zásade by krátky súpis, prirodzene, nemal a nemohol nahradiť obširne vedecké mapovanie fondu. Bude preto zmysluplné, obe roviny spolu zladit' a náročnejší, viac času a prostriedkov pohlcujúci podrobný inventár v prvom rade venovať tým pamiatkovým odborom, kde je vynaložená vedecká práca v rozumnej relácii k hodnotám týchto pamiatok. Toto všetko však s vedomím, ... že pojem hodnota tu nemôže byť stotožnený s tradičnými zaužívanými „hodnotovými stupňami“. Oveľa viac by mal byť tento pojem pochopený v tom zmysle, že Umeleckej topografii bola popri jej zvyčajnej funkcii pridaná aj úloha poukazovať na nové a aktuálne oblasti pamiatkového výskumu a modelovo ich názorňovať, aby tým stanovila metodické smernice pre ďalší vývoj pamiatkového výskumu a pamiatkovej inventarizácie.¹⁰⁵

Za novú orientáciu Dehiovho *Handbuchu* ako rakúskeho krátkeho súpisu treba ďakovať Eve Frodl-Kraft,¹⁰⁶ avšak zmena kurzu nesmie byť a priori vnímaná ako implikácia „zlyhania“ Umeleckej topografie v úlohe plošného inventárneho diela: *Dehio má splňať dvojité účel: poskytnúť laikovi zaujímavému sa o umenie spoľahlivé vademékum a, pokiaľ Rakúska umelecká topografia ešte nie je hotová, slúžiť ako provizórny inventár, na ktorý sa môže spoľahnúť veda a praktická ochrana pamiatok.*¹⁰⁷ V nasledujúcich rokoch a desaťročiach sa však čím ďalej tým viac ukazovalo, že Umelecká topografia plošne pokrývajúca celé Rakúsko je ilúziou.

Masa pamiatok

Umelecká topografia sa následne intenzívne zaoberala rakúskymi mestami. Ulrike Steiner, ktorá sa okrem iného určujúcou mierou podieľala na inventarizácii Linzu, píše vo svojom po Günterovi pomenovanom článku *Lesk a bieda inventarizácie (Glanz und Elend der Inventarisatie)*, že súpis môže poskytnúť len pamiatkovú ponuku.¹⁰⁸ *Obytný dom v štýle historizmu, ktorý nie je ani ojedinelý, ani nemá zvláštnu historickú hodnotu, ani osobitú umeleckú originalitu, prirodzene zapíšem do súpisu. Ponúknem ho pamiatkarovi [v pôvodnom znení „Denkmalschützer, bzw. Denkmalpfleger“ – v doslovnom preklade „ochrancovi, resp. opatrovateľovi pamiatok“, pozn. prekl.]. Z inventára sa stala servisná služba, nákupný košík, z ktorého si môže vyberať. Námetka, že to nie je možné uskutočniť, môže byť vyvrátená tým, že neevidujeme prírastok pamiatok, ale taký úbytok jadra fondu pamiatok, ktorý môže byť len ťažko vyvážený takzvaným prírastkom. A práve takéto „hraničné“ prípady, toto kvantum objektov, ktoré vykazujú len málo pamiatkových hodnôt, dávajú najmenej práce, zaberajú najmenej miesta, takže často spomínaná expanzia inventárov zostáva znesiteľná. Často stačí len zmienka najskromnejšieho identifikačného znaku, ktorým je číslo domu, a objekt, aj keď to ešte neznamená, že je zachránený pred skazou, má stále aspoň minimálnu šancu. Pretože čo nie je pomenované, neexistuje.*¹⁰⁹

Zatiaľ čo v sedemdesiatych rokoch ľudia z odboru ešte živo filozofovali o rozšírení pojmu pamiatka,¹¹⁰ v osemdesiatych rokoch si museli lámať hlavu nad následkami tohto

Eva Frodl-Kraft

skutku – jeho presadením sa v Umeleckej topografii. Rečová bezmocnosť inventarizácie s ohľadom na niektoré objekty – predovšetkým na tie zo skupiny anonymnej architektúry – spočíva v tom, že spracovateľ sa zľakne, ak ich má bez ďalších vedeckých objektivizujúcich vlastností zaradiť do svojho súpisu. V popisoch ako „1 posch., 4 osi, so soklom a sedlovou strechou...“ sa ukazuje celá bieda inventarizácie, ktorá pripomína slávny súdnolekársky popis ženskej mŕtvolky: „blondína, zhruba 36 ročná, dobre živěná...“ Išlo o Marilyn Monroe.¹¹¹

Aby sme neprepadli jazykovej bezmocnosti „Monroe-efekt“, vyslovil sa Géza Hajós za v skratke povedanú „sociologickú mestsko-stavebnú štruktúrnu analýzu“, ktorú mohol otestovať v úvode k Umeleckej topografii profánnych stavieb III. až V. obvodu Viedne.¹¹² Vehementne sa postavil proti „historistickému“ poňatiu dejín ako uzavretých a od prítomnosti nezávislých epoch. *Ideológia historizmu, ak sa objaví ako vedecký svetonázor, požaduje na jednej strane historický odstup – na získanie rešpektujúceho a objektívneho prehľadu o dejinách – na druhej strane zjavne aj zmenšenie toho istého odstupu – na nadobudnutie ešte väčšieho množstva historického času do vlastníctva – jedinečný paradox, ktorý je určite jedným z hlavných problémov historických vied (a tým pádom aj dejín umenia). ... Pamiatky sa ako svedkovia „uzavretých“ epoch čoraz viac približujú súčasnosti a úmysel uzavretia historického času má zneškodniť ich aktualitu – ako objektov kritizovateľných dejín. ... Popisy objektov neslúžia, resp. nie v prvom rade, konfrontácii so skúsenosťami z každodenného života, ale klamu medzi zdaním a realitou ..., v ktorej je prítomnosť stále ľahšie prehľadateľná. ... V tom spočíva zásadná dilema kunsthistorických inventárov, ak ju chceme použiť ako pomoc pri rozhodovaní v otázkach tvarovania prostredia v ktorom žijeme.*¹¹³

V doterajších Umeleckých topografiách – alebo v podobných korpusoch – boli predložené buď topograficko-dejepisné prehľady alebo kunsthistorické analýzy novo publikovaného materiálu. V prvom prípade boli v lineárnej postupnosti zvidi-

Ernst Bacher

telnené dejiny vývoja aktuálneho územia od fixovaného bodu nula (najčastejšie v rímskej dobe) až po už zmienenú časovú hranicu. V druhom prípade boli rovnako v časovej a vývojovej následnosti znázornené súvislosti medzi dielňami, umeleckými osobnosťami, zoskupeniami umeleckých krajín („Kunstlandschaften“). K súčasnej štruktúre danej umelecko-topografickej jednotky sa nehodí ani jeden ani druhý typ úvodu. Keďže som sa musel rozhodnúť pre mestsko-stavebnú štrukturálnu analýzu – aby som mohol splatiť dlh veľkým, spolu súvisiacim bytovým stavbám zakladateľského obdobia, ktoré vo významnej miere vytvárajú obraz mesta – položil som si hneď aj otázku, podľa akých kritérií by mal byť triedený kunsthistorický materiál obsiahnutý v tomto zväzku? Malo by to byť tak, že súčasné súvislosti mesta nebudú odtrhnuté od bytia minulosti. Plnosť kunsthistorických skutočností som chcel prezentovať tým spôsobom, aby táto nezostala prístupnou len pre historikov alebo znalcov umenia, ale tak, aby mohla byť uplatnená pri práci plánovačov mestského a životného prostredia.¹¹⁴

Pri prijímaní masových objektov by štýlovo-historická metóda veľmi nepomohla (porovnaj „Monroe-Efekt“), „mierku vysokej kultúry – ako napríklad „epochálny štýl“ – môžeme samozrejme stanoviť aj pri masových objektoch, avšak väčšinou to nevedie k želanému porozumeniu týmto objektom a už vôbec nie k identifikovaniu sa s nimi.¹¹⁵ V oveľa väčšej miere by sme mali rozmyšľať v rámci súborov. Hajós sa pri tom odvoláva na psychológiu vnímania. Zdôrazňovať úlohu existujúceho uličného ťahu ako mestsko-stavebnej osi by mohlo za istých podmienok viesť k nadviazaniu naň a nie k nezmyselnému novému plánovaniu. A vôbec, mestské plánovanie by sa mohlo oveľa viac držať historických akcentov, ak sú tieto ako také analyzované v umelekohistorickom inventári.¹¹⁶ Hajós dúfal, že pomocou tejto analýzy vynájde nástroj, ktorým bude môcť nielen analyzovať historicky uzavretú etapu, ale aj charakterizovať mesto ako vyrastenú, resp. stále ďalej rastúcu mestsko-stavebnú štruktúru. Takýmto spôsobom

získaný výsledok mal slúžiť ako pomôcka pri rozhodovaní v súčasných úvahách o mestskom staviteľstve. Ako predchodca tohto môže byť uvedená unikátna Rakúska umelecká topografia z roku 1916 Umelekohistorický atlas c. k. ríšskeho hlavného a rezidenčného mesta Viedne a zoznam historických, umeleckých a prírodných pamiatok obrazu mesta Viedne hodných zachovania (*Kunsthistorischer Atlas der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien und Verzeichnis der erhaltenswerten historischen, Kunst- und Naturdenkmale des Wiener Stadtbildes*) od Huga Hassingera, zrejme prvý ... systematický zoznam mestsko-stavebných štruktúr a ochrany hodných súborov a elementov obrazu mesta.¹¹⁷

V Umeleckej topografii, vo zväzku popisujúcom linecké vonkajšie obvody, sa pri opisoch jednotlivých objektov sčasti nepodarilo uniknúť „Monroe-efektu“. Ako obzvlášť povšimnutiahodný však musí byť hodnotený pokus uviesť tematické príspevky, napríklad k dejinám priemyslu v Linci. Zaujímavý je článok Theodora Brücklera Obytné domy v Linci v čase národného socializmu (*Die Wohnbauten der Nationalsozialistischen Zeit in Linz*), ktorý nielenže spracúva dejiny bytového stavebníctva v čase národného socializmu, ale, aj keď autor nie je historik umenia, podáva jednu z najlepších štýlových analýz lineckých obytných domov v čase národného socializmu a tým ukazuje, že tematický článok, ktorý zachytáva súvislosti, môže oveľa viac prispieť k porozumeniu, ako singulárny, priebeh ulice sledujúci, nutne „Monroe-efektu“ podliehajúci popis na základe pozorovania jednotlivých stavebných blokov.

Novela zákona: Zoznam a databáza¹¹⁸

Paragraf 2 zákona o pamiatkovej ochrane, platný od prvotného schválenia tohto zákona v roku 1923, ktorý odkazuje na návrh pamiatkového zákona od Aloisa Riegla z roku 1903,¹¹⁹ a ktorý hovorí, že všetky pamiatky vo vlastníctve verejnoprávnych korporácií (cirkev, štát, obecná komunita, atď.) sú automaticky postavené pod pamiatkovú ochranu, bol dovedty poslednou novelizáciou zákona z roku 1999 modifikovaný v tom zmysle, že zákonný predpoklad, že pri týchto objektoch ide o nehnuteľné pamiatky, zaniká k 31. 12. 2009.¹²⁰ A tak boli pre všetky nehnuteľné pamiatky vo vlastníctve verejnoprávnych korporácií do konca roku 2009 vydané nariadenia, ktorými tie objekty, pre ktoré platil zákonný predpoklad, zostanú aj naďalej chránené. Keďže ešte pred novelizáciou jestvovala túžba rozšíriť nariadenia aj na súkromné pamiatky, bola uskutočnená rýchla inventarizácia celého Rakúska spôsobom precestovania celej krajiny, aby bolo možné nahliadnuť do kompletného fondu nehnuteľných pamiatok Rakúska. Výsledky týchto ciest potom boli zapracované slovom a obrazom do databázy, vytvorenej len na tento účel, ktorá predstavuje plošnú, aj keď sčasti povrchnú, ale každopádne v rekordnom čase desiatich rokov ukončenú inventarizáciu všetkých rakúskych stavebných pamiatok. Keďže v tom čase bol práve rozbehnutý súpis vo forme Dehia pre Horné Rakúsko, boli využité synergie, a to tým spôsobom, že inventarizácia Horného Rakúska bola uskutočnená spolu s Dehiom a s tzv. Zoznamom pamiatok (vytvoreným za účelom stanovenia objektov podľa § 2), čím bola databáza naplnená čoraz presnejšími informáciami.

Súčasnosť a budúcnosť inventarizácie v Rakúsku

Od 1. júla 2010 je na internetovej stránke Spolkového pamiatkového úradu prístupný zoznam všetkých nehu-

teľných pamiatok stojacich pod pamiatkovou ochranou, generovaný z takzvanej Pamiatkovej databázy (*Denkmaldatenbank*). Keďže veľké objekty ako kostoly, kláštory a kaštiele boli v zmysle rýchlej inventarizácie len stručne načrtnuté, budú musieť byť pre Dehia Horné Rakúsko-juh, ktorý zrejme vyjde v dvoch zväzkoch, ešte raz spracované obširnejšie. Až potom bude možné vydať ostatné zväzky Dehia, ktoré sa za posledné desaťročia kvôli „rozšíreniu“ pojmu pamiatka stávali stále rozsiahlejšími. Ďalšia budúcnosť Dehia po publikovaní zostávajúcich obvodov v Hornom Rakúsku južne od Dunaja je neistá. Rovnako neistá je aj budúcnosť umeleckej topografie, pri ktorej sa aktuálne ani len nepomýšľa na jej pokračovanie v doterajšej, už prekonanej podobe.

Na Spolkovom pamiatkovom úrade sa aktuálne pracuje na vývoji novej databázy, ktorá by mala vzájomne prepojiť všetky odbory úradu. Čo si ešte Günter predstavoval pod pojmom povolania „vedeckého registrátora“¹²¹, to dnes bude vykonávať stroj. Databáza môže byť kĺmená všetkými spolupracovníkmi Spolkového pamiatkového úradu a mala by sa vyvinúť do formy samogenerujúceho systému (napr. ako Wikipedia). Mala by dokázať vygenerovať rôzne textové formáty pre rozdielne typy publikácií. Aktuálne na stránke Spolkového pamiatkového úradu vo formáte PDF publikované zoznamy chránených nehnuteľných pamiatok by tak v budúcnosti mohli byť prístupné online v databáze spolu s textom a obrázkami.

Vynára sa otázka, či v budúcnosti ešte vôbec budeme potrebovať tlačené súpisy, a ak áno, v akej podobe? Ako majú vyzeráť? Má sa Dehio, ktorý sa v 70. rokoch z donútenia zmenil na „krátky súpis“, ktorým je dodnes, znovu priblížiť „ideálu“ nemeckých susedov a v „odtučnenej“ forme slúžiť turistom a milovníkom umenia ako prenosná príručka na cestách? Alebo požaduje naša multivizuálna epocha čoraz viac kníh s veľkolepými obrázkami? Alebo sa má Dehio úplne dištancovať od obrázkov, pretože sa predpokladá, že sa bude používať priamo na mieste pred danou pamiatkou? Alebo sú všetky tieto predstavy v čase e-kníh a i-podov až príliš zastarané a oveľa „primeranejšie“ by bolo stlačiť na mobile s GPS zariadením gombík, ktorý na požiadanie „vypluje“ všetky potrebné informácie priamo na mieste?

Nemecké Dehio-Združenie (*Dehio-Vereinigung*) nám predstavuje trend, v ktorom sa snaží spolu s Foto-Marburg uviesť do života digitálne Dehia (*Dehio-Digital*). Texty Dehia majú byť sprevádzané fotografickým materiálom tak súčasným, ako aj historickým. Tlačená kniha sa bude v každom prípade vydávať aj naďalej a bude aj tematicky rozvíjaná. Tak má napríklad vzniknúť záhradný Dehio (*Garten-Dehio*), ako aj hranice prekračujúce regionálne zväzky. Ohľadom blízkej budúcnosti Dehia v Rakúsku bude ešte potrebná diskusia.

Záchrana pred úplným zastavením projektu Rakúskej umeleckej topografie by mohla spočívať v pokračovaní vo forme publikácie, ktorá sprevádza vyhlasovanie súborov, celkom podľa predlohy Pracovných zošitov k Rakúskej umeleckej topografii (*Arbeitshefte zur Österreichischen Kunsttopographie*), ktoré prvýkrát vyšli v roku 1987 v Steyri.¹²² Posudky jednotlivých objektov, ktoré beztak vznikajú pri vyhlasovaní za pamiatku, by už viac nemizli navždy v rozhodnutiach, a tým pádom v spisoch (aj keď v budúcnosti budú aj tieto už len elektronické), ale by mohli vychádzať vo forme bohato ilustrovaných publikácií, ktorých všeobecné texty by mohli slúžiť k pochopeniu daných súborov. Adresámi by boli popri vlastníkoch pamiatok a obecných komunitách aj turisti

a o kultúru a umenie sa zaujímajúce publikum. Autor dúfa, že jeho návrh prednesený v rámci internej úradnej diskusie bude môcť byť už čoskoro uskutočnený prostredníctvom prvého zväzku a nepostihne ho Helfertov osud ako v prípade Pracovných zošitov k Rakúskej umeleckej topografii, čo by znamenalo, že vyjde len raz. Týmto novým produktom by sme sa dostali opäť minimálne k Schinkelovi, ktorý v inventarizácii vidí základ ochrany a zachovania pamiatok. ■

Preklad: Martin Švec

¹ FRODL-KRAFT, Eva. Die Österreichische Kunsttopographie. Betrachtungen *sub specie fundatoris*. In *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege (ÖZKD)*, 1974, s. 114 a nasl.; HAJÓS, Géza. Riegls Gedankengut in Dvořáks Einleitung zur Österreichischen Kunsttopographie. In *ÖZKD*, 1974, s. 138 a nasl.; ECKART, Vancsa. Die Österreichische Kunsttopographie. Geschichte, Aufgaben, Probleme. In *Kunstgeschichtsforschung und Denkmalpflege. Festschrift für Norbert Wibiral zum 65. Geburtstag*. Linz, 1986, s. 1a nasl.; EULER-ROLLE, Bernd. Inventarisierung und öffentliches Interesse. Max Dvořáks Konzept für den ersten Band der Österreichischen Kunsttopographie. In *Sozialer Raum und Denkmalinventar. Vorgehensweisen zwischen Erhalt, Verlust, Wandel und Ortsbeschreibung*. Hg. vom Arbeitskreis Theorie und Lehre der Denkmalpflege e. V. Leipzig, 2007, s. 10 a nasl.; LEHNE, Andreas. Entstehung und Entwicklung der Österreichischen Kunsttopographie. In *Kunst + Architektur in der Schweiz*, 2008, 59, s. 51a nasl.; KNALL-BRSKOVSKY, Ulrike. Inventarisierung und Dokumentation von Denkmalen in Österreich. In *Restauratorenblätter*, zv. 28. Klosterneuburg, 2008/09, s. 23 a nasl.

² Mag. Martha Fingernagel a Dr. Bernd Euler mi poskytli tipy na literatúru a ochotne mi ju aj sprístupnili, za čo im patrí moja veľká vďaka.

³ K medzinárodnému vývoju bádania v oblasti sklonmalby pozri: FRODL-KRAFT, Eva. Das Corpus Vitrearum Medii Aevi ein Rückblick. In *Glas. Malerei. Forschung. Internationale Studien zu Ehren von Rüdiger Becksmann*. Berlin, 2004, s. 13 a nasl.

⁴ SCHINKEL, Karl Friedrich. Memorandum zur Denkmalpflege 1815. In HUSE, Norbert. *Denkmalpflege. Deutsche Texte aus drei Jahrhunderten*. München, 2006, s. 71; K téme Schinkel ako pamiatkar pozri aj: BREITLING, Stephan. Denkmalpflege. In *Karl Friedrich Schinkel. Führer zu seinen Bauten*. Band I. Berlin und Potsdam. Zost. Johannes Cramer, Ulrike Laible, Hans-Dieter Nägelke. München, Berlin, 2006, s. 145 a nasl.

⁵ SCHINKEL, ref. 4, s. 71: *Stavby všetkých typov, zachované tak v celistvosti ako aj v ruinách, ako kostoly, kaplnky, krížové chodby a kláštorne budovy, zámky, jednotlivé veže, brány, mestské múry, pamätne stĺpy, verejné fontány, náhroby, radnice, dvorany atď. Sochárske práce všetkého druhu v interiéri aj exteriéri budov, ktoré sú uchovávané spoločne alebo jednotlivito alebo schované kdesi v zabudnutých kútoch; to isté sa týka aj reliéfnych stĺpov alebo basreliefov všetkých druhov zo zlata, striebra, kameňa, bronzu, dreva a železa, baldachýnov a svätostánkov, lampášov a svietidiel, náhrobov a sarkofágov, krstiteľníc, chórových lavíc, kazateľníc, trónov, inskripčných tabúl, erbov a zbraní, jednotlivých architektonických dekorácií, jednotlivých stĺpov, kovových mreží okolo chórov, náhrobov, oltárov atď. Obrazy všetkého druhu v interiéri aj exteriéri budov, na stenách al fresco alebo na dreve, plátne a medených tabuliach, sklonmalby na oknách sa ešte nachádzajúce alebo iným spôsobom uchovávané, mozaiky v interiéri aj exteriéri budov atď.*

⁶ SCHINKEL, ref. 4, s. 72.

⁷ HUSE, 2006, ref. 4, s. 64.

⁸ SCHINKEL, ref. 4, s. 72.

⁹ Pozri predovšetkým: PASCHKE, Ralph. Inventarisierung – Grundlage der staatlichen Denkmalpflege seit Ferdinand von Quast. In *Zum 200. Geburtstag von Ferdinand von Quast 1807–1877. Erster preußischer Konservator der Kunstdenkmäler*, 2008, s. 39 a nasl.

¹⁰ K raným dejinám inventarizácie v Nemecku pozri predovšetkým: RAVE, Paul Ortwin. Anfänge und Wege der Deutschen Inventarisierung. In *Deutsche Kunst und Denkmalpflege (DKD)*, 1953, s. 73 a nasl.; MOHR, Christoph. Erfassen und Dokumentieren. Inventar und Denkmaltopografie. In *Zeitschichten. Erkennen und Erhalten – Denkmalpflege in Deutschland*. München, Berlin, 2005, s. 249; NOELL, Matthias. Die Erfindung des Denkmalinventars. Denkmalstatistik in Frankreich und Deutschland im 19. Jahrhundert. In *Kunst + Architektur*, ref. 1, s. 19 a nasl.; PASCHKE, 2008, ref. 9; *Folder zur Ausstellung Am Anfang steht das Denkmal. Inventarisierung in der Denkmalpflege*. Brandenburg, 2009.

- ¹¹ HELFERT, von Freiherr. Oesterreichische Kunst-Topographie. In *Mittheilungen der K. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, 7. roč., 1881, s. 1.
- ¹² LOTZ, Wilhelm. *Kunst-Topographie Deutschlands*, 1. Teil 1862, 2. Teil 1863.
- ¹³ HELFERT, 1881, ref. 11, s. 4.
- ¹⁴ HELFERT, 1881, ref. 11, s. 4.
- ¹⁵ HELFERT, 1881, ref. 11, s. 7.
- ¹⁶ HELFERT, 1881, ref. 11, s. 11.
- ¹⁷ HELFERT, 1881, ref. 11, s. 10.
- ¹⁸ Grundzüge zur Verfassung und Publication der Kunst-Topographie. In *Normative der k. k. Central-Commission*. Wien, 1883, s. 51.
- ¹⁹ Grundzüge zur Verfassung..., 1883, ref. 18, s. 53.
- ²⁰ Niektoré z týchto zásad sa objavujú už v článku Freiherra von Helfert z roku 1881 (ref. 11), ako napr. „Klasifikácia“ a zdržanlivosť čo sa týka obrázkov. Časová hranica pre stavebné pamiatky je však stanovená na koniec 18. storočia.
- ²¹ Österreichische Kunst-Topographie (ÖKT), Herzogthum Kärnten, 1. Band, Wien 1889, s. IV.
- ²² ÖKT, 1889, s. IV. K počiatkom štátnej ochrany pamiatok v Rakúsku pozri: SCHUBERT-SOLDERN, von Fortunat. Zur Geschichte der Denkmalpflege in Österreich. In: *DKD*. Berlin, Wien 1934, s. 108 a nasl.; FRODL, Walter. *Idee und Verwirklichung. Das Werden der staatlichen Denkmalpflege in Österreich*. Wien, Köln, Graz, 1988.
- ²³ Österreichische Kunst-Topographie (ÖKT), Band I. Wien, 1907, s. XI.
- ²⁴ ÖKT, 1907, s. XVI.
- ²⁵ ÖKT, 1907, s. XVI.
- ²⁶ ÖKT, 1907, s. IX: *V roku 1904 vypracoval Riegl návrh zákona na ochranu pamiatok, v ktorom definoval pamiatku ako dielo ľudských rúk, od ktorého zhotovenia uplynulo viac ako 60 rokov, a všetky pamiatky vo verejnoprávnom majetku chcel postaviť pod obligatórnu ochranu tohto zákona. V roku 1904 bola spustená skúšobná inventarizácia verejnoprávnych pamiatok politického okrsku Krems v zmysle Rieglovej definície.*
- ²⁷ ÖKT, 1907, s. XVII.
- ²⁸ ÖKT, 1907, s. XX.
- ²⁹ ÖKT, 1907, s. XVII.
- ³⁰ ÖKT, 1907, s. XXII.
- ³¹ Pozri predovšetkým práce od autorov Eva Frodl-Kraft, Géza Hajós a Bernd Euler-Rolle, ref. 1.
- ³² DVOŘÁK, Max. Vorwort. In *Österreichische Kunst-Topographie (ÖKT)*, Band II. Wien, 1908, s. V.
- ³³ FRODL-KRAFT, 1974, ref. 1, s. 123: *Opäť však spracovatelia zväzku nevyhoveli pojmu pamiatky, ktorý Dvořák svojím spôsobom rozšíril: oveľa viac videli svoju úlohu okrem spracovania cirkevných pamiatok len v evidencii malého počtu stavieb umelecky vyčnievajúcich z radu, bez toho, že by sa sústredili na stavebné štruktúry, ktorými sú jednotlivé pamiatky viazané. A tak nebolo práve to, čo chcel Dvořák týmto zväzkom doceliť, dosiahnuť: dokumentácia zmiznutím zasiahnutých organických jednotiek kedysi dedinských sídiel určitého architektonického rázu. K významu popisu zbierok v tomto zväzku: FRODL-KRAFT, 1974, ref. 1, s. 129: *aj pre tento druhý zväzok, ktorý sa zaoberá vonkajšími obvodmi Viedne, mal Dvořák popri stavebno-historickej dokumentácii starých predmestí stanovený takmer rovnako dôležitý cieľ evidencie početných súkromných umeleckých pokladov z dedín, v ktorých sa z chatrčí stali vily. ... Dejiny dali Dvořákovi len za pravdu: zbierky prakticky bez výnimky padli za obeť sociálnym zmenám po prvej svetovej vojne, ako aj hospodárskej kríze medzivojnového obdobia. Predmetné zväzky Rakúskej umeleckej topografie sú preto dnes v skutočnosti jediným (tak ako aj pre Dagobertom Freyom neskôr spracované bádanske zbierky) a výnimočne dôležitým prameňom k dejinám rakúskeho maliarstva 19. storočia.**
- ³⁴ RAVE, 1973, ref. 10, s. 86
- ³⁵ WEIS, Markus. Zur Entstehungsgeschichte des Dehio-Handbuchs. In *Georg Dehio (1850 – 1932). 100 Jahre Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*. München, Berlin : Deutscher Kunstverlag, 2000, s. 49-102.
- ³⁶ Program k Príručke nemeckých pamiatok ako v príspevku Markusa Weisa: WEIS, 2000, ref. 35, s. 82; BETTHAUSEN, Peter. *Georg Dehio. Ein deutscher Kunsthistoriker*. München : Deutscher Kunstverlag, 2004, s. 257.
- ³⁷ BETTHAUSEN, 2004, ref. 36, s. 257.
- ³⁸ Dehio sa už vo svojej cisárskej reči vehementne vyjadril proti vytrhávaní pamiatok z ich historických súvislostí. DEHIO, Georg. *Denkmalschutz und Denkmalpflege im neunzehnten Jahrhundert*. Festschrift an der Kaiser-Wilhelms-Universität zu Straßburg, 27. Januar 1905. Citované podľa: *Kunsthistorische Aufsätze von Georg Dehio*, München, Berlin, 1914, s. 269: *... väčšina do úvahy prichádzajúcich objektov [určených na trh so starožitnosťami, pozn. autora] má svoj historický a umelecký význam len v určitých súvislostiach, pre ktoré boli vytvorené; vyňať ich z týchto súvislostí väčšinou znamená vymazať väčšiu polovicu ich hodnoty. Obchod tu teda nespôsobuje len zmenu majiteľa, ale aj znížovanie hodnoty.*
- ³⁹ Georg Dehio na druhom dni pamiatkovej starostlivosti 1901, citované podľa: WEIS, Markus. Zur Geschichte des „Handbuchs der Deutschen Kunst-
- denkmäler“. In *Zeitschichten*, ref. 10, s. 64, resp. doslovne WEIS, 2000, ref. 35, s. 57.
- ⁴⁰ DEHIO, Georg. *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Mitteldeutschland*. 1. Band. Berlin, 1914, s. IV.
- ⁴¹ *Programm zu einem Handbuche der deutschen Denkmäler*, ref. 36, s. 86.
- ⁴² RIEGL, Alois. Neue Strömungen in der Denkmalpflege. In *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*. 3. F., 4. Bd., Wien, 1905, Sp. 85-104 citované podľa: BACHER, Ernst. *Kunstwerk oder Denkmal? Alois Riegls Schriften zur Denkmalpflege*. Wien, Köln, Weimar, 1995.
- ⁴³ DEHIO, 1905, ref. 38.
- ⁴⁴ DEHIO, 1905, ref. 38, s. 268.
- ⁴⁵ DEHIO, 1905, ref. 38, s. 274.
- ⁴⁶ RIEGL, 1905, ref. 42, s. 221.
- ⁴⁷ RIEGL, 1905, ref. 42, s. 222.
- ⁴⁸ FALSER, Michael S. *Zum 100. Todesjahr von Alois Riegl. Der „Alterswert“ als Beitrag zur Konstruktion staatsnationaler Identität in der Habsburg-Monarchie um 1900 und seine Relevanz heute*. In *ÖZKD*, 2005, s. 298.
- ⁴⁹ FALSER, 2005, ref. 48, s. 302.
- ⁵⁰ WEIS, 2000, ref. 35, s. 49-102.; MEIER, Michael. Der Ur-Dehio – das Handbuch in fünf Bänden. In *Georg Dehio (1850 – 1932). 100 Jahre Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*. München, Berlin : Deutscher Kunstverlag, 2000, s. 109: *Dehio bol každopádne oslobodený od akéhokoľvek prehnaneho vyzdvihovania nemeckosti*; SCHEURMANN, Ingrid. Vom Konservieren und Restaurieren. Anmerkungen zur Rezeption Georg Dehios. In *Zeitschichten. Erkennen und Erhalten – Denkmalpflege in Deutschland*. München, Berlin, 2005, s. 50: *... častokrát až prirýchlo čítaný ako nacionalistický a šovinistický, bez toho, aby v ňom bol postrehnutý základný postoj proti v tom čase typickom kultu hrdinu.*
- ⁵¹ BÖRSCH-SUPAN, Helmut. Georg Dehios „Geschichte der deutschen Kunst“. In *Georg Dehio (1850 – 1932). 100 Jahre Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*. München, Berlin : Deutscher Kunstverlag, 2000, s. 35-48.
- ⁵² BÖRSCH-SUPAN, 2000, ref. 51, s. 37.
- ⁵³ BÖRSCH-SUPAN, 2000, ref. 51, s. 44.
- ⁵⁴ BÖRSCH-SUPAN, 2000, ref. 51, s. 47.
- ⁵⁵ LEHNE, Andreas. Georg Dehio, Alois Riegl, Max Dvořák – a threshold in theory development. In *Conservation and Preservation. Interactions between Theory and Practice. In memoriam Alois Riegl (1858 – 1905). Proceedings of the International Conference of the ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restoration*. Florenz, 2010, s. 69 a nasl.
- ⁵⁶ ROKYTA, Hugo. Max Dvořák und seine Schule in den Böhmischen Ländern. In *ÖZKD*, 1974, s. 81 a nasl.
- ⁵⁷ DILLY, Heinrich. *Kunstgeschichte als Institution. Studien zur Geschichte einer Disziplin*. Frankfurt, 1979, s. 248: *Dilly používa tento výraz pre Štrasburg. Schulze označuje Vroclav ako „baštu“ nacistických východných štúdií. SCHULZE, Ingrid. Der Mißbrauch der Kunstgeschichte durch imperialistische deutsche Ostpolitik*. Leipzig, 1970, s. 21: *Ak tu zaznamenávame pokus o výklad úlohy Vroclavu ako bašty nacistických východných štúdií na poli dejín umenia, pramení to v neposlednom rade z činnosti Dagoberta Freya, ktorý na Vroclavskej univerzite zastával medzi rokmi 1931 – 1945 post vedúceho Katedry dejín umenia.*
- ⁵⁸ SCHULZE, 1970, ref. 57, s. 33: *Ohromná „dynamika nemeckého východného hnutia“ mala „už od karolínskych čias vždy a znovu“ ovplyvňovať a kultúrne oplodňovať „kraje ďaleko za hranicu územia na ktorom žije národ, aj potom ako bola táto hranica v 13. storočí skrz kolonizačné prúdy posunutá výrazne smerom na východ, územia osídlené cudzími národmi v priestore stredovýchodnej Európy až po veľmi stabilnú kultúrnu hranicu rusko-byzantskej východnej Európy“. Inými slovami povedané, „nemecký kultúrny vplyv“ na východe sa podľa Freya rozprestieral zhruba na takom istom území, aké v roku 1940 obsadil a držal nacistický Wehrmacht.*
- ⁵⁹ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Zweite Abteilung Österreich*. Band 1. Die Kunstdenkmäler in Kärnten, Salzburg, Steiermark, Tirol und Vorarlberg. FREY, Dagobert – GINHART, Karl (eds.) Wien, Berlin, 1933, s. VII a nasl.
- ⁶⁰ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Zweite Abteilung Österreich*, Band 2. Wien, Niederösterreich, Oberösterreich und Burgenland. FREY, Dagobert – GINHART, Karl (eds.). Wien, Berlin, 1935, s. 517.
- ⁶¹ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 69.
- ⁶² *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 73.
- ⁶³ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 74.
- ⁶⁴ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 74.
- ⁶⁵ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 75.
- ⁶⁶ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 75.
- ⁶⁷ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 75.
- ⁶⁸ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 76.
- ⁶⁹ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 82.
- ⁷⁰ *Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 93.

- ⁷¹ Georg Dehio, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler...*, ref. 60, s. 637 a nasl.
- ⁷² LORENTZ, Stanislaw. Das Doppelgesicht des Dr. Dagobert Frey. In *Zachodnia Agencja Prasowa, Informationsbulletin*, VIII, 1960, s. 6 a nasl. Veľmi poučná je aj SCHULZE, 1970, ref. 57. Autorka ukazuje čachre historikov umenia v službách národného socializmu ako aj ich následky v studenej vojne. Kvôli úplnosti nesmie zostať opomenuté silné ideologické podfarbenie autorkinho diela, predovšetkým poslednej kapitoly, kde stavia do protikladu k „militaristickej, fašistickej“ NSR „mier milujúcu“ NDR a Schulze v poslednom odseku nemôže zabudnúť zneužiť krvavé potlačenie Pražskej jari v prospech jej vlastnej agitácie, čím sama seba dostala na úroveň jej fašistických protivníkov: *Týmto kontrarevolučným machináciám bola ... do cesty postavená rozhodujúca zápora. ... Teraz je potrebné popri posilňovaní hospodárskej a vojenskej moci socialistického tábora predovšetkým upevniť ideologickú základňu. Tu je vzhľadom na dôležitú úlohu, ktorú hrajú kultúra a umenie v rámci imperialistickej globálnej stratégie, povinnosťou kunsthistorikov NDR, vystúpiť v ich vedeckom obore proti osudnej rozpínavosti západonemeckého revanšizmu. K úlohe Freya v druhej svetovej vojne pozri aj: BRÜCKLER, Theodor. Die „Verlängerung“ der österreichischen Denkmalpflege in der NS-Zeit und die Gründung des Instituts für Denkmalpflege 1940. In *ÖZKD*, 1990, s. 416, ako aj BRÜCKLER, Theodor – NIMETH, Ulrike. *Personenlexikon zur Österreichischen Denkmalpflege*. Horn, 2001, s. 72.*
- ⁷³ Günther Steinbach vysvetľuje veľmi názorne, že väčšina Rakúšanov sa pred rokom 1945 cítila byť Nemcami a v každom čase prechovávali k Nemecku väčšiu alebo menšiu náklonnosť, ku krajine, s ktorou sa cítili byť spojení tak jazykom ako aj osudom. Oficiálne bol síce kontakt s Nemeckom zakázaný, ale neoficiálne bol veľmi dobre pestovaný. Pozri: HAIDINGER, Martin – STEINBACH, Günther. *Unser Hitler. Die Österreicher und ihr Landsmann*. Salzburg: Ecowin Verlag, 2009, 379 s.
- ⁷⁴ BRÜCKLER, 1990, ref. 72, s. 186: *Aj v okrajovej oblasti pamiatkovej starostlivosti akou je odborná publicistika, bol už v roku 1926 uskutočnený odborný „Anšlus“ k Nemecku, ktorý z finančného a personálneho nedostatku zrušil Mitteilungen der Österreichischen Zentralkommission für Denkmalpflege a, najprv pod čiastkovou redakciou, bol založený Zeitschrift für Denkmalpflege so sídlom v Berlíne, ktorý bol následne v roku 1933 nahradený nemeckou ovládnutým periodikom Die Denkmalpflege.*
- ⁷⁵ DKD, 1938, s. 80.
- ⁷⁶ DKD, 1938, s. 135. Že v tejto dobe sa predsa len nemôže maľovať čier-no-bielo, ako konštatuje Theodor Brückler (ref. 72), potvrdzuje fakt, že Karl Ginhart sa „odvážil“ v tom istom zväzku pod nadpisom „Sprístupnenie rakúskych pamiatkovo chránených miest“ (*Die Veröffentlichungen der Österreichischen Denkmalschutzstelle*) označiť Žida Hansa Tietzeho ako dôležitého autora Rakúskej umeleckej topografie a to hneď dvakrát.
- ⁷⁷ DKD, 1938, s. 137.
- ⁷⁸ DKD, 1935, s. 61a nasl.
- ⁷⁹ FRODL, Walter. Ergänzende Bemerkungen zum vorstehenden Aufsatz von Th. Brückler. In *ÖZKD*, 1990, s. 195. Ako aj BRÜCKLER, 1990, ref. 72, s. 188.
- ⁸⁰ BRÜCKLER, Theodor. Die österreichische Denkmalpflege 1945–1947: „resurrection“ oder „reanimation“? In *ÖZKD*, 2004, s. 394, ako aj BRÜCKLER – NIMETH, 2001, ref. 72, s. 96.
- ⁸¹ Pozri aj BRÜCKLER, 1990, ref. 72, s. 187, ktorý v tejto súvislosti hovorí, že hornorakúski poslanci by podobné záležitosti mali vybavovať ako na bežiacom páse.
- ⁸² BRÜCKLER, 2004, ref. 80, s. 392.
- ⁸³ FRODL, 1990, ref. 79, s. 195.
- ⁸⁴ FRODL-KRAFT, Eva. Die Wiedererrichtung des Kunsthistorischen Instituts des Bundesdenkmalamts. In *ÖZKD*, 2004, s. 444.
- ⁸⁵ FRODL-KRAFT, 2004, ref. 84, s. 445 a 449; FRODL, 1990, ref. 79, s. 195.
- ⁸⁶ Obzvlášť intenzívne sa dejinami Spolkového pamiatkového úradu zaoberal po druhej svetovej vojne, ako už bolo spomenuté, Theodor Brückler: BRÜCKLER, 2004, ref. 80, s. 416 a nasl.
- ⁸⁷ FRODL-KRAFT, 2004, ref. 84, s. 449.
- ⁸⁸ FRODL, Walter. Zur Österreichischen Kunsttopographie. In *ÖZKD*, 1955, s. 127.
- ⁸⁹ BRÜCKLER, 2004, ref. 80, s. 423. Pozri aj predslov ÖKT, Zväzok XXX, Viadeň, 1947, s. VII: *Inventarizácia politického okrsku Braunau by mala z geografického hľadiska nadviazať na zväzok Schärding, ktorý spracoval v roku 1927 Dagobert Frey. Volba okrsku tak nemá ani v najmenšom nič spoločné s udalosťou ..., ktorá mesto Braunau zvláštnym spôsobom preslávila. Každopádne je Hitlerov rodný dom dejinou nemonumentálnou profánnou stavbou v tomto zväzku (odhliadnuc od regionálneho múzea v úvodníku „Braunauký meštiansky dom v 15.-18. storočí“), ktorému je venovaný (aj napriek jeho značným rozmerom) neprimerane veľký pôdorys, maskovaný ako „ilustračný príklad pre spojenie dvoch úzkych domov zo 17. storočia“.*
- ⁹⁰ FRODL-KRAFT, 2004, ref. 84, s. 450.
- ⁹¹ *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Wien. Wien, München, 1954 (tretie, nanovo spracované vydanie).*
- ⁹² Referát KNOEPFLI, Albert. Das Verhältnis der Kunstgeschichte und Kunstwissenschaft sowie der Heimat- und Denkmalpflege zur Kunstdenkmäler-Inventarisierung. In *Protokoll der Besprechungen die über Initiative des Institutes für Österreichische Kunstforschung des Bundesdenkmalamtes vom 23. bis 28. April 1956 im Bundesdenkmalamt in Wien stattgefunden haben*, s. 5 a nasl.
- ⁹³ KNOEPFLI, 1956, ref. 92, s. 9.
- ⁹⁴ KNOEPFLI, 1956, ref. 92, s. 14 a nasl.
- ⁹⁵ GÜNTNER, Roland. Glanz und Elend der Inventarisierung. In *DKD*, 1970, s. 111. K rozšíreniu pojmu pamiatka pozri aj: SAUERLÄNDER, Willibald. Erweiterung des Denkmalbegriffs? In *DKD*, 1975, s. 117a nasl. a FRODL-KRAFT, Eva. Ist der geltende Denkmalbegriff wissenschaftlich fundierbar? In *ÖZKD*, 1974, s. 17.
- ⁹⁶ GÜNTNER, 1970, ref. 95, s. 109.
- ⁹⁷ GÜNTNER, 1970, ref. 95, s. 110.
- ⁹⁸ GÜNTNER, 1970, ref. 95, s. 115.
- ⁹⁹ GÜNTNER, 1970, ref. 95, s. 116.
- ¹⁰⁰ FRODL-KRAFT, 1974, ref. 1, s. 124.
- ¹⁰¹ FRODL-KRAFT, 1974, ref. 1, s. 127.
- ¹⁰² Aj keď je na príklade NS-architektúry evidentné, že názory Evy Frodl-Kraft sú sčasti už prekonané (pretože ako dnes vieme, bol koniec éry národného socializmu abruptný len čo sa týka zmien politickej špičky), je jej udivujúca otvorenosť v ústrety novým otázkam principiálne hodná uznania.
- ¹⁰³ Pozri: MÜLLER, Theodor. Was erwartet die Wissenschaft von der Kunstdenkmälerinventarisierung. In *DKD*, 1960, s. 66; ELLGER, Dieter. Zum Thema Denkmalpflege und Kunstwissenschaft. In *DKD*, 1967, s. 1 a nasl.; BESELER, Hartwig – ELLGER, Dietrich. Das Denkmal zwischen Inventar und Liste. Bestandsaufnahme einer Bestandsaufnahme. In *DKD*, 1971, s. 150 a nasl.; MOHR, 2005, ref. 10, s. 248 a nasl.; *Künftige Strategien der Denkmalerfassung und Denkmalforschung: Das Großinventar im Dialog mit der Städtebaulichen Denkmalpflege*. Tagung des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege am 18. und 19. November 2004 in Schloss Geyerswörth in Bamberg. Denkmalpflege Informationen. Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege 2005, 45 s.; PASCHKE, 2008, ref. 9, s. 39 a nasl.; PASCHKE, Ralph. Grossunternehmen Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland. In *Kunst + Architektur in der Schweiz*, 2008, 59, s. 70 a nasl.
- ¹⁰⁴ BACHER, Ernst. Denkmalbegriff, Denkmälermasse und Inventar. In *DKD*, 1980, s. 121.
- ¹⁰⁵ BACHER, 1980, REF. 104, s. 123.
- ¹⁰⁶ BACHER, Ernst. Hofrat Univ.-Doz. Dr. Eva Frodl-Kraft zum 65. Geburtstag. In *ÖZKD* 1981, str. 149.
- ¹⁰⁷ FRODL-KRAFT, Eva. Das Institut für Österreichische Kunstforschung. In *Denkmalpflege in Österreich 1945–1970*. Informationsschau des Bundesdenkmalamtes, Seession, Wien I, 1970, s. 172.
- ¹⁰⁸ STEINER, Ulrike. Glanz und Elend der Inventarisierung. In *Vom modernen zum postmodernen Denkmalkultus? Denkmalpflege am Ende des 20. Jahrhunderts*. Zost. Wilfried Lipp, Michael Petzet. München, 1994, s. 29.
- ¹⁰⁹ STEINER, 1994, ref. 108, s. 29.
- ¹¹⁰ GÜNTNER, 1970, ref. 95; SAUERLÄNDER, 1975, ref. 95; FRODL-KRAFT, 1974, ref. 95.
- ¹¹¹ STEINER, 1994, ref. 108, s. 31.
- ¹¹² ÖKT, Band XLIV, 1980.
- ¹¹³ HAJÓS, Géza. *Denkmalschutz und Öffentlichkeit. zwischen Kunst, Kultur und Natur; ausgewählte Schriften zur Denkmaltheorie und Kulturgeschichte 1981–2002*. Frankfurt am Main, Wien, 2005, s. 51a nasl.
- ¹¹⁴ HAJÓS, 2005, ref. 113, s. 58.
- ¹¹⁵ HAJÓS, 2005, ref. 113, s. 61.
- ¹¹⁶ HAJÓS, 2005, ref. 113, s. 60.
- ¹¹⁷ WENDLAND, Ulrike. Die Stadt im Großinventar. In *Künftige Strategien der Denkmalerfassung und Denkmalforschung...* ref. 103, s. 12.
- ¹¹⁸ Pre krátky prehľad pozri: MAHRINGER, Paul. Endlich Klarheit über Österreichs unbeweglichen Denkmalbestand. In *Bulletin Kunst & Recht*, 2010, 2, s. 59 a nasl.
- ¹¹⁹ RIEGL, Alois. Entwurf einer gesetzlichen Organisation der Denkmalpflege in Österreich, citované podľa BACHER, Ernst. *Kunstwerk oder Denkmal...*, ref. 42, s. 53 a nasl.
- ¹²⁰ K dejinám § 2 pozri: BACHER, Ernst. Öffentliches Interesse und öffentliche Verpflichtung. Zur Geschichte und zum Verständnis des § 2 des österreichischen Denkmalschutzgesetzes. In *ÖZKD*, 1991, s. 152 a nasl.; ako aj BACHER, Ernst. Alois Riegl und die Denkmalpflege. In *Kunstwerk oder Denkmal...*, ref. 42, s. 11a nasl.
- ¹²¹ GÜNTNER, 1970, ref. 95, s. 113: *Za účelom ovládnutia matérie by malo byť zavedené povolanie vedeckého registrátora, ktorý by zbieral a ručne zoradovával poznámky, upozornenia a materiály, ktoré nesúvisia celkom bezprostredne s pracovnými úlohami.*
- ¹²² *Arbeitshefte zur Österreichischen Kunsttopographie. Steyrdorf. Wehrgraben–Wiesenfeld. Wohn- und Industriebauten einer historischen Vorstadt von Steyr in Oberösterreich*. Wien, 1987.

Soupisy uměleckých památek v českých zemích

LUDMILA HŮRKOVÁ
KRISTINA UHLÍKOVÁ
DALIBOR PRIX

Idea pořízení odborně kvalifikovaných, teritoriálně pojatých soupisů uměleckého spektra kulturního dědictví podstatné části evropských zemí, na nichž – jako na nezbytných „základních kamenech“ by mohly být dále stavěny teoretické konstrukce, umělecko-historické vývody a kulturně-historické interpretace, se zrodila v těsné návaznosti na počátky dějin umění hluboko v 19. století. Na sklonku 19. věku už byla pevně konstituována a získala hmatatelné výsledky v metodicky ustálených, třebaže s postupem času stále se zdokonalujících, erudovaných publikacích, postihujících podstatné dochované položky uměleckého bohatství jednotlivých regionů, respektive administrativních oblastí (v principu souřadných s tzv. okresy). Zdálo by se, že koncepčně jasný, stabilizovaný úkol trvalé civilizační hodnoty byl vytyčen a zbývá jej pouze naplnit příslušnou mravenčí pílí badatelů působících v jednotlivých zemích. Tak tomu ostatně skutečně i je např. v Německu, v Rakousku, částečně ve Francii. S postupem času se s touto ideou ztotožnily i další, zvláště středoevropské země, s určitým zpožděním usilující o podložené poznání svého kulturního dědictví a o sotva zpochybnitelné opory vlastní identity, třeba Polsko, nověji Slovinsko, Chorvatsko či Slovensko. V českých zemích, které se relativně záhy a na nemalé odborné úrovni připojily ke konceptu kvalifikovaných topografických umělecko-historických soupisů – zdaleka se ovšem ve formě, smyslu a společenském poslání nekryjících s vysoce odbornými seznamy státem chráněných památek – se však tento, v Evropě všeobecně respektovaný záměr, shodou nejružnějších okolností ubíral až pozoruhodně křivolakými cestami, s jejichž rozpoznáním a hodnocením jednotlivých etap mohou být spojeny jisté rozpaky.¹ Ty by ovšem měly, či alespoň mohly být prostrídány i přiměřeným, kritickým uznáním. To však může pramenit jen z hlubšího porozumění historickým okolnostem a s nimi spjatými změnami preferencí, stejně jako kroků, které měly vést k naplnění proměnlivých dílčích cílů.

Počátky soupisů uměleckých památek

S prvním zájmem o místopis uměleckých děl se setkáváme v rámci všeobecných topografií (popisů zemí), které si všímaly i významných kostelů, klášterů, hradů, zámků a měst.

Rekonstrukce podoby hradeb Pelhřimova kreslená autorem soupisu památek zdejšího okresu Josefem Soukupem. Před rokem 1903, odd. dokumentace ÚDU AV ČR, stará plánová dokumentace.

V českém, moravském a slezském prostředí se objevily již od 16. století. Nejvýznamnější a nejpodrobnější všeobecné topografie Čech však vznikly až v období osvícenství a preromantismu. V letech 1785–1790 popsal české království piarista Jaroslav Schaller v šestnáctisvazkové práci *Topographie des Königreichs Böhmens*² a o padesát let později v letech 1833–1849 sestavil prakticky se stejným cílem a do stejného počtu dílů (odpovídajících tehdejšími krajům) rozdělenou publikaci *Das Königreich Böhmen: Statistisch-topographisch dargestellt*³ učitel Johann Gottfried Sommer. Topografii Moravy se věnoval především František Josef Schwoy v třídílné práci z let 1793 a 1794⁴ a v 19. století ve dvou edicích rajhradský benediktin Řehoř Tomáš Wolný.⁵ Topografické, statisticky i vlastivědně laděné poznání tehdejší rakouské části Slezska pak obsahovaly čtyřsvazková práce piaristy a zaníceného mineraloga Reginalda Kneifela z let 1804–1806 a opavského gymnasiálního pedagoga Johanna Baptisty Faustina Ense, jehož rovněž čtyřsvazkový popis slezské země spatřil světlo světa ve Vídni v letech 1835–1837.⁶

V první polovině 19. století, v době nadšení středověkem, se kromě všeobecných topografií poprvé objevily soupisy památek jednoho historického (či spíše slohového) období – inventáře románských a gotických staveb. Skutečně odborné soupisy uměleckých děl minulosti však začaly vznikat až v poslední čtvrtině tohoto století, kdy intenzivně sílila v mladém oboru dějin umění (podobně jako v celé duchovědné sféře) snaha po jeho konstituování jako exaktní vědecké disciplíny podle vzoru přírodních věd. Jedním z nejvýznamnějších základů, z něhož měly dějiny výtvarného umění napříště vycházet, byly právě soupisy památek.

Uměleckohistorické topografie

Jedině spolehlivá uměleckohistorická topografie se podle tehdejších (ale v podstatě i dnešních) historiků umění mohla stát východiskem pro jakýkoliv další výzkum proměn umělecké tvorby na určitém území. Stejně velký význam měly však mít i pro památkovou péči, teprve relativně nedávno postavenou do pozice oficiálního zájmu většiny evropských států, včetně Rakousko-Uherska; zde se tak stalo roku 1850 ustavením c. k. Ústřední komise pro průzkum a uchování stavebních památek ve Vídni (K. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale). Pro památkovou péči měly soupisy vlastně dvojí přínos. V první řadě díky nim získali pověření lidé přehled, kde se nacházejí objekty jejich zájmu. Druhý význam byl částečně úřední, protože státní památková péče se od počátku potýkala s obtížným definováním pojmu památky, což se ukázalo jako problematické zvláště při jednání s jinými oblastmi státní správy i se soukromými majiteli. Co je a co už není památka, kdo má rozhodnout, zda může být dům zbořen, přestavěn či pouze pietně opraven? Soupisy se mohly při těchto jednáních stát argumentem ochránců památek vůči investorům, neboť přestože neměly oficiální úřední charakter (cesta k dnešním státním seznamům byla ještě dlouhá), jako tištěný dokument vydaný významnou institucí měly svoji váhu.

Přestože prvenství při konstituování tohoto typu odborné literatury patří Francii (*Inventaire général des richesses d'art de la France*, 1876), její největší rozvoj proběhl v posledních desetiletích 19. století v Německu. To se také stalo jedním z inspiračních zdrojů pro rakouskou topografickou

Historik umění Karel Chytil (1859 – 1934), autor koncepce soupisů památek vydávaných Archeologickou komisí ČAVU. Foto: Ateliér Langhans, 1912, odd. dokumentace ÚDU AV ČR, fond Z. Wirth.

Historik umění Zdeněk Wirth (1878 – 1961) s archeologem Karlem Guthem při terénním průzkumu pro soupis památek v okolí Prahy. Foto kolem roku 1910, odd. dokumentace ÚDU AV ČR, fond Z. Wirth.

řadu, na jejíž přípravě se na počátku 20. století podíleli hlavní představitelé tzv. Vídeňské školy dějin umění. V roce 1907 začala za redakce její vůdčí osobnosti Maxe Dvořáka vycházet rakouská uměleckohistorická topografie,⁷ podle řady odborníků nejdokonalejší soupisové edice na světě, v jejímž vydávání se pokračuje dodnes.

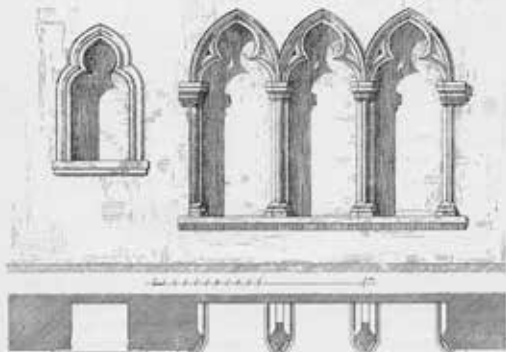
Česká uměleckohistorická obec, v závěru 19. století sice čítající pouze několik osob (jádro tvořili: Karel Chytil, František Adolf Borovský, Karel Boromejský Mádl a Bohumil Matějka),⁸ však nezůstala nikterak pozadu. Ještě před zmíněným vydáním prvního dílu rakouské topografie se čeští odborníci rozhodli zahájit projekt soupisu uměleckohistorických památek v českých zemích. To byl jistě v dané době velmi moderní a odvážný počín ukazující na vzrůstající sebevědomí české inteligence. Realizace edice nazvané *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*⁹ byla vytýčena jako hlavní úkol v roce 1893 založené Archeologické komise (oficiálně Stálé komise České akademie ku prozkoumání a zachování dávnověkých památek země, jejich dějin, literatury a umění)¹⁰ ustavené při České akademii pro vědy, slovesnost a umění. Hlavním hybatelem projektu se stal zakladatel Akademie a současně i předseda Archeologické komise Josef Hlávka.¹¹ Zatímco prioritou odborníků bylo položení základů v Čechách se stále ještě rodičím oboru, Hlávka jeho primární cíl zřejmě viděl v objevení a vyzdvižení specifík „českého“ umění, a tím podtržení jedinečnosti a významu národa v rámci monarchie, ale vlastně i celé Evropy. Zájem o památky se v širší veřejnosti stal v té době významnou pre-

Křečhoř.

Schaller J. l. c. X. 32 — Sommer G. J. l. c. XII. 231. — Zap. K. V. Mus. archeolog. I. 305 sq. — Vávra J. l. c. pass. — Bráníš J. Zvon.

Před kostelem hraditě ležící v železných. (Výskum 20. Valy jsou ruzevce.)

KOSTEL BOŽÍHO TĚLA (farní). Prvotní svěcení bylo sv. Václava, 1307 nejstarší zmínka o vsi, majetec kapituly sv. Víta v Praze. Roku 1363 zemřel první známý farář, kostel stal se potom utrakvistický, od r. 1626 do 1682 byl filiálním kostela kolínského. Roku 1818 opraven, 1846

Křečhoř, bítina.

sboren a 17. zář. 1846 ko eti Božho Těla posvěcen nynější nový kostel zbudovaný nákladem Václava Veitna a osuňáků. Farním od r. 1877.

Starý kostel byl malý, nehluboký... zvonky visely v dřevěné zvonici, věž schůzela. Výstavba byla gotická... na příčné zdi presbyteria z kamene vytesané kříž a na něm stál prý letopočet 1318 gotickými ciframi... uvnitř po zdech starobylé nápisy a biblické texty. (Zap. l. c. dle st. paměti.)

V presbyteriu nynějšího kostela po straně evangelní zdi sedíli z první polovice 14. věku. Výšledek 0,48 m. nad podlahou, 0,46 m. hluboký a 2,46 m. dlouhý jest dvěma pilířky na tři pole (0,25 m. široké) rozdělený. Nohy a hlavice dvou středních jsou římsované, profil dřevěný, v zadu pravohřbý, napřed komůr otokujícím obloukem. Hlavice obou krajních pilířků

Stránka ze soupisu památek kolínského okresu (vydáno roku 1897) s heslem obce Křečhoř

zentací vlasteneckého a postupně stále více nacionálního cítění a do určité míry i transformací obtížněji realizovatelných politických ambicí. Studium památek, podobně jako studium regionální historie, bylo velmi přitažlivým koníčkem řady profesorů gymnázií, reálků, učitelů obecných a měšťanských škol, farářů, ale i státních úředníků. Vzhledem k nedostatku vysokoškolsky vzdělaných odborníků v daných oblastech se právě tito autodidakti stávali autory řady svazků nového projektu.

Celkovou koncepci edice, vycházející především z německých vzorů, můžeme připisat vůdci zakladatelské generace českých dějin umění, v dané době řediteli pražského Uměleckoprůmyslového muzea, Karlu Chytilovi. Svůj program vysvětlil v roce 1894 v časopise *Osvěta*.¹² Z něho vycházející pravidla byla potom v tištěné formě k dispozici budoucím autorům. Upravovala především výběr a způsob popisu památek a parametry obrazové přílohy. Soupis měl obsáhnout nejprve české království, tedy v dané době 93 politických okresů, kterým měly odpovídat samostatné svazky. Pro některá města a další významné lokality byly plánovány samostatné díly (Plzeň, Kutná Hora, Karlštejn, zámek Roudnice nad Labem a později i další), soupis Prahy měl být samostatnou několiksvazkovou řadou edice. Celkově tedy tento velkorýsý projekt počítal s vydáním více než 100 publikací v českém jazyce a stejného počtu jejich německých mutací.

Každý svazek soupisu v abecedním pořádku zpracovával movité i nemovité památky jednotlivých lokalit od prehistorie do počátku 19. století. Heslo se skládalo z názvu lokality, seznamu použité literatury a pramenů, prehistorického vývoje, na němž s autorem spolupracoval komisí

vybraný archeolog, a popisu jednotlivých památek od hradeb přes kostely, kaple, fary, hrady, zámky až po samostatně stojící sochy, boží muka apod. Této hlavní části předcházela obecný úvod, v němž autor přiblížil postup svých prací a celkový charakter umělecko-historického vývoje regionu. První svazek zpracovaný Karlem Boromejským Mádlem, zahrnující kolínský politický okres, vyšel v roce 1897.¹³

Již v počátečních fázích projektu bylo také rozhodnuto věnovat zvláštní pozornost obrazové dokumentaci. Všechny významnější památky měly být zaznamenány nejen slovním popisem, ale i obrazem. V půdorysu měly být zachyceny především sakrální objekty a významnější šlechtická sídla. U zvláště zajímavých staveb jsou také bokorysy, případně řezy stavbou (např. systémem hradeb). V pozdějších dílech najdeme i půdorysy celých historických městských aglomerací. Za obrazovou stránku vydávaných svazků až do své smrti v roce 1919 odpovídal architekt Jan Koula. Jeho dohled byl, zdá se, velmi přísný a mnoho odevzdaných plánů muselo být na jeho popud doplněno či dokonce zcela přepracováno. Později tato zodpovědnost příslušela Janu Štencovi, respektive jeho známému grafickému studiu.

Po smrti Josefa Hlávky († 1908) stál v čele komise řadu let výše zmíněný Karel Chytil, tehdy již uznávaný profesor dějin umění pražské univerzity. Významnou postavou byl také schopný a obětavý organizátor, kanovník a poválečný pražský biskup Antonín Podlaha, který řadu let působil ve funkci tajemníka. Neaktivnějším z mladší generace odborníků byl historik umění Zdeněk Wirth. Díky společnému úsilí Podlahy a Wirtha, ovšem za výrazné morální podpory Maxe Dvořáka, byla roku 1909 modernizována koncepce projektu vydáním nových pravidel pro autory, v nichž byla časová hranice pro zařazení památky posunuta do poloviny 19. století a zdůrazněna nutnost věnovat pozornost vývoji urbanismu historických sídel.

Přes rozdílnou odbornou úroveň jednotlivých svazků, způsobenou především vysokým podílem laiků mezi autory, se topografická řada Archeologické komise již v prvních letech zařadila mezi tehdejší evropskou špičku tohoto typu umělecko-historické literatury, přičemž kvalitativní vrcholy představovaly soupis roudnického zámku, na němž se podílel Max Dvořák, a Wirthův soupis náchodského okresu. Současně byla všeobecně považována za nejúspěšnější vydavatelský podnik celé České akademie věd a umění.

Akademie byla jejími zakladateli proklamována jako instituce národnostně česká a tento předpoklad platil i o Archeologické komisi u ní zřízené. Umělecko-historická topografie však měla od počátku vycházet v české i německé jazykové verzi. K tomuto rozhodnutí redaktory jistě vedlo v první řadě realistické zhodnocení politické situace – dvojjazyčný projekt mohl snáze získat podporu státních i zemských úřadů. Ohled byl však bezesporu brán i na přístupnost tohoto druhu literatury pro zahraniční badatele, která ve svém důsledku vlastně znamenala propagaci domácí umělecké tvorby, a tedy odhalení jejích specifíků v rámci monarchie. Náklad české verze každého dílu byl ovšem vždy vyšší a německé svazky také stále častěji vycházely s časovým zpožděním. Většina Archeologickou komisí vydaných svazků byla určena pro okresy s převahou českého obyvatelstva, protože prakticky všichni spolupracovníci Komise byli národnostně Čechy a většina z nich tedy pocházela a pohybovala se v jazykově českých regionech. Jazykově převážně německé regiony tak logicky nestály v centru jejich zájmu. U řady autorů (zvláště

autodidaktů) můžeme navíc vytušit i jistý pohled na památky v německých oblastech jako na objekty nevhodné jejich zájmu, protože podle nich nebyly dílem jejich národa, což bylo v rozporu s jejich hlavní, tj. nacionální motivací k soupisům. Tyto skutečnosti vedly Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách), organizaci zřízenou na konci 19. století jako německá protiváha České akademie věd a umění, k úvahám o založení vlastního soupisového projektu, který by se primárně zaměřil na převážně německé regiony. Komplikace se zajištěním státních subvencí však nakonec přivedly představitele její Uměleckohistorické komise v roce 1914 k návrhu vedení Archeologické komise na spolupráci při vydávání svazků z těchto regionů.¹⁴ Přestože tato spolupráce nebyla zcela bez konfliktů, jejím výsledkem byly v prvorepublikovém období tři velmi kvalitní svazky – soupisy památek okresů Loket, Liberec a společný soupis pro okresy Teplá a Mariánské Lázně, jejichž autory byli Anton Gnirs a Karl Friedrich Kühn.

Dvacetileté období první republiky přineslo projektu kupodivu značný útlum, zdaleka se nepodařilo navázat na dynamiku předválečného období. Bylo vydáno pouze 10 svazků, což ve srovnání se 43 publikacemi předchozího kratšího období (od roku 1897 do roku 1914) je až zarážející.¹⁵ Ve druhé polovině 30. let začal být s ohledem na vývoj politické situace, ale i vzhledem k dalším souvislostem více preferován stručnější soupis připravovaný fotoměřickým ústavem, který se jako jediný v případě válečných událostí mohl stát podkladem pro ochranu jinak neevidovaných památek.¹⁶

Český „Dehio“

Od roku 1929 začal Státní fotoměřický ústav (instituce zřízená ministerstvem školství a národní osvěty, jejímž hlavním cílem byla dokumentace památek státu)¹⁷ na popud přednosty osvětového odboru tohoto ministerstva, Zdeňka Wirtha, připravovat novou edici soupisu památek.¹⁸ Ta měla dočasně zastoupit velmi dlouhodobý projekt okresních topografií. Vzorem pro tento stručný čtyřsvazkový soupis věnovaný jednotlivým zemím Československé republiky (I. svazek Čechy, II. Morava a Slezsko, III. Praha, IV. Slovensko) byla německá pětisvazková publikace vydaná poprvé v letech 1905–1912 pod vedením proslulého štrasburského profesora dějin umění Georga Dehia (*Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*). Podle Zdeňka Wirtha o stručnějším soupisu – průvodci pro české země – uvažoval již před první světovou válkou Max Dvořák. V úvodu publikace *Umělecké památky Čech* z roku 1957, která se nakonec stala jedinou publikovanou částí československého projektu, Wirth uvedl, že již od založení fotoměřického ústavu v roce 1920 plánoval realizaci této edice v rámci činnosti tohoto pracoviště. Práce však nakonec byly zahájeny až ve zmíněném roce 1929, kdy se bezprostředním popudem patrně staly vrcholící přípravy k vydání památkového zákona, jehož přesná formulace byla stále komplikována neexistujícím seznamem památek, objektů a mobiliářů, na něž se jeho pravomoc měla vztahovat.

Při koncipování redakce soupisu bylo rozhodnuto, že u regionů, pro něž již existoval svazek vydaný Archeologickou komisí nebo Německou společností či nevydaný rukopis připravovaný pro tento projekt, budou použita pouze excerpta z těchto zdrojů doplněná informacemi z novější literatury. Mladému absolventovi Chytilovy katedry dějin umění Emanuelu Pochemu, jemuž byla výkonná redakce svěřena,

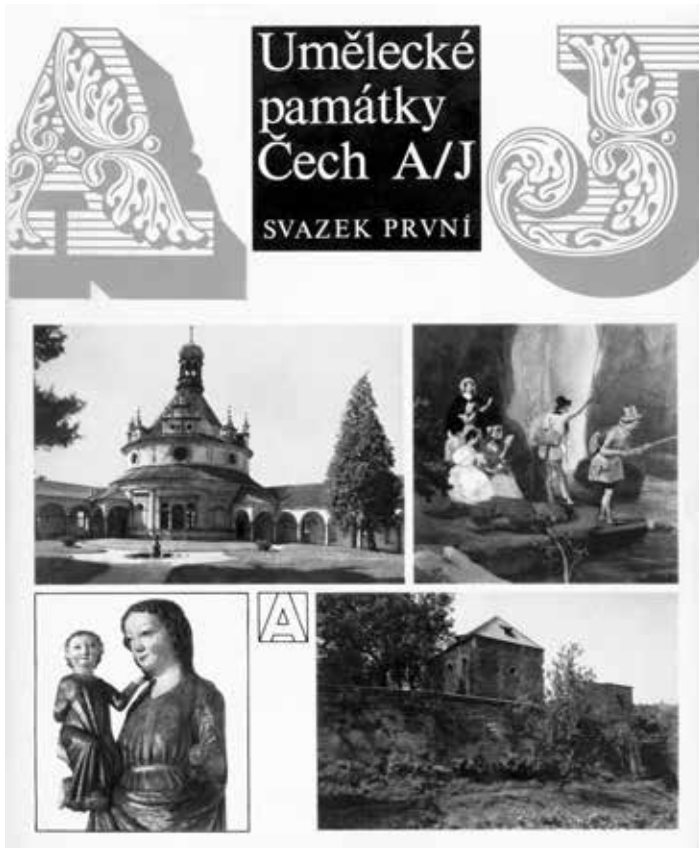

Fotografie domu čp. 50 na severní straně Havlíčkova náměstí v Havlíčkově Brodě připravená pro nevydaný soupis tohoto okresu. Foto: Gustav Dvořák, kolem roku 1912, odd. dokumentace ÚDU AV ČR, sbírka historické fotografie.

se podařilo v neuvěřitelně krátké době, do konce roku 1932, připravit podklady pro zbývající – tedy v edici Archeologické komise dosud nevydané – české regiony. V roce 1931 se připojil německy píšící historik umění Anton Gnirs, který doplnil texty pro německé okresy severozápadních Čech. Excerpta z vydaných, ale i některých dosud nevydaných rukopisů zpracovávala ve 30. letech Ema Sedláčková. Do roku 1937 se tak podařilo rukopis I. svazku příručky (Čechy) zpracovat do podoby lístkového katalogu. Poté následovala revize tohoto textu významnými českými i česko-německými historiky umění či památkáři. S blížícím se válečným nebezpečím se přípravy zintenzivňovaly; všem zainteresovaným českým i německým odborníkům bylo jasné, že základní podmínkou ochrany památek v případě takového ohrožení je jejich dobrá evidence.

Zdeněk Wirth text předal k vydání plzeňskému nakladatelství sestry svého přítele Ladislava Lábků a skutečně ještě v roce 1937 tiskárna jeho značnou část vysázela. V dubnu roku 1938 bylo s Karlem Maria Swobodou, předsedou Uměleckohistorické komise Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste, domluveno německé vydání celého textu pod názvem *Handbuch der Kunstdenkmäler der Tschechoslowakischen Republik*. V následujícím roce však okupační správa trvala na omezení územního rozsahu soupisu pouze na oblast protektorátu Čechy a Morava, Wirth tedy raději tisk publikace zastavil.

Komplikované období druhé poloviny 40. let neumožnilo navázat na rozpracovaný projekt. Wirth však za něj cítil silnou zodpovědnost a navíc mu bylo vytýkáno, že nedotáhl

Obálka publikace Umělecké památky Čech, 1. díl, A/J (vydáno 1977)

ani jeden ze soupisových projektů do zdárného konce. Proto si jako významný člen nové Československé akademie věd vymínil zařazení dokončení „Dehia“ mezi hlavní úkoly v rámci této instituce v roce 1953 nově založeného Kabinetu pro teorii a dějiny umění. Kolektiv jeho pracovníků (Antonín Bartušek, Jarmila Krčálová a Anežka Merhautová) pod Wirthovým vedením doplňoval a ověřoval excerpcí z novější literatury, diplomových i disertačních prací informace uváděné v rukopisu z 30. let. Výsledný text poté opět revidovala řada odborníků. Přesto již při vydání publikace (pro niž se záhy vžilo označení „červená kniha“)¹⁹ v roce 1957 si byli Wirth i jeho spolupracovníci vědomi vážných nedostatků způsobených především tím, že většina údajů nebyla ověřena v terénu. Odborná kvalita a spolehlivost nové příručky, jak se záhy ukázalo, tak skutečně byla značně diskutabilní, přesto se však jednalo o první kompletní inventář nejvýznamnějších památek Čech.

Nový „český Dehio“?

Již krátce po roce 1957 pocíťované nedostatky „červené knihy“ umocňovala absence obrazového doprovodu, u uměnovědné publikace paradoxní, stejně jako vědomí samotných zpracovatelů, že příliš stručný přehled adekvátně neodráží úroveň odborných znalostí o výtvarných památkách českých zemí. Způsob podávání informací o uměleckých památkách v Dehiově duchu na území Čech proto měla napravit koncepčně nová edice tentokrát rozsáhlejších *Uměleckých památek Čech*. O práci na nové publikaci rozhodlo vedení v té době již Ústavu pro teorii a dějiny umění ČSAV záhy po vydání „červené knihy“ a práce na nových svazcích se tak stala jeho prioritním úkolem.²⁰ Základem byl nový průzkum pramenů a literatury a hlavně nový výzkum

v terénu. Bádání již v tomto případě nebyla svěřena externím odborníkům, ale kolektivu pracovníků oddělení architektury.²¹ Na práci se podílelo především šest mladých historiků umění tehdejšího oddělení architektury: Jiřina Hořejší, Ivo Kořán, Jarmila Krčálová, Anežka Merhautová, Věra Naňková a Jarmila Vacková. Zpočátku redakčně kolektiv vedl historik architektury Viktor Kotrba. V roce 1961 předal funkci redaktora v soupisové činnosti zkušebnímu Emanuelu Pochemu, který měl rozhodující podíl na koncepci celé publikace.²² Náročný průzkum v terénu se podařilo dokončit po několika letech; texty, rozšířené do čtyř svazků dvojnásobného formátu, byly připraveny k tisku již v závěru 60. let a vydány v letech 1977–1982.²³

Struktura svazků byla založena na stejném systému řazení informací jako v „červené knize“: hesla jsou uspořádána abecedně, každé z nich pojednává o jedné vytypované a zpracované lokalitě bez ohledu na to, v jaké části Čech se nachází. V úvodu je zejména u obsáhlejších hesel zařazena stručná historie daného města či vsi doplněná o krátký, jen v hlavních liniích načrtnutý urbanistický vývoj. Texty doprovází poměrně bohatá fotografická i plánová dokumentace, byly omezeny počty zkratk a ponechány jen v případech obecné srozumitelnosti, takže publikace se stala celkově přehlednější.

Na strukturu čtyřsvazkové řady vedené Emanuelem Pochem, pro niž se vžil zkomolením zkratky oficiálního názvu, tedy UPČ, slangový název „upečenec“, měla navázat další edice, tentokrát věnovaná Moravě a Slezsku. O ní se v odborných kruzích začalo uvažovat znovu zejména v 70. letech 20. století. Pod vlivem Josefa Krásky se již od roku 1980 postupně začalo jednat o detašovaném pracovišti v Brně, které mělo sloužit pro přípravu nové publikace.²⁴ Potřeba kritického umělecko-historického seznamu pro toto území vycházela zejména z faktu, že Moravě a Slezsku nebyla věnována pozornost ani v rámci *Soupisu památek historických a uměleckých v království Českém* a nedošlo ani k realizaci stručného soupisu v duchu Dehiova průvodce. Nová edice začala postupně od roku 1979 sběrem dosavadního historického a dokumentačního materiálu a později i nepostradatelným výzkumem v terénu.²⁵ Zpracováním byl pověřen Bohumil Samek, kterému bylo později, od roku 1991, k dispozici detašované pracoviště Ústavu dějin umění v Brně – Středisko pro umělecko-historický výzkum Moravy a Slezska. Výsledkem Samkovy intenzivní práce byly dva díly Uměleckých památek Moravy a Slezska (A/I a J/N), vydané v letech 1994 a 1999.²⁶

Struktura a texty svazků, svojí koncepcí vycházející z *Uměleckých památek Čech*, byly pozměněny tak, aby aktuálně reagovaly na vývoj požadavků na umělecko-historické texty své doby. Úvodní pasáže hesel zachycují urbanistický vývoj jednotlivých obcí s charakteristikou jejich položení v okolní krajině, navazuje historická část a po ní podrobnější popis jednotlivých památek. V závěru hesla je vždy uveden seznam relevantní literatury od roku 1945.²⁷ Byl připojen rejstřík umělců a stavitelů. V současné době se pod vedením Bohumila Samka dokončuje kolektivní třetí díl obsahující lokality, jejichž názvy počínají písmeny O a P. Předpokládaný poslední svazek věnovaný zbývajícím lokalitám (R–Ž) zpracovávají brněnské i pražské oddělení topografie pod vedením Dalibora Prixe.

Již v roce 1968 se začalo s přípravou základní koncepce samostatné řady, která by byla věnována pouze Praze (*Umělecké památky Prahy*). Pokusy sestavit tým schopný

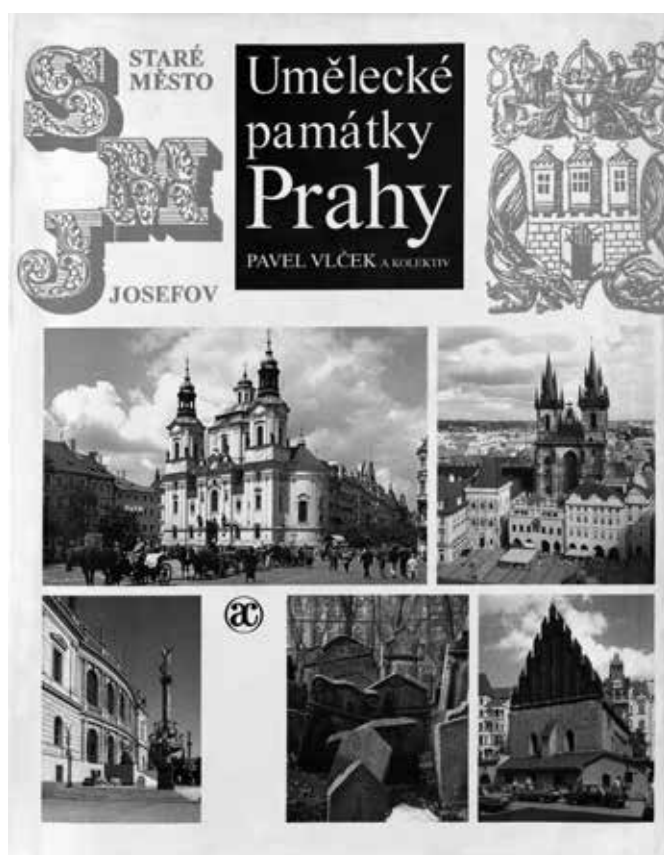

realizovat dílo takového rozsahu proběhly znovu za příznivější politické situace na počátku 90. let 20. století. Projekt nepřehlédnutelného významu pro výklad dějin umění a zachování památkového potenciálu Prahy měl potvrdit smysl existence Ústavu dějin umění jako samostatné vědecké instituce a opět posílit jeho postavení. Vlastní práce na pražské edici se rozběhly v roce 1993, kdy pracovníci ústavu získali spolu s ČVUT prostředky z fondu Grantové agentury ČR. Za podpory grantu začal kolektiv složený ze zaměstnanců Ústavu dějin umění AV ČR, zaměstnanců Fakulty architektury ČVUT a dalších externích odborníků pracovat na prvním svazku, který se týkal Starého Města pražského a Josefova (vyšel v roce 1996).²⁸ Editorkou druhého dílu (obsahujícího Nové Město pražské, Vyšehrad a malou část Vinohrad, 1998) se stala Růžena Baťková. Další díly pak vyšly v letech 1999 a 2000 opět zásluhou Pavla Vlčka.

V nové edici byl obsah jednotlivých hesel zásluhou Pavla Vlčka opět rozšířen. Po úvodě charakterizujících souhrnně historický, urbanistický, slohový a architektonický vývoj vybrané historické části města, jsou knihy děleny na kapitoly, které vždy náleží jedné z pražských čtvrtí. Teprve potom následují jednotlivá hesla věnovaná vždy jednomu objektu. Zběžnou charakteristiku, uplatňovanou v předchozích edicích Uměleckých památek Čech a Moravy se Slezskem, nahradil zevrubný popis. Hesla uzavírají odkazy nejen na starší a novou literaturu, ale přibýly odkazy na archivní prameny a případný historický obrazový materiál. Závěr každého svazku zahrnuje i další osobnosti zmíněné v souvislosti s uvedenými památkami.

Náročný koncept s poměrně podrobnými texty rozebírajícími jednotlivé stavby uváděných čtvrtí byl dodržen jak v dílech náležejících historickému centru Prahy, tak ve svazcích věnovaných tzv. Velké Praze (v roce 2012 vyšel první díl postihující lokality počínající písmeny A/L). Samostatná hesla jsou tak v rámci celé edice věnována nejen prvořadým památkám v centru Prahy, ale i novostavbám na hranici historického centra nebo venkovským stavbám na samém jejím okraji. V textech jsou pravidelně zařazeny stavby ovlivňující strukturu nebo atmosféru místa, veřejné budovy (školy, radnice, církevní stavby atd.), průmyslová architektura a stavby venkovského charakteru. V těchto publikacích se již přirozenou součástí hesel staly objekty vystavené v nedávné době nebo i současně se vznikem textů v jednotlivých svazcích edice. Velmi často nejsou registrovanými památkami, ale mají jistý potenciál se jimi stát. Sporná může být i jejich umělecká hodnota, jejíž součástí by měl být z pohledu současného bádání určitý potenciál pro další esteticko-umělecké využití, často patrný až z delšího časového odstupu.²⁹ Přesto jsou tyto stavby a objekty v textech Uměleckých památek minimálně krátce zmíněny.

O zařazení objektů soudobého umění usiloval již Karel Chytil, a to z rze praktických důvodů. Dokazují to i jeho slova v již zmíněném soupisovém konceptu v časopise Osvěta: „Co dnes ještě čítáme k současnému umění, patří již vlastně a z velké části historii... Kdyby teď byly opomenuty, za deset, za dvacet let ukáže se nutnost připojit k inventáři dodatek se soupisem výtvorů XIX. století a to znamená podniknouti novou práci...“³⁰ Tento záměr se mu ale nepodařilo prosadit v plénu Archeologické komise.³¹ Ve starých „okresních“ soupisech, jak už jejich název napovídá, se tak objevovaly jen památky starší více než téměř sto let.

Obálka publikace Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov (vydáno 1996).

Pohled na časovou hranici pro pojem památky hodně zařazení do soupisu se ale na počátku 20. století významně změnil. To dokládá již zmíněné úsilí Zdeňka Wirtha a Antonína Podlahy, podněcované Maxem Dvořákem, a jejich modernizace koncepce v roce 1909, která vyústila ve vydání nových pravidel pro autory s posunem hranice pro kvalifikaci uměleckého díla jako památky do poloviny 19. století. Téměř současné památky byly, zřejmě opět působením Zdeňka Wirtha patrně ovlivněného současnými architekty, zejména Pavlem Janákem, pojaty i do *Uměleckých památek Čech* z roku 1957. V textech, postupně připravovaných od roku 1929, je uváděna i architektura vzniklá ve 20. a 30. letech 20. století.

Naopak konzervativnější přístup se projevil v mladší edici *Uměleckých památek Čech* z let 1977–1982 Emanuela Pocheho. V jejich úvodu se sice Poche přihlásil k metodě soupisu památek prosazované od počátku 20. století Maxem Dvořákem, který do soupisů zařazoval i novější objekty, „ovšem s patřičnou rezervovaností ve výběru i v popisu“.³² Ve svazcích sepsaných pod Pocheho vedením však stále byla zachována hranice určitého časového odstupů. Zmíněny byly stavby meziválečné architektury, mladší pouze výjimečně, např. pomníky Rudé armády.

V současné době dokončovaná řada *Umělecké památky Prahy* téměř od začátku respektovala úsilí Rostislava Šváchy a později i dalších (např. Taťány Petrasové), aby se součástí textů staly i novější stavby. Dokladem může být Tančící dům na pražském Novém Městě, jehož fotografie se ocitla i na přebalu publikace. Hlavním smyslem této koncepce je do budoucna ochránit i objekty doposud systémem státní památkové péče nezhodnocené, neboť publikace slouží, mimo jiné, jako zdroj informací památkovým ústavům a státní správě.

Stránka z publikace *Umělecké památky Prahy. Velká Praha A/L* s hesly k funkcionalistickým rodinným domům v Praze-Dejvicích (vydáno 2012)

Umělecké památky Prahy a rozpracované *Umělecké památky Moravy a Slezska* jsou především výsledkem nezávislého aktuálního výzkumu. Z důvodu stále se rozšiřujícího spektra objektů do textů zařazovaných, a protože se již zdaleka nejedná pouze o evidované památky, se autoři hesel často potýkají s novými překážkami. Vzhledem k tomu, že jsou zpracovávány i lokality, které stály dosud mimo badatelský zájem, jde, zvláště v terénu, často o průkopnickou práci téměř bez opory v předchozím zpracovaném dokumentačním či historickém materiálu nebo adekvátní odborné literatuře.³³ Průzkum ztěžuje také zhoršující se dostupnost a možnost použití pramenných nebo obrazových podkladů souvisejících se zkoumanými objekty. *Umělecké památky Čech* vznikající pod vedením Emanuela Pocheho byly v podstatě výsledkem kolegiální spolupráce muzejních správ, Státního ústavu památkové péče a odborů výstavby (tehdy národních výborů),³⁴ o něž se již v současnosti umělecko-historická topografie v České republice z byrokratických důvodů nemůže plně opřít. To, bohužel, velmi často ztěžuje kompletaci jednotlivých textů připravovaných edicí a zpomaluje proces vedoucí k jejich publikaci.

Namísto závěru, aneb „hledání nalezeného“

Při pokusu o zpětný pohled na „českou soupisovou pouť“ nezbývá, než konstatovat, že v 90. letech 19. století slibně zahájenou cestu k naplnění takřka panevropského záměru postupně utlumily souběh nedostatečných domácích odborných kapacit a vnějších, politicko-společenských okolností 20. století. Úkol kvalifikovaně zmapovat kulturní umělecké dědictví českých zemí dosud nebyl naplněn. Situaci na poli tzv. okresních soupisů³⁵ dnes zachraňuje záslužná iniciativa oddělení dokumentace Ústavu dějin umění Akademie

věd České republiky, které od roku 2007 vydává jako cenné edice historických dokumentů jednotlivé svazky okresních soupisů, které buď zůstaly v nedokončeném torzu, nebo ve stavu, v němž si Zdeněk Wirth nepřál, aby doputovaly do tiskárny a následně do rukou veřejnosti.³⁶

Je až paradoxní, že hrozící obtíže jako jeden z prvních vytušil Zdeněk Wirth, sám náruživý podporovatel, organizátor a po Karlu Chytilovi nepsaný mladší duchovní „vůdce“ tzv. okresních soupisů památek. A byl to právě Zdeněk Wirth, jenž se pokusil o únik z tušené pasti stále zvyšovaných odborných nároků a nedostatečného potenciálu dostatečně zanícených a přitom adekvátně erudovaných badatelů v tehdejší Československu tím, že posunul priority soupisové práce k dehiovsky laděným kvalifikovaným průvodcům. Jenže „zásluhou“ Wirthova soupisového „korunního prince“, Emanuela Pocheho a následně Bohumila Samka i Pavla Vlčka, se i český „Dehio“ vymkl z rámce původního záměru. Objemné svazky imponujících knižních řad nových Uměleckých památek Čech, dosavadních dílů Uměleckých památek Moravy a Slezska a k závěru kvapících Uměleckých památek Prahy, už dávno nepřipomínají praktické příručky, vlastně kapesní, Dehiovy *Handbuecher*. Každý svazek je mnohem spíše konceptem a od 90. let 20. věku též formou i odbornou úroveň srovnatelnou se standardními kvalitními německými nebo rakouskými okresními soupisy 70. – 90. let 20. století.³⁷ Proti většině z nich jsou však třeba *Umělecké památky Moravy a Slezska* „znevýhodněny“ tím, že musí pokrýt mnohem větší a tedy památkově a historickými podmínkami rozmanitější území. Česká uměnovědná topografie tak už příliš dlouho přešlapuje na pomyslném rozcestí. Zatímco program dehiovských průvodců (tzv. Uměleckých památek), Wirthem prvotně chápaný jako provizorní, se chýlí k závěru transformován v kvalitu, jež překročila původní rozdíl mezi Dehiovými příručkami a staršími okresními soupisy, skutečné okresní soupisy památek – v zářežícím rozporu se situací v okolních zemích – nejsou realizovány. Českou uměnovědu tak v blízké budoucnosti, navzdory nepříznivým politickým a společenským trendům posledních let, čeká hledání jejich optimální formy a navázání na zhruba osm desetiletí přetrženou nit kontinuity, kterou ostatní střeoevropské země, zdá se, nemusí řešit. Znovu však lze připomenout, že moderní model tzv. okresních soupisů památek v sousedních zemích je více než století běžně znám a možná stačí pouze – jako na sklonku 19. věku – se připojit k osvědčeným zkušenostem.³⁸ Krátce řečeno: znovu najít již dávno nalezené. ■

¹ Srov. PRÍX, Dalibor. Soupisy památek nedokončené a nezačaté. In ROHÁČEK, Jiří – UHLÍKOVÁ, Kristina (eds.). *Věda minulosti dnes. Statě k edičnímu zpřístupňování starších nepublikovaných odborných textů*. Praha, 2016, s. 87–95.

² SCHALLER, Jaroslav. *Topographie des Königreichs Böhmen: darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen, und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden*. Prag, 1780 – 1790.

³ SOMMER, Johann Gottfried. *Das Königreich Böhmen: Statistisch-topographisch dargestellt*. Prag, 1833–1849.

- 4 SCHWOY, Franz Joseph. *Topographie vom Markgrathum Mähren*. Wien, 1793 – 1794. – Srov. již dříve SCHWOY, Franz Joseph. *Topographische Schilderung des Markgrathum Mähren. I–II*. Prag – Leipzig, 1786.
- 5 WOLNY, Gregor. *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert*. Brünn, 1835 – 1842; – WOLNY, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*. Brünn, 1855 – 1866.
- 6 KNEIFEL, Reginald. *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien. I–II/1–3*. Brünn, 1804 – 1806; – ENS, Faustin. *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis, nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten. I–IV*. Wien, 1835 – 1837. – Jižní okraje horního Slezska, dnes tvořící součást České republiky, potom postihl např. TRIEST, Felix. *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*. Breslau, 1865.
- 7 První díl připravil Hans Tietze, ovšem s Dvořákovým rozsáhlým metodickým úvodem; TIETZE, Hans (ed.). *Österreichische Kunsttopographie. 1. Die Denkmale des politischen Bezirkes Krems in Niederösterreich*. Wien, 1907.
- 8 O celkové situaci českého dějepisu umění v dané době viz především ŠVÁCHA, Rostislav. *Vývoj českého dějepisu umění*. Příloha věstníku ČFVU Panorama. Praha, 1980, s. 10-30; – *Kapitoly z českého dějepisu umění. I. Předchůdci a zakladatelé*. Praha, 1986.
- 9 Podrobněji o topografickém projektu Archeologické komise viz WIRTH, Zdeněk. Umělecká topografie Československé republiky. In *Přátelé československých starožitností svému učiteli. K 60-nám univ. prof. Dra. J. V. Šimáka. Příloha Časopisu Společnosti přátel starožitností českých v Praze*, 30. Praha, 1930, s. 234-237; – MAREŠOVÁ, Jana. Soupisový projekt Archeologické komise. In *Václav Karel Vendl. Edice nedokončeného soupisu uměleckých památek politického okresu pardubicko-holického*. Ed. Jana Marešová. Praha, 2007, s. 9-13; – UHLÍKOVÁ, Kristina. Zdeněk Wirth a soupisy památek. 1. díl – Zapojení Z. Wirtha do soupisového projektu Archeologické komise v období před 1. světovou válkou. In *Zprávy památkové péče*, 68, 2008, s. 145-151; – UHLÍKOVÁ, Kristina. Historie soupisu. In SOUKUP, Josef, VALCHÁŘ, Jan. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Ledčském, Edice nedokončeného rukopisu*. Eds. Jan Sommer – Kristina Uhlíková. Praha, 2010; – nejnověji UHLÍKOVÁ, Kristina. První publikované umělekohistorické topografie v Čechách. Od Archeologické komise k českému „Dehiovi“. In *Zprávy památkové péče*, 70, 2010, s. 44-48; – PRIX, Dalibor. *Analýza stavu umělekohistorických topografií a „soupisové“ činnosti v České republice ke sklonku roku 2012*. Interní materiál Ústavu dějin umění AV ČR.
- 10 O Archeologické komisi dosud publikováno především: LODR, Alois. *Josef Hlávka*. Praha, 1988 (kapitola Archeologická komise, s. 134-141); – POKORNÝ, Jiří. *Odkaz Josefa Hlávky: Historie České akademie věd a umění, Hlávkových studentských kolejí, Nadání Josefa, Marie a Zdenky Hlávkových, jakož i Národohospodářského ústavu*. Praha, 2005, s. 60-61; – POKORNÝ, Jiří. Česká akademie věd a umění do roku 1918. In MIŠKOVÁ, Alena – FRANC, Martin – KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha, 2010, s. 220; UHLÍKOVÁ, Kristina. Archeologická komise ČAVU a český dějepis umění v závěru 19. století. In *Práce z dějin Akademie věd*, 7, č. 1, 2015, s. 25-45.
- 11 Hlávka byl řadu let členem c. k. Ústřední komise pro ochranu a zachování uměleckých a historických památek ve Vídni i jejím konzervátorem pro několik českých okresů. Účastnil se činnosti Jednoty pro dostavbu chrámu sv. Víta v Praze, byl poradcem při přestavbě Karlštejna i při rekonstrukci Karlova mostu na počátku 90. let. Řídil a financoval restaurační práce na Vlašské kapli v Kutné Hoře. Později na přelomu 19. a 20. století se angažoval ještě při několika dalších významných rekonstrukcích zvláště pražských památek, např. kostela na Karlově. O těchto kauzách nejdrobněji PAVEL, Jakub. *Dějiny památkové péče od osvícenectví do 1. světové války*. In *Sborník archivních prací*, 25, 1975, s. 143-293 (především od s. 238).
- 12 CHYTIL, Karel. O inventáři uměleckých památek. In *Osvěta*, 24, 1894, s. 717-727.
- 13 MÁDL, Karel Boromejský. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Kolínském*. Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. I. Politický okres Kolínský. Praha, 1897.
- 14 Podrobněji o této spolupráci viz UHLÍKOVÁ, Kristina. Zapojení německy píšících badatelů do dvou projektů soupisů památek v českých zemích. In *Práce z dějin Akademie věd*, 5, č. 1, 2013, s. 25-46.
- 15 Tato situace měla patrně řadu příčin. Několik let jistě trvalo, než se zkonolidovala situace po vzniku nového státu. Během 20. let také postupně došlo ke generační výměně. Svých aktivit se ze zdravotních důvodů vzdala většina starších, zkušených a také velmi výkonných, duchem pozitivismu ovlivněných zakladatelů celého projektu (K. Chytil, K. B. Mádl, A. Podlaha, E. Šittler), kteří za něj cítili velkou zodpovědnost. Nová generace, reprezentovaná především Alžbětou Birnbaumovou, Josefem Cibulkou, Emanuelem Pochem a Václavem Wagnerem, se do projektu zapojovala pomalu. Řada dalších mladších historiků umění o tuto náročnou a dlouhodobou činnost, kterou bylo navíc nutné provádět pouze ve volném čase a za minimum peněz, neměla příliš zájem.
- 16 Mnoho dílů topografické ediční řady zůstalo nevydáno v různé fázi roz-
- pracování rukopisu – buď autor zemřel či jej od práce odvedly jiné pracovní povinnosti, anebo redakce s úrovní textu či obrazové přílohy nebyla spokojena a žádala přepracování, k němuž již nedošlo. Informace obsažené v těchto nedokončených rukopisech, stejně jako obrazový materiál často pro ně již připravený, jsou dnes natolik cenné, neboť zaznamenávají stav památkového fondu regionu před padesáti až sto lety, že oddělení dokumentace Ústavu dějin umění AV ČR zahájilo v roce 2007 jejich vydávání ve formě archivních edic (zatím vyšly čtyři svazky).
- 17 Viz kapitola Státní fotoměřický ústav, In UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth (1878–1961)*. Praha, 2004, s. 101-104.
- 18 Podrobněji viz kapitola Příprava vydání českého „Dehia“, In UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth (1878–1961)*. Praha, 2004, s. 168-171.
- 19 WIRTH, Zdeněk a kol. *Umělecké památky Čech*. Umělecké památky republiky Československé. 1. Praha, 1957.
- 20 MAREŠOVÁ, Jana – MEZIHORÁKOVÁ, Klára – UHLÍKOVÁ, Kristina. *Akademické soupisy uměleckých památek*. Praha, 2014, s. 1.
- 21 POCHE, Emanuel. Předmluva. In *Umělecké památky Čech. 1. A/J*. Praha, 1977, s. 9.
- 22 MAREŠOVÁ – MEZIHORÁKOVÁ – UHLÍKOVÁ, 2014, ref. 20, s. 15.
- 23 VLČEK, Pavel. Umělekohistorická topografie. In *Ústav dějin umění AV ČR 1953–2003*. Eds. Lubomír Konečný – Jaroslava Hausenblasová – Michal Šroněk. Praha, 2003, s. 9-13.
- 24 MAREŠOVÁ – MEZIHORÁKOVÁ – UHLÍKOVÁ, 2014, ref. 20, s. 17; – VLČEK, 2003, ref. 23, s. 89.
- 25 SAMEK, Bohumil. Předmluva. In *Umělecké památky Moravy a Slezska A/I*. Praha, 1994, s. 18.
- 26 Srov. VLČEK, 2003, ref. 23, s. 89.
- 27 Výběr ze starší literatury a hlavní souhrnné práce jsou uvedeny vždy v úvodní části každého svazku.
- 28 VLČEK, 2003, ref. 23, s. 90.
- 29 KULKA, Tomáš. Hodnoty uměleckého díla ve světle uměleckého falsu. In *Vesmír*, 5, 2017, s. 252-257.
- 30 CHYTIL, 1894, ref. 12, s. 720.
- 31 UHLÍKOVÁ, Kristina. Umělekohistorický soupisový projekt archeologické komise České akademie věd a umění a Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách. In *Věda minulosti dnes*. 1. elektronické vydání, Praha, 2016, s. 77.
- 32 POCHE, Emanuel. Úvod. In *Umělecké památky Čech. 1. A/J*. Praha, 1977, s. 16.
- 33 MAREŠOVÁ – MEZIHORÁKOVÁ – UHLÍKOVÁ, 2014, ref. 20, s. 18-19.
- 34 POCHE, 1977, ref. 32, s. 12.
- 35 Uměleko-historické tzv. okresní soupisy prozatím nenahradil ani obdivuhodný počín severočeského kolektivu vedeného Petrou Šternovou; viz ŠTERNOVÁ, Petra a kol. *Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji. Okres Liberec. A–Le*. Liberec, 2010; – ŠTERNOVÁ, Petra a kol. *Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji. Město Liberec. Li*. Liberec, 2013; – ŠTERNOVÁ, Petra a kol. *Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji. Okres Liberec. Lu–Ž*. Liberec, 2013. Navzdory titulu se totiž nejedná o obvyklý uměnovědný topografický soupis v evropském chápání významu tohoto pojmu, ale o mimořádně kvalitní seznam chráněných nemovitých kulturních památek vybraného území. Výběrem podchytených objektů je tak adekvátní např. obsahově rovněž velmi kvalitnímu, ale formou skromnějšímu seznamu jesenického okresu; viz KONEČNÝ, Pavel a kol. *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník*. Olomouc, 2001.
- 36 Zatím vyšly: MAREŠOVÁ, Jana (ed.). *Václav Karel Vendl. Edice nedokončeného soupisu uměleckých památek politického okresu pardubicko-holického-přeloučského*. Fontes historiae artium XIII. Praha, 2007; – SOMMER, Jan – UHLÍKOVÁ, Kristina (eds.). *Josef Soukup – Jan Valchář. Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Ledčském. Edice nedokončeného soupisu*. Fontes historiae artium XIV. Praha, 2010; – UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.). *Karl Friedrich Kühn, Verzeichnis der kunstgeschichtlichen und historischen Denkmale im Landkreis Friedland. Edice nedokončeného rukopisu*. Fontes historiae artium XV. Praha, 2013; – UHLÍKOVÁ, Kristina – CHADIMOVÁ, Jana – BAREŠ, Martin (eds.). *Vinzenz Luksch, Topographie der Historischen und Kunst-Denkmale im politischen Bezirke Leitmeritz. 1. Leitmeritz. Soupis historických a uměleckých památek v politickém okresu Litoměřice. 1. Město Litoměřice*. Fontes Historiae artium XVI. Praha, 2016.
- 37 Jen jako *pars pro toto* srov. třeba WEGNER, Ewald a kol. *Kulturdenkmäler in Rheinland-Pfalz 2.2. Stadt Mainz. Altstadt*. Worms, 1973.
- 38 Na počátku druhé dekady 21. století pokračoval formu umělekohistorických topografií reprezentuje např. BRANDL, Heiko – FORSTER, Christian a kol., *Der Dom zu Magdeburg. 1. Architektur*. Die Bau- und Kunstdenkmäler von Sachsen-Anhalt. 1. Der Dom zu Magdeburg. Beiträge zur Denkmalkunde 6. Regensburg, 2011; – BRANDL, Heiko – FORSTER, Christian a kol., *Der Dom zu Magdeburg. 2. Ausstattung*. Die Bau- und Kunstdenkmäler von Sachsen-Anhalt. 1. Der Dom zu Magdeburg. Beiträge zur Denkmalkunde 6. Regensburg, 2011.

Pokus(y) o súpis

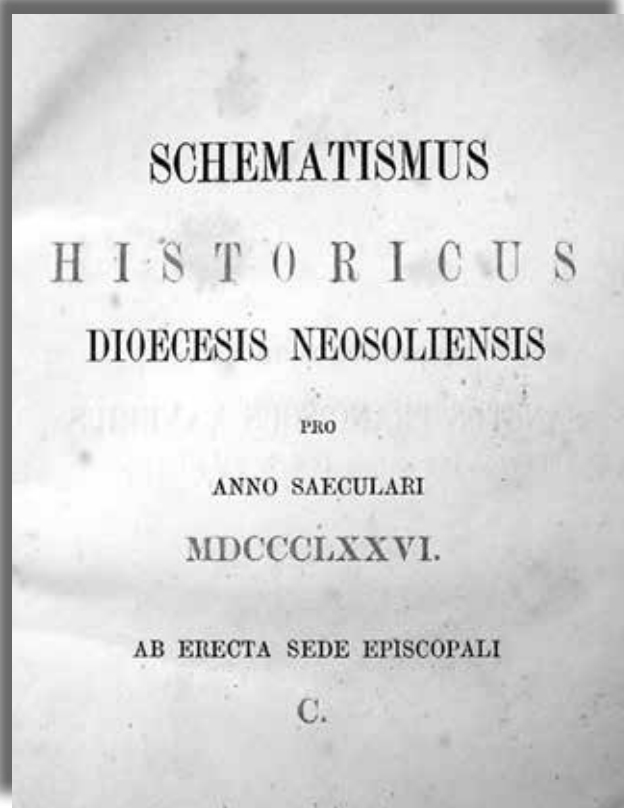
Evidencia a inventarizácia pamiatok v Uhorsku

PETER BUDAY

Uhorská pamiatková starostlivosť sa medzi rokmi 1847 – 1918 opakovane vracala k problémom evidencie a odborného zhodnotenia domáceho pamiatkového fondu, početné iniciatívy tých čias sa však nepodarilo pretaviť do záväzného programu. V konfrontácii s bohatou produkciou odbornej spisby a množstvom reštaurátorských akcií uskutočnených v skúmanej ére ide nepochybne o prekvapujúci fakt: pamiatková ochrana napriek deklarovanej snahe nedokázala naplniť svoju základnú a z hľadiska praxe najdôležitejšiu úlohu. Príčiny toho tkveli najmä v nedostatočnej personálnej a materiálnej báze umožňujúcej dlhodobé rozvíjanie časovo a organizačne tak náročného podujatia, akým je súpis.

Maďarskí autori počnúc Gyulom Forsterom¹ sa pravidelne venujú dejinám uhorských súpisov ako sledu (nevyužitých) šancí a (nedopovedaných) záverov. Novšie príspevky k téme prezentujú Géza A. Entz² a István Bardoly,³ čerpajúci z dosiaľ nepublikovaných dokumentov zo zákulisia činnosti budapeštianskych pamiatkových komisií. Slovenské súvislosti prvýkrát zhrnul Vendelín Jankovič.⁴ Jeho štúdiá sa stala východiskom pre nasledujúce riadky. V rámci nich si priblížime hlavné etapy súpisových aktivít v Uhorsku, metodické prístupy a osobnosti.

Myšlienka predložiť knižnú *umeleckohistorickú* zbierku obsahujúcu dejiny, opisy a ilustrácie rôznorodej škály objektov zaznela už vo výzve Uhorskej vedeckej akadémie z februára 1847.⁵ Tá bola ohlasom na otvorený list Imre Henszlmanna, Ágostona Kubinyiho a Ferenca Pulszkého, v ktorom autori žiadali akadémiu o podporu pre návrh zákona na dokumentáciu a obnovu významnejších historických architektur.⁶ Apel sa stretol so širokou odozvou, *vlastenci ... ktorým záležalo ... na pozdvihnutí národného povedomia a obnove lesku domácej kultúry* mohli prostredníctvom tajomníka akadémie podávať správy nielen o stavbách, ich torzách či archeologických nálezoch, ale aj archíváliách a predmetoch bežnej potreby. Pre všetky platila ako horná časová hranica rok podpisu satmárskeho mieru (1711) ukončujúceho posledné stavovské povstanie. Výzva zaujala aj právnik a literáta Juraja Ďurikoviča (*Gyurikovics, Gyurikovits György*).⁷ Na zasadnutiach dejepisného odboru akadémie odzneli tri ním predložené referáty o *národných pamiatkach* Prešporskej stolice, o farskom Kostole sv. Juraja vo Svätom Jure,⁸ náhrobkoch v r. k. farskom kostole v Sološnici⁹ a zrejme aj o soche palatína Štefana Illésházyho z Pezinka.¹⁰ Okrem toho sa v spisovateľovej rukopisnej pozostalosti zachovali poznámky k hradom Trenčín a Uhrovec a náhrobníku Rafaela Podmanického zo Súče.¹¹ Dôkladnosť s akou tento vzdelanec postupoval pri opisovaní pamiatok svedčí o dlhšom, prehĺbenom štúdiu dokladov minulosti. Správu o Sološnici uzavrel vetou, obzvlášť často rezonujúcou v 19. storočí: *... keď by tieto historické pomníky boli rukou šikovného umelca starostlivo zaznamenané a pre povzbudenie*

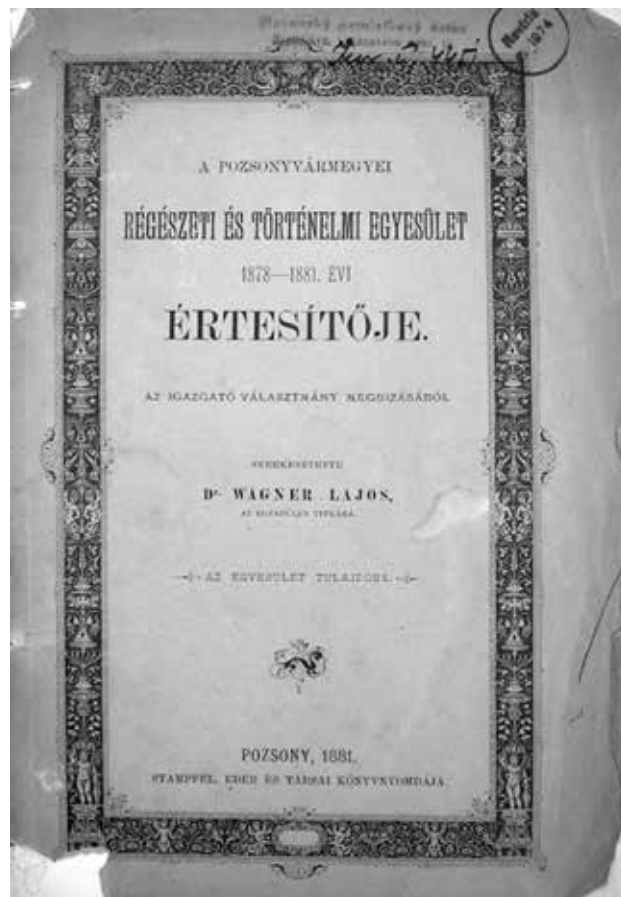
Titulný list jubilejného schematizmu Banskobystrickej diecезy, 1876

*verejného záujmu ... pre budúcnosť uchované.*¹² Nasledujúce obdobie však neprialo snahám na poli skúmania pamiatok a starostlivosti o ne. Henszlmann emigroval do západnej Európy, Franz Florián Rómer sa k *štúdiám svojej mladosti* vrátil až po rokoch strávených vo väzení za verbovanie študentov do radov honvédov. Osamoteným reprezentantom uhorskej archeológie 50. rokov 19. storočia bol zohorský farár Arnold Ipolyi (pôv. Stummer). Neskorší banskobystrický a varadínsky biskup, vlastník pozoruhodnej umeleckej zbierky vstúpil do umelecko-literárnej literatúry štúdiou o Kaplnke sv. Jána Evanjelistu pri kostole františkánov v Bratislave.¹³ Text už vykresľuje pre autora charakteristické nazeranie na pamiatku ako historický dokument *zastupujúci chýbajúce stránky písaných dejín.*¹⁴ Ipolyi menovaný v roku 1853 konzervátorom viedenskej ústrednej komisie pre skúmanie a ochranu stavebných pamiatok (*K. K. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*) skúmal kultúrne dedičstvo Žitného ostrova, Záhoria¹⁵ a tzv. Matúšovej zeme.¹⁶ Spojenie „kultúrne dedičstvo“ tu znie azda opodstatnene, veď kňaz, ktorý sa do povedomia odbornej verejnosti dostal prácou o náboženstve Maďarov pred prijatím kresťanstva¹⁷ sa zaujímal aj o ukážky ľudovej hmotnej kultúry, tradície a legendy.¹⁸ Najucelenejší materiál zanechal o území medzi Bratislavou a Komárnom vymedzenom vodami Dunaja. V rokoch 1858 – 1859 zverejnil v zborníku viedenskej komisie a archeologického výboru uhorskej akadémie charakteristiky pamiatok zo 120 lokalít Žitného ostrova.¹⁹ V úvodnej stati k nim priblížil zásady ich spracovania.²⁰ Výber oblasti podmienilo niekoľko činiteľov, medzi nimi

prírodné hranice definujúce jej priestor. Žitný ostrov predstavoval vďaka nim svojbytný celok, čo sa odzrkadľovalo v uzavretosti a osobitostiach tunajšieho súboru pamiatok. Ipolyi si všimol v prvom rade stredovekú sakrálnu architektúru, na ktorú viazal aj podstatné ukážky maliarstva a sochárstva. Na druhej strane neopomenul ani príklady z mladších období, najmä tie, ktoré stáli na miestach starších objektov, alebo integrujúce v sebe ich časti. Dôsledne zaznamenával predmety nesúce nápisy, náhrobníky, zvony a liturgické nádoby, čím pripravoval pôdu pre zamýšľaný *corpus inscriptionum*. Vyzdvihol dôležitosť farských a rodových archívov pre výskum pamiatok. Ilustračný materiál odporúčal redukovať na kresby menej frekventovaných riešení (pôdorysov, priestorov), špecifických prvkov a detailov, kým pre bežné typy stavieb uprednostňoval slovný popis. Ipolyiho elaborát dopĺňala „archeologická mapa“ ostrova zachytávajúca tiež významnejšie pamiatky lokalizované blízko jeho hraníc.

V roku 1858 zahájila svoju činnosť archeologická komisia Uhorskej akadémie vied (*Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága*). Jej program hlásiaci sa k výzve z roku 1847 počítal s vedením dvoch zoznamov, repertória pamiatok a kroniky archeologických nálezov, zostavenej na základe hlásení z terénu a publikovaných údajov.²¹ Prvú časť repertória a kroniky pripravil do tlače A. Ipolyi,²² neskôr naňho nadviazali F. F. Rómer a József Hampel. *Repertórium* nie je klasickou ukážkou súpisu, ale sériou obsažných, do detailov zachádzajúcich správ. *Archaeologia Közlemények* ako tlačový orgán komisie okrem Ipolyiho úvodného príspevku o Žitnom ostrove priniesol rad ďalších textov súpisového rázu, medzi nimi aj Ferenc Kubinyiho o pamiatkach Zvolenskej župy.²³

Po prijatí októbrového diplomu (1860) ožila otázka vytvorenia krajinárskeho pamiatkového výboru, pokusy však zlyhávali na nevlí Viedne a nezájme domácej politiky. Želaný posun nenastal ani po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Za týchto okolností, zrejme na popud I. Henszlmanna, vznikla v roku 1872 na ministerstve cirkevných vecí a vzdelávania (*Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium*, ďalej VKM) dočasná komisia pre pamiatky (*Műemlékek Ideiglenes Bizottsága*, ďalej MIB).²⁴ Minister Tivadar Pauler stanovil pre ňu tri ťažiskové úlohy, evidenciu, výskum a obnovu. Prvej, teda základnému predpokladu akýchkoľvek ďalších krokov sa venovala aj ustanovujúca schôdza MIB 8. februára 1872. Henszlmann a Rómer vypracovali súpisové hárky (tzv. kmeňové listy) inšpirované formulármí *Central-Commission*.²⁵ Na Rómerov popud minister školstva oslovil potenciálnych spolupracovníkov v regiónoch.²⁶ K najaktívnejším prispievateľom z dnešného Slovenska patrili učiteľ prešporskej reálky József Ellenbogen-Könyöki, Bardejovčan Viktor Myskovszky či pedagóg seminára v Spišskej Kapitule János Vajdovszky, ktorého odporučil levočský farár Pavol Still.²⁷ Mnohí z oslovených využili poďakovanie za ponuku na vykreslenie svojej neľahkej životnej situácie. Bývalý notár Juraj Adamík z Prievidze tak poukázal na neprávosti a úklady zo strany Nitrianskej župy voči jeho osobe a rodine koreniace podľa neho v *hneve, poklesnutej morálke, lahostajnosti, vyhasnutej viere a neľudskosti*.²⁸ Spolupráca na dokumentovaní pamiatok nebola honorovaná, komisia pripúšťala vyplácanie odmien len za dlhodobú súčinnosť. Takúto odpoveď dostal aj tajomník Matice slovenskej František Vítazoslav Sasínek,²⁹ od roku 1875 externý člen MIB. Sasínek s vďakou prijal rozhodnutie urobené *uprostred protinárodnostných prúdov*, no želaney pomoci sa nedočkal.³⁰ V roku 1872 vydal desaťbodovú príručku k zbieraniu a poznaniu starožitnosti.³¹ *Žriedla dejín* boli

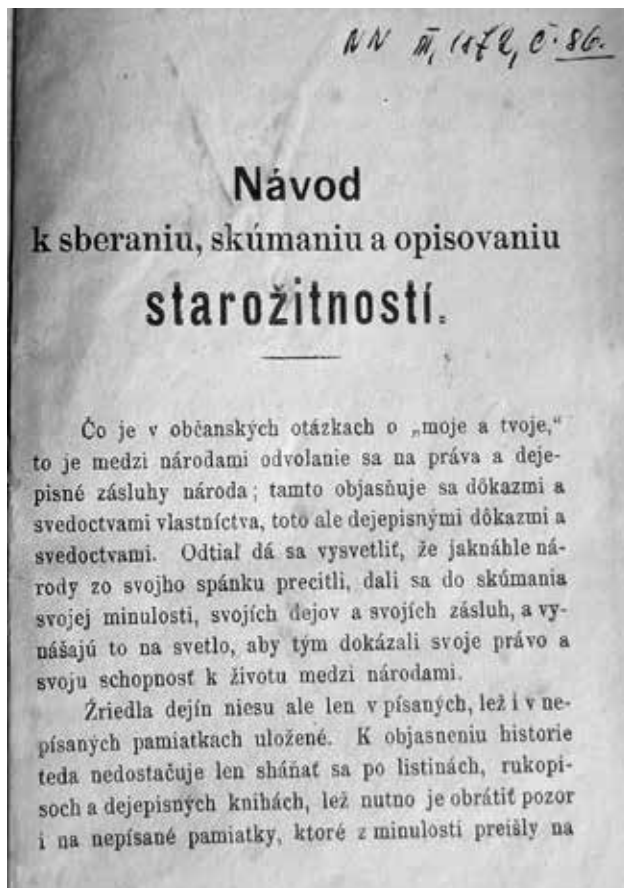
Ročenka Bratislavského župného archeologického a historického spolku

v jeho ponímaní svedectvom životaschopnosti národa, preto uvítal *rezkejší život na poli historie*, ktorý podnietil i súdobý rozvoj archeológie.³²

Cieľom spracovávanía kmeňových listov bolo získanie prehľadu o pamiatkovom bohatstve krajiny. Komisia od svojich spolupracovníkov žiadala len základné opisy a skice, k výberu tých najhodnotnejších architektúr a ich vedeckému hodnoteniu hodlala pristúpiť až po skončení plošného prieskumu.³³

Súbežne s prípravami topografie vznikal aj materiál s názvom *Zoznam domácich pamiatok a pozostatkov dávnych stavieb*, priložený k správe ministra školstva o stave jeho rezortu v rokoch 1870 – 1871. Sumár 853 objektov zostavil ministerský koncipient István Fridrich. Tri týždne času a skromná škála zdrojov sa pochopiteľne odrazili aj na kvalite a výpovednej hodnote Fridrichovej práce. Napriek jej nedostatkom ide o vôbec prvú snahu o generálnu evidenciu uhorských pamiatok.³⁴ Ďalšie osudy tohto počínu nám nie sú známe, no jeho autor sa zaň údajne *dočkal mnohých útokov*.³⁵

Veľmi skoro sa ukázala nereálnosť predstáv MIB o rýchлом postupe dokumentovania. Okruh externistov sa rozrystal pomalšie, než sa očakávalo. Svojím pôvodom, spoločenským postavením a vzdelaním predstavovali rôznorodú skupinu, čo odrážala i kolísavá úroveň zaslaných podkladov. Navyše, nie každý bol schopný dodať požadované kresbové záznamy. Zapojenie štátnych alebo súkromných inžinierov prichádzalo do úvahy opäť iba na báze dobrovoľnosti. K výskumu sa preto pridali aj interní členovia komisie, osobitne referent I. Henszlmann a F. F. Rómer, disponujúci azda najväčšími skúsenosťami z terénu. Obaja v priebehu 70. rokov vydali niekoľko obsiahlych zväzkov zameraných takmer výlučne na obdobie stredoveku.³⁶ V návrhu k spisu o pamiatkach starokresťanského, románskeho a prechodného štýlu³⁷ Henszlmann podčiarkol

„Návod ...“ F. V. Sasinka

hlavné problémy spojené so súpisom: nedostatok školených síl a nejasnosti okolo zaradovania objektov do kategórie pamiatok. Hoci podmienky sa po roku 1900 viditeľne zlepšili, súpis zostal naďalej úlohou nadšených jednotlivcov a pojem pamiatka predmetom diskusií. Henszlmann si uvedomoval dané limity a chystané dielo chápal v rovine provizórneho prehľadu, navyše bez zastúpenia Chorvátska a Sedmohradska. Úvodné kapitoly mali ozrejmiť vzťahy domácich pamiatok k zahraničiu a východiskovým *typom* (teda predobrazom), chronológiu, formálne príbuznosti a napokon stav poznania v zrkadle domácej spisby. Pri spisovaní sa podľa historika ukazovali dva možné smery zohľadňujúce geografické, prípadne chronologické hľadisko. Prvé zamietol bez bližšieho vysvetlenia ako neúčelné a nevedecké. Henszlmann jednoznačne preferoval druhý prístup uľahčujúci skúmanie *typov* a z nich odvodených ukážok. Na druhej strane priznával, že túto metódu v uhorskom kontexte nemožno použiť bez výhrad, *pretože štýly a formy sa nevyvinuli u nás, ale preberali sme ich v rôznych dobách od rôznych národov a škôl. Niet tu vývinu podľa periód, ani umeleckej nadväznosti; naopak, v susedstve raných foriem sa často vyskytujú i veľmi neskoré.*³⁸

V roku 1876, na začiatku Ipolyiho pôsobenia na čele banskobystrického biskupstva, vyšiel historický schematizmus diecézy.³⁹ V našom prostredí ojedinelý spis sa azda najviac priblížil predstavám o pamiatkovej topografii.⁴⁰ Obvyklá štruktúra cirkevného schematizmu sa v ňom rozširuje o údaje k dejinám farnosti (písomné zmienky, menoslov kňazov) a umelecko-historické opisy farských a filiálnych kostolov a kaplniek, vrátane mobiliára či zmienok o nástenných malbách. Naproti tomu sa Pavol Jedlicska vo svojich Malokarpatských pamiatkach⁴¹ vrátil k žánru raných prác Ipolyiho a Rómera, kombinujúcich populárne ladený cestopis s monografiou regiónu.

Župné kultúrne a vedecké spolky sa usilovali držať krok s aktivitami budapeštianskeho centra. Prešporský župný archeologický a historický spolok založený v roku 1878 si za jeden z nosných bodov svojho programu vytýčil zmapovanie pamiatok nachádzajúcich sa na území župy. Za týmto účelom boli skoncipované a reprodukované háčky s otázkami rozoslané iba kňazom, ktorí na ne dali *prevažne vyčerpávajúce odpovede.*⁴² Z nich následne vychádzal J. Könyöki pri vytváraní kresieb. Svetlo tak uzrela *archeologická a historická matrika Prešporskej župy (Pozsony vármegye Régészeti és Történelmi anyakönyve)*, kde každá obec mala vlastný list zaznamenávajúci pamiatky v nej a v jej okolí. Podrobné opisy boli zahrnuté do samostatného zošitu. Spolok plánoval ich vydanie tlačou, nedostatok prostriedkov však tento zámer posúval do budúcnosti⁴³ a napokon do zabudnutia.

Otázkou úradnej evidencie pamiatok sa komisia (od roku 1881 s označením *Műemlékek Országos Bizottsága, MOB*) opätovne zaoberala na schôdzi 10. júna 1882.⁴⁴ Prípravu vzorového zoznamu si vzal na starosť referent Henszlmann. Posudzovateľ Imre Steindl ocenil náplň predloženého materiálu o Abovskej župe, no hodnotil ho ako „príliš včasný“. Zároveň predstavil niekoľko pragmatických návrhov. Do prieskumu pamiatok odporúčal zapojiť dvoch komisiu riadne horovaných architektov, ktorí si mali všimnúť aj technický stav stavieb a súbežne s ich odborným popisom a historickým rozborom spracovať správu o nevyhnutných krokoch pre ochranu a údržbu.⁴⁵ MOB si osvojil Steindlove myšlienky, ale v nasledujúcom období nepodnikol žiadne zásadné kroky sledujúce ich uskutočnenie. Realizoval sa návrh Gy. Forstera o dočasnom úradnom triedení pamiatok. Zadaná sa zhostil opäť I. Henszlmann a v priebehu rokov 1885 – 1888 zverejnil v *Archaeologiai Értesítő* zoznam 570 lokalít,⁴⁶ impozantné, no pre potreby praxe málo použiteľné dielo. Sám autor ho vnímal kriticky, vidiac v ňom *slabý pokus ... plný nedostatkov.*⁴⁷ Tie sa prejavujú najmä v neistote vyvierajúcej z absencie obrazových a písomných podkladov, nevyváženej opisy či v subjektívnych hodnoteniach.

Oslavy milénia príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny (1896) poskytli nanajvyš vhodnú príležitosť na zhodnotenie dovtedajšej činnosti MOB. Odchodom trojice Henszlmann – Ipolyi – Rómer zo scény domáca pamiatková starostlivosť prišla o postavy, ktoré ju formovali v uplynulých dekádach. Kontinuitu a zároveň nové smerovanie stelesňovala osobnosť baróna Forstera. Jeho autorita sa opierala o široký rozhľad, diplomatickú pohotovosť a schopnosť presadzovať aktuálne idey európskej pamiatkovej ochrany. Ako právnik a ministerský úradník si uvedomoval limity a úskalia uhorskej pamiatkovej legislatívy uprednostňujúcej osvetu a prevenciu pred striktnosťou zákona. Kľúčovou kapitolou jeho programu sa stalo obnovenie súpisovej akcie na nových základoch. MOB v roku 1896 prijal návrh Bélu Czobora, Henszlmannovho nástupcu na pozícii referenta, rátajúci s prípravou novej evidencie. Jej pracovná verzia mala byť predložená župným výborom a samosprávam na pripomienkovanie.⁴⁸ Zoznam Petra Gereczeho počítajúci 1680 položiek bol v rokoch 1900 a 1901 rozoslaný štátnym úradom a externým členom MOB. Korigované a doplnené materiály sa dostali do obsahu prvých dvoch zväzkov edície *Magyarország műemlékei* (Pamiatky Uhorska).⁴⁹ Súpis a bibliografia pamiatkovo hodnotných nehnuteľných i hnuteľných objektov rozšírený o štúdie, katalóg dokumentačných zbierok MOB a prehľad historických nástenných maliieb na území kráľovstva⁵⁰ je právom považovaný za jeden z vrcho-

lov Forsterovej éry. Gerecze vychádzajúc zo spisovej agendy komisie, dostupnej literatúry a hlásení zostavil prehľad vyše štyroch tisíc pamiatok zoradených podľa žúp a obcí. Práca – nesporne prínosná a dôležitá – sa však nevyhla ostrej kritike. Historik umenia János Kapossy ju v článku na margo rakúskeho súpisu Burgenlandu označil za priam učebnicový príklad toho, ako pamiatková topografia nesmie vyzeráť, veď napriek vynaloženému úsiliu zostala iba pomocnou bibliografiou pre výskum.⁵¹ Zoznam mal podľa Forstera dočasný a informatívny charakter.⁵² Toto tvrdenie napokon potvrdzuje skutočnosť, že už v roku vydania druhého zväzku Pamiatok ... (1906) boli župným výborom znovu zaslané hácky na preverenie a opravu údajov.⁵³

Nielen na celoštátnej, ale i regionálnej či miestnej úrovni sa po prelome storočí objavili podnety na zmapovanie architektonického a umeleckého dedičstva. Výbor mestského múzea vo vtedajšom Prešporku (dnešnej Bratislave) sa v roku 1902 (?) rozhodol vytvoriť zoznam pamätihodností mesta, ktorý zverejnil v dennej tlači a bol vyvesený aj na školách, úradoch, v kaviarňach a iných, verejne prístupných miestach.⁵⁴ Na popud Spišského historického spolku (*Szepesvármegyeyi Történelmi Társulat*) sa Kornel Divald pustil do rozsiahleho terénneho prieskumu Spiša, zanechajúc po sebe neoceniteľný fotografický materiál a množstvo poznámok z terénu. Zber vyústil do troch zväzkov série o pamiatkach architektúry, výtvarného a úžitkového umenia Spišskej župy.⁵⁵ Garant tohto diela Ján Vajdovszky, patriaci do generácie priekopníkov uhorskej archeológie predložil v roku 1910 tabuľkový zoznam spišských pamiatok z hľadiska starostlivosti o ne. Tabuľky popri základných identifikačných a umeleckohistorických údajoch obsahovali informácie o vlastníkoch a správcoch stavieb zodpovedných za ich údržbu.⁵⁶ Pozoruhodný príklad osobnej iniciatívy predstavuje zámer novinára Lászlóa Reiningera napísať monografiu Žitného ostrova. Reininger sa domnieval, že spisovanie pamiatok by sa nemalo diať *pod nátlakom úradov*, ale *v vlasteneckého nadšenia*. Presvedčený o úspechu svojho podujatia, prijal úlohu akéhosi koordinátora budúceho súpisu a vypracoval listy s otázkami určené do rúk vlastníkov pamiatok.⁵⁷

Záujem pamiatkovej ochrany sústreďujúcej sa prevažne na stredovekú architektúru a artefakty (prípadne rímske objekty a nálezy) sa začiatkom 20. storočia významne rozšíril. Postupne sa zamerával na pamiatky renesancie, baroka i začiatku 19. storočia. Do pozornosti znalcov sa dostávajú ukážky profánneho staviteľstva, výrobné, hospodárske a inžinierske stavby, cintoríny. Prebúdzala sa záujem o ľudové staviteľstvo a ornamentiku podporený i snahami o etablovanie uhorského národného štýlu. Nielen solitéry, ale urbanistické celky, krajinný a sídelný kontext sa stávajú predmetom verejných debát. Popri univerzálnych znakoch spájajúcich uhorskú a západoeurópsku umeleckú kultúru sa pozornosť odborníkov začína obracať na lokálne zvláštnosti. Tieto tendencie reflektoval vo svojom časopiseckom príspevku archeológ a historik umenia Géza Supka.⁵⁸ Uhorsko sa podľa jeho názoru mohlo inšpirovať bavorským príkladom dokumentovania pamiatok. Samotná kategória „pamiatka“ mala zahŕňať čo najväčšiu paletu hnutelných diel a nehnuteľností so zreteľom na ukážky špecifických miestnych javov: *Prvá otázka má znieť: aký význam má z hľadiska umenia, umenovedy, archeológie alebo historiografie? No musíme sa tiež pýtať, či predmet má nejakú hodnotu z pohľadu miesta či kraja?* Tento prístup smeroval k podnieteniu záujmu publika o doklady vlastnej minulosti. Súpis nie je opisným zo-

znamom, ale pramennou zbierkou stojacou na svedomitom výskume. Jeho účelom však nemôžu byť ďalekosiahle vedecké rozbor a podrobné charakteristiky. Supka v zhode s Forsterom konštatuje: *Hlavným cieľom ... je ponúknuť primeraný základ pre ďalšie práce.* Po definovaní princípov načrtol štruktúru budúceho diela. V heslách radených v alfabetickej sledy podľa žúp a obcí sa na prvých miestach mali objaviť sakrálny pamiatky uvedené v chronologickom poradí, so stručne podaným stavebno-historickým vývojom. V prípade profánnych stavieb Supka odporúčal začať fortifikáciami, nasledovať mali verejné budovy, privátne sídla a pomníky. Úvodné časti hesiel boli vyhradené krátkej kultúrno-historickej charakteristike sídla, kým záver mal obsahovať sumárny („umelecko-štatistický“) prehľad o umeleckých štýloch, školách a osobnostiach zastúpených v obci. Samozrejmosťou mala byť bohatá obrazová príloha a schematické mapy žúp s vyznačením opisovaných lokalít. Napriek premyslenej a jasnej koncepcii sa neustále vynáral problém, kto má zabezpečovať spisovanie? Situácia sa od čias Henszlmanna, Ipolyiho a Rómera príliš nezmenila. Aj Supka zamýšľal angažovať učených laikov, farárov, učiteľov, notárov či dokonca správcov panstiev. Úlohu mala zastrieť pamiatková komisia spolupracujúca s krajiniským archívom, národným a umeleckopriemyselným múzeom.

Prípravy uhorskej pamiatkovej topografie sa po roku 1914 síce spomalili, no nestagnovali. Vojnový konflikt predstavujúci priamu hrozbu pre umelecké dedičstvo bol odôvodnením pre návrh zmien v dovtedajšej praxi vyhlasovania *pamiatok hodných zachovania*. Minister školstva v zmysle litery zákona č. 39/1881 posudzoval každý prípad osobitne, čím sa proces zapisovania nesmierne predlžoval a komplikoval, Forster preto zamýšľal VKM predložiť zoznam najhodnotnejších objektov, ktoré bolo možné jedným rozhodnutím zaviesť do zoznamu štátom chránených pamiatok. Návrh obsahujúci rovných 600 položiek spracoval pravdepodobne referent MOB László Éber, ten súčasne inicioval začatie odbornej inventarizácie pamiatok podľa bavorského vzoru.⁵⁹ Komisia tak uprostred vojny, v roku 1916 nanovo rozbehla práce na úradnom a vedeckom súpise. Éberov zoznam rozoslala župným výborom a externým členom na kontrolu údajov, zároveň začala oslovovať vlastníkov a správcov pamiatok so žiadosťou o súčinnosť. K sídlam, ktoré mali byť spracované medzi prvými, patrila aj Nitra.⁶⁰ V priebehu rokov 1916 – 1917 boli budapeštianskej komisii doručené dodatky a pripomienky Michala Matunáka k zoznamu pamiatok Tekovskej, Spišskej a Zvolenskej župy,⁶¹ historika Ede Reisziga k Tekovu a Novohradu⁶² či mestského archívára Zoltána Miklósyho k Banskej Štiavnici.⁶³ Pedagóg József Janicsek z Prešova predstavil návrh na posilnenie výučby vlastivedy a vedomostí o miestnych pamätihodnostiach.⁶⁴ Miklós Szmrecsányi v liste Gy. Forsterovi podotkol, že vedenie zoznamov pamiatok je povinnosťou samospráv, ako výkonných orgánov MOB. Pripomenul tiež otázky týkajúce sa ochrany hodnotných súčastí budov, ktoré neboli z pamiatkového hľadiska ničím výnimočné. Pri koncipovaní súpisov odporúčal vychádzať z osvedčenej štruktúry galerijných a múzejných katalógov.⁶⁵ Szmrecsányi sa zasadzoval o to, aby do evidencie monumentov boli pojaté aj hradné ruiny, morové stĺpy či honvédske pomníky. Objekty pripomínajúce osobnosti a udalosti novších uhorských dejín sa pravidelne objavujú v návrhoch žúp. Turčianska župa tak žiadala zapísať sochu plukovníka Láhnra v Necpaloch či honvédske pamätník v Dolnom Turčeku.⁶⁶ Zavedenie domu básnika Józsefa Gvadányiho v Skalici do zoznamu pamiatok vnímala Nitrianska župa ako symbolick-

ké gesto: *Pre mesto v pohraničí, ktorého oduševnená maďarská inteligencia musí deň čo deň zvädzať tuhý boj s niektorými nespohľadnými elementmi slovenského národného hnutia a najmä s prúdom známym ako česko-slovenská jednota, by mala ochrana tohto domu ako pamiatky zvláštny význam.*⁶⁷

Práce pokračujúce i v zložitých podmienkach svetového konfliktu mali jasný cieľ: čo najskôr po ukončení vojny vydať prvé zväzky pamiatkovej topografie.⁶⁸ K želanému výsledku sa najviac priblížil K. Divald. Skompletizoval a do tlače odovzdal materiál z okresu Široká a mesta a okresu Prešov.⁶⁹

Rozpad monarchie a nasledujúce udalosti definitívne pochovali predstavy z roku 1916. Oblasti bohaté na ukážky hmotného dedičstva uhorských dejín sa stali súčasťami novovznikajúcich štátov. Z pohľadu Budapešti šlo len o dočasný stav, hranice neboli ešte ustálené a zástupcovia bývalej moci sa húževnato držali svojich pozícií na „okupovaných“ územiach. Predstavy o skorej náprave povojnového usporiadania prežívali v celej maďarskej spoločnosti, v každej sfére, vedu a kultúru nevynechávajúc. V agende MOB sa aj po októbri 1918 objavovali záležitosti z horného Uhorska.

Začiatkom roku 1919 architekt Jenő Lechner predstavil pamiatkovej komisii návrh rozsiahlych zmien v pamiatkovom zákone, týkajúce sa kategorizovania pamiatok i organizačného poriadku MOB.⁷⁰ Lechner narábal s dvomi skupinami objektov. Do prvej zaradil stavby, ktoré mali byť nevyhnutne zachované, v prípade druhej si komisia mala vyhradiť právo na stanovisko k plánovanej demolácii. Toto právo zakotvené aj v protokoloch katastra vytváralo priestor na operatívnu dokumentáciu. V odôvodnených prípadoch (t. j. preukázaním významných hodnôt) mohlo dôjsť aj k preradeniu vecí do prvej kategórie. Návrh naliehal na evidenciu a ochranu barokovej a klasicistickej meštianskej architektúry, kaštieľov, kúrií a sídiel verejných inštitúcií. Lechner zdôrazňoval potrebu aktívneho podielu MOB na ochrane historických urbánnych štruktúr, medzi nimi spomenul mestské jadrá Bratislavy, Banskej Štiavnice, Kremnice, Prešova, Levoče a Žiliny. V obsiahlej prílohe svojho listu pripojil zoznam architektúr na doplnenie zoznamu pamiatok, s prevahou novovekých profánnych stavieb. Lechnerov podnetný spis sa v marci 1919 dostal na rokovanie subkomisie MOB, avšak tá sa s ním z neznámych príčin a pohnútok nestotožnila. Údajne bol *plný omylov a neuvážaných tvrdení, ktoré nekorenili v nadšení pre vec, ale v iných motívoch.*⁷¹ Vznikom Maďarskej republiky rád nastáva v pôsobení MOB nútená pauza. Baróna Forstera odchádzajúceho z čela maďarskej (uhorskej) pamiatkovej ochrany vystriedal jeho dlhoročný spolupracovník L. Éber.

Éber sa v júni 1919 obrátil na ľudového komisára pre vzdelávanie so žiadosťou o vyplatenie odmeny pre Divalda za hotové rukopisy súpisu pamiatok. Pokračovanie považoval za nanajvyššiu žiadosť, Divald sa preto mal i naďalej venovať úlohe, ktorá ho zamestnávala posledných takmer 15 rokov.⁷²

Súpis zostal otvorenou kapitolou dejín uhorskej pamiatkovej ochrany, premárnou šancou doby nebyvalého rozvoja uhorskej (maďarskej) vedy. Skeptický názor nastupujúcej generácie maďarských pamiatkarov ďalej prehľbovalo vedomie toho, že v nástupníckych krajinách sa začalo s ideovým „vyvlastnením“ uhorských monumentov prostredníctvom ich začleňovania do nových umeleckohistorických konštrukcií. S nevoľou prijímali správy o plánoch a výsledkoch, aké predvojnový „zlatý vek“ nemohol preukázať ani po desaťročiach snažení. Pod vplyvom vojnových strát sa zabudlo na ťažkosti, ktorými disciplína dlhodobo zápasila, nedostatok odborných

síl a prostriedkov a nejasnosti v legislatíve, ktorá bola skôr prekážkou, než výkonným nástrojom pamiatkovej starostlivosti. Časť chýb, deformácií a disproporcií sa podarilo odstrániť alebo aspoň zmierniť až po prelome 19. – 20. storočia. V pomerne krátkom čase vznikol základ pre modernú úradnú a odbornú evidenciu pamiatok: zintenzívnila sa komunikácia medzi pamiatkovou komisiou, cirkvami, štátnymi a samosprávnymi orgánmi, významne napredovala dokumentačná a výskumná činnosť, podstatne viac financií sa dostávalo pre publikačné a osvetové aktivity. Gereczeho zoznamom získal odbor zásadný materiál pre ďalší krok, spracovanie pamiatkovej topografie. Prípravy sa začali v tieni vojny a pokračovali aj počas nej s cieľom završiť prácu hneď, ako to mierové pomery dovoľia. Dokumenty svedčia o tom, že kompetentní sa týchto ambícií celkom nevzdali ani potom, keď už bolo zrejmé, že návrat k skoršiemu stavu je len ilúziou. ■

¹ FORSTER, Gyula. A műemlékek védelme a magyar kormány visszaállítása óta 1867 – 1902. In FORSTER, Gyula (ed.). *Magyarország műemlékei I.* Budapest, 1905, s. 3-59.

² ENTZ, Géza Antal. Műemléki inventarizáció Magyarországon. In *Műemlékvédelem*, 2011, roč. 55, č. 1, s. 65-85; ENTZ, Géza Antal. Az épített örökség hozzáférhetővé tétele és a műemléki topográfia. In *Információs társadalom*, 2016, roč. 16, č. 3, s. 134-145. Dostupné na internete: http://informaciostarsadalom.infonia.hu/index.php/inftars/article/view/44/i_tarsadalom_2016_3_6_entz

³ BARDOLY, István. „Kellő személyzettel és némi hatalommal“. In *Műemlékvédelem*, 2012, roč. 56, č. 1-2, s. 30-66; BARDOLY, István. Henszlmann Imre kiadatlan jelentése a Honi műemlékeink hivatalos osztályozása c. tanulmányáról. In *Műemlékvédelem*, 2013, roč. 57, č. 5, s. 334-336.

⁴ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 10. Bratislava: SÚPSOP, 1973, s. 7-60.

⁵ SCHEDEL, Ferenc. Felszólítás minden, a nemzeti becsületet szíven viselő, magyarhoz a hazai műemlékek ügyében. In *Társalkodó*, 25. 3. 1847, č. 24, s. 91-92; prepis textu: TOLDY, Ferenc. Előszó. In *Archaeologiai Közlemények*, 1859, 1, s. V-XI.

⁶ VALTER, Ilona. A Magyar Tudományos Akadémia Archeologiai Bizottsága és annak működése (1858 – 1872). In BARDOLY, István – HÁRIS, Andrea (eds.). *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok.* Budapest: OMF, 1996, s. 69.

⁷ *Juraj Ďurikovič* (1780 – 1848) zeman pôvodom z Ivanoviec, od roku 1818 radný mesta Prešporok a jeho zástupca na snemoch v rokoch 1825 – 1839, člen-korešpondent Uhorskej akadémie vied.

⁸ *Magyar Akadémiai Értesítő*, 7, december 1847, č. 11, s. 369-375.

⁹ *Társalkodó*, 3. 3. 1848, č. 9, príloha *Magyar Akadémiai Értesítő*, február 1848, č. 10, s. 70-72.

¹⁰ Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, Levéltári regesztagyűjtemény [on-line], [cit. 15. 6. 2017]. Dostupné na internete: <https://mi.btk.mta.hu/hu/repertorium/48-regesza-a-iii/169-a-iii-16-gyurikovics-gyorgy-ertekezések-a-történelem-a-statisztika-es-foldrajz-korebol>, (ďalej MTI), regesty, Gyurikovics), A-III-16 Gyurikovics György: Értekezések a történelem, a statisztika és földrajz köréből (materiál uložený v Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1256, ff. 334 – 346), karty 2 až 7.

¹¹ MTI, regesty, Gyurikovics, karty 15 – 24.

¹² *Társalkodó*, 1848, ref. 8, s. 72.

¹³ IPOLYI, Arnold. Vázolatok a hazai, egyház-archaeologiai műemlékekről. Sz. János magyar egyháza a sz. ferencziéknél Pozsonyban, s a hazánkban létező katakombák. In *Családi Lapok*, 1852, 2. félév, s. 475-484, s. 529-534, 586-591.

¹⁴ SINKÓ, Katalin. Ipolyi Arnold (1823 – 1886). Megjegyzések Ipolyi Arnold történelemszemléletéhez. In BARDOLY, István – MÁRKÓJA, Csilla (eds.). *„Emberek és nem frakkok“. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai.* Budapest: Meridián-2000, 2002, s. 51-68.

¹⁵ IPOLYI, Arnold. Fehérhegységi uti-képek. In *Vasárnapi Ujság*, 6, 1859 (I. Pozsonytól Szokolczáig fölfelé) – 7, 1860 (II. Lefelé Szokolczától Dévényig).

¹⁶ Súpis pamiatok Matúšovej zeme (maď. *Mátyusföld*, región ohraničený Malým Dunajom, dolným tokom Váhu a Malými Karpatmi) mal tvoriť samostatnú tretiu časť Ipolyiho elaborátu. Pozri: IPOLYI, Arnold. Magyar

- müemlékek (Bevezetésül). In *Archaeologiai Közlemények*, 1, 1859, s. 4. Jedním publikovaným výstupom zo skúmania tohto kraja sa stala monografia o bazilike v Diakovciach: IPOLYI, Arnold. *A deákmonostori XIII. századi román basilika. Hely- és műtörténeti monographia*. Pest : Emich Gusztáv, 1863.
- ¹⁷ IPOLYI, Arnold. *Magyar mythologia*. Pest : Heckenast Gusztáv, 1854.
- ¹⁸ V tomto smere mu bol nápomocný piarista, národopisec Benedek Csaplár (1821 – 1906). O jeho živote: KONCSOL, László. Előszó. In IPOLYI, Arnold. *Csallóközi uti-képek*. Bratislava : Kalligram, 1993, s. 14-15.
- ¹⁹ IPOLYI-STUMMER, Arnold. Beschreibung der Baudenkmale der Insel Schütt (Csallóköz) in Ungarn. In *Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 2, 1858, s. 101-107, 130-133, 159-162, 180-184, 239-247, 268-272.; IPOLYI, 1859, ref. 16, s. 1-173, tlačou vyšiel aj ako separát.
- ²⁰ IPOLYI, 1859, ref. 16, s. 3-21.
- ²¹ IPOLYI, Arnold. Előszó. In *Archaeologiai Közlemények*, 2, 1861, s. IV, body I, III a III/1a-b.
- ²² IPOLYI, Arnold. Magyar régészeti repertorium (I); Magyar régészeti krónika (I). In *Archaeologiai Közlemények*, 2, 1861, s. 187-282, s. 283-317. *Uhorská vedecká akadémia ... určila archeologickému výboru za úlohu prípravu domáceho archeologického repertória, ktoré 1) bude obsahovať zoznam a vyčerpávajúce, podľa možnosti systematické opisy všetkých národných starozitností, ktoré sú už vďaka doterajším popisom ako-tak známe ... jeho súčasťou budú presné odkazy na všetky zmienky, ba aj kresby o opisovanom predmete, spojené ... s ich krátkou charakteristikou a kritikou ...*
- ²³ KUBINYI, Ferenc. Zólyom megye műemlékei (I). In *Archaeologiai Közlemények*, 4, 1864, s. 17-43.
- ²⁴ HORLER, Miklós. Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872 – 1922). In BARDOLY – HARIS, 1996, ref. 6, s. 88-89.
- ²⁵ Hárky obsahovali nasledujúce kolónky: 1. označenie pamiatky, 2. miesto, 3. prílohy (listiny, prepis nápisu, skica, pôdorys, kresba, fotografia), 4. opis (a/ akú má formu a rozmer?; b/ z akého materiálu je postavená?; c/ v akom štýle?; d/ v akom je stave?; e/ je na nej nejaký nápis?; f/ sú na nej reliéfy?; g/ vyskytujú sa tu nástenné maľby?; h/ aké historické údaje sú o pamiatke známe?) Podľa FORSTER, 1905, ref. 1, s. 14.
- ²⁶ HORLER, 1996, ref. 24, s. 93.
- ²⁷ Archív Pamiatkového úradu SR (APÚSR), Zbierka mikrofilmov spisovnej agendy Uhorskej pamiatkovej komisie 1872 – 1919 (f. UPK), zv. 1, spis 48/1872, s. 46, list P. Stilla z 26. 7. 1872; pozri tiež: JANKOVIČ, 1973, ref. 4, s. 18-20.
- ²⁸ APÚSR, f. UPK, zv. 1, spis 69/1872, s. 58-66, list J. Adamíka z 12. 8. 1872.
- ²⁹ APÚSR, f. UPK, zv. 1, spis 30/1872, s. 15-16, koncept odpovede F. Sasinkovi na list zo 16. 7. 1872. Sasinkovým kontaktom s MIB: JANKOVIČ, Vendelín. Franko V. Sasinek a počiatky pamiatkovej starostlivosti na Slovensku (k 100. výročiu pamiatkovej komisie). In *Vlastivedný časopis*, 20, 1971, č. 3, s. 129-130.
- ³⁰ APÚSR, f. UPK, zv. 2, spis 93/1875, s. 279, list F. Sasinka ministrovi školstva z 10. 7. 1875.
- ³¹ SASINEK, [František Vířazoslav]. *Návod k sberaniu, skúmaniu a opisovaniu starozitností*. Turčiansky Svätý Martin (1872); Kňazova práca sa dostala aj do archívu MIB, APÚSR, f. UPK, zv. 1, 1872 – 1874, s. 53-54.
- ³² SASINEK, 1872, ref. 31, s. 1-2.
- ³³ APÚSR, f. UPK, zv. 1, spis 39/1872, s. 23-24, koncept odpovede pamiatkovej komisie na list Bélu Majlátha z 19. 7. 1872.
- ³⁴ *Hazai műemlékek és régi épületmaradványok jegyzéke*. HORLER, 1996, ref. 24, s. 92.
- ³⁵ FORSTER, 1905, ref. 1, s. 13-14.
- ³⁶ RÖMER, Flóris. *Magyarország régészeti emlékei. III. kötet. Régi falképek Magyarországon*. Budapest : Eggenberger-féle Akadémiai könyvkereskedés, 1874; HENSZLMANN, Imre. *Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílusú műemlékeinek rövid ismertetése*. Budapest : Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1876; RÖMER, Flóris Ferenc. *Rómán- és átmenetkoru építmények hazánk területén*. (Szemelvények jegyzőkönyveimből.) In *Archaeologiai Közlemények*, X. kötet, 2. füzet, 1876, s. 1-61; HENSZLMANN, Imre. *Lőcsének régiségei. Magyarországi régészeti emlékek. III. kötet. II. rész*. Budapest : A MTA Archaeologiai bizottsága, 1878; HENSZLMANN, Imre. *Magyarország csúszósvés stílusú műemlékei. Győr, Soprony, Pozsony, Sz.-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat*. Budapest : Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1880.
- ³⁷ APÚSR, f. UPK, zv. 3, spis č. 131/1875, s. 361-363: *Azon munkának Terve mely a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága részbeni munkálkodásának kimutatására és az országgyűlés elébe terjesztendőnek javasoltatik*. Preklad dokumentu: BUDAY, Peter. Preklady dokumentov spojených s činnosťou I. Henszlmanna s dôrazom na pamiatky z územia dnešného Slovenska. In *Monumentum revue*, 2, 2013, č. 2, s. 49-50. Pozri tiež: BUDAY, Peter. Imrich Henszlmann, pamiatkar. In *Monumentum revue*, 2, 2013, č. 2, s. 45-46.
- ³⁸ APÚSR, f. UPK, zv. 3, spis 131/1875, s. 361-363.
- ³⁹ *Schematismus historicus Dioecesis Neosoliensis pro Anno saeculari 1876*. Neosolii : Philipp Machold, 1876.
- ⁴⁰ JANKOVIČ, 1973, ref. 4, s. 22.
- ⁴¹ JEDLICSKA, Pál. *Kiskárpáti emlékek Vöröskőtől – Szomolányig. Hely- s művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest : Hunyadi Mátyás intézet, 1882; JED-
- LICSKA, Pál. *Kiskárpáti emlékek Éleskötől – Vágújhelyig. Hely- s művelődéstörténeti tanulmány. II. kötet*. Eger : Érseki Lyceum, 1891.
- ⁴² WAGNER, Lajos. *A Pozsonyvármegyei Régészeti és Történelmi Egyesület 1878 – 1881. évi értesítője*. Pozsony : Stampfel, Eder és társai, 1881, s. 40.
- ⁴³ WAGNER, 1881, ref. 39, s. 40.
- ⁴⁴ FORSTER, 1905, ref. 1, s. 14.
- ⁴⁵ Ibidem, s. 14.
- ⁴⁶ HENSZLMANN, Imre. Honi műemlékeink hivatalos osztályozása I – VIII. In *Archaeologiai Értesítő*, 1885 – 1888.
- ⁴⁷ BARDOLY, 2013, ref. 3, s. 336.
- ⁴⁸ *Műemlékvédelem*, 60, 2016, č. 5-6, s. 325, pozn. 9 a 333, pozn. 11.
- ⁴⁹ HORLER, 1996, ref. 24, s. 115.
- ⁵⁰ FORSTER, Gyula (ed.). *Magyarország műemlékei I. A Műemlékek Országos Bizottsága Rajztárának jegyzéke*. Budapest : MOB, 1905; FORSTER, Gyula (ed.). *Magyarország műemlékei II. A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. Budapest : MOB, 1906.
- ⁵¹ KAPOSSY, János. Burgenland. In *Műemlékvédelem*, 60, 2016, č. 5-6, s. 330 (orig. uverejnený v *Magyar Szemle*, 9, 1930, 2, č. 34, s. 152-159). János Kapossy (1894 – 1952), archivár, historik umenia, univerzitný pedagóg, svoj výskum orientoval najmä na barokové umenie v Uhorsku.
- ⁵² FORSTER, 1905, ref. 1, s. 16-17.
- ⁵³ V nasledujúcich rokoch na ne reagovali Spišská, Trenčianska a Šarišská župa. APÚSR, f. UPK, zv. 37, spis 607/1907, s. 1366 – 1443; zv. 39, 1908/I, spisy 115/1908, s. 1664 – 1671 a 190/1908, s. 1682 – 1706.
- ⁵⁴ BUDAY, Peter. Tivadar Ortway a starostlivosť o pamiatky v Bratislave pred rokom 1918. In *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy*, zv. XXVIII, 2016, s. 56-57. Pozsony nevezetességei. In *Nyugatmagyarországi Híradó*, 15, 12. 1. 1902, č. 9, s. 5.
- ⁵⁵ *Szepesvármegye építészeti műemlékeinek lajstroma fenntartandóságuk szempontjából összeállítva dr. Vajdovszky János által 1910*. APÚSR, f. UPK, zv. 50, 1910/III, spis 393/1910, s. 3246 a n.
- ⁵⁶ DIVALD, Kornél. *Szepesvármegye művészeti emlékei. Első rész: építészeti emlékek*. Budapest : Stephaneum, 1905; DIVALD, Kornél. *Szepesvármegye művészeti emlékei. Második rész: szobrászat és festészet*. Budapest : Stephaneum, 1906; DIVALD, Kornél. *Szepesvármegye művészeti emlékei. Harmadik rész: iparművészet*. Budapest : Stephaneum, 1907.
- ⁵⁷ APÚSR, f. UPK, zv. 58, spis 149/1914, s. 4540 – 41, list L. Reininger Gy. Forsterovi z 28. 2. 1914.
- László Reininger*, novinár, spisovateľ, od roku 1912 externý člen Uhorskej pamiatkovej komisie. Podľa *Nyugatmagyarországi Híradó*, 25, 20. 9. 1912, č. 215, s. 4.
- ⁵⁸ SUPKA, Géza. *Magyarország műemlékeinek összeírása*. In *Művészet*, 5, 1906, s. 340-342. Géza Supka (1883 – 1956), archeológ, historik umenia, spisovateľ. Študoval v Budapešti, Grazi a vo Viedni (u J. Strzygowskeho), kde prednášal v rokoch 1916 – 1917. Krátky čas pôsobil ako maďarský vyslanec v Prahe, po roku 1921 ho však zbavili funkcií. V medzivojnovom období sa venoval najmä písaniu a redigovaniu časopisov. V rokoch 1945 – 1946 riaditeľ Maďarského národného múzea. Podľa *Műemlékvédelem*, 60, 2016, č. 5-6, s. 282-283.
- ⁵⁹ HORLER, 1996, ref. 24, s. 127-128.
- ⁶⁰ Archív Nitrianskej diecézy, f. Acta Ecclesiae Cathedralis, šk. 3, sign. 2/I, obal „Pisomnosti k opravám v katedrále (cca. 1900 – 1936)“, list MOB č. 246/1916 z 9. 6. 1916 biskupovi V. Batthyányovi.
- ⁶¹ APÚSR, f. UPK, zv. 74, spis 537/1916, s. 5365 – 5366, list M. Matunáka z 19. 6. 1916.
- ⁶² APÚSR, f. UPK, zv. 74, spis 539/1916, list E. Reisziga z 8. 7. 1916.
- ⁶³ APÚSR, f. UPK, zv. 74, spis 608/1916, s. 5430, list Z. Miklósyho rade mesta Banská Štiavnica z 1. 8. 1916; s. 5431, Miklósyho list z 31. 10. 1916.
- ⁶⁴ APÚSR, f. UPK, zv. 74, spis 533/1916, s. 5361, *Indítvány*, ako príloha listu J. Janicseka z 9. 6. 1916 na s. 5357 – 5359.
- ⁶⁵ APÚSR, f. UPK, zv. 74, spis 542/1916, s. 5394 – 5396, list M. Szmrecsányiho z 1. 7. 1916.
- ⁶⁶ APÚSR, f. UPK, zv. 74, spis 483/1916, s. 5333, list výboru Turčianskej župy z 12. 10. 1916.
- ⁶⁷ APÚSR, f. UPK, zv. 74, spis 526/1916, s. 5341 – 5342, list výboru Nitrianskej župy z 10. 9. 1916.
- ⁶⁸ HORLER, 1996, ref. 24, s. 127-128; APÚSR, f. UPK, zv. 77, spis 1108/1917, list MOB K. Divaldovi z 29. 12. 1917.
- ⁶⁹ APÚSR, f. UPK, zv. 80, spis 131/1919, s. 6121-22, žiadosť L. Ébera ľudovému komisárovi pre vzdelávanie z 11. 6. 1919.
- ⁷⁰ APÚSR, f. UPK, zv. 80, spis 64/1919, s. 6130 – 6149, list J. Lechnera z 21. 2. 1919. Azda najdiskutovanejším bodom Lechnerovho elaborátu sa stal nápad vyradiť miléniové pomníky, tieto *svedectvá obmedzenosti a lakomstva rezortu kultúry* z kategórie chránených monumentov. V podstatnej miere sa mal rozšíriť platený personál komisie, keďže *ochrana pamiatok nemohla stáť na ambíciách niekoľkých nadšencov*.
- ⁷¹ APÚSR, f. UPK, zv. 80, spis 64/1919, s. 6129, poznámka L. Ébera na spísanom obale, 11. 3. 1919.
- ⁷² APÚSR, f. UPK, zv. 80, spis 131/1919, vid ref. 69.

Ťažké začiatky - chýbajúce závery

Súčasný stav maďarskej pamiatkovej topografie

SÉLYSETTE SOMORJAY
ANDREA HARIS

Aktuálny stav maďarskej pamiatkovej topografie a statusu novších publikácií na túto tému je možné metodicky ukotviť a hodnotiť len vo svetle poznania minulých krokov. Preto musíme v krátkosti poukázať na predchádzajúce momenty, ktoré – i keď priniesli len málo viditeľných výsledkov – založili vo vedeckej metodike maďarského topografického výskumu dodnes živú tradíciu a mali nesporný vplyv na rozhodnutia prijaté behom uplynulej dekády.

Ťažké začiatky

O ťažkostiach sprevádzajúcich začiatky hovoril už László Éber, spolupracovník Uhorskej pamiatkovej komisie (*Műemlékek Országos Bizottsága*, MOB), keď prezentoval svoj podnet na koncepciu a praktickú realizáciu uhorskej pamiatkovej topografie.¹ Ten sa zrodil v roku 1916 a zmienka o ťažkostiach neodkazuje iba na hospodárske a politické dôsledky prvej svetovej vojny, ale aj na takmer úplnú absenciu príprav na súpis uhorského pamiatkového fondu. Do roku 1916 vznikli na krajskej úrovni iba zoznamy zostavené na báze údajov z odbornej spisby.² Éberova koncepcia vníma bavorské a vestfálske topografie ako nasledovateľné príklady, kvôli nedostatočnej miere spracovania domáceho materiálu odmietala Dehiovo riešenie³ a jej vzormi sa nestali dokonca ani zväzky „obdivuhodne dôkladnej“ Österreichische Kunsttopographie, keďže nezaručovala rýchle výsledky. Komisia prijala Éberov návrh a práca sa začala aj za vojnových podmienok, no kvôli zmenenej politickej situácii vznikli iba podklady končiacie v spisovom archíve.

Myšlienkový základ nasledujúcej koncepcie je z roku 1924, z pera Jánosa Kaposyho, najvýznamnejšieho bádateľa baroka v medzivojnovom období.⁴ V jej pozadí stál

Prieskum (pamiatkových hodnôt) v Budapešti bol podmienený rozsiahlym búraním, príkladom toho boli asanácie v VIII. obvode v roku 2006. Foto: Krisztina Bélavári

Letovisko zv. Milleneum z roku 1896 vo vilovej kolónii Fonyódu, na južnom brehu Balatonu. Pohľadnica z čias okolo r. 1910. Foto: archív autoriek.

cieľ stanovený Antalom Heklerom, vedúcim katedry dejín umenia budapeštianskej univerzity. Hekler ho definoval ako systematické spracovávanie „pramenného a hmotného“ materiálu maďarských/uhorských dejín umenia a za jeden z hlavných nástrojov plnenia tejto úlohy pokladal modernú pamiatkovú topografiu.⁵ Kaposy sa neobmedzil len na praktické požiadavky počnúc harmonogramom prác po výber typu písma pre tlač, ale dôsledne sa zaoberal aj otázkami maďarského pamiatkového fondu, časového vymedzenia, archívnych a kresbových (plánových) podkladov, opisov, fotografií a stavebných zameraní ako i štruktúrou celého zväzku a hesiel. Elaborát svedčí o dôslednom poznaní rakúskej topografie, ktorú prispôbil domácim podmienkam. Hoci sa vplyv Kaposyho koncepcie ukázal až neskôr, stala sa ideovým základom prác na veľkej maďarskej topografii začatej koncom 30. rokov 20. storočia a čiastočne zavŕšenej v 50. rokoch.

Vedúci historik umenia tej doby, Tibor Gerevich, prevzal vedenie pamiatkovej komisie v roku 1934. Okrem myšlienky preformovania organizácie oživil aj program topografie, pričom Kaposyho zásady aplikoval na niektoré, z pohľadu pamiatkového dedičstva významné mestá.⁶ Z práce uskutocnenej v prvej polovici 40. rokov svetlo uzrel len jeden diel, aj to v roku 1948, v predvečer rozpustenia MOB. Paradoxom Pamiatkovej topografie Maďarska (*Magyarország Műemléki Topográfiaja*) nie je len rok jej vydania, ale i téma. Do prvého zväzku série o pamiatkach Ostrihomu sa totiž kvôli precíznejmu spracovaniu bohatých kolekcii dostal aj katalóg Kresťanského múzea (*Keresztény Múzeum*).⁷

Plán topografie sa po zrušení MOB podarilo preniesť do nástupníckych organizácií komisie, prechádzajúcej po roku 1949 neustálymi zmenami (Štátne ústredie múzeí a pamiatok – *Múzeumok és Műemlékek Országos Központja*, atď.) a po roku 1956 do Topografickej skupiny (*Topográfiai Csoport*) zriadenej v rámci Maďarskej akadémie vied (*Magyar Tudományos Akadémia*, MTA).⁸ Súpis opierajúci sa najmä o vynika-

júcich odborníkov sa stal organickou časťou programu systematického výskumu prameňov maďarského umenia realizovaného v 50. rokoch minulého storočia. Azda práve v tom spočíval jeho úspech.⁹ Práce vychádzali zo zásad stanovených Jánosom Kapossym v roku 1924 a to tak z hľadiska metód, ako i skúmaných zdrojov a hornej hranice vzniku pamiatok (okolo roku 1850). Znamenalo to aj návrat ku Kapossym navrhovanej základnej územnej jednotke spracovania, teda k župe. Prvá župná topografia vyšla v roku 1953. Po dynamických začiatkoch v 50. rokoch ju do roku 1987 (pravda, s čoraz väčším časovým odstupom) nasledovalo 12 zväzkov, ktoré z 19 maďarských žúp obsiahli štyri a pol a tiež budínsku stranu Budapešti.¹⁰

Z programu pamiatkovej topografie začatej v rámci MOB, a napriek organizačným zmenám úspešne prenesenej na následnícke inštitúcie, sa podarilo finalizovať topografický zber údajov Istvána Genthona. Genthon od roku 1934 vytrvalo excerpoval zmienky z literatúry vzťahujúce sa na maďarské pamiatky a tie dopĺňal o údaje pochádzajúce z korešpondencie s ich majiteľmi, resp. o zistenia z obhliadok na tvári miesta. Odrazom jeho úsilia sa stala prvá „malá topografia“ Maďarska sústreďujúca sa na územie celej krajiny. Prvý zväzok tejto, odvtedy jedinej práce svojho druhu, vyšiel v roku 1951, a neskôr, medzi rokmi 1959 – 1961 sa rozrástol na tri zväzky. Genthon sa pri zaznamenávaní údajov po rok 1850 snažil o úplnosť, po tejto hranici sa do jeho zbierky dostali len významnejšie ukážky architektúry. K objektom publikuje krátke charakteristiky a historické fakty, v rozšírenom vydaní nájdeme aj bibliografiu a obrazový (fotografický) materiál. Genthonov topografický výskum sa v 50. rokoch stal východiskom na vyhlasovanie pamiatok a jeho rukopisné poznámky sú dodnes neoceniteľným zdrojom pre výskum jednotlivých pamiatkových objektov.¹¹

Výskumná umeleckohistorická skupina (*Művészettörténeti Kutatócsoport*) Maďarskej akadémie vied v roku 1983, potom, čo sa program veľkej topografie zjavne vyčerpal, podala návrh na projekt sedemzväzkovej „strednej topografie“. Myšlienkovým predchodcom koncepcie zamýšľanej v regionálnych súvislostiach bola Genthonova trojdielna malá topografia. Popri vyhľadávaní zmienok v literatúre kladla väčší dôraz na miestne obhliadky, do spracovania pojala aj archívne materiály (v prvom rade mapy a plány) a využila aj zber údajov pre veľkú topografiu z 50. – 60. rokov. Rozšírením významu pojmu „pamiatka“ sa do záberu výskumu dostalo aj 20. storočie, novou časovou hranicou sa stali 60. roky. Odborné kruhy – najmä kvôli obsahovým nezrovnalostiam – prijali jediný výsledok pokusu o „strednú topografiu“ kriticky. Kniha vydaná až v roku 1998, osem rokov po ukončení programu, obsahuje namiesto spracovania regiónu materiál jednej župy (Fejér), avšak bez jej sídelného mesta (Székesfehérvár).¹²

Nový župný súpis pamiatok a program celoštátnej inventarizácie

Po roku 1989, následkom zmien vlastníckych vzťahov a úlohy štátu v pamiatkovej ochrane, sa aktualizovala potreba revízie vyše desiatich tisíc evidovaných pamiatok a výskumu kvantitatívne oveľa väčšieho množstva nepoznaných hodnôt. Topografický výskum bolo nutné položiť na nové metodické a organizačné základy.

Grafické spracovanie výsledkov plošného pamiatkového prieskumu XIII. budapeštianskeho obvodu (Újlipótváros) s vyznačením veku stavieb. Rozmiestnenie budov z 19. storočia (čierna) a 20. storočia (tmavosivá) vypovedá o tempe rastu mesta severným smerom. Na parcelách značených svetlosivou sa nenachádzajú pamiatkovo hodnotné budovy.

Markantnú zmenu z hľadiska vedenia prác priniesla skutočnosť, že úlohu od akadémie vied prevzal orgán pamiatkovej ochrany. Vplyvom toho sa začali razantnejšie uplatňovať požiadavky pamiatkarskej praxe, čo znamenalo predovšetkým revíziu evidencie pamiatok. Odborná politika sa súčasne zasadzovala za systematický výskum pamiatkových hodnôt v nádeji, že sa tým proces vyhlasovania stane prehľadnejším a vypočítateľnejším. Vedecké kruhy očakávali od nanovo kreovanej súpisovej pracovnej skupiny kontinuitu programu veľkej topografie.

Bolo teda potrebné vypracovať metodiku, ktorá by spĺňala všetky očakávania. Zásadný posun prinieslo nahradenie skoršieho „publikačno-centrickeho“ výskumu „databázovo-centrickým“. Súbežne s výskumami koncentrujúcimi sa na župy, regióny alebo istú oblasť prebiehalo niekoľko programov reagujúcich na každodenné otázky starostlivosti o pamiatky. Prieskum založený na autopsii dostal prvenstvo pred zberom bibliografických údajov. Pokiaľ ide o publikovanie, prvoradým cieľom sa stalo vydanie nových, obsahovo bohatších župných súpisov pamiatok. Akademiци prijali tieto predstavy skepticky.¹³ Napriek tomu práca v rokoch 1996 – 2007 napredovala v súlade s uvedenými princípmi.

Akadémia sa obávala, že vedecká syntéza súpisu padne za obeť technickým hľadiskám pamiatkovej ochrany. Naproti tomu úradné oddelenie garantujúce tento projekt konalo vždy na základe presvedčenia, že ochrana pamiatok je v zásade vedeckou úlohou a topografia sama je „fundamentom ochrany pamiatok“,¹⁴ pretože pamiatkové hodnoty nielen skúma, ale aj uvádza do kontextu, t. j. je východiskom akéhokoľvek pamiatkového zásahu. Zamýšľaná databáza nebo-

Charakteristické budapešianske podbránie z konca 19. storočia. Stavba nie je evidovanou pamiatkou. Budapešť, V. obvod, Steindl Imre u. 11. Foto. Andrea Haris, 2011.

la chápaná ako konečný cieľ, ale ako materiál, použiteľná na úradné i vedecké účely. Pri koncipovaní jej štruktúry v nej dostali miesto informácie dôležité pre úradný styk (napr. situovanie, status ochrany, konania a sledovanie zmien), aj typy údajov potrebných pre vedeckú systematizáciu (napr. datovanie, štýl, titul alebo ikonografia s možnosťou anotácie).¹⁵ Databáza konečne integrovala vedecký a praktický aspekt ochrany pamiatok a urobila tým významný krok na riešenie nezmyselného, no v tom čase živého sporu o prvenstve jedného zo spomenutých aspektov.

Spisovanie údajov vykonávali odborníci s vedeckou prípravou, pričom údaje zanašali do zberových hárkov so štruktúrou zhodujúcou sa s databázou.¹⁶ Záznam tak bol aspoň z hľadiska skúmaných činiteľov jednotný. Súčasne to poskytlo možnosť zhromaždiť v jednom systéme odlišné výsledky cielených i v pamiatkovej ochrane nevyhnutných operatívnych výskumov, vyvolaných nepredvídateľnými okolnosťami (napr. nečakaným sanovaním). Sústavný zber údajov sa začal aj v oblastiach, ktoré síce nefigurovali v koncepciách súpisov, ale z istých praktických príčin sa stali predmetom záujmu pamiatkovej ochrany. Ako príklad spomeňme vilové kolónie pri Balatone z 19. – 20. storočia. Tie sa vzhľadom na svoj vek len nedávno dostali do širšieho povedomia, no dôsledkom rýchlych vlastníckych zmien predstavujú ohrozené hodnoty. Podobný jav ilustruje Ózd zápasiaci po zmene režimu s viac než 70 % nezamestnanosťou, oplývajúci industriálnymi pamiatkami dokumentujúcimi nepretržitý, 150-ročný stavebný rozvoj mesta. V Ózde sa už uskutočnil komplexný pamiatkový prieskum, kým v prípade vilových kolónií nie. Stavebný fond rozdielneho charakteru si v detailoch síce žiada odlišný prístup, no štruktúra opierajúca sa o jednotný „kmeň“ údajov dovoľovala takúto flexibilitu potrebnú v pamiatkovej ochrane.¹⁷

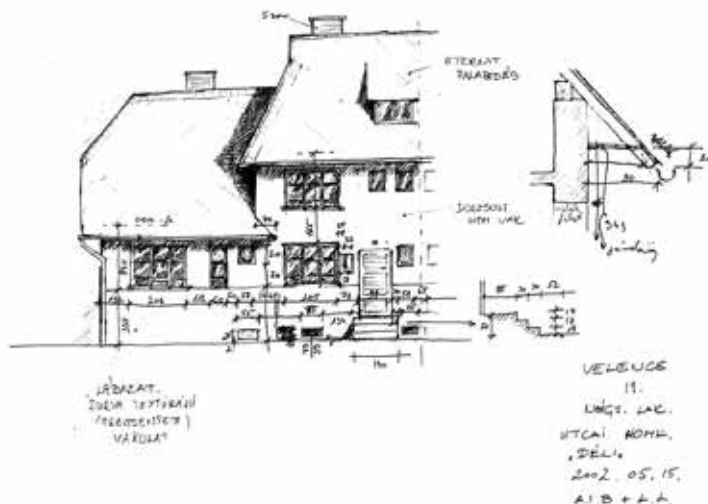
Najzásadnejší rozdiel oproti skoršej praxi spočíval v konzekventnom názore pamiatkovej ochrany, podľa ktorej bol súpis založený na bibliografickom bádání neúplný. Množstvo hodnôt zostalo mimo zorného poľa kvôli nedostatočnej miere spracovania v odbornej spisbe, resp. nedostatkom miestopisej literatúry. Prax ukázala, že terénna práca postupujúca po parcelách môže výrazne zvýšiť počet pamiatok disponujúcich aj umeleckou hodnotou. Napríklad v prípade Vesprímskej (Veszprém) župy výskum pracoval len s chránenými pamiatkami, a tak sa nedotkol takmer polovice obcí v župe. Tá istá skúsenosť vplynula z revízie pamiatkové-

ho fondu. Ako sme uviedli, zoznam pamiatok vznikol v zásade na báze výskumov Istvána Genthona a hoci ich pamiatkoví inšpektori pravidelne navštevovali, časť pamiatok ostala historikom umenia neznáma. Pamiatková ochrana bola presvedčená o tom, že súpis musí kladť väčší dôraz na terénny prieskum, na identifikovanie hodnôt priamo z pamiatky, ako primárneho zdroja. Samozrejme, neznamenalo to zanedbanie odbornej literatúry. Akademickú obec nepresvedčili výsledky, významná časť ktorých nebola ani spracovaná a publikovaná. Dôvod mohol tkvieť v tom, že spektrum pamiatkovej ochrany je nepochybne širšie, ako vedecký záujem orientujúci sa spravidla na výnimočnú produkciu. A tak kým pamiatková ochrana sa chcela vybrať smerom blízky nemeckým topografiám, vedecké (akademické) iniciatívy uprednostňovali rakúsku sériu Dehio.

Predmetom kritiky sa stal aj fakt, že dostupné sily plne zamestnávala príprava a vydanie nového súpisu. Jeho prvý diel vyšiel v roku 2005 a odborná i laická verejnosť ho prijala kladne, čím sa potvrdila správnosť línie sledovanej počas predchádzajúcich desiatich rokov. V spojitosti so štruktúrou údajov a terénnou prácou sa preukázalo, že štruktúra zberových hárkov zaistila podchytenie všetkých relevantných informácií, kým opis prostredníctvom voľného textu poskytol primeraný priestor na záznam vedeckých zistení. Opodstatnenosť miestneho prieskumu spojeného s bádáním v archíve katastra potvrdilo aj určenie viacerých pamiatok, ktorých identifikácia si kvôli skorším mylným zápisom vyžadovala zdĺhavé štúdium. Súpis pamiatok viacnásobne dosvedčil výhodu „databázovo-centrického“ zberu údajov: popri vytváraní textov zodpovedajúcich typu publikácie sa citlivé dáta (interiérové zábery, presné určenie miesta hodnotných predmetov) prístupňovali iba cez kontrolovanú databázu. Cieľom súpisu je, aby pamiatky boli ľahko identifikovateľné. Okrem miestopisných a umelecko-historických údajov uvedených v hlavičke to mal zabezpečiť krátky opis obsahujúci stručnú topografickú charakteristiku, popis hmoty a vnútorného členenia. Hnuteľné pamiatky boli spomenuté formou odkazu, bez vymenovania hodnôt. Daný odkaz slúži na dopovedanie hodnôt, nie ako inventár.¹⁸ Na druhej strane, heslá obsahovali krátky historický sumár. Výskum prameňov nepatrí k primárnym úlohám revízie, v prvom slede bolo totiž potrebné konfrontovať údaje zo spisby so situáciou v teréne a na tomto základe (mnohokrát len stavbu „čítajúcu“) určiť stavebný vývoj. Datovanie v hlavičke už vychádza z tohto výskumu. V zmysle zásady ľahkej identifikácie na prvom mieste nefiguruje najstarší alebo najhodnotnejší, ale prevládajúci štýl so zodpovedajúcim datovaním. Ostatné relevantné periody sa objavili ako doplňujúce informácie. Zoznamy (hoci nenahrádzali úradnú evidenciu) dobre slúžili pamiatkarom, informačnej povinnosti pamiatkovej ochrany a príbuzným vedným disciplínám ponúkli také množstvo informácií, ktoré ďaleko prevyšovalo pôvodné očakávania. Na základe skúseností zo siedmich župných dielov z rokov 2005 – 2007¹⁹ sa zrodil plán vydať po dokončení súpisovej série novú, na šesť zväzkov rozšírenú Genthonovu topografiu zostavenú na podobných princípoch, s heslami obsahujúcimi bibliografiu pamiatok.

V priebehu revízie a nového vydania súpisu sa ujal istý spôsob dokumentovania, čím však ešte nebola zodpovedaná otázka efektívneho mapovania hodnôt území. A odborná politika, ako sme už spomenuli, okrem revízie zoznamu

chránených pamiatok trvala aj na komplexnej inventarizácii. Kým medzi rokmi 1996 – 2000 boli kapacity zamerané výhradne na zoznam pamiatok, dokončením metodiky, pokročilosťou terénneho výskumu a v nemalej miere s ohľadom na dosiahnuté výsledky sa k roku 2000 aktualizoval plán topografických výskumov. Vzniklo množstvo návrhov zameraných na urýchlenie prác, ktoré očakávali promptné výsledky od zavedenia niektorého, v zahraničí už osvedčeného systému inventarizácie. Odhliadnuc od skôr zmienovaných malých topografií typu rakúskeho Dehia, tieto metódy boli – oproti pamiatkovým topografiám umeleckohistorického zamerania – koncipované ako prostriedky rozvoja na báze vlastných hodnôt obcí, pamiatková ochrana preto nepodporovala ich priame preberanie. Spomedzi skúmaných systémov to bol program InterSave viazaný na dánsky súpis,²⁰ ktorý sa ukázal byť nástrojom použiteľným pre maďarský pamiatkový fond. Jeho myšlienkový základ tvorí granadská dohoda s oveľa širším chápaným pojmom architektonického dedičstva s dôrazom na súbory stavieb. Spoznanie programu okrem toho, že z odborného hľadiska potvrdilo správnosť mnohých zložiek metódy vyvinutej behom revízie pamiatkového zoznamu (vnášanie údajov do jednotne poňatých dátových hárkov uľahčujúcich vyhodnocovanie; presne definovaná metodika, ktorá dovoľuje angažovanie veľkého počtu externých odborníkov pri terénnom prieskume a ktorá súčasne určuje správny pomer, poradie a hĺbku prípravnej fázy a výskumu in situ), ponúklo celkom nový nástroj pre dokumentovanie a popis hodnôt jednotlivých sídel. Inventarizačný program zachovávajúci domácou praxou overené zložky, rozšírený o aspekty výskumu hodnôt obcí sa začal na základe nasledujúcej metódy. Počas príprav bolo potrebné spracovať odbornú literatúru vzťahujúcu sa na skúmané územie, historické mapy a obrazové pramene. Archívny výskum nebol úlohou a koordinátor programu stanovil aj okruh povinne skúmaných zdrojov. Druhá fáza prác prebiehala v teréne. Do katastrálnej mapy v mierke 1 : 2 000 sa zaznamenávali jednotky sídelnej štruktúry, z hľadiska obrazu sídla dominantné body a stavby, dôležité pohľady ako aj vizuálne rušivé prvky. Prieskum sa rozšíril na všetky parcelné čísla, v čom opäť zohrali významnú úlohu katastrálne mapy. O každej parcele vznikol samostatný záznamový list, čím sa predišlo operatívnej (neskôr nekontrolovateľnej) selekcii. Osobitosťou maďarského prístupu bola skutočnosť, že prieskum sa dotkol aj interiéru budov. Historický maďarský stavebný fond je pomerne zle zdokumentovaný a jeho vonkajší vzhľad sa za uplynulých 40 rokov – najmä vo vidieckom prostredí – často a významne menil. Pri prieskume orientovanom výlučne na exteriér by sa mnohé stavby uchovávali v sebe často 70 – 80 % historickej substancie javili ako „bezvýznamné“ a oveľa „mladšie“, než je ich skutočný vek. Z pôdorysného usporiadania, zachovaných obkladov, stropov, výplní a ich kovania však bolo možné načrtnúť oveľa zložitejší obraz stavebných dejín a datovanie. Samozrejme, v závislosti od skúmanej skupiny objektov sa vyskytli aj rozdiely: v prípade väčších nájomných domov (najmä v Budapešti) sa hodnotenie mohlo oprieť iba o obhliadku spoločných priestorov. Pozorovania, hodnotenie a návrhy boli zachytené na dátovom liste s jedným charakteristickým záberom na uľahčenie identifikácie. V teréne prirodzene vznikla oveľa bohatšia fotodokumentá-

Ózd, štvorbytový robotnícky dom. Z inventarizačného manuálu vypracovaného poslucháčmi budapeštianskej Polytechnickej univerzity Ybl Miklós Müszaki Főiskola (dnes Szent István Egyetem, Ybl Miklós Építéstudományi Kar), 2002.

Ózd, pohľad na jednu z robotníckych obytných štvrtí. Pohľadnica zo začiatku 20. storočia.

cia, ktorú bolo treba opísať a elektronicky pripojiť k záznamovým listom. Kým výskum v teréne sa realizoval za účasti zmluvne zaviazaných externistov, samotné spracovávanie bolo úlohou pracovníkov pamiatkovej ochrany. Tretia fáza práce spočívala v publikovaní výsledkov vo forme atlasu pamiatkových hodnôt s redukovaným textovým sprievodom, s množstvom máp a náčrtmi rezov.

Inventár bez výnimiek reflektoval záujmy pamiatkovej ochrany (územie svetového kultúrneho dedičstva, stupeň ohrozenia, žiadosť zo strany pamiatkového inšpektora), výskum však prebiehal vždy podľa prijatých zásad. Zmeny v nich prichádzali do úvahy iba na báze vedeckého uváženia. V Budapešti bol napríklad k dispozícii dobre prístupný plánový materiál, ktorý pri pomerne malej časovej investícii priniesol pôsobivé výsledky. Vďaka datovaniu opierajúcemu sa o pramene sa hodnotenie stalo jednoznačnejším, mená stavebníkov a staviteľov zas poskytli obsiahly súbor informácií pre neskoršie topografické spracovanie.

Okrem už spomenutého Ózdu a vilových sídlisk pri Balatone, inventáre vznikli aj k niektorým menším mestám (Körmend, Ercsi) a 14 obciam územia svetového kultúrneho dedičstva Balatonfelvidék a Tokaj-Hegyalja. Cieľom inventarizácie na Hegyalja bola publikácia podobná atlasom z tretej fázy programu InterSave, ktorá však mala získať širší obsah postupujúci po obciach, doplnený o rekapituláciu záverov

Pohľad na centrum mesta Kőszeg. Fotografia, okolo r. 1900.

Hlavné námestie v Kőszegu. Foto: Róbert Hack, 2013.

inventarizácie vo forme štúdie a zoznam hodnotných stavieb.²¹ Najväčšou výzvou bola Budapešť, kde sa s výnimkou niektorých vonkajších obvodov podarilo uskutočniť komplexné vyhodnotenie. Na základe toho vznikol návrh na rozšírenie územnej ochrany, ktorý však napokon skončil v archíve.

Z mnohých neuskutočnených a meškajúcich úloh maďarskej pamiatkovej ochrany viažucich sa na tému inventarizácie sa žiada uviesť dva tematické programy: súpisy záhrad a zvonov. Oba prebiehali v rámci programu generálnej inventarizácie, napojené na jej dátovú štruktúru. Kritériá na výskum organov a ich samotné hodnotenie vyžadujúce špeciálnu odbornú prípravu vypracovala jedna osoba.²² Metodika inventarizácie záhrad a parkov kaštieľov vznikla v súvislosti s revíziou pamiatkového fondu. Okrem prvkov záhradnej architektúry sa bolo potrebné upriamiť na zeleň, čo si už žiadalo inú odbornú špecializáciu. Túto prácu bolo možné vykonať iba v osobitnej fáze, v akomsi prídavku revízie. Prvýkrát k tomu došlo v prípade záhrad pamiatkových objektov v XII. budapeštianskom obvode. K záznamovým hárkom boli pripojené situačné schémy v mierke 1 : 500 vybavené legendou, do ktorých sa zaznamenávali jednotlivé rastliny, priemer kmeňa, textový opis a návrh obnovy. Vychádzajúc z týchto skúseností sa dala napláňovať a začať celoštátna in-

ventarizácia záhrad. Revízia záhrad patriacich k pamiatkam bola ukončená na celej budínskej strane hlavného mesta a v župe Komárom-Esztergom.

Zhrnúc predošlé riadky možno skonštatovať, že medzi rokmi 1996 a 2007 sa podarilo vytvoriť metodiku vhodnú na dokumentovanie maďarského pamiatkového fondu; zrodil sa pomocný materiál podporujúci túto úlohu a moderná databáza na prijatie jej výsledkov; počas dvoch rokov boli ako prvé publikačné výstupy zverejnené kompletne súpisy pamiatok siedmich žúp s rozšíreným obsahom, opierajúcim sa o terénny prieskum a odbornú revíziu.

Program vykazujúci jednoznačné výsledky bol v roku 2007 pozastavený. Prečo k tomu došlo, namiesto toho, aby získal podporu, nie je vedeckou otázkou. Mohli by sme ju chápať ako odbornú-politickú, no ani vtedy neprináleží k predmetu tohto príspevku.

Kontinuálna minulosť

Mohlo by sa zdať, že dejiny maďarskej pamiatkovej topografie sú v mnohých ohľadoch dejinami nedokončených iniciatív a meškajúcich výsledkov. Ako sme už uviedli, vzorový výstup modifikovaného súpisového programu 80. rokov zameraný na pamiatky župy Fejér, vyšiel svojho času bez sídla župy. Oprava prišla na rad až v roku 2009, tentoraz v podobe pilotného dielu „maďarského Dehia“²³ v obnovenom formáte série *Magyarország műemlékei* (Pamiatky Maďarska).²⁴ Hoci nadviazal na metodiku skoršieho súpisu, oveľa dôraznejšie sa opieral o štruktúru rakúskeho Dehia. Na základe poučenia zo župného zväzku sa úroveň spracovania stala rovnomernejšou a dôkladnejšou. Časová hranica sa posunula k 80. rokom 20. storočia. Popri úvodných textoch typických pre súpis (geografické a sídelné charakteristiky, dejiny miest) v ňom dostala miesto aj štúdiá o ochrane pamiatok v Székesfehérváre, osvetľujúca dôležitú súvislosť. V „inventárnej“ časti kniha pojednáva o meste postupujúc podľa jeho súčastí. Po ich historickom roz-

bore nasleduje rozdelenie objektov do typologických skupín (sakrálna a svetská architektúra, zástavba sídliskového rázu, obytné sídliská, ulice a námestia, sochy, pomníky, cintoríny). Tematické delenie ani registre však neľahčujú využitie tak objemného diela ako sprievodcu, čo naznačuje už jeho formát i úvod. Kniha je bohatá na obrazový materiál, pôdorysy, mapy, ikonografický register alebo zoznam patrocínií, ktoré slúžia predovšetkým vedeckému výskumu.

V roku 2010, aj vďaka kladnému ohlasu na zväzok o Székesfehérváre vznikol zo súkromného podnetu Fond na podporu maďarskej pamiatkovej topografie (*Alapítvány a magyar műemléki topográfia támogatására*). Fond spolu s jednou neziskovou organizáciou – pomocou grantových prostriedkov a podpory zo strany samosprávy – pokračoval v programe tzv. strednej topografie a pripravil spracovanie mesta Veszprém, metodicky zhodné s publikáciou o Székesfehérváre. Projekt sa v roku 2016 tesne pred tlačou zastavil z dôvodu nedostatku financií.

Pod názvom Topografický výskum historickej Zemplínskej župy (*Történelmi Zemplén megye topográfiai kutatása*) sa v roku 2007 rozbehol projekt malého „cezhraničného“ súpisu.²⁵ Grantová žiadosť adresovaná Višegrádkemu fondu nepriniesla želaný efekt, získaná suma spolu so štátnymi dotáciami postačovala na pokrytie iba 10 % z plánovaných

nákladov prác na slovenskej a maďarskej strane. Hlavný cieľ – zostavenie databázy – sa nestal skutočnosťou. Projekt skončil konferenciou usporiadanou v Sárospataku v roku 2009.

Tieto iniciatívy spadajú do čias, keď v Maďarsku ešte fungovala centrálna pamiatková ochrana, ktorej úlohou bol aj pamiatkový výskum.²⁶ Topografickému výskumu sa dnes venujú programy nezávislé na pamiatkovej ochrane. V Maďarsku v súčasnosti prebieha jediný topografický program financovaný Štátnym programom pre základný vedecký výskum (*Országos Tudományos Alapkutatósi Program*, OTKA). V rokoch 2013 až 2017 sa realizovali dva, z hľadiska priestoru i pamiatkového fondu veľmi odlišné projekty veľkej topografie, spojene možnosti získania grantov, mierou pripravenosti i skoršími kolegiálnymi vzťahmi ich účastníkov. Jednou zo skúmaných lokalít je mesto Kőszeg ležiace na západnej hranici, druhou sú tri obce v Tokaj-Hegyalja (Tokajské podhorie), na severovýchodnom okraji krajiny.²⁷ Spracovanie oboch území sa začalo na prelome tisícročí v inštitucionálnom rámci štátnej pamiatkovej ochrany.

Kőszeg má vďaka intaktnému zachovanému neskorostredovekému hradu a mestskému jadrú výnimočné miesto v dejinách maďarskej pamiatkovej ochrany druhej polovice 20. storočia. Tunajšie pamiatky od začiatku 80. rokov skúmal (a zároveň na ne dohliadal) stály tím odborníkov (historik umenia, archeológ, architekt). Ich poznatky z terénu boli rozšírené o výskumy v mestskom archíve, uskutočnené tamojšími archivármi.²⁸ (Kőszeg je jedným z dvoch maďarských slobodných kráľovských miest, ktorých archív sa zachoval na mieste v takmer kompletnom celku.) Bádateľia sa domnievali, že po zrušení pamiatkového úradu (2012) sa pokúsia pokračovať vo svojej práci s podporou OTKA. Konečným cieľom tohto úsilia sa mala stať trojzväzková mestská topografia. Čo sa týka metodiky, za cieľ si vytýčila spracovanie všetkých zdrojov (literárnych, archívnych, plánových atď.) a prieskum na tvári miesta, podľa možnosti spojený s obhliadkou všetkých interiérov. Hornou časovou hranicou výskumu objektov je koniec 20. storočia, no v stavebno-historickom zhrnutí chce byť aktuálny. Štruktúra hesiel plánovaného súpisu Kőszegu je vzhľadom na osobitosti materiálu a výskumu odlišná od maďarských veľkých topografií. Opis stavby by predchádzal dejinám, resp. heslá by sa rozrástli o nový obsah. Na základe zachovaných prameňov sa otvára možnosť spracovania zoznamov majiteľov a obyvateľov jednotlivých domov medzi rokmi 1570 – 1952; do historickej časti majú byť dôsledne zapracované archeologické, stavebno-historické a reštaurátorské výskumy druhej polovice 20. storočia, ktorých výsledky sú pre súčasnú tvár mesta kľúčové. Sumarizujúce štúdie budú zaradené do posledného, tretieho zväzku. Podľa vedúceho programu je z metodického pohľadu správnejšie, aby rekapitulácia prišla na rad po publikovaní detailov (pozri aj prílohu – obálka s. 3).

Na inom mieste už padlo slovo o topografickom výskume Tokaj-Hegyalja. V rámci aktuálne prebiehajúceho projektu OTKA sa pracuje na veľkej topografii troch, už skôr inventarizovaných bývalých opíd (*mezőváros*) Tállya, Erdőbénye a Bodrogkeresztúr. Výskum si všíma biele miesto na palete maďarských sídel, osobitný typ obce, ktorej rozkvet korenil výlučne v pestovaní viniča a v obchodovaní s vínom. Územie

Tállya. Mapa systému pivníc prístupných z vinárskeho domu „Palota“ nakreslená pre chystanú topografiu. Kresba: Ádám Bálint, 2011.

Tállya, drevená zvonica evanjelického kostola, vstup do pivnice, ktorá nepatrí k obytnému domu, v pozadí veža kalvínskeho kostola. Foto: Andrea Haris, 2016.

sa od druhej polovice 16. storočia stalo centrom regionálneho a medzinárodného obchodu s vínom, kde sa vyvinuli zvláštne typy parciel s osobitým využitím a typmi stavieb. Pozemky a vinice tu okrem panstva (Rákóczy, neskôr Trautson a nakoniec Bretzeheim) vlastnili i viaceré významné aristokratické rody (napr. Csáky, Kubinyi, Máriássy, Perényi, Esterházy), slobodné kráľovské mestá a mešťania (najmä Košice, Prešov, Bardejov) s výsadným právnym postavením, no samozrejme tu boli aj poddanské pozemky. Popri generálnych krajských súpisoch je nevyhnutnosťou výskum v rodinných a mestských archívoch, ale napríklad aj v košickom biskupskom archíve (územie sa od roku 1804 nachádzalo na území Košickej diecézy). O niekdajších mestách – dnes

dedinách – je k dispozícii minimálne množstvo materiálov topografického charakteru (fotografie, zamerania). Stavebný fond obcí sa za posledných 50 rokov zmenil na nepoznanie a zo dňa na deň zaniká. Preto je tu obzvlášť potrebné pokračovať v terénnom výskume, prehľbovaní poznania a zameriavaní stavieb. Osobitosťou územia je sieť pivníc tiahnucich sa pod sídlami, ktoré sa len veľmi voľne viažu na ich štruktúru. Dokumentovanie „podzemného mesta“ pod historickým jadrom obce Tállya je dôležitým krokom nielen pre dejiny budov nad ním, ale aj pre výskum urbanistickej štruktúry.

Topografický výskum na Tokaj-Hegyalja podporený zo zdrojov OTKA sa tento rok končí, ale projekt sa podľa prísľubov podarilo predĺžiť o jeden rok. Závisí od zánietenia bádateľov a ich snahy získať ďalšie granty, aby výsledok uzrel svetlo sveta aj v podobe knihy, aby neostal archívnym spisom „bez záveru.“ ■

Preklad: Peter Buday

¹ Műemléki Tudományos Irattár (Pamiatkové vedecké spisy, dnes v organizácii jednotke Predsedníctva vlády – Miniszterelnökség), spis č. 157/1916.

² Prvý sa zrodil v roku 1871 ako príloha k pripravovanému zákonu o pamiatkovej komisii a obsahoval celkom 583 pamiatok. V závere 19. storočia vzniklo niekoľko súpisov zameraných na parcálne oblasti, kým v roku 1905 vyšla práca Petra Gereczeho (*A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*) sumarizujúca už dokumentačnú činnosť v teréne. Dielo obsahujúce vyše 4 000 objektov sa dodnes uplatňuje v praxi.

³ Bližšie k súpisovému projektu G. Dehia pozri MAHRINGER, P. Minulosť a budúcnosť inventarizácie v Rakúsku. In *Monument revue*, 2017, roč. 6, č. 1, s. 5.

⁴ Műemléki Tudományos Irattár, Kapossy hagyaték (Kapossyho pozostalosť), Itsz. (inventárne číslo) 1255.

⁵ HEKLER, Antal. A magyar művészettörténelem föladatai. In *Századok*, 55 – 56, 1922, s. 162-163.

⁶ Publikované zásady programu: GEREVICH, Tibor. Előszó. In *Magyarország Műemléki Topográfiaja. I. kötet. Esztergom I. rész*. Budapest, 1948, s. 1-3.

⁷ Neskôr (od 50. rokov) vydané súpisy sa vzdali publikovania múzejných odborných katalógov, napriek tomu si ponechali názov *Magyarország Műemléki Topográfiaja* a ostrihomský zväzok uvádzali ako prvý z tejto série.

⁸ O politickom pozadí súpisu a organizačnej úlohe Dezső Dercsényiho pozri: ENTZ, Géza Antal. Dercsényi Dezső és a magyar műemléki topográfia. In *Magyar Szemle*, 23, 2014, č. 1 – 2, s. 28-47.

⁹ Základom programu sa stala reč Lajosa Fülepa, ikonickéj postavy tej doby, prednesená v roku 1950 pri príležitosti jeho prijatia za člena Maďarskej akadémie vied. Podľa neho „bez základného výskumu si nikto nemôže sadnúť k písaniu dejín maďarského umenia...“

¹⁰ II. Győr-Sopron megye, Sopron megye (1953, 2. vyd. 1956); III. Nógrád megye (1954); IV. Budapest 1. rész (1955), V. Pest megye (1958); VI. Budapest 2. rész (1962); VII. – IX. Heves megye (1969, 1972, 1978); X. – XI. Szabolcs-Szatmár megye (1986 – 1987.)

¹¹ GENTHON, István. *Magyarország műemlékei*. Budapest, 1951; GENTHON, István. *Magyarország művészeti emlékei. 1. Dunántúl*. Budapest, 1959. GENTHON, István. *Magyarország művészeti emlékei. 2. Duna-Tiszaköze, Tiszántúl, Felsővidék*. Budapest, 1961. ZAKARIÁS G., Sándor (ed.). *Magyarország művészeti emlékei. 3.* Budapest, 1961. Materiál I. Genthona vzťahujúci sa k pamiatkam je uložený v Műemléki Könyvtár (Pamiatková knižnica) a v Umenovednom ústave Maďarskej akadémie vied (*MTA BTK Művészettörténeti Intézete*).

¹² ENTZ, Géza Antal – SISA, József (eds.). *Fejér megye művészeti emlékei*. Székesfehérvár, 1998. Recenzie knihy od Sélysette Somorjay (*Művészettörténeti Értesítő*, 48, 1999, s. 191-194) a Tünde Wehli (*Ars Hungarica*, 27, 1999, s. 488-491).

¹³ Diskusné príspevky na jednodňovej konferencii pamiatkového úradu (*Topográfiai kutatások Magyarországon*, Budapešť, 19. 11. 2002). Cieľom stretnutia bol prehľad súpisových akcií realizovaných rôznymi inštitúciami v Maďarsku. Z prednášok boli publikované: SOMORJAY, Sélysette. Topográfiai kutatások a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnál. In *Műemlékvé-*

delmi Szemle, 2002, č. 2, s. 151-157; ENTZ, Géza. Javaslat a Dehio rendszerű műemléki topográfiai kézikönyv programjának bevezetésére. In *Műemlékvédelmi Szemle*, 2003, č. 1, s. 103-115. Oba s anglickým a nemeckým resumé.

¹⁴ BREUER, Tilmann. Vierzig Jahre Denkmalkunde in Bamberg – Anlässe, Rechenschaft und Ziele. In *Jahrbuch der Bayerischen Denkmalpflege*, 40. München, 1986.

¹⁵ Vedeckú databázu zrušili počas reorganizácie úradu v roku 2001.

¹⁶ *Útmutató a műemlékek helyszíni felvételehez*. (Návod k terénnej dokumentácii pamiatok, rkp.) Budapest, 1996. Záznamový hárok tvorí list formátu A3 zložený na dve polovice. Na štyroch listoch sú evidované štyri hlavné skupiny údajov: 1. údaje slúžiace identifikácii, ako napr. záznamy týkajúce sa miestopisu, štýlu, datovania; 2. údaje administratívneho charakteru, ako miera ochrany, vlastníci, adresa atď.; 3. topografický popis, orientácia, zariadenosť, situovanie prípadných nápisov; 4. záznamy týkajúce sa interiéru a dejiny budovy. Prehnutý list A3 ako fascikel mohol podľa potreby obsahovať aj ďalšie hárky, napr. v prípade súboru budov hlavný list popisoval súbor ako celok, kým vložené listy jednotlivé objekty.

¹⁷ Pri vytváraní štruktúry údajov bolo smerodajné odporúčanie Rady Európy: *Recommendation R (95) 3 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to Member States on co-ordinating documentation methods and systems related to historic buildings and monuments of the architectural heritage*. Odporúčaniu predchádzala konferencia venujúca sa otázkam európskej inventarizácie: *Architectural heritage: inventory and documentation methods in Europe*. Nantes, 28. – 31. októbra 1992.

¹⁸ Položkový zoznam zariadenia s určením štýlu a materiálu, doplnený o datovanie bol povinnou súčasťou údajových hárkov, no v tejto forme sa dostal iba do databázy.

¹⁹ Vydané zväzky: Bács-Kiskun, Komárom-Esztergom, Fejér, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Tolna, Zala megye. Zodpovedné redaktorky Andrea Haris a Sélysette Somorjay. Ako ôsmy v poradí, avšak nie v rámci tohto radu vyšiel súpis župy Csongrád, koncipovaný podľa tých istých zásad, ale s odlišným úvodom. (*Csongrád megye*. Zostavila Márta Velladics. Budapest, 2014).

²⁰ *InterSave. Nemzetközi módszer a környezet építészeti értékeinek feltárására. Környezetvédelmi és Energiaügyi Minisztérium, Országos Erdészeti és Természettudományi Hivatal, Települési Értékvédelmi Osztály, Dánia*. Maďarský preklad vyšiel v réžii hlavného oddelenia pre medzinárodné a spoločenské vzťahy Štátneho pamiatkového úradu (*OMH Nemzetközi és Társadalmi Kapcsolatok Főosztálya*), zostavila Jolán Rácz v roku 2000.

²¹ Vzhľadom na bohatstvo stavebného fondu a prameňov editor zväzku navrhoval komplexné topografické spracovanie a monografické vydanie. Interná odborná lektúra schvalovala tento návrh, práca tak pokračovala týmto smerom, s dopĺňujúcim archívnym výskumom a zameraním vybraných stavieb. Editorom zväzku bola Júlia Csejdy, interným odborným lektorom Pál Lővei. Práca je v súčasnosti financovaná z grantových prostriedkov, v rámci topografického výskumu OTKA, vid' ďalej: CSEJDY, Júlia. Református tulajdonú telkek és épületek Tállyán a XVIII. – XIX. században. In *Műemlékvédelem*, 56, 2012, č. 5, s. 276-288, resp. CSEJDY, Júlia – SIMON, Zoltán. Tállyám emlékezete ... Bevezető. In *Műemlékvédelem*, 56, 2012, č. 5, s. 262-264.

²² Referentkou pre výskum organov je Judit Hajdók.

²³ ENTZ, Géza Antal (ed.). *Székesfehérvár*. Budapest, 2009.

²⁴ Redaktorom série je Antal Géza Entz.

²⁵ Žiadateľom grantu bol fond Prosperitás z Veľkých Kapušian, vedúcim projektu Antal Géza Entz (Tritonius Kft.). Do prác sa zapojili: Krajský pamiatkový úrad Košice, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Bodrogközi Művelődési Egyesület, univerzitné katedry zo Szegedu, Miškolca a Bratislavy a Szentendre Szabadtéri Múzeum.

²⁶ Úrad pre ochranu kultúrneho dedičstva (*Kulturális Örökségvédelmi Hivatal*) zanikol v roku 2012, jeho niekdajšie oddelenia sa odvtedy sťahujú a začleňujú pod neustále sa meniace inštitúcie. Zbierky sú od jari 2016 neprístupné.

²⁷ Grant OTKA môžu žiadať bádatelia s vedeckým titulom za účelom financovania svojich projektov. OTKA nezabezpečuje žiadateľom možnosť príjmu, ale podporuje najmä výskumné programy vedeckých ustanovizní. Prvá žiadosť o podporu z roku 2012 skončila neúspešne, keďže nemala za sebou pevné inštitucionálne pozadie. Riešiteľom projektu OTKA K 109323 s názvom *Műemléki topográfiai kutatások Kőszegen és Tokaj-Hegyalján* (Pamiatkové topografické výskumy v Kőszegu a Tokaj-Hegyalja) je z dôvodu absencie štátneho pamiatkového orgánu Umenovedný ústav Maďarskej akadémie vied. Výskumníci – žiadatelia však nie sú pracovníkmi akadémie.

²⁸ Vedúcou podporeného projektu je historička umenia Klára Mentényi. Prevažnú časť prác popri nej vykonávali a vykonávajú archeologička Lilla B. Benkhardt, architekt Péter Ivicsics a archivári István Bariska a Imre Söptei s účasťou kolegov špecialistov. Ukážkové heslo z pripravovanej topografie – dom č. 10 na ul. Józsefa Rajnisa v Kőszegu: BARISKA, István – B. BENKHARDT, Lilla – IVICSICS, Péter – MENTÉNYI, Klára – SÖPTEI, Imre. *Kőszeg műemlékei*. O pripravovanej práci: *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. Budapest, 2013. I. kötet, s. 327-348.

Polstoročie prvého Súpisu pamiatok na Slovensku

EVA KRIŽANOVÁ

V tomto roku si pripomíname polstoročie prvého Súpisu pamiatok na Slovensku. Vyšiel formou štvordielnej encyklopédie, ktorej tri diely radia za sebou písomnú a grafickú dokumentáciu v alfabetickej prezentácii pamiatok v jednotlivých obciach, štvrtý je venovaný novému pohľadu na historický vývoj kultúrnych pamiatok na našom území a bohatej fotodokumentácii.¹ Jubileum je príležitosťou k rekapitulácii dôvodov, ktoré vyprovokovali pamiatkarov k prácam na dovtedy chýbajúcej evidencii pamiatkového bohatstva, ku koncepcii výberu jednotlivých druhov a prezentácii na poli pamiatkovej ochrany. A tiež možno na priblíženie spoločenskej klímy, ktorá bola daná rôznorodým školením odborníkov krátko pred a po vzniku prvej Československej republiky, ale aj po roku 1945, keď už na Slovensku existovala kvalifikovaná vysokoškolská výučba historikov umenia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, a neskôr, po roku 1948, architektov na Fakulte architektúry v Bratislave.

Pri sledovaní vzniku a vývoja našej umenovedy, ako aj pamiatkovej starostlivosti ako samostatnej vednej disciplíny,

Poslucháčky 1. a 2. ročníka Katedry dejín umenia na FF UK v Bratislave Mária Komlóšová a Eva Križanová v lete 1951 na prázdninovej praxi v Liptove. Foto: archív autorky.

Terénny výskum v lete 1952. Zľava: K. Kahoun, D. Chudomelková, N. Hrašková, K. Zavadová, L. Fašangová, K. Biathová a prof. PhDr. V. Wagner. Foto: E. Plicková.

treba venovať zvláštnu pozornosť zakladateľskej generácii výučby dejín umenia na Slovensku. Naši nestori boli nielen vedeckými pracovníkmi a vysokoškolskými učiteľmi, ale kreovali aj modernú pamiatkovú starostlivosť na našom území v medzivojnovom období už v časoch krátko po vzniku Československej republiky. Administratívne bola pričlenená do pôsobnosti Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska, neskôr Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku pri Ministerstve školstva a národnej osvety. Ich širokospektrálnu činnosť hodnotili a doteraz hodnotia veľmi kladne aj ich žiaci a nasledovníci, ktorí vo svojom celoživotnom pôsobení nadväzovali na ich odkaz. Zachovaná publikačná činnosť, spomienky na systém výučby a teoretické posolstvá premietnuté do systému koncepcie odbornej praxe, sa ešte aj po desiatkach rokov oživovali a vracali sme sa k nim aj nedávno na prelome tisícročia. V časoch, keď členmi predsedníctva Umeleckohistorickej spoločnosti Slovenska boli ich poslucháči – v rokoch 1999 až 2006 – sa premietli aj do programu jej odborných podujatí. V krátkom šesťročnom rozmedzí sa jej činnosť sústredila na realizáciu viacerých konferencií a vydanie šiestich zborníkov. V piatich z nich v súčinnosti so Slovenskou akadémiou vied, Pamiatkovým úradom SR, Slovenským národným múzeom, Slovenskou národnou galériou a Univerzitou Komenského preukázali svoju poctu Vladimírovi Wagnerovi, Václavovi Menclovi a Alžbete Güntherovej-Mayerovej. V celom rade príspevkov a hodnotení sa pozornosť autorov sústredila aj na podiel týchto troch osobností na vzniku a koncepcii Súpisu pamiatok na Slovensku, ktorý v našej odbornej literatúre doteraz chýbal.²

Trojica generačne blízkych odborníkov sa už začiatkom 30. rokov 20. storočia, teda krátko po vzniku republiky, venovala odborno-administratívnej činnosti na poli ochrany pamiatok. Aspoň v krátkosti si pripomeňme prostredie, v ktorom všetci traja vyrastali, ako aj rôzne vysoké školy v odlišných geografických a kultúrnych lokalitách, na ktorých

Doc. dr. Alžbeta Güntherová-Mayerová, vedecká redaktorka Súpisu pamiatok na slovensku. Foto: Archív PÚ SR.

získavali svoje odborné, vo všetkých prípadoch značne odlišné, vzdelanie. Najmä preto, že každý z nich, či už vyrástol z prostredia všeobecných dejín umenia, múzejníctva alebo architektúry, prispel k formovaniu teórie a praxe modernej ochrany pamiatok ako vednej disciplíny na Slovensku.

Všetci traja pochádzali z intelektuálnych rodín. Otec Vladimíra Wagnera (1900 – 1955), najstaršieho z trojice, bol absolventom prírodovednej fakulty viedenskej univerzity a jedným z priekopníkov popularizácie prírodných vied v slovenskej tlači. Publikoval najmä prehľady z dejín vedy a techniky, a zároveň bol národným a verejným dejateľom. Sestra Oľga pôsobila ako historička, múzejníčka a bibliografka v bratislavskom mestskom múzeu a v mestskej knižnici v Bratislave. Zaujímavé je sledovať Wagnerove základné biografické údaje. Narodil sa v roku 1900 vo Viedni, gymnázium ukončil v Budapešti, kde sa zapísal aj na techniku. V štúdiách pokračoval v Prahe, začas bol v Brne a znovu prešiel do Prahy, ale na Filozofickú fakultu Univerzity Karlovej, kde v roku 1925 obhájil štúdiu dizertačnou prácou o bratislavskej barokovej architektúre. Václav Mencl (1905 – 1978) pochádzal zo starej plzenskej patricijskej rodiny spätéj so stavebníctvom a architektúrou. Vyrastal v erudovanom prostredí pražskej techniky a súčasne aj na tamojšej filozofickej a teologickej fakulte, kde ho upútali najmä prednášky o počiatkoch stredovekej architektúry. Alžbeta Güntherová (1905 – 1973) vyrastala v trilingválnom právnom a kultúrnom prostredí podunajskej Bratislavy. Pre mladú Alžbetu bolo spočiatku prítlačlivé výtvarné umenie v celej jeho šírke, a tak absolvovala dvojročné štúdium na štátom podporovanej výtvarnej škole Gustáva Mallého. V roku 1925 sa zapísala na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. V dizertačnej práci sa venovala keramickej zbierke mestského múzea s unikátmi habánskej a holičskej majoliky.

Treba pripomenúť, že v časej kreovania novej Československej republiky pred takmer rokmi úplne chýbala súpisová literatúra, teda základná evidencia pamiatkového fondu na území Slovenska. Jedinou literatúrou, venovanou starším dejinám umenia do roku 1918, bola vlastivedná topografia vydávaná v Budapešti pri príležitosti milénia

Dr. Mária Kosová, výkonná redaktorka Súpisu pamiatok na Slovensku. Foto: L. Borodáč, 1965.

pod názvom Magyarország Vármegye és Városai a niekoľko publikácií a štúdií o niektorých regiónoch a ich pamiatkach z pera Kubínyiho, Ipolyiho, Myskovszkého, Hýroša, Sasinka a Divalda. Wagner ako jeden z prvých vo svojej generácii kládol dôraz na tento druh pamiatkarskej literatúry. Do prác na súpise nabádal aj napriek tomu, že si vyžadujú veľký autorský kolektív, vopred danú koncepciu a štruktúru, pričom jednotlivec ostáva vedecky anonymným. Vedel, že veľmi náročnou bude aj činnosť vedeckého redaktora, ktorý musí výsledky autorského tímu jednotne upraviť a literárne, vecne a jazykovo sceliť. Pokusy inicioval Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku už od roku 1919. V existujúcej situácii sa dalo uvažovať len o prehľade existujúcich pamiatok. Vedecký spôsob spracovania našich regiónov a jednotlivostí typu Österreichische Kunsttopografie bol už od začiatku vylúčený. Dokonca nevyšiel ani zväzok o pamiatkach Bratislavy, napriek tomu, že prácu zadali osvedčenému Vladimírovi Wagnerovi a Gizele Weydeovej. Pamiatky ľudovej architektúry a umenia mala spracovať Česká akadémia vied a Matica slovenská. Témy boli rozdelené, neboli však naplnené. Pri pokusoch však ostali aj ďalšie aktivity, napr. súpis zvonov, bohoslužobných predmetov, súpis cirkevných pamiatok odvezených do Maďarska atď. Väčší úspech malo spracovanie dotazníkov, ktoré sledovalo historicky a umelecky cenné stavby, vonkajšiu a vnútornú výzdobu a zariadenia, stĺpy a súsošia, zrúcaniny, technické pamiatky, parky a ich drobnú architektúru, cenné múzejné predmety okrem verejných zbierok, archívne dokumenty, knižnice, praveké pamiatky, ako aj informácie o stave a nutnosti opráv. Jednotliví pracovníci si vyberali témy podľa svojho záujmu. Wagner sledoval najmä dejiny a vývoj umenia na Slovensku, ako aj charakteristiky architektúr v renesancii a baroku, stredoveké výtvarné umenie a formou monografií zároveň zverejňoval činnosť autorov súčasného moderného výtvarného umenia.³ Václav Mencl sa sústreďoval predovšetkým na stredovekú architektúru a urbanizmus. Z mnohých jeho obsiahlych monografických prác rozšírených o autorské kresby pôdorysov, architektonických detailov, katastrálne mapy a dobové aj autorské fotografie, možno čerpať vierohodné údaje

podnes. Ako ojedinelý pokus o súpis umeleckohistorických pamiatok v regiónoch možno hodnotiť prácu A. Güntherovej-Mayerovej, ktorá preskúmala a zverejnila v rokoch 1940 – 1941 výpočet pamiatok Oravy a Turca v Zborníku Slovenskej muzeálnej spoločnosti.⁴

Po druhej svetovej vojne sa len s veľkou námahou dарило získať prehľad o stave pamiatkového fondu a vojnových a povojnových škôd. Bolo treba uprednostniť záchranu aspoň zvyškov interiérového zariadenia šľachtických sídiel zvozom na vybrané lokality, ako boli viaceré kaštiele, napr. v Antole, Betliari a najmä na Červenom Kameni, kde vzniklo unikátne nábytkové múzeum. Nebolo reálne konečne začať zhromažďovať sily na začatie koncepčného spracovávanía súpisu pamiatok a už ani len pomyslieť na vydávanie umeleckohistorických topografií, ktoré boli v iných krajinách už dávno samozrejmosťou. Napriek týmto ťažkostiam Vladimír Wagner využil svoj vplyv na novovznikajúcom Pamiatkovom ústave a spolu s Václavom Menclom, prichádzajúcim v tých časoch z Prahy prednášať dejiny stredovekej architektúry na Univerzitu Komenského, od roku 1950 organizovali spolu s poslucháčmi pražskej univerzity umeleckohistorický súpis pamiatok v navrhovaných mestských pamiatkových rezerváciách. Nadväzne pod Wagnerovým dozorom v rokoch 1951 – 1953 vykonávali poslucháči dejín umenia v rámci prázdninovej praxe umeleckohistorický súpis pamiatok v teréne v Liptove, Turci a na Považí, čo bolo ideálnym celoživotným zaškolením skúsenými a k mládeži priateľsky naklonenými odborníkmi.

Súbežne sa začalo pracovať na súpise aj v Pamiatkovom ústave. Štefan Pisoň, šéfredaktor novovzniknutého časopisu Pamiatky a múzeá, ktorého sídlo bolo v Pamiatkovom ústave, vo svojej prednáške na kolokviu venovanému jubileu Vladimíra Wagnera⁵ spomína na časté konzultácie týkajúce sa slovenskej histórie umenia. Vďaka ilustračnej pohotovosti profesora Alfreda Piffľa, znalca historickej architektúry, začala na pokračovanie vychádzať Malá encyklopédia pamiatkara, ktorá ukázala aj potrebu ustálenia slovenskej terminológie a periodizácie, ako aj čistotu a zjednotenie jazyka. Situáciu začiatkom 50. rokov 20. storočia komplikovali aj ideologické tlaky a skutočnosť, že súpis pamiatok bol iba v plánoch, lebo ťažiskové práce spočívali v práci v teréne. Na uskutočnenie bolo potrebné finančne aj personálne množstvo práce. Predpokladané termíny sa predlžovali, koncepcia sa menila. V roku 1954 bol v Pamiatkach a múzeách publikovaný prvý vzorový text z pera Blanky Puškárovej – okres Pezínok. Treba pripomenúť, že obsah príspevku odzrkadľuje pôvodnú koncepciu len so zverejňovaním informácií o umeleckohistorických pamiatkach, a že dnešná štruktúra hesiel sa postupne dopĺňala o všetky ďalšie druhy pamiatok, vrátane ľudovej architektúry, technických pamiatok, urbanistických štruktúr obcí a archeologických nálezov, geografických a historických údajov a modernej architektúry do roku 1945 tak, ako sa postupne rozširovala sieť špecializovaných spoluautorov. Postupne sa vytrácala denná prax, keď bolo kvôli každej konzultácii potrebné cestovať do terénu a do lokalít, ktoré často neboli prístupné ani verejnou dopravou.

Václav Mencl mal začiatkom 50. rokov za sebou viac ako štvrtstoročnú činnosť na poli pamiatkovej starostlivosti. Jeho odborná a publikačná činnosť na Slovensku bola vojnovou násilne prerušená. V dobe našich obnovených povojnových kontaktov dochádzal raz za dva týždne na niekoľko dní do Bratislavy, kde pre 1. ročník prednášal úvod do dejín ar-

Prom. hist. Eva Krížanová, spoluautorka prvého „Súpisu“.
Foto: L. Grúberová, 1957.

Prom. hist. Blanka Kovačovičová-Puškárová, spoluautorka prvého „Súpisu“.
Foto: L. Grúberová, 1957.

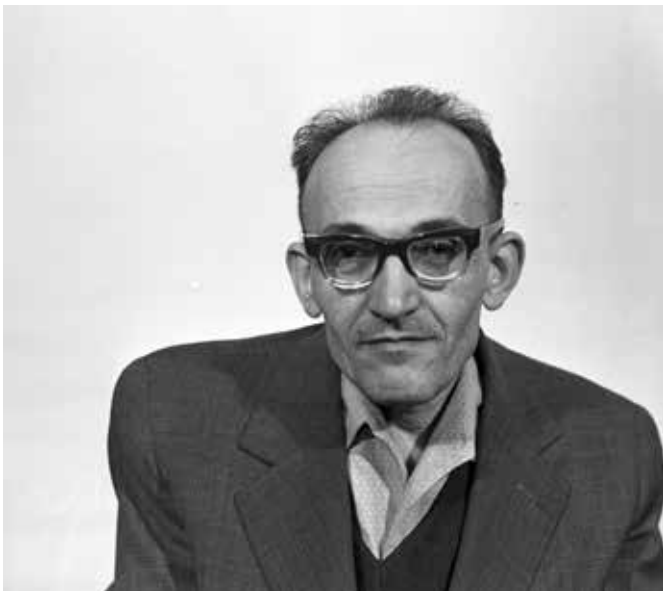
Dr. Soňa Kovačevičová, CSc., redaktorka prvého „Súpisu“ pre ľudovú architektúru a zakladateľka dokumentačných zbierok Archívu PÚ SR.
Foto: L. Borodáč, 1964.

Ing. arch. Ján Lichner, riaditeľ SÚPSOP v rokoch 1966 – 1976, za ktorého pôsobenia vyšiel Súpis pamiatok na Slovensku, diel 1-3. Foto: L. Borodáč, 1968.

Prof. Štefan Pisoň, spiritus agens časopisu Pamiatky a múzeá, v ktorom sa publikovali výsledky terénnych výskumov. Foto: L. Muchová, 1957.

Dr. Vendelín Jankovič, CSc., redaktor historickej časti Súpisu pamiatok na Slovensku. Foto: J. Stejskalová, 1968.

chitektúry a pre 2. ročník stredovekú a renesančnú architek-
túru. Naše prvé stretnutie sa odohralo na jeseň v roku 1950
v seminári dejín umenia v budove na Šafárikovom námestí,
kde sídlila Filozofická fakulta UK. Pätnásť rozveselených de-
ciek, z ktorých v druhom ročníku ostalo len šesť, privítal nižší,
športovo oblečený pán so šedomodrým pohľadom a zrejme
už od počiatku odhadoval, akým spôsobom získa našu lásku
k predmetu, ktorý prednášal. A my šiesti sme v tom momen-
te netušili, že tento neznámy pán ovplyvní na celý život spô-
sob nášho myslenia a vlastne aj náš životný sloh. Mali sme
šťastie, že vďaka svojim pravidelným návštevám mal na nás
viac času a venoval sa nám aj po večeroch. Stretávali sme sa
pri káve alebo v domácnostiach a tu nám vstiepoval vzťah
k historickej architektúre a k pamiatkovej starostlivosti, kres-
liac na útržkoch papierikov a na obrúskoch zjednodušené
kompozičné princípy veľkých svetových architektur, ktoré
dali základ vývoju jednotlivých slohov. Základné tézy funkcion-
alizmu v jeho poňatí znamenali logický rozbor príčin vzniku
jednotlivých slohov, čím priblížil logiku dejinného vývoja

a racionálnu následnosť jednotlivých premien. Dejiny ume-
nia sa tak stali detektívkou s udalosťami a dianím v prirodze-
ných nadväznostiach, čím odpadlo úmorné memorovanie
dát, udalostí a mien, ktoré boli hybným motorom a dôsled-
kom historických premien a životného slohu.

Princípy Menclovej výučby sa dajú zhrnúť do šiestich
bodov. Stali sa vzorom pre popis a hodnotenie historickej
architektúry jednotlivý hesiel v súpise pamiatok,⁶ zatiaľ čo
popisy výtvarných pamiatok sledovali tému zobrazenia,
kompozíciu a charakteristické výtvarné prvky dôležité z hľa-
diska datovania a zaradenia do historického vývoja tak, ako
ich prezentovali vo svojej publikačnej praxi historici umenia.
Pokiaľ ide o architektúru sú to:

1. Tektonika – teda princíp podpory a bremena a vzťah
horizontálnych a vertikálnych konštrukcií ako základný
princíp stvárnenia architektur v jednotlivých slohových
obdobiach.
2. Presný význam pojmov.
3. Funkcia ako rozhodujúci činiteľ pri tvorbe a projektovaní
architektonického diela. Teda kvalitne usporiadaný pô-
dorys, ktorého funkcia sa prejavila aj navonok v riešení
fasády, ktorá zdôrazňovala vnútornú kompozíciu a vý-
znam priestorov.
4. Z nášho slovníka vyškrtol slovíčko „zdobiť“.
5. Stavba popisu diela od celku k detailu.
6. Popis musí byť prezentovaný takou stavbou a logi-
kou, aby bolo možné objekt nakresliť podľa slovnej
charakteristiky.

Ako už bolo spomenuté, viacero pokusov o systema-
tické práce na súpise pamiatok prechádzali koncepčnými
zmenami a rozširovaním tém, ako aj rozširovaním kolektívu
výskumníkov a spolupráce medzi jednotlivými odbornými
pracoviskami. Napriek viacerým pokusom nakoniec Pove-
reníctvo kultúry rozhodlo, že Slovenský pamiatkový ústav
ako rezortný špecializovaný ústav bude robiť systematický
výskum pamiatok a svoje výsledky bude publikovať vo for-
me Súpisu pamiatok. Ústav si skôr ako pristúpil k vlastnému
rozsiahlemu výskumu pamiatok celého Slovenska overil svoj
postup na niekoľkých skúšobných okresoch. Medzi nimi bol
ako prvý skúšobný publikovaný už spomínaný okres Pezi-
nok.⁷ Pôvodne išlo len o stručný výber pamiatkovo hodnot-

ných objektov z oblasti architektúry a výtvarného umenia. Teda bez ľudovej architektúry, národno-historických a technických pamiatok. Podľa pôvodného plánu sa výskum uskutočnil v dvoch fázach. Po prvom orientačnom terénnom prieskume mal nasledovať podrobný výskum. No prax čoskoro ukázala, že podobný dvojfázový výskum je neuskutočniteľný a bolo treba urobiť viac či menej vyčerpávajúci podrobný výskum.

V roku 1958 vyšiel dôležitý zákon SNR č. 7 z 28. septembra, ktorý dôsledne presadil zásadu, že aktívnu pamiatkovú starostlivosť vykonávajú národné výbory všetkých stupňov, čo malo za následok vyradenie celoslovenského pamiatkového orgánu z priamej účasti na záchrane pamiatok. Zo Slovenského pamiatkového ústavu vznikol Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, ktorého hlavnou pracovnou náplňou bol „výskum, prieskum, dokumentácia, vedecké hodnotenie a popularizácia pamiatok“. Jednotlivé teritoriálne oblasti, sústredené do pozornosti šiestich pracovných skupín, sa ešte stále zaoberali najmä výtvarným umením a boli zhruba ukončené v roku 1960. Každá pracovná skupina pozostávala z historika umenia, ktorý popísal a hodnotil vybrané objekty, architekta, ktorý vyhotovoval pôdorysné plány, kresby a architektonické detaily, a fotografa, ktorý vyhotovoval obrazovú dokumentáciu. Vo výskumnom materiáli sú záznamy aj z iných druhov pamiatok, neboli však dôsledné, a tak sa v rokoch 1961 – 1963 postupne dopĺňovali. Dnes si vieme už ťažko predstaviť, že výskum v teréne sa realizoval bežnými dopravnými prostriedkami, keďže v majetku ústavu bolo len jedno služobné vozidlo.

Adjustáciu terénneho materiálu, prepísanie do čistopisov a porovnanie s literatúrou a historickými údajmi bolo tiež treba urýchlene riešiť. Najmä v situácii, keď v roku 1961 vznikli Krajské strediská štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, a ako prvú pomoc na ich činnosť uložilo Predsedníctvo SNR uznesením č. 158/1962 ukončiť a vydať do roku 1962 evidenciu a výskumný materiál súpisu pamiatok. Rukopis mal mať približne 2 400 strojom písaných strán a 150 obrázkov. Vydanie celoslovenského súpisu bolo v roku 1962 viac ako nereálne. Vtedy vznikol nový námet, aby sa čas do doby knižného vydania diela využil na doplnenie a zlepšenie rukopisu. Toto rozšírenie malo za cieľ vytvoriť akýsi lexikón najnutnejších vedomostí o lokalitách, kde sa pamiatky nachádzali. Rukopis sa doplnil stručnými geografickými, archeologickými, historickými a urbanistickými opismi lokalít a malo sa vytvoriť akési dobové a priestorové rámcovanie pre lepšie pochopenie významu lokality. Teda pôvodná koncepcia sa rozšírila o umeleckohistorickú analýzu podávajúcu čo najviac informácií o hodnote a osudoch diela. Na konferencii v Ružomberku bola táto koncepcia schválená na porade riaditeľov krajských stredísk, SNR a Ministerstva školstva a kultúry v dňoch 21. – 22. júla 1962. Súčasne sa založili štátne zoznamy pamiatok, ktoré slúžili na administratívne účely a boli aj knižne vydané samostatne pre Západoslovenský, Stredoslovenský a Východoslovenský kraj.

Na novej koncepcii súpisu pamiatok sa začalo pracovať v lete 1962. Pretože išlo o značné rozšírenie rukopisu, v septembri 1962 sa utvorili osobitné redakcie pre jednotlivé samostatné disciplíny diela. Redaktorom historickej časti diela, kam patrili údaje o geografii, archeológii a histórii, sa stal Vendelín Jankovič, redaktorkou pre ľudovú architektúru Soňa Kovačevičová, pre urbanizmus Milan Križan, pre technické pamiatky Imrich Puškár, pre národno-historické

Terénne práce počas základného výskumu pamiatok prešovského kraja v roku 1957, B. Kovačevičová a M. Bašková. Foto: Archív PÚ SR, H. Fialová.

Dnes už neexistujúce fotolaboratórium, v ktorom vzniklo vyše 200 000 fotografií dokumentujúcich pamiatkový fond Slovenska. Foto: Archív PÚ SR, H. Fialová, 1957.

pamiatky Vladimír Varinský a spracovanie mestských rezervácií organizoval Alojz Jursa. Výkonnou redaktorkou sa stala Mária Kosová. Všetci boli zamestnancami ústavu. Na novom koncepte diela však spolupracovali aj externí pracovníci. Išlo o údaje predovšetkým z geografie, archeológie a typológie dedinských sídiel. Národno-historické pamiatky zdôrazňovali pamiatky revolučných tradícií Slovenska a najmä druhej svetovej vojny, ďalej pamätné miesta, pamätné domy, pamätníky, pomníky a pamätné tabule. Čo sa týka moderny, jej datovanie bolo určené po rok 1945.

Osobitnú pozornosť treba venovať obetavej práci vedeckej redaktorky Alžbety Güntherovej-Mayerovej. Docentka sa celý život venovala čiastkovej súpisovej práci. Pochádzala z múzejného prostredia a záujem o súpisové práce ju sprevádzal po celý život. Bola prínosom so skúsenosťami doku-

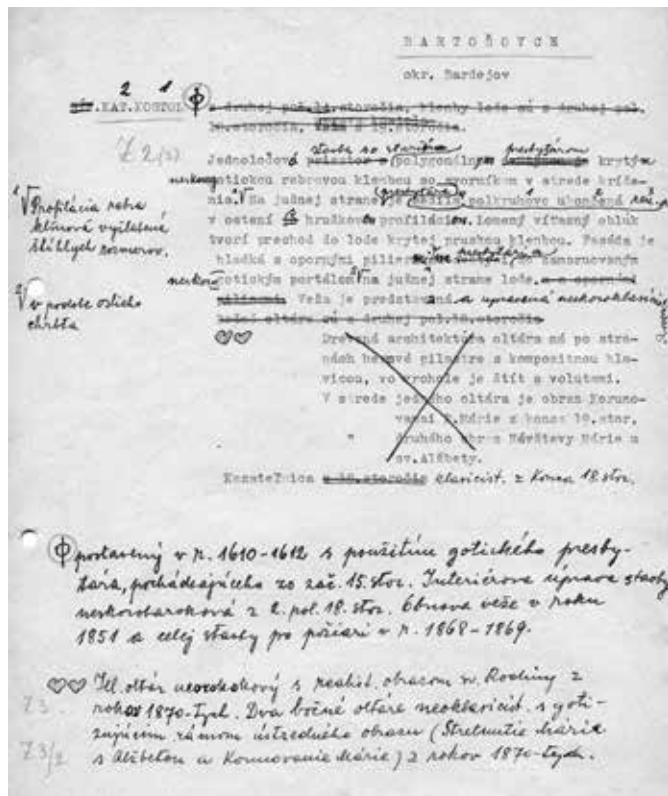
Študenti 2. ročníka dejín umenia na letnej brigáde počas súpisu v Liptove. Zľava vpredu: Roman Skřepek, Eva Križanová, Karol Kahoun, akad.mal. Eugen Nevan, Mária Komlóšová, Nora Hrašková, vzadu akad. mal. Mikuláš Štalmach, p. Mensatorisová. Foto: archív K. Kahouna, júl 1952.

mentácie hnutelných pamiatok, ako aj publikácií regionálneho charakteru. Ako pracovníčka ústavu v rokoch 1961 – 1964 pripravila rôznorodý materiál skupiny autorov do jednotnej formy a zúročila svoje znalosti v konečných textoch publikácie.⁸ Výsledkom práce dvoch dám – Márie Kosovej ako výkonnej redaktorky a Alžbety Güntherovej ako vedeckej redaktorky bola daná aj kodifikácia slovenskej odbornej terminológie.

Dielo bolo dokončené a pripravené do tlače na jeseň 1966 a vydalo ho vydavateľstvo Obzor v rokoch 1967 – 1968. Vyšlo v troch dieloch s abecedne usporiadanými textami jednotlivých obcí na Slovensku. Prvý zväzok obsahuje písmená A – J, predslov Jána Lichnera, vtedajšieho riaditeľa ústavu, úvod z pera Alžbety Güntherovej a Vendelína Jankoviča. Druhý diel s písmenami K – P je doplnený zoznamom použitej literatúry a menným registrom, ktoré zostavila Mária Mariániová. Tretí diel sleduje obce pod písmenami R – Ž. Texty

sú doplnené pôdorysmi a kresbovými detailmi najvýznamnejších architektur. Štvrtý diel mal pôvodne obsahovať fotografickú dokumentáciu z vlastných a externých archívnych fondov. Zamýšľaná koncepcia tohto zväzku, ktorý vyšiel až po desiatich rokoch v roku 1978, sa aktualizovala a rozšírila aj o teoretické a charakteristické črty fondu kultúrnych pamiatok, v ktorom sa v troch kapitolách zverejnilo kvalitatívne delenie pamiatok, druhové delenie pamiatok a časové delenie pamiatok podľa jednotlivých slohových období spracované podľa najnovších údajov z terénnych prác získaných v druhej štvrtine 20. storočia. Tretia časť je venovaná bohatej obrazovej časti. Doplnok tohto zväzku tvorí štvorjazyčné resumé a register miest a obcí. V základných údajoch sú mená zostavovateľov (Vendelín Jankovič, Eva Križanová, Ján Lichner, Imrich Puškár, Blanka Puškárová), autorov textov (Vendelín Jankovič, Alojz Jursa, Eva Križanová, Ján Lichner, Imrich Puškár, Blanka Puškárová), vedeckého redaktora (Ján Lichner) a recenzentov (Ján Dekan, Daniel Majzlík, Peter Ratkoš).

Mnohí výskumníci dnes lexikón s údajmi zo Súpisu pamiatok nepoužívajú, napriek tomu, že sa informácie o niektorých objavoch, najmä v oblasti nástenných maliieb, nachádzajú už na jeho stránkach. Treba si však s radosťou pripomenúť, že prínos súhrnnej encyklopédie už v období jej zverejnenia ocenil Zväz slovenských architektov a nosným autorom udelil prestížnu cenu Dušana Jurkoviča. ■

Rukopis Súpisu pamiatok na Slovensku s redakčnými zásahmi Alžbety Güntherovej-Mayerovej. Zdroj: Archív PÚ SR.

¹ Kolektív autorov. *Súpis pamiatok na Slovensku, zv. 1, A - J*. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1967, 536 s.; Kolektív autorov. *Súpis pamiatok na Slovensku, zv. 2, K - P*. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1968, 584 s.; Kolektív autorov. *Súpis pamiatok na Slovensku, zv. 3, R - Ž*. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1969, 568 s.; *Pamiatky na Slovensku : Súpis pamiatok*, zv. 4. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1978, 736 s.

² *Kolokvium Život a dielo Václava Mencla na Slovensku*. Zborník príspevkov, Bratislava, 19. januára 1999. Zost. Patrik Guldan. Bratislava : Umeleckohistorická spoločnosť Slovenska, 1999, 113 s.; *Kolokvium Jubileum Vladimíra Wagnera 1900 - 1955*. Zborník príspevkov, Bratislava, 9. októbra 2000. Zost. Patrik Guldan. Bratislava : Umeleckohistorická spoločnosť Slovenska, 2000, 136 s.; *Kolokvium Stretnutie so životom a dielom Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905 - 1973)*. Zborník príspevkov, Bratislava, 27. novembra 2003. Zost. Marta Herucová. Bratislava : Umeleckohistorická spoločnosť Slovenska, 2003, 206 s.; *Pocťa Václavovi Menclovi : Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia*. Zost. Dana Bořutová, Štefan Oriško. Bratislava : Katedra dejín výtvarného umenia FF UK v Bratislave, 2000, 221 s.; *Pocťa Vladimírovi Wagnerovi : Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia 2*. Zost. Štefan Oriško. Bratislava : Katedra dejín výtvarného umenia FF UK v Bratislave, 2004, 204 s.

³ KRIŽANOVÁ, Eva. Vladimír Wagner a súpis pamiatok na Slovensku. In *Kolokvium Jubileum Vladimíra Wagnera 1900 - 1955*, ref. 2, s. 31.

⁴ KRIŽANOVÁ, Vladimír Wagner a súpis pamiatok na Slovensku, ref. 3, s. 31.

⁵ PIŠOŇ, Štefan. Spomienka na Vladimíra Wagnera. In *Kolokvium Jubileum Vladimíra Wagnera 1900 - 1955*, ref. 2, s. 19-29.

⁶ KRIŽANOVÁ, Eva. Alžbeta Güntherová-Mayerová a súpisy pamiatok. In *Kolokvium Stretnutie so životom a dielom Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905 - 1973)*, ref. 2, s. 59-66.

⁷ Súpis pamiatok : Prehľadný súpis výtvarných pamiatok v okrese Pezinok (1. časť). In *Pamiatky a múzeá*, 1954, roč. 3, č. 3, s. 139-140; Prehľadný súpis výtvarných pamiatok v okrese Pezinok (2. časť - dokončenie). In *Pamiatky a múzeá*, 1954, roč. 3, č. 4, s. 183-189.

⁸ KRIŽANOVÁ, Alžbeta Güntherová-Mayerová a súpisy pamiatok, ref. 6, s. 65.

Aktualizácia súpisu pamiatok na Slovensku

NORMA URBANOVÁ
JARMILA LALKOVÁ

Po skončení druhej svetovej vojny sa pamiatkový fond Slovenska nachádzal v zúfalom stave. Časť stavebných pamiatok zničil prechádzajúci front. Mnohé pamiatkovo cenné objekty ostali bez pôvodných vlastníkov, ktorí z rôznych politických i rodinných dôvodov opustili krajinu. Po dlhšom čase bez údržby alebo v dôsledku nevhodného využitia, stratili tieto objekty podstatnú časť pamiatkových hodnôt. Týka sa to však aj mnohých huteľných pamiatok a historických knižníc, obsahujúcich nezriedka cenné a vo svojej dobe drahé kníhtlače. Za týchto okolností značnú časť síl pracovníkov pamiatkového referátu Povereníctva školstva, vied a umení spotrebovalo získavanie prehľadu o stave pamiatkového fondu, aby bolo možné vyčíslit' vojnové i povojnové straty aj v tejto oblasti, ktoré nebolo možné dlhší čas riešiť obnovou. Tá sa týkala, pochopiteľne, predovšetkým obnovy a výstavby všetkého nevyhnutného pre každodenný život. Až v roku 1950 mohla vláda uvoľniť finančné zdroje aj na poškodené a zanedbané pamiatkové objekty a pamiatkové celky. To si vyžadovalo zriadiť už špecializovanú inštitúciu s odborníkmi v potrebných profesiách, ktorou sa stal od 15. marca 1951 Pamiatkový ústav v Bratislave (neskôr premenovaný na Slovenský pamiatkový ústav, SPÚ). Mal plniť výskumné úlohy aj naliehavú praktickú ochranu pamiatkového fondu, na čo si musel vychovať odborných pracovníkov a vytvoriť aj materiálnu základňu. V roku 1954 bol už Slovenský pamiatkový ústav personálne natoľko dobudovaný, že mohol začať systematicky plniť aj svoje teoreticko-výskumné poslanie, ktorého výsledky mali byť publikované formou súpisov.

Systematický evidenčný výskum pamiatok začal SPÚ robiť na východnom Slovensku, na Spiši a Šariši, kde bola ich najväčšia koncentrácia a boli aj najväčšie poškodené oboma svetovými vojnami. Okrem toho malo byť podľa národohospodárskych plánov práve východné Slovensko najviac dotknuté spriemyselňovaním. Pamiatky prešovského kraja sa podarilo preskúmať, ale výsledky neboli publikované. Výskum košického kraja nebolo možné realizovať pre nedostatok pracovníkov. Výsledky tohto výskumu v textovej podobe boli zaznamenané podľa okresov v cyklostylovannej podobe a pamiatky v nich spísané boli rozdelené do štyroch kategórií podľa stupňa ohrozenia.

Výskumná práca s preferenciou výtvarných pamiatok mala veľké medzery a musela byť ďalej dopĺňaná. V teréne sa jej venovalo celý čas len okolo dvadsať pracovníkov s mimoriadnym úsilím, ale výsledky ich práce sa stále nachádzali len v podobe poznámok v pracovných zošitoch. Po vzniku krajských stredísk štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody sa otázka aktuálneho súpisu kultúrnych pamiatok, ktoré

Pracovníci Slovenského pamiatkového ústavu na Spišskom hrade v 50. rokoch 20. storočia. Foto: Archív PÚ SR.

sa mali chrániť a obnovovať, stala akútnou. Ambíciou bolo vytvoriť dielo prezentujúce celé pamiatkové bohatstvo Slovenska a súčasne obsahujúce aj základné vedomosti o lokalitách, v ktorých sa nachádzali. Mali preto obsahovať ich stručné geografické, historické a urbanistické opisy, približujúce čitateľovi konkrétne prostredie a dobu, v akej tieto pamiatky vznikali.¹ Tri diely Súpisu pamiatok na Slovensku sa nakoniec podarilo vydať v rokoch 1967 – 1969.

Začlenenie tzv. pomocných údajov do Súpisu, ako ich v úvode diela nazval Vendelín Jankovič, je nepochybne jeho významnou a nenahraditeľnou súčasťou. Stručné údaje o vzniku, hlavných etapách vývoja jeho sociálno-ekonomickej štruktúry a v neposlednom rade aj urbanizmu – od založenia sídla po posledné stavebné a urbanistické zásahy v ňom – boli cenným východiskovým zdrojom poznania pri výskume a vyhodnocovaní sídiel vytipovaných na základe ich celkových hodnôt na vyhlásenie za mestské pamiatkové rezervácie alebo za chránené historické jadrá. Táto zásada ostala zachovaná aj pri pokračovaní v evidencii a poznávaní pamiatkového fondu v ďalších desaťročiach. Postupne sa rozrastala základňa chránených objektov každej, i novej kategórie, ktorou sa napokon stala aj tzv. kultúrna krajina, t. j. krajina pretvorená ľudskou činnosťou. Táto kategória sa však ako právny pojem do zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu nedostala.

Prácu na identifikácii, evidencii a poznávaní pamiatkového fondu možno vlastne pokladať za nekonečnú, lebo nové poznatky pribúdajú stále ďalej, úmerne s rozsahom a hĺbkou interdisciplinárne poňatých výskumov, čo zasa závisí od podmienok, za ktorých sa výskumy vykonávajú – a to vo všetkom, čo možno zahrnúť pod pojem „pamiatka“. Platilo to už od chvíle, keď bolo nutné tento prvý súpis pamiatok redakčne uzat-

Brezovica, renesančný kaštieľ po prestavbe 1601. Podrobný výskum fasád s nálezom sgrafitovej výzdoby okna a zameranie architektonických článkov, 1979. Kolektív ateliéru pamiatkového výskumu PÚK stredisko 4 v Prešove. Foto: Ing. Kanda.

voríť, ale súčasne už nové, pribúdajúce poznatky zbierať pre jeho pokračovanie v budúcnosti. Priznali to tvorcovia prvého Súpisu, ktorí do poslednej možnej chvíle text upravovali podľa aktuálnych výskumných správ. Môžu to potvrdiť aj autori nového Súpisu, ktorý začal postupne vychádzať od roku 2008, a ktorého príprava a prácnosť bola rovnako náročná.

Okolnosti vzniku samotej myšlienky nového súpisu a čo jej predchádzalo

Prvý súpis pamiatok z rokov 1967 – 1969 podchytil vďaka enormnému nasadeniu a obetavosti výskumných pracovníkov veľké množstvo pamiatok na základe terénneho výskumu, a to v počte približne 40-tisíc hnutelných a približne 25-tisíc nehnuteľných pamiatok. Mnohé z nich však doteraz neboli zapísané do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu. S odstupom času mnohé oficiálne potvrdené pamiatky stratili svoje pamiatkové hodnoty, alebo úplne zanikli, resp. už nenapĺňali nároky na zápis, čím v mnohých prípadoch tento súpis stratil na aktuálnosti. V súčasnosti evidujeme v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR 9 918 nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok, ktoré tvorí 16 383 pamiatkových objektov, 81 pamiatkových zón, 28 pamiatkových rezervácií a 5 lokalít v zozname Svetového kultúrneho dedičstva; 15 043 hnutelných národných kultúrnych pamiatok, ktoré tvorí 33 478 pamiatkových predmetov.

Napriek uznaniu veľkej zásluhovosti prvého Súpisu a jeho tvorcov s odstupom viac ako päťdesiatich rokov bolo nutné pristúpiť k aktualizácii podchytenia pamiatok ako kultúrneho dedičstva v širšom kontexte historicko-urbanistického vývoja i krajinného prostredia. Konkrétne pamiatkové výskumy v zmysle zákona a aktualizovanej metodiky výskumov sú predpokladom systematického prístupu pri tvorbe nového súpisu. Na výskumnej činnosti sa významnou mierou podieľal novovzniknutý špecializovaný Ústav pre vývoj a projektovanie stavieb kultúry a obnovu pamiatok (neskôr premenovaný na Projektový ústav kultúry, PÚK), ktorý sa ako projekčná zložka v roku 1974 odčlenil od Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) a založil si špecializované odborné pracovisko výskumníkov (historici umenia, architekti, technickí pracovníci, archivár). Úlohou tohto pracoviska bolo čiastočne odbremeniť vo výskumnej činnosti SÚPSOP, ktorého nevelký počet odborníkov vo veľkej miere zamestnávali iné náročné celoslovenské úlohy – od roku 1974

výskumy v zátopovej oblasti Liptovská Mara, vyhlasovanie nových pamiatkových rezervácií Trnava, Trenčín a Žilina. Tomuto procesu predchádzali v rokoch 1981 – 1987 blokové výskumy historických jadier miest vykonávané zväčša práve pracovníkmi PÚK. Pritom pamiatkový výskum zohrával stále významnejšiu úlohu aj ako nenahraditeľný odborný podklad na prípravnú a projektovú dokumentáciu obnovy nehnuteľných pamiatok.

Problém obnovy historických urbanistických súborov bol v 80. rokoch 20. storočia natoľko aktuálny, že vznikla medzinárodná pracovná skupina na obnovu historických a kultúrnych pamiatok a múzejných hodnôt, združujúca odborné inštitúcie Bulharska, Nemeckej demokratickej republiky, Poľskej ľudovej republiky, Sovietskeho zväzu a Československa, ktorá sa v decembri 1985 zišla, aby sa vzájomne informovala o spôsobe, akým pristupuje k príprave regenerácie urbanistických súborov. Koordinátorom tematického okruhu *Metodika prieskumov, hodnotení a dokumentácie historických urbanistických súborov v socialistických krajinách z hľadiska pamiatkovej starostlivosti pre potreby územného plánovania* bol Státní ústav pamiatkovej péče a ochrany prírody v Prahe na čele s Alešom Vošahlíkom. Za Slovensko sa stretnutia zúčastnila Júlia Takátsová zo Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti (ŠÚPS, nástupca SÚPSOP v rokoch 1981 – 1991, pozn. red.) a Imrich Puškár z Projektového ústavu kultúry Bratislava (predtým pracovník pamiatkového ústavu a jeden z autorov prvého Súpisu so zameraním na technické pamiatky), aby účastníkov oboznámili s návrhmi metodiky výskumu používanej v rámci interných smerníc a vyskúšanej už v roku 1975 v blokových prieskumoch v Bratislave.

Prezentovaná metodika pozostávala zo štyroch častí: 1. metodika výskumu samostatného objektu, 2. metodika výskumu bloku domov, 3. metodika postupu pri prieskume celého historického jadra s určením architektonických a urbanistických hodnôt, aj z hodnoty prírodného krajinárskeho rámca, a 4. metodika určovala zásady pamiatkovej starostlivosti pre historický urbanistický celok. Podobné programy existovali aj v ostatných zúčastnených krajinách a všade bola tendencia ich zdokonaľovania. Česká reprezentácia zastúpená Dobroslavom Líbalom zo Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Prahe (SÚRPMO), informovala aj o využívaní automatizovaného informačného systému evidencie architektonických pamiatok a o príprave systému evidencie historických urbanistických súborov.

Spoločensko-politické zmeny po roku 1989 priniesli opäť celý rad podnetov, ale aj nových technických možností. Závery z uvedenej medzinárodnej konferencie boli natoľko inšpiratívne, že sa začalo uvažovať o zavedení informačného systému evidencie architektonických pamiatok a urbanistických súborov aj na ŠÚPS v Bratislave. Bolo však najskôr nutné vytvoriť **aktualizačné listy** pre jednotlivé druhy kultúrnych pamiatok s rozšírenými a najmä spresnenými údajmi, získanými na základe množstva realizovaných výskumov, ktorých výsledky boli do evidenčných listov zaznačované len sporadicky, zväčša však úplne chýbali. Riešenie týchto nedostatkov vyžadovalo vytvoriť nový systém unifikovaných názvov – **terminologický slovník**² – záväzný pre každého spracovateľa aktualizačného listu, a na základe toho vypracovať nové aktualizačné listy (podľa vopred schválenej metodiky), ktoré však museli byť podložené aj revíziou všetkých nehnuteľných aj hnutelých pamiatok v teréne. Bola to opäť veľmi rozsiahla práca na dlhší čas, ktorej úspešný priebeh vyžadoval okrem odbornej zdatnosti aj nesmierne zanieťenie pre vec. Jednotlivé metodiky, unifikované názvy a terminologický slovník hnutelých a nehnuteľných pamiatok boli úlohou pracovníkov ŠÚPS, resp. po roku 1991 Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti (SÚPS) Bratislava, prácou v teréne s vypracovaním aktualizačných listov boli poverení všetci odborní pracovníci (!) pôsobiaci na jednotlivých pracoviskách na Slovensku.

V tomto bode však nastali prvé nezhody. Nie všetci odborní pracovníci boli v rámci svojej profesie, ktorú vykonávali na pracovisku (a často bola svojím zameraním úplne odlišná) pripravení vykonávať inú, odborne náročnú prácu, ktorú chápali ako záťaž a úlohu navyše ku svojej obvyklej činnosti. Boli tak nútení naštudovať si úplne nové veci, čo bolo pre mnohých neprijateľné a okrem toho (ako potom vyplynulo zo skúšobných opisov nehnuteľných pamiatok) nezodpovedalo tomu, čo sa od revízie očakávalo – nedalo sa spoľahnúť na správnosť výsledku. Vyžadoval sa napríklad opis nehnuteľnej pamiatky natoľko jasný, aby vo veci odborne zorientovaný čitateľ vedel podľa neho nakresliť jej dispozíciu. Ďalej bolo nutné nahradiť zaužívané slová „pravý“, „ľavý“, „predný“, „zadný“ označením podľa svetových strán. Dôležité bolo v teréne zistiť, a tak aj písomne vyjadriť, ako sa v priebehu času menila dispozícia od najstaršieho jadra po stav v čase obhliadky. Podobných problémov sa objavilo v priebehu kontrol rozpracovanosti viac, a aj keď sa priebežne riešili konzultatívne, objavovali sa znovu – aj v súvislosti s výmenou zamestnancov, ktorí sa museli na túto činnosť opäť naučiť – oboznámiť sa s terminológiou, ktorú veľa ráz zo svojej profesie nepoznali vôbec alebo len v minimálnom rozsahu.

Kvôli čo najpresnejšiemu vyjadreniu v odborných pojmoch (presne odlišujúcich varianty istej konštrukcie, napr. klenby), bol terminologický slovník vytvorený špeciálne len na účel vypracovania nových aktualizačných listov a následného vytvorenia takého automatizovaného informačného systému evidencie architektonických pamiatok, ktorý by umožňoval zistiť po zadaní zvoleného termínu jeho výskyt v konkrétnych objektoch na území lokality, historického regiónu a pod. Preto nebolo možné použiť bežne dostupné architektonické slovníky. Jediným na tento účel vhodným slovníkom, obsahujúcim aj vysvetlenia pôvodu pojmov, s množstvom nákresov, bol nemecký slovník Hansa Koepfa,³ spolu s viackrát editovaným slovníkom Jaroslava Herouta,⁴ vydaným špeciálne pre nehnuteľné pamiatky. Všetci zúčastnení na tomto procese sme sa museli naučiť používať požadovanú terminológiu, často

odlišnú od tej, na ktorú sme boli zvyknutí z nášho profesijného školenia na základe iných slovníkov, aj výkladových, ktoré však tiež vychádzali z rovnakých bežných zdrojov. Napriek vysvetľovaniu ostala táto požiadavka na používanie terminologického slovníka, ktorý nebol určený širokej verejnosti, ale len v súčinnosti s prijatými unifikovanými názvami, nedostatočne rešpektovaná, čo sa nepochybne prejavilo na kvalite nových aktualizačných listov. Pre tento vopred predpokladaný problém bolo prvotným zámerom zveriť aktualizačné listy užšej skupine odborne pripravených pracovníkov z jednotlivých stredísk a pracovísk SÚPS, čo by bolo celú Revíziu Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok SR (ÚZKP) nepochybne urýchlilo.

Prípravné práce – vypracovanie príslušných metodík, systém unifikovaných názvov a terminologického slovníka samostatne pre hnutelné a nehnuteľné kultúrne pamiatky a ich druhy – boli úlohou odborných pracovníkov ústavu podľa pracovného zaradenia. Jeden z prvých aktualizovaných odborných materiálov bol vypracovaný v roku 1992 na pôde oddelenia historického urbanizmu a nehnuteľných pamiatok pod vedením Jarmily Lalkovej s názvom Metodika spracovania dokumentácie pamiatkových prieskumov a výskumov,⁵ ktorá bola neskôr konkretizovaná pre jednotlivé druhy pamiatok. Cieľom tohto metodického usmernenia bolo predovšetkým zabezpečenie jednotného postupu v súlade s novými platnými právnymi predpismi a požadovanou kvalitou. Pracovný kolektív tvorili aj vtedajší členovia Pamiatkovej komisie centrálného pracoviska SÚPS v Bratislave, na ktorej sa uvedené materiály pripomienkovali a prediskutovali: Viera Floreková pre hrady a opevnenia, Silvia Paulusová pre sakrálne objekty, Júlia Takátsová pre urbanizmus, Štefánia Tóthová pre archeologické pamiatky, Norma Urbanová pre profánnu architektúru, Gabriela Habáňová pre ľudovú architektúru, Ilona Cónová a Desana Lacková pre hnutelné pamiatky. Súčasne sa podieľali od roku 1992 aj na tvorbe metodiky opisu kultúrnych pamiatok podľa druhov,⁶ ktorá pre vybrané druhy pamiatok pokračovala aj po roku 2000, keď nastala výraznejšia generačná výmena a časť starších pracovníkov nahradili aj v tejto činnosti nové kádre. Tie pokračovali v revízií Ústredného zoznamu pamiatkového fondu (ÚZPF) aj v tvorbe a čiastočnej inovácii metodických materiálov tak, ako si to vyžiadala prax. V roku 2002 vypracovala Metodiku aktualizačného listu pre technické pamiatky Ľudmila Husovská a Katarína Fajgllová, ktorá je aj autorkou metodiky aktualizačného listu pre architektúru 20. storočia. Metodiku aktualizačného listu pre kaštiele a kúrie vypracovala Ľubica Szerdová-Velasová, rozšírenú metodiku aktualizačného listu pre ľudovú architektúru vypracovala Michaela Moncoľová, pre historickú zeleň Veronika Vágenknechtová, pre pamiatky histórie Jana Gáliková, a vzor aktualizačného listu výtvarnej súčasti architektúry vypracovala Mária Balážová.⁷ Odborným garantom v rámci aktualizácie ÚZPF za hrady a fortifikácie sa stal Martin Bóna. Gestormi celej úlohy boli Viera Dvořáková, Eva Ševčíková a Ľubica Szerdová-Velasová (od roku 2006). Spolupracovali na nej tiež odbor archívu, odbor štátneho informačného systému, odbor grafickej dokumentácie, právny referát a krajské pamiatkové úrady. Úloha revízie ÚZPF pokračovala, ako jedna z hlavných úloh Pamiatkového ústavu, už v súlade s novým zákonom č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, ktorého príprava bola prvoradou úlohou už v roku 1999. Pamiatkový ústav bol transformovaný na Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, od čoho sa očakávalo výraznejšie rešpektovanie odborných pokynov pri

PÚK Prešov, 1983, spoločný ateliér architektúry a pamiatkového výskumu – zľava: N. Urbanová, G. Czielová a J. Tomková (grafické práce) a M. Gutteková (stavebná inžinierka). Foto: Ing. Kanda.

PÚK Prešov, 1980, ateliér pamiatkového výskumu – zľava: E. Novotná a G. Czielová, N. Urbanová, M. Chammut (ing. geodetka). Foto: Ing. Kanda.

obnove kultúrnych pamiatok. Zásady zákona o ochrane pamiatok v tomto duchu vypracoval ešte v roku 1993 kolektív pod vedením Jarmily Lalkovej.

O vydaní nového, rozšíreného Súpisu pamiatok na Slovensku a o jeho koncepcii sa uvažovalo súbežne s revíziou ÚZPF. V roku 1998 už existovala Redakčná rada Súpisu pamiatok, ktorej zasadnutie 25. júna 1998 za účasti vtedajšieho riaditeľa Ivana Gojdiča a členov redakčnej rady Viery Dvořákovvej, Viera Florekovej, Gabriely Habáňovej, Jaroslava Liptaya, Silvie Paulusovej, Štefanie Tóthovej, Normy Urbanovej, Ilony Cónovej, Haliny Mojžišovej, Viery Plávkovej a Petra Škulavíka riešili metodiku spracovania textovej časti nového Súpisu. Vyplynuli z toho ďalšie povinnosti, súvisiace s kvalitným zabezpečením úlohy – vypracovať kritériá, podľa ktorých budú poverení pracovníci regionálnych pamiatkových stredísk vyberať a posudzovať pamiatky do Súpisu.⁸ Oficiálny materiál z roku 1999 Konceptia, harmonogram a metodika spracovania pamiatkovej topografie Slovenska bol produktom oddelenia historického urbanizmu a nehnuteľných pamiatok (Urbanová – Dvořáková – Ševčíková).⁹ V zásade vychádzal z koncepcie prijatej už v predošlom Súpise, rozšírenej na základe záverov z medzinárodnej konferencie v roku 1985 o materiál získaný viacročným výskumom a dokumentáciou historických urbanistických súborov pre potreby územného plánovania.¹⁰ Predmetom diskusie o tomto materiáli bola nielen forma (tlačná či elektronická), ale aj obsah a štruktúra diela. Všetko však záviselo od rozsahu a kvality materiálu z revízie pamiatkového fondu, ktorá nebola ani v roku 2005 celkovo ukončená. Preto bolo

nutné vytipovať okresy, pripravené na vytvorenie autorských kolektívov Súpisu z radov interných aj externých pracovníkov.

Prvým dielom nového súpisu pamiatok v rozsahu okresu sa stal Ružomberok (2008), pre pamiatkové rezervácie sa prvýkrát overila metodika na jednej z najcennejších, ktorá sa stala v roku 2009 súčasťou svetového kultúrneho dedičstva UNESCO – Levoči (2016). Obidve prezentujú naplnenie prijatej koncepcie tohto diela tak, aby čo najlepšie spĺňalo svoj cieľ vyjadrený v úvode prvého zväzku – sprístupniť najnovšie poznatky o hodnotách kultúrneho bohatstva, ktoré nás bezprostredne obklopuje, ale vnímame ho ako samozrejmosť, často bez pocitu povinnosti zaslúžiť sa o jeho zachovanie a ochranu. Z praxe pamiatkarov aj výskumníkov vyplýva poznatok, aké dôležité je vytvoriť priame väzby obyvateľstva na bezprostredné historické kultúrne bohatstvo, zvlášť to, ktorého sú vlastníckymi, cez informácie o konkrétnych ľuďoch, ktorí boli jeho tvorcami či iniciátormi a patrili nezriedka do ich vlastného príbuzenstva. Tak sa môže zmeniť aj vzťah k pamiatkam, ktoré sa v minulosti pre nedostatok alebo nekorektnú informáciu a ľahostajnosť devastovali nevhodným využitím (konkrétne vidiecke kaštiele a kúrie), čo ich nezriedka odsúdilo na zánik, hoci obsahovali jedinečné výtvarné či remeselné dielo. Výskum sa preto rozšíril, kde to bolo možné z hľadiska dostupnosti príslušného pramenného materiálu, aj o historickú topografiu s väzbou na najstaršie katastrálne mapy, čo umožnilo identifikovať vlastníkov nehnuteľného majetku hlboko do minulosti. Odbornej verejnosti sa tak dostávajú informácie, ktoré možno využiť v badaní z hľadiska možných vplyvov v oblasti architektúry, výtvarného umenia i umeleckého remesla s väzbami na susediace i vzdialené regióny, s čím súvisela oddávna aj individuálna migrácia obyvateľstva v rámci Európy. A práve takéto poznanie ponúka Súpis každému záujemcovi, hľadajúcemu exaktné poznatky o tejto problematike. Preto je dôležité, že vychádza práve v tlačenej podobe spolu so zväčša dosiaľ nepoznanou historickou plánovou a fotografickou dokumentáciou, vyvolávajúcou v radoch starousedlíkov spomienky a upevňujúcou tak vzťah k prostrediu. Túto veľmi cennú funkciu by istotne neplnila stručná, elektronická verzia so strohým výpočtom pamiatkových objektov zapísaných v ÚZPF, ktorého vytvorenie v budúcnosti sa nevyklučuje – v úlohe pomôcky pre informáciu štátnej správy a pod.

Pre uvedené poslanie dostal nový súpis názov Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Informuje v dostatočnej hĺbke o všetkých oficiálne uznaných hodnotách na danom území. Avšak, ako už bolo konštatované, ostáva doskúmať, prípadne prezentovať aj celý rad pamiatok či pamiatkových území (napr. z oblasti technických pamiatok spojených s banskou a hutníckou činnosťou) a objektov, ktoré sa z rôznych príčin nedostali medzi oficiálne chránené zápisom v ÚZPF. Ich dokumentáciou sa aspoň v niektorých oblastiach našťastie zaoberajú nadšenci, laici i odborníci, ktorí im zasvätili celý svoj pracovný život, najlepšie poznajú terén a danú problematiku. Spoluprácou s architektmi, zaoberajúcimi sa aj pamiatkovým výskumom, vznikla cenná práca z oblasti baníctva a hutníctva na Spiši, ktorého hmotné kultúrne dedičstvo vzniklo z veľkej časti aj vďaka týmto tradíciám – Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši.¹¹ Podobným spôsobom vydalo občianske združenie Krásny Spiš v spolupráci s mikroregiónom Spišský hrad – Podbranisno publikáciu propagujúcu pamätihodnosti v lokalitách zapísaných v Zozname svetového dedičstva UNESCO.¹² Ako uvádzajú autori tejto publikácie Adriana Klingová a Peter Kling (bývalí pracovníci

levočského pracoviska PÚ SR, ktorí sa podieľali aj na aktualizácii ÚZPF a autorsky aj na Súpise pamiatok Levoče), nepovažujú tento súpis pamätihodností za kompletný, lebo sa venuje najmä stavebným pamiatkam na tomto území. Spolupracovali však aj s pracovníkmi krajských pamiatkových úradov v Prešove a Košiciach. Vďaka podobným odborným iniciatívam sa postupne naplňa požiadavka, vyslovená a zachytená v zápisnici z pracovného stretnutia pracovníkov PÚ SR Bratislava k PHÚ č. 1/2005, kde sa v bode 3. pripomína riešiteľom tejto úlohy na krajských pamiatkových úradoch povinnosť sledovať aj nezapísané objekty s pamiatkovými hodnotami, ktoré majú potenciál na zápis do ÚZPF. Tým sa vlastne naplňa dávna predstava našich prvých povojnových priekopníkov, pamiatkarov v Slovenskom pamiatkovom ústave, plniť teoreticko-výskumné poslanie a výsledky publikovať formou súpisov, aj ambícia vyslovená v roku 1985 – vytvoriť dielo prezentujúce *celé pamiatkové bohatstvo Slovenska* a súčasne aj základné vedomosti o lokalitách, v ktorých sa nachádzali – geografické, historické a urbanistické, približujúce čitateľovi konkrétne prostredie a dobu, v akej tieto pamiatky vznikali.

Pamiatková rezervácia Levoča v edícii Národné kultúrne pamiatky na Slovensku

Priestor v samostatnom dieli edície dostala prvá mestská pamiatková rezervácia na Slovensku a zároveň jedno z najvýznamnejších historických miest na našom území, vyhlásené za chránenú mestskú pamiatkovú rezerváciu už v roku 1950 ako jedno z prvých (ešte pred vznikom Pamiatkového ústavu v Bratislave). O významnom kultúrnom bohatstve, ktoré toto mesto obsahovalo aj svojimi architektonickými pamiatkami, získal dostatočný prehľad už prvý terénny prieskum s účasťou poslucháčov dejín umenia pražskej a bratislavskej univerzity pod vedením Václava Mencla a Vladimíra Wagnera. Systematicky sa v ňom pokračovalo, najmä vďaka výnimočnému dielu Majstra Pavla, hlavnému oltáru sv. Jakuba vo farskom chráme, ktorého výskumu a obnove sa od roku 1953 venovali bratia Kotrbovci z Brna, najdlhšie Heřman Kotrba, ktorý v Levoči celé roky prebýval a venoval sa reštaurovaniu pamiatok farského kostola za čias veľkého mecéna levočských pamiatok, správcu fary, dekana Štefana Kluberta. Reštaurátorská dokumentácia z 50. a 60. rokov 20. storočia, v ktorej sa objavuje meno jednej z najpopulárnejších odborných pracovníčok pamiatkového ústavu Libuše Cidlinskej, tvorí najstarší základ výskumnej časti hnutelných pamiatok v Levoči, postupne dopĺňanej najmä od založenia Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči roku 1987 o materiály z dokumentácie reštaurátorov – Heřmana Kotrbu, Jozefa Pisára, Evy Ricottiovej, Juraja Matáka, Árpáda Mézesa, Anny Svetkovej, Ondreja Priatku, Martina Kukuru, Ladislava Székelyho, Jána Voška, a historikov umenia – Milana Tognera, Márie Novotnej a Evy Spalekovej za ústretového riadenia tejto organizácie Magdalénou Janovskou.

Výskum nehnuteľných pamiatok Levoče zaznamenal väčší nárast od 70. rokov 20. storočia, spočiatku bol spojený s výskumom meštianskej architektúry vytipovanej na obnovu na kultúrne využitie. Zabezpečoval ho SÚPSOP Bratislava a spája sa od roku 1972 s menami jeho odborných pracovníkov (Ludmila Hromadová, Renáta Hriadelová, Eva Paulíková, Albert Leixner, Mária Smoláková, Jiří Just, Jaroslav Liptay, Júlia Takátsová, Alexander Avenarius). Časovo súbežne sa na výskume nehnuteľných pamiatok v 70. – 80. rokoch podieľali aj pracovníci PÚK, strediska v Bratislave (Helena Haberlandová, Peter Kresánek, Valéria Horáková, Marta Pichová, Zuzana Zvarová a Katarína Pa-

Pracovníci ŠÚPS Bratislava na exkurzii v PRLA Sebechleby. Dolný rad: F. Kutlík, Z. Liptayová, P. Škulavík, P. Habáň. Stredný rad: x, x, Sousedíková, Žákovič, E. Petrášková, V. Dvořáková, x, x. Horný rad: M. Hrbáčková, G. Záležáková, S. Paulusová, Hrbáček, x, D. Hajzoková, Varinská. Foto: archív V. Dvořákovéj, 1982.

chanská), v Prešove (Norma Urbanová, Karin Kahancová) a v rokoch 1976 – 1984 aj Jan Muk zo SÚRPMO Praha.

Prehodnoteniu súpisu pamiatok Levoče i stavu zápisov v ÚZKP sa venovali záverom osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov i pracovníci oddelenia historického urbanizmu SÚPS Bratislava (Jarmila Lalková a kolektív v spolupráci s Magdalénou Janovskou z Oblastného reštaurátorského ateliéru Levoča) v rámci rozborovej časti prípravy Zásad pre ochranu pamiatkovej rezervácie Levoče, keď na základe konfrontácie podrobného terénneho výskumu jestvujúceho stavu a dokumentácie upozornili na mnohé chybné údaje v súpise, ako i zánik mnohých uvádzaných architektúr, respektíve ich nevhodných prestavieb a straty hodnôt objektov (s odstupom tridsiatich rokov). Podrobný terénny výskum upozornil na ďalšie, doteraz nepodchytené hodnoty mnohých architektúr, ktoré navrhol na ochranu a zápis do ÚZKP, ako i potrebu ich ďalšieho architektonicko-historického a umeleckohistorického výskumu.

Výskum chránených pamiatkových objektov pokračoval aj v nasledujúcich desaťročiach a nové i závažné zistenia prinášal až do uzávierky prác na textovej časti Súpisu Levoča, ktorý ešte bolo možné doplniť, prípadne revidovať. Zapojila sa do neho už aj nová generácia privátnych výskumníkov, pracujúcich na základe Ministerstvom kultúry SR vydaného osvedčenia o odbornej spôsobilosti na vykonávanie pamiatkových výskumov, ktoré museli získať aj výskumníci s predchádzajúcou mnohoročnou praxou (časť pracovníkov PÚK Bratislava takéto osvedčenie vlastnila od roku 1989 – Helena Haberlandová, Norma Urbanová, Ľubica Filová, Valéria Horáková, Viktor Ferrus). Po roku 2000 to boli domáci odborníci z radov architektov (Magdaléna Janovská, Adriana Klingová), spolupracujúci aj s ďalšími profesiami podľa charakteru daného výskumu.

Priebežne v rámci obnovy hradieb a v súvislosti s výstavbou nových obytných štvrtí, plynovodu a infraštruktúry v okolí historického jadra, a neskôr aj pri obnove významných objektov v intraviláne, sa realizoval archeologický výskum, ktorého výsledky boli významné pri objasňovaní procesu osídľovania mestského katastra i samotného opevneného sídla s jeho dominantami – farským Kostolom sv. Jakuba, kláštorom minoritov a najstaršou lokalitou s pôvodným Kostolom Svätého Duha pri Košickej bráne (František Javorský, Peter Roth, Marián Soják, Gabriel Lukáč).

Levoča, Nová 20, portál meštianskeho domu. Foto: M. Jurík, 1981.

K začatiu aktualizácie Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok v Levoči mali tvorcovia nových aktualizáčnych listov množstvo informácií, ktoré však bolo potrebné ešte overiť a prípadne doplniť v teréne. Pre Levoču túto aktualizáciu vykonával väčšinou tím odborných pracovníkov z KPÚ Prešov, pracovisko Levoča – nehnuteľných aj hnutelných pamiatok (Antónia Jacková, Gabriel Lukáč, Pavol Ižvolt, Peter Odler, Emília Poláková), na veľkej časti aktualizáčnych listov sa zúčastnili pracovníci z PÚ SR – pre hnutelné pamiatky najmä Desana Lacková, Ilona Cónová a Katarína Škandíková, pre nehnuteľné pamiatky Norma Urbanová. Historickú zeleň spracovala odborníčka s príslušnou špecializáciou Eva Semanová a pamiatky z oblasti kampanológie Juraj Gembický z KPÚ Košice a Peter Glos z KPÚ Prešov, ktorí sa ako jediní na svojich pracoviskách vo východoslovenskom regióne tejto problematike dlhodobo venujú.

Celý textový materiál tvoriaci aktualizáčne listy národných kultúrnych pamiatok (NKP) v Levoči, ku ktorej boli zahrnuté aj jej mestské časti Levočské Lúky, Levočská Dolina a obec Závada, tvorilo niekoľko tisíc strán textu, z ktorého potom vychádzal ďalší tím odborných pracovníkov, poverený spracovaním textov do pripravovanej publikácie, ktorej obsah a členenie, dané schváleným konceptom pre celú edíciu, bolo v podstate rovnaké, ako pri súpisoch celého okresu Ružomberok a Martin. Avšak určitá odlišnosť vyplývala zo samotného rozdielu medzi sídlami s väčším počtom nehnuteľných kultúrnych pamiatok (NhKP) a pamiatkovej rezervácii (PR, MPR) ako chráneného celku, v ktorom bolo potrebné vyhodnotiť jej urbanistický vývoj s charakteristikou zvláštností, ktorými sa Levoča odlišuje od iných MPR, a v neposlednom rade aj údaje o jej obyvateľoch, ktorí sa tu v priebehu storočí vystriedali (i z viacerých európskych krajín) a významne sa zaslúžili o vytvorenie hmotných i nehmotných hodnôt v tomto meste, pre ktoré získalo taký vysoký post medzi pamiatkovo chránenými sídlami. Všetky sústredené informácie približujú čitateľovi konkrétne prostredie a dobu, v akej uvedené hodnoty vznikali, a predstavujú východisko pre ďalšie bádanie, ktoré nie je zďaleka ukončené. Súčasne majú ambíciu prispieť k prehĺbeniu povedomia občanov zaujímať sa a chrániť toto kultúrne dedičstvo pre budúcnosť.

V tomto zmysle boli do úvodných kapitol o histórii, urbanizme, architektúre a výtvarných pamiatkach sústredené

všetky podstatné informácie objasňujúce vývoj mesta z uvedeného hľadiska, a v jednotlivých heslách, venovaných kultúrnym pamiatkam zapísaným v ÚZPF, sú stručné údaje, vychádzajúce z exaktných historických máp a plánov z 18. – 19. storočia, nevyhnutných pre ďalšie bádanie. V každom hesle sú doplnené o meno majiteľa nehnuteľnosti k číselne označenej parcele zakreslenej v prvom exaktnom katastrálnom pláne mesta (1868 – 1869), ktorý sa ako podklad používal pri tvorbe geodetických máp ešte hlboko do 20. storočia. Tieto mapy, použité aj v prvých dvoch vydaniach edície, obsahujú veľké množstvo cenných údajov k stavebnému aj urbanistickému vývoju sídiel a v súčinnosti s ich registrom vlastníkov (uplatnené sú aj v mennom a miestnom registri, dokladajúcom personálnu migráciu nielen v rámci dnešného územia Slovenska, ale aj v rámci dnešnej únie) predstavujú aj východisko k vytvoreniu historickej topografie celého sídla. Zvlášť významné sú pre Levoču, ktorej administratívne členenie je odlišné od bežného členenia v súpisoch iných miest, čo identifikáciu mimoriadne sťažuje. Preto nie je zatiaľ spracovaná na všetky domy v opevnenom sídle, len pre vybrané objekty – zväčša na námestí, ktoré prešli pamiatkovým výskumom a pôvodne patrili zámožným občanom, ktorí sa na zveladení mesta podieľali aj finančne. V súčinnosti všetkých spomenutých informácií o sídle by mohla byť historická topografia Levoče v budúcnosti dopracovaná. To je výzva pre mladú generáciu výskumníkov a interdisciplinárnu spoluprácu archivárov a pamiatkarov. Uvedené historické mapy a lokálne vytvorené plány (sú súčasťou obrazovej prílohy) v konfrontácii s archívnymi prameňmi a architektonickým výskumom umožnili súčasne korigovať aj niektoré tradované historické údaje, ktoré sa po preverení ukázali nesprávne a početné moderné zamerania veľkého počtu objektov v domových blokoch umožnili spresniť vedomosti o urbanistickom vývoji historického jadra od stredoveku, z ktorého chýbajú primárne archívne pramene zničené pri veľkých požiaroch v priebehu 16. storočia.

Heslá k jednotlivým NhKP obsahujú tiež stručnú charakteristiku dispozície a konštrukcií domov, cenné architektonické a výtvarné detaily, prípadne aj technické zariadenia. Ich presné a detailné opisy sú k dispozícii v operátoch a databázach ÚZPF. Nebolo ich možné zaradiť do publikácie tak, ako sú uvedené v nových aktualizáčnych listoch, lebo rozsah publikácie je vždy limitovaný finančne. Po viacnásobnom prepisovaní textov Súpisu presahujúcich 2 000 normostrán, so zámerom zachovať podstatné údaje a proporionalitu v rámci objektov s rôznou mierou zachovaných pamiatkových hodnôt, bolo možné dospieť k publikovanému rozsahu diela na 679 stranách. Okrem hlavnej textovej časti obsahujú i súčasnú, vývojovú aj historickú plánovú dokumentáciu (v tomto prípade aj takú, ktorá ešte nebola publikovaná, z našich i zahraničných archívov).

To isté sa týka aj fotodokumentácie, približujúcej stav objektov i celých priestorov vo vývoji, najmä v 19. storočí, usku-točňovanom zvlášť po vzniku skrášľovacích spolkov v mestách, kde tento proces súvisel so zvýšenou módnou záľubou v skrášľovaní mestského intravilánu kultivovanými záhradami i parkovou výsadbou na verejných priestranstvách. Táto dôležitá súčasť publikácie, mimoriadne obohatená aj o cenné a lákavé reprodukcie sakrálnych priestorov a detailov výtvarných či remeselných pamiatok, je výsledkom zanietenej a neúnavnej práce členov redakčného kolektívu (zvlášť Ľubice Szerdovej-Velasovej a Veroniky Kapišinskej), ktorý spomedzi niekoľkých stoviek kusov dokumentácie tie najlepšie vybral, prípadne podľa potreby doplnil a získal tiež nevšedné diaľkové pohľady na sídlo, zachytené s pomocou najmodernejších

Levoča, Košická 8, meštiansky dom. Foto: J. Sláma, 1985.

technických vynálezov – dronov. Dôležitá pre ilustráciu vývoja architektúry aj urbanizmu v Levoči je plánová dokumentácia z najnovších výskumných materiálov, ilustrujúca nové poznatky získané práve vďaka dlhšiemu časovému úseku v tvorbe tejto publikácie (čo sa však nedalo vopred predpokladať). Treba však vyzdvihnúť aj grafickú stránku tejto edície – prácu grafika Olega Kolomijca, prezentovanú aj precíznym spracovaním historickej fotodokumentácie, vďaka ktorému jej reprodukcia výrazne prekonalala kvalitu originálu.

Okrem súpisu archívnych prameňov a bibliografie k sídlu, z ktorej boli čerpané informácie do textovej časti, sú v závere publikácie uverejnené aj všetky dôležité údaje k výskumným materiálom, reštaurátorským aj pamiatkovým, čo umožňuje záujemcom o detailnejšie poznanie problematiky rýchlejšiu orientáciu pri hľadaní príslušného zdroja.

Súpis Národných kultúrnych pamiatok na Slovensku v Levoči, mal snahu realizovať predstavu významných československých odborníkov o odbornej literatúre tohto druhu už v roku 1962 a 1985, vyjadrenú v koncepcii plánovanej činnosti, ktorá napokon vyústila do zrodu tejto edície aj vďaka spolupráci s vydavateľstvom SLOVART, ktoré úspešne pokračuje v tradícii niekdajšieho vydavateľstva TATRAN, kde vyšli viaceré podobné diela (rozsahom však oveľa skromnejšie) o našich pamiatkových rezerváciách. Tento projekt bude možno v budúcnosti ešte rozšírený (závisí to aj od rozsahu a hĺbky spracovania toho množstva odborných podkladov rôzneho druhu), ale v žiadnom prípade by nemal ustúpiť od vytýčených cieľov. V tom prajeme všetkým našim nástupcom na tejto ceste veľa trepezlivosti a húževnatosti korunovanej úspechom.

Záverom treba pripomenúť, že zdar celého diela a jeho napredovanie je možný len vďaka úsiliu zodpovednej redaktorky Kataríny Kosovej, generálnej riaditeľky PÚ SR, ktorá našla pochopenie pre tento dlhodobý proces a vytvára podmienky pre jeho úspešný priebeh. ■

¹ GÜNTHEROVÁ, Alžbeta – JANKOVIČ, Vendelín. Úvod. In *Súpis pamiatok na Slovensku, zv. 1, A - J*. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1967, s. 10-11.

² Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5454. CÓNOVÁ, Ilona – LACKOVÁ, Desana a kolektív. *Terminologický slovník unifikovaných názvov urbanizmu, architektúry a nehnuteľných výtvarných diel. Terminologický slovník unifikovaných názvov hnutelných pamiatok* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový ústav, 1999, 237 a 351 s. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5202. LACKOVÁ, Desana – HARMINCOVÁ, Daniela – HAJZOKOVÁ, Daniela. *Terminologický slovník architektúry : Obrazová príloha* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový ústav, 1999, 280 obr.

³ KOEPF, Hans. *Bildwörterbuch der Architektur*. Kröners Taschenausgabe – Zväzok 194. Kröner, 1968, 451 s. Najnovšie vydanie: KOEPF, Hans – BINDING, Günther. *Bildwörterbuch der Architektur : Mit englischem, französischem, italienischem und spanischem Fachglossar*. Kröners Taschenausgaben – Zväzok 194. Koener Alfred GmbH + Company, 2016, 693 s.

⁴ HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás : přehled stavebních slohů*. Praha : Orbis, 1961, 235 s. Nové vydanie: HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás : přehled stavebních slohů*. Praha : Paseka, 2002, 358 s.

⁵ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 2498. *Metodika spracovania dokumentácie pamiatkových prieskumov a výskumov, prieskumov urbanistických súborov a spracovania ich návrhových častí* (rkp.). Bratislava : SÚPS, 1992, 33 s. + prílohy.

⁶ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 3280. Kol. autorov. *Metodika popisu kultúrnej pamiatky (na doplnenie a prepracovanie evidenčných listov, na doplnenie Automatizovaného registra o popisy, pre potreby publikovania ÚZKP)*, (rkp.). Bratislava : SÚPS, 1992, 64 s.

⁷ SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica. *Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP – kaštiele a kúrie* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2002; VÁGENKNECHTOVÁ, Veronika. *Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP – historická zeleň* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2002; TÓTHOVÁ, Štefánia. *Metodika spracovania aktualizáčného listu NKP – archeológia* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2002.

⁷ BŔNA, Martin. *Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP – hrady a fortifikácie* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2002; MONCOLOVÁ, Michaela. *Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP – ľudová architektúra* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2002; KALINOVÁ, Michaela – PAULUSOVÁ, Silvia. *Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP – sakrálna architektúra* (rkp.). Bratislava :

Pamiatkový úrad SR, 2002; FAJGLOVÁ, Katarína – HUSOVSKÁ, Ľudmila. *Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP – technické pamiatky* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2002; GÁLIKOVÁ, Jana. *Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP – pamiatky histórie* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2002; FAJGLOVÁ, Katarína. *Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP – architektúra 20. storočia* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2002; Kolektív autorov. *Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP – všeobecná* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2002; GÁLIKOVÁ, Jana. *Metodika rozpisu objektovej skladby cintorína (na príklade Ondrejského cintorína)* (rkp.). Bratislava :

Pamiatkový úrad SR, 1999; SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica – VÁŇOVÁ, Jana – FILLOVÁ, Ľubica. *Revízia ÚZPF. Metodika spracovania aktualizáčného listu nehnuteľnej NKP* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2014.

⁸ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5192. HUSOVSKÁ, Ľudmila. *Súpis pamiatok Slovenska. PHÚ č. 2/1997 – príprava a návrh riešenia. PHÚ č. 3/1998 – metodika a príprava podkladov podľa pilotného projektu pre Kremnicu* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový ústav, 1999, 18 s.

⁹ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5274/a. URBANOVÁ, Norma – DVOŘÁKOVÁ, Viera – ŠEVČÍKOVÁ, Eva. *Koncepcia, harmonogram a metodika spracovania pamiatkovej topografie Slovenska. Plán hlavných úloh 5/1999* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový ústav, 1999, 33 s.

¹⁰ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5274/b. URBANOVÁ, Norma – DVOŘÁKOVÁ, Viera – ŠEVČÍKOVÁ, Eva. *Koncepcia, harmonogram a metodika spracovania pamiatkovej topografie Slovenska. Plán hlavných úloh 1/2000. Doplnok. Špecializované metodiky 1. popisu vybraných druhov kultúrnych pamiatok, 2. spracovania osobitných údajov*. (rkp.). Bratislava : Pamiatkový ústav, 2000, 70 s.

¹¹ KLINGOVÁ, Adriana – KLING, Peter – KLAUČO, Vladimír – GAŇO, Martin. *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši. Spišská Nová Ves : Rochus – rozvoj Spiša, 2008, 171 s.; KLINGOVÁ, Adriana – KLING, Peter. Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši. II. časť – Gelnica a okolie. Spišská Nová Ves : Rochus – rozvoj Spiša, 2012, 172 s.; KLINGOVÁ, Adriana – KLING, Peter. Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši. III. časť – severozápadná časť Spiša. Spišská Nová Ves : Rochus – rozvoj Spiša, 2014, 229 s.*

¹² KLINGOVÁ, Adriana – KLING, Peter. *Veľké malé pamätihodnosti : Pamätihodnosti v lokalite zapísanej v Zozname svetového dedičstva UNESCO – Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia a v ochrannom pásme tejto lokality*. Levoča : Krásny Spiš : Spišský hrad – Podbranislo, 2011, 343 s.; KLINGOVÁ, Adriana – KLING, Peter. *Veľké malé pamätihodnosti II : Pamätihodnosti v lokalite zapísanej v Zozname svetového dedičstva UNESCO Levoča a Spišské Podhradie*. Levoča : Krásny Spiš, 2011, 165 s.

Cesta(y) inventarizácie a súpisov pamiatok na Slovensku

ĽUBICA SZERDOVÁ-VELASOVÁ

Ani bystré oko či vreľé srdce nestačí na to, aby umelecké dielo bolo hodnotené ako historický poznatok.

Max Dvořák

I nventarizácia a súpisy pamiatok¹ tvorili od počiatku pamiatkovej ochrany jej významnú súčasť a ich spracovanie má veľmi dlhú tradíciu. Predstavuje základný východiskový predpoklad akýchkoľvek ďalších pamiatkových aktivít. Rovnako ako v ostatných európskych krajinách, aj na území Slovenska považovali od svojich počiatkov pamiatkové orgány spracovanie súpisu pamiatok za svoju prvoradú povinnosť. No pre nevyhnutnosť riešiť naliehavejšie problémy ochrany pamiatok a nedostatočné personálne obsadenie sa im ju dlho nepodarilo naplniť.

Prvé pokusy

Počas pôsobenia viedenskej C. k. centrálnej komisie pre výskum a zachovanie stavebných pamiatok (1853 – 1872) mal charakter inventarizácie len súpis pamiatok Žitného ostrova, ktorý spracoval na základe terénneho a historického výskumu konzervátor južnej časti dnešného Bratislavského kraja Arnold Ipolyi Stummer.² Výzva uhorskej vedeckej akadémie „vo veci vlasteneckých pamiatok“, v ktorej sa spomínal aj súpis pamiatok, mala pozitívny ohlas, ale výsledkom bolo len pár článkov upozorňujúcich na pamiatky.³ Úlohou Uhorskej pamiatkovej komisie (1872 – 1918) zriadenej pri ministerstve kultu a výučby bol súpis, dokumentácia, kategorizácia, údržba pamiatok a vedenie registra – katalógu objektov vyhlásených za pamiatky.⁴ Do roku 1918 sa podarilo spracovať len nezáväzný zoznam najvýznamnejších pamiatok⁵ a návrhy úradných zoznamov.⁶ Ani dotazníková akcia z roku 1872 nevedla k želanému výsledku.⁷ Väčší úspech mala komisia pri dokumentácii pamiatok, v tých časo-
soch najmä graficko-kresbovej.⁸

Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku, neskôr Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, mal v zmysle vládneho nariadenia organizovať vedecko-výskumnú činnosť zameranú hlavne na vypracovanie súpisu pamiatok, fotodokumentáciu a iné zobrazovanie pamiatok.⁹ S prácami na systematickom získavaní poznatkov a údajov k záväznému zoznamu pamiatok začal až v roku 1924, no dostal sa len k pracovnej kartotéke objektov a prípravným prácam – dotazníkom a základnému terénnemu výskumu.¹⁰ Vo vytlačenej dotazníku sa snažil získať informácie o pomerne širokom spektre otázok – od architektonických pamiatok, ich vonkajšej aj vnútornej výzdoby a vnútorného zariadenia, cez stĺpy, súsošia, zručaniny,

technické pamiatky, historické parky, praveké pamiatky po súkromné zbierky, múzejné predmety, archíválie a knižnice, spolu s informáciami o ich stave a základnej literatúre, ba dokonca aj ochranu prírody. No ani zaangažovanie siete externých spolupracovníkov – konzervátorov, informátorov či miestnych činiteľov a učiteľov ľudových škôl, z ktorých ani jeden nemal profesionálne vedomosti, nepomohlo pokročiť v príprave súpisu pamiatok. Výsledkom dlhotrvajúcej akcie bolo len 800 dotazníkov, zväčša vyplnených na nedostatočnej odbornej úrovni.¹¹ Vládny komisariát sa sústredil na dokumentáciu pamiatok – najmä fotografickú. Aktuálne problémy ochrany boli podnetom na zostavenie viacerých regionálnych zoznamov pamiatok¹² alebo súpisov zameraných na jednotlivé druhy pamiatok.¹³ Vedecký umelekohistorický topografický súpis pamiatok mala podľa dohôd spracovať Matica slovenská. Napísaním prvého zväzku, venovaného Bratislave, poverili Vladimíra Wagnera a Gizelu Weydeovú – nikdy nevyšiel. Pamiatky ľudovej architektúry a umenia mal zostaviť prof. Karel Chotek. Spoločne ho mali spracovávať Matica slovenská a Národopisná spoločnosť československá – jeho osud bol podobný.¹⁴

Po vzniku Československej republiky bolo jednou z úloh Štátného ústavu pro soupis, měření a zobrazení památek založeného v roku 1919 zostavenie štvorzväzkovej príručky umeleckých pamiatok podľa vzoru Dehia¹⁵ – štvrtý diel mal byť venovaný Slovensku – no výsledkom celého

projektu boli len *Umělecké památky Čech*, ktoré vyšli až v roku 1957 v redakcii Zdeňka Wirtha.¹⁶ Ďalšie pokusy v medzivojnových a povojnových rokoch (Referát na ochranu pamiatok pri Povereníctve školstva a Pamiatkový ústav) tiež skončili len ako čiastkové výskumy publikované formou článkov, ktorých obsah mal charakter súpisu.¹⁷ Vo veci evidencie pamiatok a vyhotovenia záväzného zoznamu nenastal žiadny pokrok.

Štátne zoznamy a súpis pamiatok

Prvý a na dlhé roky jediný komplexný základný terénny výskum pamiatkového fondu na Slovensku a jeho dokumentáciu realizoval Slovenský pamiatkový ústav (neskôr Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, ďalej SÚPSOP)¹⁸ v rokoch 1954 – 1960. Hoci nositeľom úlohy systematického výskumu pamiatok bol Slovenský pamiatkový ústav, už v počiatkoch sa počítalo so spoluprácou ďalších odborných inštitúcií – Kabinetom teórie a dejín umenia SAV, Slovenskou národnou galériou, Katedrou dejín umenia Filozofickej fakulty UK. Zo zástupcov spomenutých inštitúcií bola vytvorená komisia na výskum pamiatok – tá však existovala len formálne.¹⁹

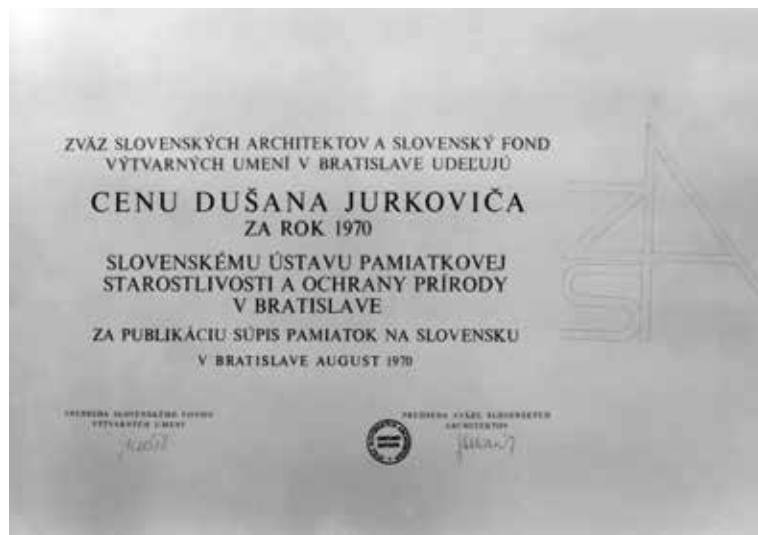
Slovenský pamiatkový ústav venoval základnému výskumu maximálne úsilie. Pokus v prvej etape spracovať len orientačný prieskum a základnú evidenciu pamiatok, a až v druhej etape podrobný výskum, sa ukázal ako zlá cesta. Z dnešného pohľadu mimoriadne pozitívne vyznieva rozhodnutie realizovať základný výskum hneď ako podrobný – s opismi pamiatok, fotografickou dokumentáciou, pôdorysami a kresbami v trojčlenných skupinách v zložení historik umenia, architekt a fotograf, čo okrem kvalitnej dokumentácie umožnilo postihnúť širšie spektrum hodnôt jednotlivých pamiatok. Vďaka takémuto zloženiu pracovných kolektívov je v Archíve PÚ SR uložený „zlatý fond“ základného výskumu, ktorý dodnes slúži ako cenný prameň poznania pamiatkového fondu Slovenska.²⁰

Spočiatku sa výskum sústredil tradične len na umelecké pamiatky, ale postupne sa záujem rozširoval aj na ostatné druhy pamiatok a pamiatkové územia, teda pamiatkový fond tak, ako ho chápeme aj dnes.

Jeho výsledky sa premietli do zoznamov najhodnotnejších vecí, podľa ktorých boli podľa vykonávacích predpisov zákona SNR č. 7/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach vyhlasované radami okresných národných výborov (ONV) za kultúrne pamiatky a následne sa zapisovali do štátnych zoznamov.²¹ Zoznamy najhodnotnejších vecí boli výberovou kategóriou, v neskôr vydanom súpise boli uvedené aj pamiatky, ktoré neboli do tohto zoznamu zaradené.

Výsledný rukopis *Súpis pamiatok na Slovensku* doplnili po zmene koncepcie v roku 1962 o stručné geografické, archeologické, historické a urbanistické informácie, ktoré poskytli pamiatkam dobové a priestorové rámcovanie tak, aby sa súpis stal *lexikónom najnutnejších vedomostí o lokalitách, v ktorých sa vyskytujú pamiatky*.²²

Súpis pamiatok na Slovensku je rozdelený do troch zväzkov, štvrtý obsahuje bibliografiu, fotografie, charakteristiku

Ocenenia slovenských súpisov pamiatok z roku 1970 a 2008

členenia pamiatkového fondu (*Kvalitatívne delenie pamiatok*, *Druhovú delenie pamiatok*) a náznak syntézy (Časové delenie pamiatok). Sídla sú zoradené abecedne, bez ohľadu na to, v akom regióne Slovenska sa nachádzajú. Na úvod hesiel sú zaradené základné údaje – názov, okres, geografická poloha sídla, nasledujú archeologické údaje, stručná história, charakteristika pôdorysného typu a urbanizmu s charakteristikou ľudovej architektúry. Pamiatky sú radené podľa zásad historicko-spoločenského vývoja – hrad, hradby, kaštiele, kúrie, obytné domy, verejné budovy, kultové stavby, drobná architektúra (pomníky, cintoríny), technické pamiatky a národno-historické pamiatky. Pre umelecko-historické pamiatky bola stanovená horná hranica rok 1945, pre národno-historické pamiatky rok 1962.²³ Texty sú stručné, informatívne, s obmedzeným použitím skratiek. Pri architektonických pamiatkach sa uvádzajú historické údaje týkajúce sa času vzniku, prestavieb, zásahov, ako aj stavebno-historický rozbor objektu, hnutelný inventár interiérov a napokon aj predmety, ktoré boli oddisponované do verejných domácich i zahraničných zbierok. Graficky (pôdorysy bez mierok a etapizácie vývinu) sú dokumentované len najvýznamnejšie pamiatky a mestské pamiatkové rezervácie.

Zvolená metóda vychádzala zo vzoru Dehiovej koncepcie informatívneho vedeckého katalógu pamiatok –

Cieľom projektu nemala byť teda len príprava odborných textov na publikovanie, ale aj aktualizácia, rozšírenie a skvalitnenie fondu kultúrnych pamiatok v ÚZKP ako výberovej kategórie a sprasnenie ich evidencie. Spolupráca so špecializovanými pracoviskami a odborníkmi a vytvorenie tímu z pracovníkov Pamiatkového ústavu a jeho regionálnych stredísk malo byť zárukou odbornej kvality výsledného diela. Počítalo sa aj so zapojením širokého spektra odborníkov a spoluprácou so špecializovanými pracoviskami (Historickým ústavom SAV, Archeologickým ústavom SAV, Ústavom etnológie SAV, Ústavom dejín umenia SAV, Arboretom Mlyňany, Filozofickou fakultou UK, Fakultou architektúry STU, Slovenským národným múzeom). Zástupcovia uvedených inštitúcií sa v roku 1997 zúčastnili na pracovnej porade venovanej príprave súpisu – no do ďalších prác na projekte už nijako nezasiahli.

V roku 2000 sa začala realizovať prvá etapa projektu, v priamej následnosti sa malo pokračovať v realizácii druhej etapy. Pôvodne sa predpokladal termín ukončenia revízie ÚZKP v roku 2003 s tým, že už v roku 2004 sa malo začať s prácami na príprave syntézy, ale práce na revízii pokračujú dodnes. Harmonogram prác určil geografický princíp, t. j. postupné spracovávanie pamiatkového fondu v rámci jedného sídla, okresu, kraja. Výskum a výstupy z neho tak mali byť viazané na historické väzby vývoja sídiel v regiónoch, aby bolo možné vystihnúť kontinuitu a podmienenosť vývoja daného územia, čo malo vylúčiť chyby spôsobené nevhodnými predčasnými závermi a hodnoteniami bez možnosti postihnúť širšie súvislosti. S týmto cieľom začalo 22 tímov riešiť vybrané územia v rámci celého Slovenska – najskôr tie okresy, v ktorých sídlili regionálne strediská a pracoviská Pamiatkového ústavu,³⁰ postupne sa mali spracovávať ďalšie okresy v rámci pôsobnosti regionálnych stredísk.

Metodika bola postavená na identifikácii národnej kultúrnej pamiatky alebo veci, jej rozsahu, objektovej skladby, definovaní pamiatkových hodnôt a predmetu ochrany na základe štúdia prameňov, literatúry a fyzickej obhliadky. V roku 2002 sa metodika zrevidovala s dôrazom na ešte precíznejšiu identifikáciu pamiatky, definovanie pamiatkových hodnôt v zmysle zákona NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov.³¹

Primárny výstup projektu je tzv. aktualizácia listu národnej kultúrnej pamiatky. Aktualizačný list obsahuje textovú časť (identifikačné údaje, vyjadrenie urbanistickej skladby a vnútornej štruktúry, odborný opis pamiatky, jej umelecko-historické hodnotenie, špecifikáciu pamiatkových hodnôt, zhrnutie významu pamiatky z typologického hľadiska v nadväznosti na mieru výskytu v lokalite, regióne prípadne v širších vzťahoch s povšimnutím miery jedinečnosti a výnimočnosti, použitú literatúru a archívne pramene), fotografickú prílohu, grafickú prílohu (pôdorysy, projekty a pod.), katastrálnu mapu (historickú, súčasnú). V štruktúre aktualizáčného listu huteľnej pamiatky je zdôraznené určenie slohu, datovania, autorstva, materiálu, techniky a rozmerov. Každá národná kultúrna pamiatka a všetky jej súčasti sú podrobne fotograficky zdokumentované (celok, detail). Čiernobiela fotografia používaná, žiaľ, až do roku 2002, nahradila farebná a postupne aj digitálna fotografia. Aktualizačné listy sú súčasťou operátov Ústredného zoznamu pamiatkového fondu (ÚZPF) a ich digitálna podoba vrátane príloh je zavádzaná do príslušných registrov

AISOP. Aktualizačný list má formát textového dokumentu a nie je tak viazaný na žiadnu konkrétnu aplikáciu. Zhodnú štruktúru, skladbu údajov, mieru spracovania a formu má aj podklad na vyhlásenie a zmenu vyhlásenia, ktorý je tiež po ukončení správneho konania zavádzaný do AISOP. Aj do ďalších súčastí AISOP – databáz výtvarných a umelecko-remeselných súčastí architektúry sa dostávajú informácie z tohto zdroja. Tieto materiály neprešli oponentúrou, sú určené len na internú potrebu a viažu sa na ne individuálne autorské práva. Kompletná fotografická dokumentácia je súčasťou Zbierky negatívov a od roku 2004 aj Zbierky digitálnych fotografií Archívu PÚ SR.³²

Aj keď Pamiatkový úrad SR pristúpil k riešeniu všetkých súčastí tohto náročného a koncepcne dobre pripraveného projektu zodpovedne, nevyhol sa chybám v organizácii práce. Projekt bol koncipovaný ako dlhodobý a systematický, vyžadujúci si mimoriadne nároky na špeciálne odborné znalosti a tomu primerané praktické skúsenosti z terénnej práce. Predpokladalo sa, že to bude ťažisková činnosť ústavu s tým, že sa vytvorí viacero tímov zostavených ako z pracovníkov regionálnych pracovísk, tak aj z centrálného pracoviska Pamiatkového ústavu, resp. Pamiatkového úradu SR, ktorí sa mu budú venovať prioritne voči ostatnej agende. Tam, kde sa podarilo vytvoriť funkčné tímy v zložení historik umenia, architekt, fotograf, dopĺňané podľa aktuálnej potreby o príslušné špecializácie, napredovali práce v primeranej kvalite aj objeme. Tam, kde boli tímy len formálne, s rôznou úrovňou odbornosti a bez ohľadu na špecializáciu riešiteľov, bez vzájomnej súčinnosti, a teda rôznou úrovňou výstupov, sa práce výrazne spomalili. Preferovanie kvantity na úkor kvality viedlo k nedôslednému, mechanickému vypracovávaniu aktualizáčnych listov, ktoré sa niekedy nevyrovnali úrovňou informácií ani *Súpisu pamiatok na Slovensku*. Postupne došlo k rozpadnutiu tímov a k upusteniu od nosnej myšlienky geografického princípu – riešitelia pristupovali k výskumu individuálne (podľa druhov pamiatok, vo viacerých okresoch), čím dospeli k rôznorodým záverom.

Ako najproblematickejšia sa ukázala druhá etapa – zrevidovanie a najmä doplnenie pamiatkového fondu. Návrhy na zmeny postoja z hľadiska ochrany (zúženie, zrušenie), vytipovanie objektov a vecí na zápis mali byť spracované následne po ukončení prvej etapy v danom okrese, predložené na posúdenie v kraji a potom v centrálnom pracovisku Pamiatkového ústavu resp. PÚ SR, čo by umožnilo postihnúť regionálny a celoslovenský význam pamiatky. Dôraz sa však napokon kládol na aktualizáciu a revíziu už evidovaného fondu, kde nastali rozsiahle zmeny v identifikácii a objektivej skladbe (najmä areálov hradov, kaštieľov, kláštorov, kostolov a pod., ale aj huteľných pamiatok). Množstvo návrhov na zmeny alebo zrušenia vyhlásenia stále čaká na začatie správneho konania. Situácia sa ešte skomplikovala po roku 2002, keď narastali problémy so sprístupnením vecí a objektov a v procese správneho konania sa niektoré veci s preukázanými pamiatkovými hodnotami nepodarilo vyhlásiť za pamiatky. Zavádzanie aktualizáčnych listov do registrov AISOP sa ocitlo v mimoriadne veľkom sklze, ktorý sa len postupne darí znižovať.

Ani po zavedení novej aplikácie Automatizovaného informačného systému ochrany pamiatok, ktorá sprístupňuje on-line aktuálne informácie ÚZPF, okrem pracovísk Pamiatkového úradu SR (PÚ SR) a krajských pamiatkových úradov

(KPÚ) aj Ministerstvu kultúry SR, a výberovú časť údajov aj pre verejnosť na stránke www.pamiatky.sk, neposkytujú databázy celistvý pohľad na pamiatku a jej hodnoty (kultúrnu pamiatku postavili na jednu úroveň s jej jednotlivými súčasťami – pamiatkovým predmetom a objektom, odčlenené sú databázy výtvarných a umeleckoremeselných súčastí architektúry, neprepojené ostali registre hnutelných a nehnuteľných pamiatok a pamiatkových území).

Počiatkové nedostatočné materiálne zabezpečenie, zlá organizácia práce v niektorých riešiteľských kolektívoch, neustále opravy už spracovaných aktualizáčnych listov a napokon zvýšené nároky na objektivizáciu, hĺbku a podrobnosť informácií súčasne s enormným nárastom agendy súvisiacej s výkonom štátnej správy po roku 2002, viedli k výraznému spomaleniu, ale nie zastaveniu realizácie projektu. Po šestnástich rokoch je už na pomerne dobrej odbornej úrovni ukončená revízia 88 % fondu nehnuteľných pamiatok a 79 % fondu hnutelných pamiatok. Podarilo sa odstrániť nepresnosti v identifikácii pamiatok, rozpisom objektivej skladby nedostatky v ich komplexnej ochrane. Zvýšila sa miera poznania pamiatok a predmetu ich ochrany. Pochopili sme význam exaktnejšieho definovania pamiatkových hodnôt – dnes pre nás bežná samozrejmosť, rovnako ako kodifikovaná terminológia,³³ ale v prvých rokoch práce ťažko sa presadzujúca novinka. Štandard spracovania jednotlivých aktualizáčnych listov pamiatok postupne naplňa kvality akceptované vo vedeckom prostredí a má tendenciu priblížiť sa množstvom získaných informácií nedeštruktívnym pamiatkovým výskumom. Po transformácii Pamiatkového ústavu na Pamiatkový úrad SR prax ukázala, že kvalitný výkon štátnej správy v oblasti ochrany pamiatkového fondu a diferencovaný prístup k ochrane na základe poznania a identifikácie pamiatkových hodnôt je možný len na báze aplikovanej vedeckej disciplíny, kde má stále svoju nezastupiteľnú rolu práve základný výskum. Postupným presunom zodpovednosti za získanie relevantných podkladov na obnovu z vlastníka pamiatky na štátnu správu bude jeho význam, vo vzťahu k nesmierne nákladným deštruktívnym pamiatkovým výskumom, ešte narastať.

Od pamiatkovej topografie k novému súpisu

Záverečným výstupom projektu *Pamiatkovej topografie Slovenska* mal byť publikovaný súpis pamiatok. V jeho štruktúre sa mala odzrkadľovať hlavná idea – komplexné postihnutie kultúrneho dedičstva vrátane historických, spoločenských a prírodných podmienok, ktoré sa podieľali na jeho utváraní, začlenenie pamiatky do urbanistických súvislostí, previazanie pamiatkového fondu s prírodným prostredím a utváranie kultúrnej krajiny.

Pojem pamiatka bol postavený veľmi široko. Zahrňoval hnutelné a nehnuteľné pamiatky, ktoré boli súčasťou chráneného pamiatkového fondu, ale aj objekty, ktoré dotvárali prostredie bez obmedzenia času vzniku, druhu a aj zaniknuté pamiatky. Forma a hĺbka spracovania vychádzala opäť z Dehia. Texty mali byť stručné, hutné, s použitím skratiek a obmedzeným použitím slovies. Heslá o pamiatkach sa obmedzili na datovanie vzniku a zmien, určenie autorstva a charakteristiku dispozície, mali byť zbavené opisov a umelecko-historického hodnotenia. Počítalo sa so skromnou obrazovou prílohou – pamiatky mala dokumentovať

len identifikačná čiernobiela fotografia. Redakcia bola delegovaná na centrálné pracovisko PÚ SR; v oblastiach, ktoré neboli pokryté vlastnými odbornými kapacitami, sa predpokladala spolupráca s ďalšími odbornými inštitúciami.

Čakanie na definitívne ukončenie revízie ÚZPF sa ukázalo ako nezmyselné – už získané informácie sa stávali neaktuálnymi. Preto sa v tých okresoch, kde bola ukončená revízia existujúceho pamiatkového fondu, pristúpilo v roku 2006 k spracovaniu súpisu. Pôvodná koncepcia kultúrno-historickej topografie mapujúcej v rovnakej hĺbke celé kultúrne dedičstvo musela byť prehodnotená.³⁴ Ukázala sa ako nerealizovateľná – z časových aj kapacitných dôvodov. Rozhodlo sa preto, že „nový“ súpis sa bude týkať len pamiatok zapísaných v ÚZPF ako výberovej kategórie definovanej aktuálnou zákonnou úpravou. Ako pamiatka bude uvedená len tá vec, ktorá bola objektivizovaná v procese správneho konania (od návrhu po vyhlásenie za pamiatku a jej zápis do ÚZPF), bez druhového vymedzenia a časového ohraničenia. Výber hnutelných pamiatok bude z dôvodu ich ochrany obmedzený len na tie, ktoré sa nachádzajú vo verejne prístupných priestoroch a tie, ktorých umiestnenie je všeobecne známe.³⁵ Tým sme si zodpovedali otázku *Čo je pamiatka?*, ktorú si zákonite kladli a kladú všetky koncepcie súpisov pamiatok.³⁶

Obrovský potenciál základného výskumu pretavený do aktualizáčnych listov, ktoré sa po zmene metodiky v roku 2002 posúvali od opisu k hodnoteniu, by bol ich spracovaním do informatívneho katalógu typu Dehio nevyužitý. Náročné koncepcie nových edícií súpisov, ktoré vychádzali od druhej polovice 90. rokov 20. storočia v Čechách – *Umělecké památky Moravy a Slezska*³⁷ a *Umělecké památky Prahy*³⁸ s pomerne podrobnými textami o jednotlivých pamiatkach s obmedzením skratiek, bohatou fotografickou a projektovou dokumentáciou, výrazne ovplyvnili posun, ktorý nastal v tomto smere aj v prístupe k spracovaniu súpisu na Slovensku. Zvolená metodika projektu postavená na vyhodnotení a syntéze najnovších poznatkov o pamiatkach a pamiatkových územiach a ich hodnotách v rámci sídla a okresu ostala zachovaná a premietla sa aj do skladby edície. Jej jednotlivé diely budú rozdelené na okresy podľa súčasného územnosprávneho členenia Slovenskej republiky platného od roku 1996. Sídla s veľkým počtom pamiatok budú spracované v samostatných publikáciách.

Od roku 2009 vyšli tri diely novej edície *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku* – okresy Ružomberok a Martin a sídlo Levoča,³⁹ územia rôznorodé počtom, skladbou, kvalitami a významom pamiatkového fondu. Mohli sme si tak overiť prínos aj úskalia zvolenej koncepcie. Pri interpretácii pamiatky sa stala určujúcou jej definícia ako nositeľa pamiatkových hodnôt, čo sa odrazilo na štruktúre a formovaní hesla a vo výbere obrazovej prílohy. Po identifikačných údajoch (čísla ÚZPF, unifikovaného názvu, bližšieho určenia a adresy) sa texty neobmedzujú len na základnú charakteristiku, opis pamiatky či štýlovú analýzu, ale rozoberajú podrobne okrem jej historických, výtvarných, architektonických, umeleckoremeselných či technických hodnôt aj jej hodnotu urbanistickú, kultúrnu a spoločenskú. V niektorých opodstatnených prípadoch dostali osobitný priestor aj pamiatkové objekty tvoriace nehnuteľnú kultúrnu pamiatku. Hnutelné pamiatky sú uvedené v priamej textovej väzbe na objekt, v ktorom sa nachádzajú. Hĺbkou spracovania sú si rovnocenné s nehnuteľnými pamiatkami.

V katalógovej časti sú po úvodnom hlavnom sídle okresu a jeho katastrálnych častiach abecedne zoradené jednotlivé obce. Štruktúra hesiel vychádzala z pôvodnej koncepcie – názov sídla, historické názvy, podoba a opis platného erbu, skladba sídla z hľadiska súčasného členenia s uvedením pričlenených historických obcí, geografická poloha, osadenie sídla v krajine, história sídla, urbanistická charakteristika – pôdorysná schéma, dominanty, charakteristika zástavby, stavebný a urbanistický vývoj. Rozsah úvodnej časti hesla nie je stanovený, a tak sa vytvára priestor na hlbšiu analýzu stavebných štruktúr, možnosť poukázať na stavby, ktoré majú potenciál stať sa pamiatkami alebo sa ich z rôznych dôvodov nepodarilo vyhlásiť, či spomenúť zaniknuté pamiatky. V tejto časti sme čiastočne využili synergiu ďalších projektov PÚ SR venujúcich sa revízii pamiatkových území (pamiatkových zón a pamiatkových rezervácií) a spracovaniu zásad ochrany pamiatkových území.⁴⁰

Ružomberok, Kostol sv. Ondreja. Foto: P. Fratrič, 2007, Archív PÚ SR.

Potreba zasadiť pamiatku do širšieho kontextu vyústila do rozšírenia súpisu o úvodné syntetizujúce kapitoly, s ktorými sa pôvodne nepočítalo. Ponúkajú obraz o širších historických, spoločenských, politických a kultúrnych súvislostiach ovplyvňujúcich v danom historickom období formovanie skúmaného územia a vývoj jeho výtvarného umenia, umeleckých remesiel a architektúry. Pomenovávajú jeho charakteristické črty a pokiaľ to povaha predmetu výskumu dovoľuje, aj ich začlenenie do širšieho slovenského či stredoeurópskeho kontextu. Výraznú vypovedaciu úlohu sme prisúdili obrazovej zložke. Objasňuje vývin pamiatky a premeny jej podoby, upriamuje pozornosť na jej existujúce a, žiaľ, v niektorých prípadoch aj zaniknuté pamiatkové hodnoty. Dôraz je preto kladený na historické zábery, kresby a grafické dokumentácie v konfrontácii so súčasným stavom. Texty o významnejších nehnuteľných pamiatkach sprevádzajú originálne návrhy, prekreslené pôdorysy a zamerania, ak to bolo možné, tak aj s vyjadrením vývinu. Maximálne využijeme bohaté zbierky Archívu Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (dokumentáciu vytvorenú počas základného výskumu, ako aj dokumentácie pamiatkových a reštaurátorských výskumov), výstupy projektu digitalizácie pamiatkového fondu, archívne dokumenty z iných štátnych a špecializovaných archívov zo Slovenska, ale aj susedných krajín. Vývoj historického urbanizmu sídiel ilustrujú katastrálne mapy z tretej štvrtiny 19. storočia, prípadne mapy druhého vojenského mapovania.⁴¹ Rozsah chránených území je zakreslený do súčasných katastrálnych máp aj s vyznačenými nehnuteľnými pamiatkami. Heslo o každom sídle uzatvára odkaz na použitú literatúru a archívne pramene. Osobitný význam pre ďalšie bádanie majú informácie o dokumentáciách pamiatkových a reštaurátorských výskumov, ktorých výsledky v mnohých prípadoch nie sú dosiaľ publikované. Súhrnný súpis použitej staršej aj novej literatúry a prameňov, menný a miestny register je aj v závere každého dielu.⁴²

Kúria v Košťanoch nad Turcom. Foto: H. Ruttkayová, 1959, Archív PÚ SR.

Zvolili sme voľnejší štýl spracovania textov, bez skratiek, čo spolu s použitím farebnej tlače a hodnotnej grafickej úpravy prispieva k čitateľskej prístupnosti súpisu

a atraktívnej knižnej podobe. Na spracovaní hesla o jednom sídle, ale aj hesla o kultúrnej pamiatke, ba dokonca aj syntetizujúcej kapitoly, sa podieľa viacero autorov nielen z radov odborných pracovníkov KPÚ a PÚ SR, ale aj ďalších odborných inštitúcií.

Pri príprave súpisu sa naplno prejavili všetky chyby z realizácie revízie ÚZPF, najmä nedôsledné kreovanie pamiatkového fondu, čo sa ešte zvýraznilo obmedzením pojmu pamiatka len na veci zapísané v ÚZPF. Pamiatkový fond je otvorená štruktúra, a tak ako pamiatky do neho pribúdajú, tak sú z neho v procese správneho konania, aj vyradované. Súpis teda odráža stav pamiatkového fondu iba k dátumu vydania diela. Snahou PÚ SR však je, aby aspoň v čase svojho vydania odrážal súpis súčasný pohľad na pamiatkový fond daného územia, preto boli súčasne s redakciou súpisu vytypované ďalšie objekty na vyhlásenie za kultúrnu pamiatku a následne spracované podklady a prioritne začaté správne konanie. Po skúsenosti s prípravou prvých dielov je ukončenie revízie ÚZPF – spracovanie návrhov na vyhlásenie, zrušenie, prípadne zmenu vyhlásenia vecí za pamiatku a realizácia správnych konaní prioritnou podmienkou uzavretia jednotlivých dielov súpisu. Táto skutočnosť

Pohľad na Levoču a Mariánsku horu od juhovýchodu. Foto: J. Sláma, 1981. Archív PÚ SR.

sa týka aj pamiatkových území, kde návrhy a odporúčania autorov na zmeny v pohľade na predmet ochrany, rozsah, či vyhlásenie nových pamiatkových území neboli reflektované, resp. k rovnakým záverom dospeli kompetentní odborní pracovníci až po niekoľkých rokoch (Ružomberok, Martin, Blatnica). Pozitívnym príkladom môže byť premietnutie analýzy pamiatkového fondu sídla Martin do Zásad ochrany pamiatkového územia pamiatkovej zóny Martin či Kláštor pod Znievom.⁴³ Pod časovo náročné spracovanie textov a redakciu súpisu sa podpísalo aj nerešpektovanie metodiky spracovania aktualizáčného listu, nedôsledná práca s prameňmi a literatúrou, nekvalitná čiernobiela fotodokumentácia. Bola potrebná opätovná verifikácia v teréne, vrátane vyhotovenia dokumentácie, opätovné preverenie archívnych prameňov.

Prvé tri diely edície preukázali, že sústredenie rôznych profesií a odborných špecializácií pod „jednou strechou“ na pamiatkarskej pôde umožnilo obsiahnuť pamiatkový fond v jeho druhej rozmanitosti a aj nazerať na pamiatku viacerými optikami. Idea „okresných“ súpisov viedla k zmene pohľadu na pamiatkový fond daného regiónu a jeho významu v rámci Slovenska. Vďaka tomu sme mohli hlbšie skúmať a predstaviť jeho osobitosti, jedinečnosti a podmienky, ktoré ho utvárali, a napokon aj vyzdvihnúť pamiatky regionálneho významu a zaradiť ich do širšieho kontextu a vývojovej línie.⁴⁴ Inou cestou, ale predsa, sme sa tak vrátili k myšlienke podloženého komplexného poznania kultúrneho dedičstva

Ideme správnou cestou?

Aktuálne problémy ochrany pamiatok majú tendenciu odsunúť inventarizáciu, evidenciu na okraj záujmu, ale jej význam pre ochranu a zachovanie pamiatok je nezastupiteľný. Stále ostáva v platnosti myšlienka, ktorá stála na počiatku tvorby súpisov: *Chrániť môžeme len to, o čom vieme, že existuje.*⁴⁵ Dnes sa však netýka len úzkej skupiny pamiatkarov či historikov umenia, ale aj širokej verejnosti, ktorá požaduje dostatok informácií o hodnotách konkrétnych pamiatok a predmete ochrany.

V 21. storočí si preto nekladíme otázku, či robiť súpis, ale ako ho robiť. Je vhodné použiť osvedčené koncepty kvalifikovaných topografických umeleckohistorických súpisov a Dehia, alebo publikovať len elementárne informácie štátnych zoznamov? Či ísť vo svete moderných technológií cestou širokej verejnosti prístupných databáz a aplikácií? Prinášajú predsa celú škálu možností ako údaje o pamiatkovom fonde zhromažďovať, triediť, zverejňovať a rýchlo aktualizovať. Vytvoriť „digitálne“ Dehia? Nebolo by osoznejšie spracovávať už len tematické inventarizácie a vyhodnocovať pamiatky v množine podobných jedného druhu podľa vlastných kritérií? V akom vzájomnom vzťahu má byť štátny zoznam a súpis pamiatok? Ktoré pamiatky zaradiť do súpisu, na základe akých kritérií? A čo s čoraz aktuálnejšími pojmami – kultúrne dedičstvo a kultúrna krajina?

Pamiatkový úrad SR sa snaží dať odpoveď na tieto otázky vo vzájomnom prieniku plošne realizovaného základného výskumu, podrobnej inventarizácie pamiatok aj území, kreovaní Ústredného zoznamu pamiatkového fondu, naplnení jeho databáz kvalifikovanými informáciami a tvorbe novej edície súpisu pamiatok. ■

¹ Podľa trendu, ktorý prevažoval od druhej polovice 19. storočia hlavne v strednej Európe pod vplyvom viedenskej umeleckohistorickej školy, ako v dôsledku vznikajúcej rakúskej a ríšsko-nemeckej štátnej administratívy, je „súpis“ vedecký zoznam pamiatok „in situ“ usporiadaný topograficky. Účel a cieľ súpisov, hlavné zásady a metódy ich spracovania stanovil Max Dvořák v prvom diele *Österreichische Kunsttopographie*, ktorý je stále často interpretovaný a citovaný a jeho zásady sú dodnes akceptované. DVOŘÁK, Max. Einleitung. In *Österreichische Kunsttopographie*. Band 1. Wien, 1907, s. 13-22.

² IPOLYI, Arnold. *Magyar műemlékek. 1. A Csallóköz műemlékei*. Pest, 1859, 153 s. Charakter regionálnych súpisov mali aj neskoršie práce Kubinyiho a Divalda. KUBINYI, Ferencz. *Zólyom megye műemlékei*. In *Archeologiai Közlemények* 4, 1864, s. 15-43, 1864, s. 17-25. DIVALD, Kornel. *Szepes vármegyei művészeti emlékek. 1 – 3*. Budapest, 1905 – 1907. K tomu pozri aj: BARDOLY, István – PLANK, Ibolya (eds.). *A „szentek fuvarosa”. Divald Kornél felső-magyarországi topográfija és fényképei 1900 – 1919*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999, 583 s.

³ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 10*. Bratislava: SÚPSOP, 1973, s. 7-60.

⁴ Štatút Uhorskej pamiatkovej komisie bol schválený 5. júla 1902 pod číslom 41187/1901. Najzávažnejším bolo ustanovenie o zavedení registra – katalógu objektov, ktoré boli vyhlásené za pamiatky, resp. u ktorých sa ešte čakalo na rozhodnutie, alebo sa rozhodlo negatívne. Bol to počiatkový záväzný zoznam pamiatok.

⁵ V prílohe k prehľadu činnosti ministerstva kultu a výučby za rok 1870/1871 bol aj zoznam 853 významných pamiatok krajiny. V rokoch 1885 – 1887 sa Imrich Henszlman pokúsil zostaviť výberový zoznam 570 pamiatok. Na prelome storočí sa komisia snažila vytvoriť zoznamy pamiatok podľa žúp. Pozri: JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 10*. Bratislava: SÚPSOP, 1973, s. 7-60.

⁶ *Magyarország fenntartandó műemlékei hivatalos jegyzékének tervezete*. Budapest, 1916, 60 s.; *Magyarország fenntartandó műemlékei hivatalos jegyzékének tervezete*. Budapest, 1918, 62 s.

⁷ Z dotazníkovej akcie vznikol cenný fond evidenčných listov, napr. len Viktor Miškovský spracoval pre komisiu takmer 200 kusov. Kópie spisovej agendy a sčasti aj grafickej dokumentácie Uhorskej pamiatkovej komisie sa nachádzajú v Archíve PÚ SR.

⁸ Dokumentácii venovala komisia veľkú pozornosť. Komisia grafiky – išlo predovšetkým o zobrazenia architektúry a jej článkov – aj publikovala, usporiadala k nim výstavy a zostavila katalógy. Osobitnú pozornosť venovala vyhotovovaniu kópií nástenných malieb. Komisii sa podarilo vytvoriť

mimoriadne bohatú zbierku kresbovej aj plánovej dokumentácie.

⁹ Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku bol ustanovený nariadením ministra s plnou mocou pre správu Slovenska dr. Vavra Šrobára č. 8380-prez. z 20. októbra 1919 (Úradné noviny, roč. I., č. 32/1919, nariadenie č. 155/1919). V nariadení sa vymedzili kompetencie vládneho komisariátu, predmet ochrany a stanovili sa okruhy právomoci v jeho spoluzodpovedaní pri demoláciách, obnove budov, stavebných úpravách, novej výstavbe, urbanizme, stavbách tovární, mostov, železníc atď. Nariadením ministra pod číslom 4432-2-prez. z 10. decembra 1919 sa určila tiež kompetencia komisariátu pri vývoze pamiatok a obchode so starožitnosťami. S tým bola spojená tiež povinnosť viesť kataster hnutelných pamiatok. Komisariát mal organizovať vedeckovýskumnú činnosť zameranú hlavne na vypracovanie súpisu pamiatok v držbe žúp, obcí, cirkví a iných verejnoprávnych korporácií a v súkromných zbierkach, fotodokumentáciu a iné zobrazovanie pamiatok

¹⁰ OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, č. 4, s. 3-4.

¹¹ Dotazníky sú súčasťou fondu Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 – Dodatky uloženého v Archíve Pamiatkového úradu SR.

¹² V roku 1922 boli vykonané súpisy architektonických pamiatok Bratislavy a Trnavy pre potreby regulačných plánov. Neskôr to boli zoznamy pamiatok Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice, Levoče, Košíc a opätovne Bratislavy, tieto mali už takmer povahu záväzných štátnych zoznamov.

¹³ Išlo o rekvirované zvony, píšťaly a bohoslužobné predmety, cirkevné pamiatky odvezené do Maďarska, súpis portrétov politických činiteľov spred roku 1918, súpis pomníkov spred roku 1918.

¹⁴ JANKOVIČ, Dejiny pamiatkovej starostlivosti..., ref. 5, s. 7-60.

¹⁵ V strednej Európe sa tradične konštituovali a osvedčili dva typy súpisov – jednak vedecké, z ktorých je za najdokonalejšiu súpisovú edíciu považovaná Österreichische Kunsttopographie, jednak tzv. Dehiove *Handbuchs*. Keďže na začiatku 20. storočia bolo zrejme, že spracovanie vedeckých súpisov je dlhodobým projektom, na podnet Georga Dehia sa uzniesla nemecká obec historikov umenia vydať predbežný informatívny zoznam pamiatok, tiež topograficky usporiadaný, líšiaci sa od vlastných súpisov menšou hĺbkou spracovania materiálu, vreckovým formátom, telegrafickým skratkovitým vyjadrovaním a odstránením obrazovej dokumentácie. Účel *Handbuchov* bol opäť hlavne vedecký, nie pamiatkarský.

¹⁶ WIRTH, Zdeněk a kol. *Umělecké památky Čech*. Umělecké památky republiky Československé. 1. Praha, 1957.

¹⁷ GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta. Príspevok k dejinám výtvarného umenia v Turci. In PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Anna (ed.). *Po stopách výtvarnej minulosti Slovenska. Výber z diela Alžbety Güntherovej-Mayerovej*. Bratislava : Pallas, 1995, s. 15-40; WÁGNER, Vladimír. Výskum v okresoch Bytča a Považská Bystrica. In *Pamiatky a múzeá*, 1955, č. 1, s. 29-34.

¹⁸ K zmene názvu došlo v roku 1958 podľa § 19 zákona SNR č. 7/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach z 29. augusta 1958.

¹⁹ GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta – JANKOVIČ, Vendelín. Úvod. In *Súpis pamiatok na Slovensku*. Zv. 1. Bratislava : SÚPSOP a Obzor, 1967, s. 9.

²⁰ Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov.

²¹ Vytvorenie celoslovenskej evidencie pamiatok, ktorá mala nadväzovať na základný výskum, sa už nemohol uskutočniť, keďže zákon SNR č. 7/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach v § 7 určoval povinnosť zostaviť a viesť štátne zoznamy kultúrnych pamiatok novovzniknutým krajským strediskám štátnej pamiatkovej starostlivosti. Takto vznikli štátne zoznamy pre západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský kraj a hl. mesto Bratislavu.

²² GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ – JANKOVIČ, Úvod, ref. 19, s. 11.

²³ GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ – JANKOVIČ, Úvod, ref. 19, s. 13.

²⁴ WIRTH, *Umělecké památky Čech*, ref. 16.

²⁵ POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech*, zv.1 – 4. Praha : ACADEMIA, 1977 – 1982.

²⁶ Pozri aj: *Pamiatky nehnuteľné – Západoslovenského kraja v štátnych zoznamoch*. Bratislava : Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, 1963; *Štátny zoznam kultúrnych pamiatok Stredoslovenského kraja*. Banská Bystrica : Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici, 1964; *Pamiatky nehnuteľné – Východoslovenského kraja v štátnych zoznamoch*. Prešov : Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove, 1966.

²⁷ Riešili výskum ľudovej architektúry, kalvárií a krížových ciest, židovských pamiatok, vitráží, nástenných malieb a pod.

²⁸ Od roku 2002 premenovaný na Ústredný zoznam pamiatkového fondu (ÚZPF).

²⁹ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5274/a. URBANOVÁ, Norma – DVOŘÁKOVÁ, Viera – ŠEVČIKOVÁ, Eva. *Koncepcia, harmonogram a metodika spracovania pamiatkovej topografie Slovenska. Plán hlavných úloh 5/1999* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový ústav, 1999, 33 s.

³⁰ V súvislosti s prijatím zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu sa od 1. apríla 2002 regionálne strediská reštrukturalizovali na krajské pamiatkové úrady (KPÚ).

³¹ V zmysle § 2 ods. 3 zákona NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov je pamiatka definovaná ako *hnuteľná alebo nehnuteľná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je z dôvodu ochrany vyhlásená za kultúrnu pamiatku*, pričom v zmysle § 2 ods. 2 je *pamiatková hodnota súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môžu byť veci predmetom individuálnej alebo územnej ochrany*.

³² SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica. Dokumentácia a evidencia pamiatok v súčasnej praxi pamiatkového úradu. In POLOMOVÁ, Beáta – POLÁKOVÁ, MÁRIA. *Bardkontakt 2009. Problematika mestských pamiatkových centier. Zborník prednášok*. Bardejov : Mesto Bardejov, 2009, s. 9-11.

³³ Kol. autorov. *Slovník unifikovaných názvov hnutelných pamiatok*. Rkp. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti, 1992 – 1993, III. zv.; CÓNNOVÁ, Ilona – LACKOVÁ, Desana (eds.). *Terminologický slovník unifikovaných názvov urbanizmu, architektúry a nehnuteľných výtvarných diel*. Rkp. Bratislava : Pamiatkový ústav, 1999, 216 s.

³⁴ SZEDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (ed.). *Súpis národných kultúrnych pamiatok. Koncepcia a štruktúra diela* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2006, 16 s.

³⁵ Táto skutočnosť vyplýva z obmedzení stanovených v zákone NR SR č. 49/2002 Z. z. a o ochrane pamiatkového fondu v znení zákona NR SR č. 479/2005 Z. z. a v zákone č. 241/2001 Z. z. o ochrane utajovaných skutočností a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Podľa uvedených právnych noriem je údaj týkajúci sa umiestnenia hnutelných kultúrnych pamiatok predmetom ochrany.

³⁶ K tomu napr. RICHTER, Václav. Súpis Pamiatok na Slovensku, zv. I, A – J. Recenze. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Řada uměnovědná*, F12, 1968, roč. 17, s. 127-130.

³⁷ SAMEK, Bohumil. *Umělecké památky Moravy a Slezska A-I*. Praha : ACADEMIA, 1994, 655 s.; SAMEK, Bohumil. *Umělecké památky Moravy a Slezska J-N*. Praha : ACADEMIA, 1999, 780 s.

³⁸ VLČEK, Pavel a kol. *Umělecké památky Prahy – Staré Město, Josefov*. Praha : ACADEMIA, 1996, 640 s.; VLČEK, Pavel a kol. *Umělecké památky Prahy – Malá Strana*. Praha : ACADEMIA, 1999, 685 s.; neskôr vyšiel VLČEK, Pavel a kol. *Umělecké památky Prahy A-L – Velká Praha, A-L*. Praha : ACADEMIA, 2012, 1080 s.

³⁹ Kol. autorov. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku, okres Ružomberok*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR a Vydavateľstvo SLOVART, 2008, 288 s.; SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica – KAPIŠINSKÁ, Veronika (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku, okres Martin*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR a Vydavateľstvo SLOVART, 2012, 624 s.; URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku, Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR a Vydavateľstvo SLOVART, 2016, 679 s.

⁴⁰ JACKOVÁ, Antónia – LUKÁČ, Gabriel – SEMANOVÁ, Eva – TOPORCEROVÁ, Emília. *Pamiatková rezervácia Levoča. Zásady ochrany a obnovy a prezentácia hodnôt pamiatkového územia*. (rkp.). Levoča : Krajský pamiatkový úrad Prešov, pracovisko Levoča, 2006 – 2007.

⁴¹ K tomu pozri napr.: TAKÁTSOVÁ, Júlia. *Vojenské mapovanie – nevyčerpatelný zdroj informácií pre pamiatkovú starostlivosť*. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 16*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2005, s. 89-96; PORUBSKÁ, Bronislava – JANKÓ, Annamária. *Vojenské mapovanie na Slovensku*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2010, 144 s.

⁴² K tomu pozri aj: *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Ružomberok*. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 2, s. 67-69; *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Ružomberok*. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 3, s. 49; SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – hľadanie podoby „nového“ súpisu pamiatok*. In *Zprávy památkové péče*, roč. 69, 2009, č. 6, s. 56-58; KRESÁNEK, Peter. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin*. Recenzia. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 62, 2013, č. 2, s. 61-63; *Edícia Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Rozhovor s garantkou projektu Ľubicou Szerdovou-Velasovou*. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 62, 2013, č. 3, s. 17; CHMELINOVÁ KOLBIARZ, Katarína. *Levoča – nová časť „súpisu“ pamiatok*. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 66, 2017, č. 3, s. 20-23.

⁴³ ĐURIAN, Karol – MARČEK, Milan (eds.). *Pamiatková zóna v meste Martin. Zásady ochrany pamiatkového územia*. Rkp. Martin : Krajský pamiatkový úrad Žilina, pracovisko Martin, 2012. 158 s.; ĐURIAN, Karol (ed.). *Pamiatková zóna obce Kláštor pod Znievom. Zásady ochrany pamiatkového územia*. Rkp. Martin : Krajský pamiatkový úrad Žilina, pracovisko Martin, 2015.

⁴⁴ K tomu pozri aj: SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica – KALINOVÁ, Michaela – ŠEVČIKOVÁ, Eva – KAPIŠINSKÁ Veronika – ĐURIAN, Karol. Re: Tomáš Kowalski, Dagmara Baroková : *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin*. In *Monument revue*, 2013, č. 2. s. 69-73.

⁴⁵ SCHINKEL, Karl Friedrich. *Memorandum zur Denkmalpflege 1815*. In HUSE, Norbert. *Denkmalpflege. Deutsche texte aus drei Jahrhunderten*. München : C. H. Beck, 2006, s. 71.

Evidencia - jeden zo základných pilierov starostlivosti o historickú zeleň

DANA MARCINKOVÁ

Zeleň má v životnom prostredí človeka nezastupiteľné miesto. Okrem existenčnej funkcie – schopnosti fotosyntézy, ktorou robí atmosféru dýchatelnou a planétu Zem pre ľudí obývateľnou, je pre ľudstvo, po tisícročia formovaná prírodou, pravdepodobne najvýznamnejším symbolom prírody v umelom, človekom pretvorenom a vytvorenom prostredí. Aby v takomto prostredí zeleň dokázala plniť svoje funkcie, vyžaduje od nás zabezpečenie primeranej starostlivosti. Predpokladom efektívnej starostlivosti o zeleň je dobrý manažment zelene, ktorý zastrešuje štyri hlavné piliere starostlivosti – evidenciu, ochranu, tvorbu a údržbu. Evidencia zelene je základom pre ostatné okruhy činností v rámci starostlivosti o zeleň, pretože pokiaľ vlastník či správca nemá adekvátny prehľad o spravovanom majetku, nedokáže zabezpečiť na požadovanej úrovni ani ostatné zložky starostlivosti.

Osobitnú kategóriu zelene predstavuje tzv. historická zeleň. Evidencia alebo súpis vytvára základňu pre komplex činností v rámci starostlivosti o kultúrne pamiatky záhradnej architektúry a umenia, teda historickú zeleň. Historická zeleň má medzi kultúrnymi pamiatkami špecifické postavenie vyplývajúce predovšetkým z jej biotickej povahy. Evidenciu historickej zelene na Slovensku nebola v priebehu vývoja pamiatkovej starostlivosti venovaná pozornosť až do 60. rokov minulého storočia. Príspevok stručne objasňuje pojmy z oblasti ochrany zelene všeobecne, aj s prihliadnutím na špecifiká historickej zelene, a zameriava sa na vývoj spôsobov jej ochrany a evidencie v rámci starostlivosti o kultúrne pamiatky.

Pojem, význam a funkcie zelene v životnom prostredí človeka

Človek, tak ako každý organizmus na Zemi, je v interakcii so svojím prostredím a rovnako ako prostredie ovplyvňuje vývoj druhov, aj organizmy ovplyvňujú svoje prostredie. Antropogénne, človekom ovplyvnené prostredie, môžeme kategorizovať na základe rôznych kritérií, napr. na obytné (mestá a dediny) a hospodárske (agrocenózy,¹ hospodárske lesy, ťažobné miesta, priemyselné parky, vodné nádrže), ďalej na urbánne (mestské), industriálne (priemyselné), agrárne (poľnohospodárske) a rurálne (vidiecke) prostredie. Všetky spôsoby kategorizácie obsahujú zástavbu, infraštruktúru, vodné plochy, zeleň a ďalšie krajinné prvky. Kategórie sa zväčša navzájom prelínajú.

Pojem „zeleň“ sa všeobecne a zjednodušene stotožňuje s vegetačnou zložkou životného prostredia. V antropogénnom prostredí však priestor so zeleňou netvorí len vegetácia, preto pojmom zeleň je presnejšie pomenovanie biotickej aj abiotickej zložky sadovnícky upraveného priestoru, sadov-

Park pri kaštieli v Markušovciach. Foto: Archív PÚ SR, 2006.

nického diela. Hlavnými prírodnými zložkami sadovnícky upraveného priestoru sú vegetačné a vodné prvky, kameň, drevo a i., ktoré spolu s ďalšími stavebnými, architektonickými, umeleckými a ďalšími prvkami vytvárajú komponovaný priestor. Zeleň v urbanizovanom prostredí je obvykle definovaná ako súbor zámerne založených alebo spontánne vzniknutých prvkov živej prírody, ktoré sú podľa významu a polohy pravidelne udržiavané záhradníckymi alebo krajinárskymi metódami.²

Zeleň je pre ľudstvo zrejme najvýznamnejším symbolom prírody v antropogénnom prostredí, sprostredkováva nevyhnutný stály kontakt človeka s prírodnou. Čím viac človek pretvára svoje životné prostredie, tým väčšiu úlohu v ňom zeleň zohráva a plní celý rad funkcií – rekreačnú, ekologickú, hygienickú, priestorotvornú, ochrannú či ekonomickú. Funkcie a význam zelene boli popísané mnohými autormi, napríklad Kodoň a Gál,³ Walica a Česelský,⁴ Finka⁵ a iní. Obsiahly prehľad funkcií vegetácie podľa rôznych autorov a prác z rokov 1974 – 2004 uvádzajú Pauditšová a Reháčková.⁶ Uvádzanými funkciami sú napríklad funkcie sociálne (rekreačné, športové, kultúrne, historické, liečebné, estetické), environmentálne a ekologické funkcie (klimatická, ochranná, hygienická, izolačná, krajinno-ekologická alebo ekostabilizačná, mikroklimatická, hygienická), hospodárska (produkčná, vodohospodárska, melioračná, stabilizačná). Zeleň môže byť

nositeľom sémantickej informácie, prvky zelene môžu mať symbolický obsah, ako akcenty a dominanty, alebo ako rytmy môžu pohybovo navádzať a uľahčovať orientáciu.⁷

Kategorizácia a klasifikácia zelene

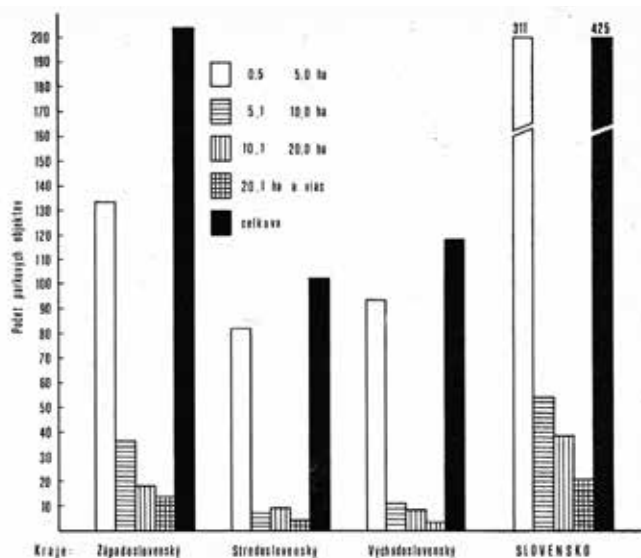
Podľa prevládajúcich funkcií zelene, z hľadiska viacerých kritérií a vo vzťahu k rôznym okruhom činností, boli viacerými autormi vytvorené rôzne kategorizácie zelene, napríklad z hľadiska pôvodu alebo stupňa synantropizácie (prirodzená, synantropná,⁸ kultúrna),⁹ vlastníckych vzťahov a prístupnosti (verejná, vyhradená, súkromná),¹⁰ vo vzťahu k osídleniu (sídelná, prímestská, voľná krajina), polohy v rámci sídelného útvaru (centrálna, špecifická poloha v sídle, prímestská),¹¹ dominantnej funkcie (rekreačná, zobytnujúca, izolačná, hospodárska, ekostabilizujúca, ochranná, špeciálna zeleň),¹² plošno-priestorového usporiadania (parkovo upravená plocha, park, parčík, parková trieda – bulvár, vegetačný pás, stromová aleja – stromoradie, živý plot, stena, skupina drevín, solitéry),¹³ historicko-kultúrnych a architektonicko-slohových znakov (pravidelné úpravy – stredoveké, talianska renesancia, manieristické, taliansky barok, francúzsky barok, klasicistické, prírodno-krajinárske, romantické, secesné, moderné), špeciálne funkcie (botanické záhrady, ZOO, cintoríny a pod.).¹⁴ Klasifikácia zelene znamená stanovenie jej hodnoty na základe komplexného posúdenia z viacerých hľadísk, napr. urbanisticko-architektonické, sociálno-psychologické, ekologické, dendrologické a sadovnícke, estetické a historické, na základe ktorých boli viacerými autormi vypracované rôzne metódy.¹⁵

Starostlivosť o zeleň

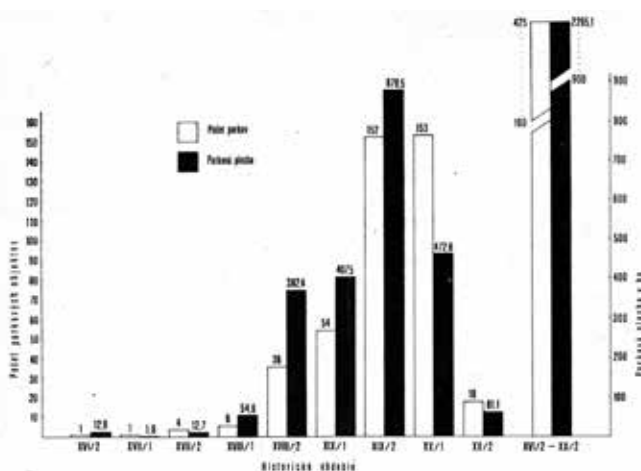
V architektonizovanom prostredí má zeleň sťažené podmienky, a aby mohla plniť očakávané funkcie, človek jej musí zabezpečiť primeranú starostlivosť. Predpokladom efektívnej starostlivosti o zeleň je kvalitný manažment. Manažment všeobecne, teda aj manažment zelene, je systematický proces plánovania, organizovania, vedenia ľudí a kontrolovania, ktorý smeruje k dosiahnutiu vytýčených cieľov.¹⁶ V prípade zelene je cieľom dosiahnutie optimálnej kvality a kvantity zelene a dosiahnutie optimálneho plnenia jej funkcií. V manažmente rozoznávame tri hierarchické úrovne riadenia, ktoré môžeme rozlišovať aj v oblasti manažmentu zelene: strategický, koordinačný a operačný stupeň.¹⁷ Dobrý manažment je základným predpokladom starostlivosti o zeleň, v rámci ktorej rozoznávame štyri hlavné okruhy činnosti: tvorbu (zakladanie) zelene, údržbu (obnovu) zelene, ochranu zelene, evidenciu zelene.

Proces tvorby zelene zahŕňa návrhovú a realizačnú etapu, obe rovnako dôležité. Navrhovanie pozostáva z predprojektovvej prípravy a dokumentácie a z projektovvej dokumentácie. Kvalitný návrh, spracovaný odborníkom v oblasti projektovania zelene – záhradným architektom, je prvým predpokladom dobrej realizácie sadovníckych úprav. Druhým predpokladom je realizácia prostredníctvom odborne zdatného realizačného subjektu, dodržiavajúceho potrebné technologické postupy a požadované kvalitatívne parametre vysádzaného rastlinného materiálu. Kvalita zrealizovaných prác pri výsadbe je predpokladom i pre kvalitnú údržbu.

Údržbou zelene sa rozumie časovo nevyhradený, teda sústavný a priebežný komplex činností: jednorazových alebo pravidelne či nepravidelne sa opakujúcich úkonov

Obr. 6. Početnosť parkových plôch v krajoch Slovenska v závislosti na ich rozlohe v hektároch.

Obr. 4. Vývin početnosti a rozlohy parkov Slovenska v príslušných polstoročiach.

Grafické znázornenie rozlohy a početnosti historických parkov Slovenska. Zdroj: Archív PÚ SR.

a zásahov do zelene, v súlade s agrotechnickými termínmi a technologickými postupmi. Hlavným cieľom údržby je systematickou činnosťou postupne vytvoriť a udržiavať hodnotu sadovníckeho diela (diela záhradnej architektúry, záhradného umenia) podľa ideového zámeru autora.¹⁸ Spočíva v udržiavaní trvalých podmienok zabezpečujúcich rast a vývoj rastlínstva, v zaistení údržby abiotických prvkov sadovníckych úprav, v zaistení technicko-materiálnej základne údržby, v súlade s vedecko-technickými poznatkami.¹⁹ Údržba zelene nastupuje bezprostredne po jej založení.²⁰

Základný rámec ochrany zelene zabezpečuje platná legislatíva, reálna ochrana však spočíva v dôslednom uplatňovaní možností daných legislatívou v praxi. Základným právnym predpisom zabezpečujúcim ochranu všetkej zelene na území Slovenskej republiky je zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, v znení platných právnych predpisov (ďalej zákon č. 543/2002). Zelene sa však dotýkajú aj mnohé ďalšie rezortné právne predpisy, ktoré sú často v pozícii osobitných predpisov a do ochrany zelene vstupujú negatívnym spôsobom.²¹

Evidencia zelene je základom pre ostatné okruhy činností v rámci starostlivosti o zeleň. Pokiaľ vlastníik alebo správca nemá adekvátny prehľad o spravovanom majetku, nedokáže zabezpečiť na požadovanej úrovni ani ostatné zložky starostlivosti o zeleň.

Tab. 3.
 Súhrnné údaje o parkových plochách /významných niektorých les dendrologicky významných objektoch/
 a osídlení Slovenska k 31.12.1970
 Общие сведения о парковых площадях /важных некоторых дендрологических значимых объектах/
 в оселении Словакия - состоянию на 31.12.1970
 Total data about park areas /some only dendrologically important objects included/
 and about the settlement in Slovakia on 31.12.1970

Okres	Počet parkov /s 100 let dendrologicky významných objektov	Počet miest a obcí	Počet objektov samostatných alebo v rámci ochrany	Rozloha parkových objektov /ha/	Počet obyvateľov v r. 1970	Parková plocha na obyvateľa /m ² /
Braňovce nad Bystricou	10	1	6	123,6	309 932	4,0
Braňovce nad Bystricou - vidiek	20 /3/	65	8	146,7	134 097	10,9
Dunajská Streda	10	60	4	104,0	94 490	11,0
Galanta	7	34	3	47,0	114 234	3,5
Komárno	11	41	3	59,0	106 496	5,6
Lavice	17	88	4	49,3	180 251	4,0
Nitra	11	101	12	134,2	193 776	10,0
Nové Zámky	11	64	3	86,1	148 401	5,8
Senica nad Nyjvarou	8	76	3	47,7	113 816	3,6
Topoľčany	22	133	12	117,5	141 117	8,3
Trenčín	24	92	5	83,3	264 709	5,3
Trnava	11 /5/	106	10	111,6	206 637	11,2
ZÁPADOSLOVENSKEJ KRAJ	104 /9/	893	73	1 269,9	1 884 936	6,8
Banská Bystrica	3	70	0	14,7	143 172	1,0
Čadca	1	42	1	0,5	112 865	0,1
Dolný Kubín	3	72	0	1,7	93 260	0,2
Liptovský Mikuláš	5	95	2	30,4	118 497	1,7
Lučenec	16	82	4	61,7	94 184	4,5
Martin	8	83	5	44,7	91 983	4,9
Považská Bystrica	15	104	7	40,6	139 266	2,9
Prievidza	3	58	3	16,8	114 598	1,0
Slavovský Sobota	20	119	4	41,9	97 714	4,6
Važký Kríž	9	73	1	25,4	44 751	5,7
Zvolen	8	89	0	81,8	106 126	7,5
Žiar nad Hronom	4	82	5	56,1	91 166	4,2
Žilina	6	76	3	26,0	513 038	1,6
VÝCHODOSLOVENSKEJ KRAJ	101	1 097	14	416,7	1 801 493	3,2
Bánovce	8	100	1	27,7	64 109	4,3
Husonad	7	111	4	21,6	37 800	4,2
Košice - mesto	14 /2/	9	1	49,4	144 445	3,4
Košice - vidiek	15 /3/	113	4	59,1	101 000	5,8
Michalovce	14	111	5	103,8	103 371	9,9
Poprad	22	76	4	18,1	116 916	4,3
Prešov	9	138	7	11,5	160 359	3,0
Rožňava	7	81	2	92,1	82 154	11,2
Spišská Nová Ves	8	90	4	52,9	108 754	3,6
Stará Ľubovňa	2	44	0	8,1	39 010	2,1
Švitník	2	99	0	12,6	37 947	3,3
Trebišov	8	96	4	79,5	113 239	6,7
Vranov nad Topľou	2	76	0	1,0	83 868	0,2
VÝCHODOSLOVENSKEJ KRAJ	118 /3/	1 170	16	592,1	1 250 709	4,5
S L O V A K I A	425 /11/	3 069	113	2 283,1	4 537 990	7,0

Objekty a tabuľky:
 1. Parky
 2. Často parky /s 100 let dendrologicky významných objektov/
 3. Často parky v rámci ochrany
 4. Často objekty samostatných alebo v rámci ochrany
 5. Plocha parkových objektov v ha
 6. Číslo obyvateľov v 1970 r.
 7. Plocha parku na obyvateľa na 1 km²

Tab. 4.

Porovnanie parkových plôch v okresoch a krajoch Slovenska v závislosti od ich rozlohy
 Сравнение парковых площадей в районах и областях Словакия по отношению к их площади
 Number of park areas in districts and regions of Slovakia in dependence to their surface

Okres	Počet parkových objektov v jednotlivých kategóriách hektárových rozlohy				
	Kraj				
	0,5 - 5,0	5,1 - 10,0	10,1 - 20,0	20,1 a viac	celkom
1	2				
	2a	2b	2c	2d	2e
Braňovce - mesto	7	-	-	1	10
Braňovce - vidiek	11	4	4	1	20
Dunajská Streda	4	1	1	2	10
Galanta	4	1	2	-	7
Komárno	7	2	1	1	11
Lavice	15	1	1	-	17
Nitra	18	8	1	2	31
Nové Zámky	9	-	-	1	11
Senica nad Nyjvarou	4	2	2	-	8
Topoľčany	13	9	2	-	24
Trenčín	22	-	1	1	24
Trnava	21	3	4	2	31
ZÁPADOSLOVENSKEJ KRAJ	134	37	20	14	204
Banská Bystrica	2	-	-	-	2
Čadca	1	-	-	-	1
Dolný Kubín	1	-	-	-	1
Liptovský Mikuláš	4	-	1	-	5
Lučenec	13	1	2	-	16
Martin	5	-	1	-	6
Považská Bystrica	14	-	1	-	15
Prievidza	1	2	-	-	3
Slavovský Sobota	19	-	1	-	20
Važký Kríž	7	2	-	-	9
Zvolen	7	1	-	2	10
Žiar nad Hronom	3	1	1	1	6
Žilina	2	-	1	-	3
VÝCHODOSLOVENSKEJ KRAJ	82	8	10	3	103
Bánovce	7	-	-	-	7
Husonad	8	1	-	-	9
Košice - mesto	8	1	2	-	11
Košice - vidiek	15	3	-	-	18
Michalovce	10	-	1	1	14
Poprad	21	-	1	1	22
Prešov	8	-	1	-	9
Rožňava	5	1	-	1	7
Spišská Nová Ves	6	1	1	-	8
Stará Ľubovňa	1	1	-	-	2
Švitník	1	-	1	-	2
Trebišov	4	1	-	1	6
Vranov nad Topľou	2	-	-	-	2
VÝCHODOSLOVENSKEJ KRAJ	94	11	9	4	118
S L O V A K I A	120	46	39	11	216

Objekty a tabuľky:
 1. Parky, Okresy
 2. Číslo parkových objektov v jednotlivých kategóriách hektárových rozlohy
 3. Kategória parku v hektároch
 4. Stredoslovenský kraj
 5. Východoslovenský kraj
 6. Slovensko

Početnosť a rozloha historických parkov v bývalých krajoch Slovenska. Zdroj: Archív PÚ SR.

Zeleň ako kultúrna kategória

V súvislosti so zhoršovaním kvality prostredia, jeho znečisťovaním, zameriavame pozornosť na zeleň skôr ako na ekologickú kategóriu s preferenciou jej biologických a hygienických funkcií. Zeleň ako súčasť životného prostredia človeka sme v poslednom období prestali vnímať ako kultúrnu kategóriu s estetickou a často historickou hodnotou. Od staroveku sú tieto hodnoty prisudzované stavbám či výtvarným dielam. Z 5. storočia pred n. l. pochádza od gréckeho učena Herodota prvá zmienka o divoch sveta, kam zaradil egyptské pyramídy, ale aj babylonské visuté záhrady. Renesancia objavuje pamiatkovú starostlivosť v dnešnom slova zmysle, a to vedomým uznaním antických pamiatok a prijatím zákonných opatrení na ich ochranu.²² Novodobá starostlivosť o pamiatky sa formuje od konca 18. a v priebehu 19. storočia. O zeleni ako plnohodnotnej súčasť pamiatkovej starostlivosti sa však uvažuje podstatne neskôr ako o stavebných a výtvarných objektoch.

Zeleň a pamiatková starostlivosť v povojnovom období na Slovensku

V prvej polovici 19. storočia sa začala formovať aj na Slovensku pamiatková ochrana, ale prvý slovenský pamiatkový orgán bol vytvorený až po vzniku Československej republiky v roku 1919. Pamiatkový fond na Slovensku bol veľmi rozsiahly, no neexistovala jeho komplexná evidencia a až na výnimky sa nachádzal vo veľmi zlom stave. Ďalšia svetová vojna, najmä prechod frontu pred jej koncom, a obdobie

bezprostredne po skončení vojny napáchali obrovské nenapraviteľné škody, ako na stavbách, tak aj na príľahlých areáloch. Devastácia však pokračovala aj po roku 1948. V rukách štátu sa ocitli nesmierne kultúrne hodnoty, ktoré komunistická vládna moc využila po svojom. Zámky, kaštiele, kúrie a ich hospodárske budovy sa menili na sociálne a zdravotnícke ústavy, školy, byty, kancelárie nových orgánov štátnej moci. Ešte väčšie škody priniesla kolektivizácia a socializácia dediny, keď vzniknuté roľnícke družstvá a poľnohospodárske majetky pre svoje hospodárske a výrobné potreby využívali vidiecke šľachtické sídla. V tomto období bola dovŕšená devastácia mnohých objektov zelene umiestňovaním mechanizačného parku, hospodárskych budov alebo výsadbou a pestovaním hospodárskych plodín.²³ V roku 1951 zriadený Pamiatkový ústav (neskôr Slovenský pamiatkový ústav) začal od roku 1954 pracovať na najdôležitejšej úlohe – na súpise pamiatok.

Nová etapa štátnej pamiatkovej starostlivosti v druhej polovici 20. storočia sa začala vydaním zákona SNR č. 7 z 29. augusta 1958 o kultúrnych pamiatkach, keď bol Slovenský pamiatkový ústav pretransformovaný na Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP, 1958 – 1981) a k pamiatkovej ochrane sa pričlenila aj ochrana prírody. Napriek tomu, že ochrana pamiatok a prírody bola „pod jednou strechou“, ochrana pamiatok a prírody ume-
 nia nebola zadefinovaná ani v rámci ochrany kultúrnych pamiatok, ani v rámci ochrany prírody: *Na úseku štátnej ochrany prírody ústav hodnotí, prípadne vypracúva odborné podklady pre rokovanie a rozhodovanie orgánov štátnej ochrany prí-*

rody, poskytuje im odbornú a metodickú pomoc, organizuje a vykonáva výskum, prieskum, bádanie a dokumentáciu, najmä pokiaľ ide o prírodu ako celok a jej časti ľudskou činnosťou nedotknuté alebo len málo dotknuté, o vplyv ľudskej činnosti na prírodu a o čelenie nepriaznivým vplyvom ľudskej činnosti, najmä potom výskum, prieskum a dokumentáciu chránených častí prírody, biológie chránených druhov organizmov a výskum a prírodovedeckú dokumentáciu územia veľkých stavieb a priemyslových oblastí.²⁴

Rovnako ani prebiehajúci základný výskum pamiatkového fondu sa nezaoberal záhradami a parkami ako samostatnou kategóriou pamiatok, terénny výskum realizoval tím s profesionálnym zastúpením umelecký historik, architekt, fotograf. Je potrebné povedať, že profesia záhradného architekta mala tradície ešte v medzivojnovom Československu, najmä v českých krajinách,²⁵ ale prví povojnoví absolventi lednickej vysokej školy²⁶ boli zameraní na záhradnícku produkciu. V praxi sa z nich však vyprofilovali aj vynikajúci záhradní architekti, venujúci za okrasnému záhradníctvu.

Vývoj evidencie historickej zelene od druhej polovice 20. do začiatku 21. storočia

Začiatkom 60. rokov sa začala pomaly dostávať do pozornosti aj otázka ochrany prírodného prostredia – parkov a záhrad nehnuteľných pamiatok. Uznesenie č. 250 Vlády ČSSR zo dňa 30. marca 1962 Opatrenia k odstráneniu nedostatkov v pamiatkovej starostlivosti, ktoré bolo v podstate vykonávacím predpisom k zákonu o kultúrnych pamiatkach, v prílohe č. 1 Zásady prevádzania konzervácie a obnovy kultúrnych pamiatok, v bode č. 6 formuluje zásady týkajúce sa starostlivosti o historické parky: *Zvýšenú starostlivosť je treba venovať tiež udržiavaniu pamiatkovo cenných parkov pri kaštieľoch (zámkoch) v spolupráci s odborníkmi štátnej ochrany prírody a zabezpečiť postupnú regeneráciu všetkých významných parkov, ktoré boli doteraz zanedbávané.* Na prelome 60. a 70. rokov začal v SÚPSOP pôsobiť aj odborník na otázky zelene. Ing. Pavol Šimkovic, záhradný architekt a krajinár, sa v tom čase, ako jeden z mála, venoval zeleni ako súčasť pamiatkového fondu.

Začiatkom 70. rokov SÚPSOP pracoval na kategorizácii celého pamiatkového fondu a vypracovával program obnovy kultúrnych pamiatok podľa jednotlivých druhov. Polovica 70. rokov prináša aj vyvrcholenie dvadsaťročnej práce na výskume pamiatkového fondu na Slovensku, ktorého výsledkom bol štvorzväzkový Súpis pamiatok na Slovensku. V roku 1978 vyšiel posledný, 4. zväzok Súpisu, v ktorom je predstavená základná kategorizácia pamiatok. Na tomto mieste je po prvýkrát oficiálne historická zeleň zaradená ako jedna z piatich kategórií umelecko-historických pamiatok, pod písmenom E. Pamiatky parkovej a záhradnej architektúry. Historickej zeleni sú tu venované celé dva stĺpce (teda rozsah jednej strany Súpisu), čo sa môže javiť ako kvapka v mori v porovnaní s celkovým rozsahom (všetky štyri zväzky majú spolu úctyhodných 2 416 strán), ale táto jediná strana má pre pamiatkovú ochranu historickej zelene na Slovensku mimoriadny význam – sú tu zadefinované a odôvodnené: predmet ochrany pamiatky parkovej a záhradnej architektúry, pamiatková hodnota tejto kategórie pamiatok a tiež jej špecifiká, vyplývajúce z biotickej povahy objektov zelene.²⁷ Tomuto stručnému súhrnu venovanému v Súpise pamiatkam parkovej a záhradnej architektúry predchádzalo niekoľko výskumných úloh, ktoré Šimkovic spracovával v čase, keď

boli prvé tri zväzky Súpisu už vydané, preto konkrétne pamiatky záhradnej architektúry nie sú v Súpise uvedené. V rokoch 1975 – 1980 Šimkovic spracovával tri výskumné úlohy, ktorými položil základ pamiatkovej starostlivosti o objekty historickej zelene na Slovensku.

Metodické materiály pamiatkovej starostlivosti o historickú zeleň

Šimkovicove *Metodické smernice pamiatkovej starostlivosti o parky a historickú zeleň*²⁸ sú prvým materiálom špecializovaným na problematiku historickej zelene. Ako prvé bolo potrebné predovšetkým vymedzenie obsahu predmetu ochrany – zelene, zadefinovať funkcie, ktoré zeleň plní a čo najpodrobnejšie odôvodniť, prečo je dôležité, aby zeleň bola chránená ako pamiatka. Ďalej definuje rozdielne priority pri ochrane prírody a pri ochrane zelene ako kultúrnej pamiatky, upozorňuje na špecifiká „zelenej“ pamiatky v porovnaní so stavbami. Tento materiál je potrebné vnímať aj v kontexte politickej situácie budovania socialistického štátu a komunistickej ideológie, ktorá kládla dôraz na iné kritériá, ako ochrana pamiatok v ostatnej západnej Európe. No odhliadnuc od tohto kontextu je materiál aj v súčasnosti vysoko aktuálny, zeleň vo všeobecnosti, a o to viac historická zeleň, stále musí obhajovať svoje opodstatnenie, bez ohľadu na typ štátneho zriadenia. Legislatívny rámec ochrany historickej zelene je vo svojej podstate rovnaký, menili sa čísla zákonov a paragrafov, ale ochrana je možné aj v súčasnosti realizovať v dvoch základných líniiach – prostredníctvom štátnej ochrany prírody a prostredníctvom štátnej ochrany kultúrnych pamiatok.²⁹

Šimkovic sa v metodike venuje aj novej terminológii, ktorú treba dostať do praxe, čo najpresnejšiemu definovaniu obsahu pojmov z oblasti záhradnej architektúry a umenia. Podstatným záverom tohto materiálu bolo zadefinovanie predmetu ochrany pamiatok historickej zelene so zdôraznením nutnosti individuálneho prístupu. Materiál ďalej obsahuje stručný jasný prehľad vývoja záhradnej architektúry a umenia na území Slovenska, vrátane príkladov záhrad, reprezentujúcich jednotlivé vývojové etapy, resp. slohové obdobia, a definície najzákladnejších zásad obnovy. Historicke záhrady a iná zeleň sú podľa tohto materiálu zaradené k niektorému z období: 1. stredoveké záhrady, 2. záhrady renesancie a manierizmu, 3. barokové záhrady, 4. rokokové, luisézne a ranoklasicistické záhrady, 5. krajinárske parky 18. a 19. storočia, ďalej členené na kategórie: a) s jednoduchou, prostou krajinárskou úpravou, b) s bohatším výskytom sentimentálno-romantických prvkov, c) s bohatším zastúpením cudzokrajnej dendroflóry. Ako ďalšie slohové obdobia uvádza: 6. záhradné a parkové úpravy obdobia historických (historizujúcich) slohov, 7. záhrady a parky secesie, 8. záhrady a parky moderného umenia 20. storočia. V rámci jednotlivých slohových období upozorňuje na podstatné slohové prvky a znaky. Metodické smernice sú základným materiálom, v ktorom Šimkovic riešil všetky podstatné okruhy problematiky historickej zelene.

Na metodické smernice Šimkovic nadviazal spracovaním *Predbežného návrhu kategorizácie pamiatkovo chránených záhrad, parkov a ďalších plôch historickej zelene*,³⁰ ktorý je doplnujúcim materiálom Návrhu kategorizácie nehnuteľných pamiatok SSR, spracovaným v SÚPSOP v apríli 1977, zameraným špecificky na pamiatky historickej zelene. Materiál obsahuje navrhované smernice pre kategorizáciu a konkrétny návrh kategorizácie pamiatok historickej zelene pre Bratislavu-mesto a vtedajší okres Bratislava-vidiek. Navrhovaná

Brunovce, park južne od kaštiela. Väčšina pravidelných záhrad bola prebudovaná na prírodno-krajinársky park a pravidelný parter sa v zjednodušenej podobe udržal vo väzbe na architektonický objekt. Foto: Archív PÚ SR, 2011.

kategorizácia zaraďuje pamiatky historickej zelene do troch kategórií:

Pamiatky I. kategórie sú pamiatkami celoštátneho a európskeho významu a ako zvláštna skupina pamiatok a) národné kultúrne pamiatky a b) pamiatkové rezervácie, ktorých dôležitou kompozičnou a neoddeliteľnou súčasťou je aj historická zeleň. Materiál vymedzuje kritériá, podľa ktorých majú pamiatky celoštátny a európsky význam. Najvýznamnejšími kritériami sú vysoká umelecká kvalita, spätá s vývojovým radom slovenského alebo európskeho umenia, predstavujúce posun vo vývoji a autentickosť objektu historickej zelene a ďalej zeleň, ktorá je spätá s takýmito stavebnými pamiatkami.

Pamiatky II. kategórie sú také, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou národného bohatstva. Okrem záhrad a parkov sú sem zaradené vymedzené areály kultúrnej krajiny *dokumentujúce vývoj parkovej a záhradnej (sadovnickej) tvorby v našej krajine... celky spojené s menami popredných umelcov..., pokiaľ nespĺňajú požiadavky formulované pre I. kategóriu, predstavujú však celky významné pre poznanie sadovnickej tvorby... patria sem i plochy zelene (aj malých rozmerov) pri meštianskych stavbách, resp. pri objektoch ľudovej architektúry, pokiaľ ide o plochy exponované, resp. významné v urbanistických vzťahoch.*³¹

Pamiatky III. kategórie zahŕňajú pamiatky regionálneho významu, pamiatky s nedostatočnou zachovanosťou historických prvkov alebo ich nemožno jednoznačne slohovo charakterizovať, pričom však majú pozoruhodné historické detaily.

Logickým a nevyhnutným pokračovaním predchádzajúcich materiálov bolo spracovanie *Návrhu súpisu a kategorizácie historických parkov a historických záhrad*,³² už v spolupráci s historičkou umenia Evou Križanovou. Materiál okrem súpisu pamiatok podľa trojstupňovej kategorizácie obsahuje aj rámcový návrh plánu rekonštrukcie historickej zelene pre každý administratívny celok Slovenska – hlavné mesto Bratislava, Západoslovenský, Stredoslovenský a Východoslovenský kraj. Tento materiál bol východiskom pre realizáciu rekonštrukcií významných objektov historickej zelene, realizovaných v priebehu 80. rokov minulého storočia.³³

Šimkovic v týchto materiáloch zdôrazňuje nutnosť ďalšieho spresňovania všetkých výsledkov. Podľa jeho vlastných slov išlo o *rad návrhov, ktoré je potrebné v rámci ústavu prediskutovať prípadne i korigovať, ako to býva zvykom u prvých návr-*

*šov elaborátov tohto druhu, lebo boli zoskupené resp. načrtnuté iba z pohľadu jednej odbornej profesie a to u pamiatkových súborov, medzi ktoré záhradné a parkové celky bezpochyby patria, myslím si, je málo. Okrem toho považujem za potrebné pristúpiť v najbližšom čase ku kategorizácii všetkých evidovaných celkov, ale nielen týchto, zvýšenú pozornosť je potrebné venovať i celkom, ktoré predstavujú iba objekty pamiatkového záujmu resp. aj celkom, ktoré majú predbežne len perspektívu sa nimi stať v budúcnosti.*³⁴

Ďalšie významné práce v oblasti kategorizácie a evidencie historickej zelene

V povojnovom období sa problematikou areálov s historickou zeleňou zaoberali aj ďalší autori v rámci výskumného pracoviska SAV Arborétum Mlyňany. Najvýznamnejšími prácami súvisiacimi s evidenciou historickej zelene boli už od 60. rokov práce Benčaťa, Supuku a Tomaška, ktorí sa zaoberali najmä dendrologickou stránkou problematiky. Výsledkom mnohoročného Benčaťovho výskumu výskytu cudzokrajných drevín na Slovensku je ojedinelá publikácia *Atlas rozšírenia cudzokrajných drevín na Slovensku*.³⁵ Benčať v roku 1983 publikoval výsledky svojho výskumu, nadväzujúceho na Šimkovicove práce, kde predstavuje návrh kategorizácie so štyrmi kategóriami: Ia – kategória pre národné kultúrne pamiatky, pamiatky celoštátneho významu (t. j. v rámci ČSSR), Ib – pamiatky celoslovenského významu, II – pamiatky krajského významu (t. j. tri kraje na území Slovenska), III – pamiatky spĺňajúce aspoň jedno zo stanovených kritérií. František Benčať formuluje zásady, podľa ktorých je pri pamiatkach historickej zelene nutné zahrnúť do celkovej hodnoty pamiatky okrem historicko-architektonického aspektu aj biologicko-ekologické, sociologické a dokonca aj ekonomické hľadiská. Niektoré zaujímavé výsledky dokumentujú priložené grafy, resp. tabuľka.³⁶

O dve desaťroky rokov Ivan Tomaško vyslovil názor na nutnú korekciu kategorizácie a kritérií pamiatkovej hodnoty historickej zelene. Prvá povojnová inventarizácia parkov na Slovensku sa aktualizovala v druhej polovici 90. rokov. Na základe stavu parkov zistenom terénnym výskumom sa pristúpilo k redukcii počtu objektov historickej zelene navrhnutých na pamiatkovú ochranu. Výsledkom valorizácie objektov bola aktualizácia kritérií a návrh novej kategorizácie historických parkov a záhrad. Najdôležitejšími kritériami výberu bola historická a kultúrna hodnota. Objekty sa delia podľa významu do troch valorizačných stupňov A, B, C, pričom stupeň A má ešte tri podkategórie podľa regionálneho významu:³⁷ A₁ – architektonicky a biologicky významné – mimoriadne, A₂ – architektonicky a biologicky významné – celoslovensky, A₃ – architektonicky a biologicky významné – regionálne, B – významné historicky a krajinársky – nadpriemerne, C – významné historicky a krajinársky – regionálne. Miera dôležitosti pamiatky je daná hodnotami: vedecská (biologicko-dendrologická), architektonická, kultúrna, krajinná, historická. Tomaško ďalej poukazuje na dôležitosť výberu vhodnej metódy obnovy, vhodnej funkčnej náplne týchto pamiatok a adekvátnej údržby.

Záver

Podobne ako prví slovenskí pamiatkari v medzivojnovom Československu začínali „s čistým stolom“, tak začínali prví pamiatkari v oblasti historickej zelene v socialistickom

Československu „na zelenej lúke“. Mimoriadny význam pre ďalšie smerovanie ochrany pamiatok historickej zelene majú prvé výskumy zo 70. rokov minulého storočia, spracované na SÚPSOP J. Šimkovicom, ktoré stanovili základné pravidlá starostlivosti o historickú zeleň, a ktoré a boli a stále sú východiskom pre ďalšiu činnosť v tejto oblasti.

Uplynulé roky od začiatku 21. storočia Pamiatkový úrad SR sústredil odborné kapacity na plnenie hlavnej úlohy, revíziu Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok na Slovensku. Podklady pre revíziu evidencie – Aktualizačné listy pamiatok historickej zelene, zväčša pamiatkových objektov národných kultúrnych pamiatok, sú na základe terénneho prieskumu a identifikácie pamiatky aj archívneho výskumu spracovávané odbornými pracovníkmi na zeleň na krajských pamiatkových úradoch aj na Pamiatkovom úrade SR. Postupuje sa podľa metodiky spracovania aktualizovaných listov národných kultúrnych pamiatok (NKP) alebo pamiatkových objektov NKP z roku 2014, ktorá však bola spracovaná primárne pre stavebné objekty. Vzhľadom na špecifiku pamiatok historickej zelene je žiaduce vytvorenie samostatnej metodiky. Hovorí pre to aj veľmi rôzna úroveň spracovania aktualizovaných listov jednotlivými pracovníkmi, no je potrebné zdôrazniť, že na rôznu úroveň spracovania aktualizovaných listov majú vplyv aj ďalšie faktory – fyzický stav a prístupnosť pamiatky, existencia a dostupnosť archívnych materiálov, úroveň spracovania predchádzajúcich evidenčných listov a ďalšie. Táto téma si vzhľadom na rozsah problematiky zasluhuje samostatný priestor a vyjadrenie viacerých spracovateľov aktualizovaných listov. ■

¹ Antropocén (gréc.) – biologické spoločenstvo živých organizmov, za stále udržiavanie ktorého je zodpovedný človek. Podľa: ŠALING, S. – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z. *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava – Prešov : SAMO, 2003, s. 98.

² VOREL, I. – BALABÁNOVÁ, P. – KYSELKA, I. Principy a pravidla územného plánovania. Kapitola C – Funkčné složky, C. 5 Zeleň [on-line]. In Kol. autorov. *Principy a pravidla územného plánovania* [pdf]. Brno : Ústav územního rozvoje, 2016, [cit. 24. 07. 2017]. Dostupné na internete: < <http://www.uur.cz/default.asp?ID=2571> >.

³ KODON, M. – GÁL, P. *Parkové a sadové úpravy*. Bratislava : SVĚT, 1989, s. 49.

⁴ WALICA, R. – ČESELSKÝ, J. *Koncepcie údržby, obnovy a rozvoje zeleně na území města Ostravy*. Cit. podľa: KRISTIANOVÁ, K. *Manažment sídelnej zelene. Teoretické východiská a vybrané problémy na príklade Bratislavy*. Bratislava : STU, 2012, s. 11.

⁵ FINKA, M. Štruktúra vegetácie v urbanistickej štruktúre mesta. In SUPUKA, J. – FERIANCOVÁ, L. et al. *Vegetačné štruktúry v sídlach, parky a záhrady*. Nitra : SPU, 2008, s. 61-76. Cit. podľa: KRISTIANOVÁ, K. *Manažment sídelnej zelene. Teoretické východiská a vybrané problémy na príklade Bratislavy*. Bratislava : STU, 2012, s. 11.

⁶ PAUDITŠOVÁ, E. – REHÁČKOVÁ, T. Možnosti a limity tvorby ÚSES v urbanizovanom prostredí. In MADĚRA, P. (ed.). *Ekologické síť : Sborník příspěvků z mezinárodní konference 23. – 24. 11. 2001 v Brně*. Geobiocnologické spisy, sv. 6. Brno : MZLU a Praha : Mze, 2002, s. 35-39.

⁷ FINKA, Štruktúra vegetácie..., ref. 5, s. 11.

⁸ Synantropná zeleň – synantropofyt je rastlina, ktorej areál sa rozšíril, prípadne sa v súčasnosti rozširuje alebo zahusťuje vplyvom činnosti človeka. Rozlišujeme apofyty a antropofyty. Podľa: KLINDA, J. *Terminologický slovník environmentalistiky*. Bratislava : ROAD pre MŽP SR, 2000, s. 379.

⁹ SUPUKA, J. – FERIANCOVÁ, L. et al. *Vegetačné štruktúry v sídlach, parky a záhrady*. Nitra : SPU, 2008, 504 s. Cit. podľa: KRISTIANOVÁ, K. *Manažment sídelnej zelene. Teoretické východiská a vybrané problémy na príklade Bratislavy*. Bratislava : STU, 2012, s. 11.

¹⁰ WAGNER, B. *Sadovnická tvorba I. Sadovnické úpravy v intravilánu*. Praha : SPN, 1983, s. 4.

¹¹ HUDEKOVÁ, Z. Problematika zelene a jej normatívy v mestských sídlach. Cit. podľa: KRISTIANOVÁ, K. *Manažment sídelnej zelene. Teoretické východiská a vybrané problémy na príklade Bratislavy*. Bratislava : STU, 2012, s. 15.

¹² FINKA, Štruktúra vegetácie..., ref. 5, s. 13.

¹³ SUPUKA – FERIANCOVÁ, *Vegetačné štruktúry...*, ref. 9, s. 13.

¹⁴ WAGNER, *Sadovnická tvorba...*, ref. 10, s. 5.

¹⁵ KRISTIANOVÁ, K. *Manažment sídelnej zelene. Teoretické východiská a vybrané problémy na príklade Bratislavy*. Bratislava : STU, 2012, s. 14-15.

¹⁶ MURÍNOVÁ, L. *Sídelná zeleň – verejné priestory a ich manažment*. Informácie SKA 9, 2008 [on-line], [cit. 26. 10. 2009]. Dostupné na internete: <http://www.archinet.sk/SKA/Informacie/Clanok.asp?Kod=1704>. Cit. podľa: KRISTIANOVÁ, K. *Manažment sídelnej zelene. Teoretické východiská a vybrané problémy na príklade Bratislavy*. Bratislava : STU, 2012, s. 9.

¹⁷ MURÍNOVÁ, *Sídelná zeleň...*, ref. 16, s. 9.

¹⁸ Termíny sadovnicke dielo, dielo záhradnej architektúry alebo záhradného umenia vyjadrujú rovnakú podstatu, drobný významový rozdiel by sa mohol týkať miery umeleckého stvárnenia. Terminológia v tejto profesii nie je celkom jednoznačná, stále sa ešte na túto tému v odborných kruhoch diskutuje.

¹⁹ PIRO, B. *Zakládání a údržba zeleně*. Praha : SPN, 1984, s. 5.

²⁰ V starostlivosti o historickú zeleň sa okruhy činnosti v rámci tvorby, údržby a ochrany vzájomne prelínajú a za určitých okolností sa označujú pojmom obnova. Pozri: TOMAŠKO, I. *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 26-28.

²¹ Napríklad cestný zákon, zákon o energetike, vodný zákon, lesný zákon a i.

²² Medznikom pamiatkovej starostlivosti v Európe je obdobie renesancie, ktoré objavuje pamiatkovú starostlivosť vedomým uznaním antických pamiatok. Prvé nariadenie o ochrane antických umeleckých diel vydal pápež Pius II. v roku 1462. BALABÁNOVÁ, B. *Pěče o kulturní hodnoty v ČR – problémy, východiska. Diplomová práce*. Brno : Masarykova univerzita, 2007, s. 13.

²³ MARCINKOVÁ, D. *Obnova historickej zelene na Slovensku* – Alfonz Torma a jeho prínos v obnove objektov historickej zelene v 2. polovici 20. storočia. In *ALFA*, roč. 20, 2015, č. 3, s. 30-37.

²⁴ § 19, ods. 3) zákona SNR č. 7/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach.

²⁵ Najznámejšími záhradnými architektmi prvej Československej republiky boli Josef Kumpán (1885 – 1961), Josef Vaněk (1886 – 1968), Otokar Fierlinger (1888 – 1941). Bližšie k tomu: ŠIMEK, P. – ZÁMEČNÍK, R. *Památková obnova vilových zahrad založených v meziválečném období*. Brno : NPÚ, 2015, 92 s.

²⁶ Do zmeny politického režimu to bol odbor sadovnictví – krajinářství v Lednici na Moravě Agronomické fakulty Vysoké školy zemědělské v Brně. V súčasnosti je to študijný program Zahradní a krajinářská architektura, odbor Zahradní a krajinářská architektura, Zahradnická fakulta Mendelovy univerzity v Brně, Lednice na Moravě.

²⁷ LICHNER, J. *Fond kulturních památek : II. Druhové dělení památek. In Pamiatky na Slovensku : Súpis pamiatok, zv. 4*. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1978, s. 39-40.

²⁸ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5504. ŠIMKOVIC, J. *Metodické smernice pamiatkovej starostlivosti o parky a historickú zeleň*, (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1975.

²⁹ ŠIMKOVIC, Metodické smernice..., s. 6-7, ref. 28: *Na Slovensku sú, resp. môžu byť chránené historické záhrady a parky na základe dvoch zákonov SNR: zákona č. 1/1955 o štátnej ochrane prírody a zákona č. 7/1958 o kultúrnych pamiatkach. Zákon č. 1/1955 hovorí o parkoch a záhradách v § 5, 7, 8 a o spôsobe ich ochrany v § 10-14. Podľa tohto zákona možno vyhlásiť za chránený park alebo záhradu tie objekty, ktoré sú významné z hľadiska vedeckého, historického alebo umeleckého. Zákon č. 7/1958 nehovorí síce konkrétne o záhradách a parkoch, ich ochrana však vyplýva z § 2, podľa ktorého za pamiatku – teda i park alebo záhradu – treba považovať taký objekt, ktorý je dokladom historického vývoja spoločnosti, jej umenia, techniky a vedy, alebo má vzťah k významným osobám a udalostiam dejín a kultúry. Ďalej i taký park a záhrada, ktoré sú súčasťou niektorej inej pamiatky, ak si to vyžaduje jej ochrana. Porovnaj aj: KUTLÍK, F. *Právna ochrana historickej zelene*. In *Študijné zvesti : Ochrana a využívanie historickej zelene na Slovensku*. Bratislava : Príroda, 1983, s. 48-54; KRISTIANOVÁ, K. – MARCINKOVÁ, D. *Vybrané legislatívne aspekty ochrany hodnôt prvkov historickej zelene*. In *Kulturní detail v krajině : Historické struktury krajiny*. Kroměříž : Metodické centrum zahradní kultury při územním odborném pracovišti Národního památkového ústavu v Kroměříži, s. 76-82.*

³⁰ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 1294. ŠIMKOVIC, J. *Predbežný návrh kategorizácie pamiatkovo chránených záhrad, parkov a ďalších plôch historickej zelene*, (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1977.

³¹ ŠIMKOVIC, *Predbežný návrh kategorizácie...*, ref. 30, s. 5-6.

³² Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 1584. ŠIMKOVIC, J. – KRIZANOVÁ, E. *Návrh súpisu a kategorizácie historických parkov a historických záhrad*, (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1980.

³³ MARCINKOVÁ, *Obnova historickej zelene...*, ref. 23, s. 30-37.

³⁴ ŠIMKOVIC, *Predbežný návrh kategorizácie...*, ref. 30, s. 26.

³⁵ BENČAŤ, F. *Atlas rozšírenia cudzokrajných drevín na Slovensku a rajonizácia ich pestovania*. Bratislava : VEDA, 1982, 368 s.

³⁶ BENČAŤ, F. *Súčasný stav a návrh kategorizácie stupňov ochrany historickej zelene na Slovensku*. In *Študijné zvesti : Ochrana a využívanie historickej zelene na Slovensku*. Bratislava : Príroda, 1983, s. 48-54.

³⁷ TOMAŠKO, I. *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 29.

Pamiatka ako pojem a počiatky uhorskej monumentológie v 19. storočí

ŠTEFAN ORIŠKO

Pojem pamiatka (a jeho pôvodom cudzojazyčný tvar monument z latinského *monumentum*) patrí k základným termínom špecifickej disciplíny – pamiatkovej starostlivosti. Sprevádza jej dejiny od konštituovania tohto odboru ako inštitúcie až podnes. V mnohom však jeho užívanie predchádza inštitucionálnu fázu ochrany pamiatok v úvahách dejepiscov, historikov umenia a iných vzdelancov, zaoberajúcich sa dokladmi minulosti z diferencovaných zorných uhlov, vlastných utvárajúcim sa novodobým vedným odborom. Pojem pamiatka však už v tomto predinštitucionálnom období obsahoval hodnotové i významové aspekty, vždy chápané v nejakom či niekoho kolektívnom záujme a napokon aj (hoci nie vždy) aj hladiská manipulácie (zachovania či širšie – starostlivosti). Pojem pamiatka je historicky premenlivý, jeho obsah odráža meniacu sa recepciu dokladov minulosti.

Pre nás môže byť dôležité poznanie recepcie pamiatok a pokusy o ich pojmové definovanie v uhorskej monumentológii, zvlášť v postupných krokoch jej konštituovania v 19. storočí, keď predmetom jej záujmu boli aj doklady z územia dnešného Slovenska. Toto obdobie zahŕňa jednak počiatkové fázy objavovania minulosti cez pamiatky až po začlenenie ochrany pamiatok medzi úlohy štátnej politiky. Primárne ide o textové zdroje (často usmernenia a výzvy na ochranu pamiatok), ktoré tvoria základ nielen pre pochopenie minulosti či dejín tohto odboru, ale i stavu či zásahov do konkrétnych pamiatok. V oboch líniách je slovenská pamiatková starostlivosť dedičom týchto snáh i aktivít. Sledované obdobie 19. storočia prinieslo rôznorodé postoje k otázkam hodnôt, funkcií, klasifikácie i obnovy pamiatok. Zastupujú ich jednak názory významných osobností, najmä historikov umenia a iných profesií, ktorí pôsobili aj na pamiatkarskom poli, a tiež stanoviská ustanovizní – v zrkadle uchopenia základného pojmu vznikajúcej disciplíny. Naším zámerom je vybrať z nich niektoré významné formulácie (s priznaním kvality pramenného dokumentu) a komentovať ich – s poukázaním na význam v dobovom kontexte. Rozsah citovania pôvodných textov i komentárov k nim musel byť stručný, prísne selektívny, hoci by si zaslúžili aj podrobnejšie publikovanie.

Jeden z najstarších, pomerne ucelene formulovaných pokusov o určenie termínu *pamiatka* priniesol už začiatkom 19. storočia Mikuláš Jankovich (1772 – 1846), ktorý v roku 1812 publikoval krátky text – *Prosbu smerom k maďarským starožitnostiam*.¹ Hoci v tomto článku spomenul aj pojem *pamiatky*, častejšie však používal iný termín – *starožitnosti*, ktorého obsah adekvátnejšie korešponduje so širokým repertoárom dokladov (hlavne národnej) minulosti, spadajúcich pod záujem tohto zberateľa, organizátora i mnohostranného vedáča, čo v tomto prevolaní aj vymenoval. *Vybrané pamiatky nepopierateľne potvrdzujú a súčasne hlásajú i velebia usilovnosť národa, jeho zásluhy o vedu, hrdinstvá, následne dôstoj-*

Titulný list časopisu Tudományos Gyűjtemény (Vedecká zbierka) 1818

nosť i slávu. [...] Želali by sme si, aby v maďarskej domovine, ako aj v Sedmohradsku, ba aj v zemiach, čo niekedy patrili k maďarskej korune a chceli by sme našich vlastenecky zapálených čitateľov požiadať, ak už nie v pravdivom nákrese, tak aby aspoň podrobne opísali rôzne staré pozostatky v každom stave, ako sú hrady, veže, kostoly, sochy, náhrobky, tiež pamiatky z rôznych druhov kameňa a rúd, a aj nápisy a nielen to, ale aj drobnejšie starožitnosti každého druhu, nástroje, starosvetké ženské i mužské odevy, rozličné ozdoby z minulej doby, relikvie, kríže, kalichy, poháre, zbrane, prstene, pečatidlá, pečate a maďarské starožitnosti každého druhu, ktoré by boli v našej vlasti, ale aj v cudzine, ako aj pozostatky grécke, rímske, alebo po barborských národoch a takto vyzývame k ich zverejneniu. [...] Okrem už spomenutých maďarských starožitností aj prosté rakvy z cintorínov alebo múrov kostolov, alebo akékoľvek kamenné nápisy, ktoré by sa nejako týkali maďarského národa, [...] dávne maďarské rukopisy, vzácne tlače, peniaze, listy písané na pergamene, nie každému čitateľné, na starožitnosti každého druhu nás upozorniť, srdečne budeme prijímať všetko [...].²

Škála druhov predmetov, čo Jankovich vymenoval, zdaniho je nevyhranená – povedané jazykom neskorších odborov – zahŕňa múzejné (zbierkové) exponáty, aj archeologické nálezy i pamiatky architektúry. Z nich konkrétne uviedol len skvostný košický kostol a kostol v Záhrebe, u ktorých sľuboval aj zaplatiť za ich dokumentačné nákresy. Všetko ostatné zo-

stalo nepomenované. Azda i preto, že nešlo ešte o všeobecne známe doklady. Východiskom i cieľom bolo objavovať, identifikovať a horlivo evidovať.

Jedným z kritérií výberu bola previazanosť s domácou (národnou) minulosťou (cez optiku dôstojnosti a slávy) i geografickým (štátnym) rámcom. Tak vedľa predmetov so zdôraznenou maďarskou (národnou) provenienciou sa ocitli aj antické, ba i barbarské „pozostatky“. Všetko to boli starožitnosti, o aké sa zaujímali aj iné národy od neskorého 18. storočia, ktoré zvyčajne spájali nacionálne a univerzálne hľadiská, ako to príbuzne zaznelo aj u Jankovicha. Podobne ako inde v Európe aj v uhorských pomeroch vtedy začali vznikáť prvé národné kultúrne inštitúcie (napr. Maďarské národné múzeum, založené 1802), i keď „starožitnícka“ zberateľsko-evidenčná iniciatíva bola súkromná (nie štátna), alebo presnejšie spolková. Súvisela s okruhom vzdelancov okolo časopisu *Tudományos Gyűjtemény* (Vedecká zbierka, od 1817), v ktorom výzvu publikovali. Zaiste to vplývalo aj na žáner tohto článku: nebolo to striktné vedecké pojednanie o starožitnostiach, ale skôr išlo o podnetné, napoly privátne usmerenie, adresované vzdelanej verejnosti zhromažďovať a dokumentovať antikvárne doklady minulosti. Časopis potom v nasledujúcich rokoch prinášal správy o viacerých starožitnostiach i o stavbách či nových archeologických nálezoch.³

Medzi článkami M. Jankovicha z neskoršieho obdobia sa tejto oblasti týkajú ešte poznámky o vzťahu k pamiatkam (v rámci textu o archeologických odkryvoch na budínskom hrade). Spomínajú sa v nich skôr negatívne prejavy – ich poškodzovanie, neúcta, opovrhovanie. V patriotickej rovine – *rúcanie, vandalizmus i čistý utilitarizmus sú prejavom nevzdelanosti a ničia pamiatky, týkajúce sa moci, usilovnosti, vkusu národa, jeho majstrovstva, vedy*.⁴ Jankovich tu doplnil svoju skoršiu škálu hodnôt pamiatok a poukázal i na existujúce negatívne postoje k dedičstvu minulosti.

Nielen v Pešti, ale aj vo Viedni súběžne existovali patriotické snahy s oficiálnou štátnou optikou pohľadu na pamätihodnosti, na ktorých sa podieľali aj maďarskí vzdelanci (Alojz Mednyánszky, 1784 – 1844). Ani v Pešti nebola Jankovichova iniciatíva jediná, čo sa zaujímala o pamiatky: väzby k nim boli názorovo diferencované i napriek ešte nie celkom vymedzeným kompetenciám vznikajúcich odborností (histórie, vrátane cirkevného dejepisectva – s osobitým statusom kultu štátnych relikvií, ako svätostefanská koruna – archeológie, dejín umenia, atď.), uplatňujúcich si relatívne vlastné ciele. Napokon ani špecifiká a pole pôsobnosti pamiatkovej starostlivosti neboli vyhranené.⁵

Aj ďalší pokus formulovať základnú predstavu o pamiatkach bol iniciatívou z prostredia združenia vzdelancov. *Spoločnosť uhorských lekárov a prírodovedcov (Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága)* na jednom z každoročných putovných zhromaždení najprv vytvorila archeologickú (skôr starožitnícku) sekciu (3. zhromaždenie v Banskej Bystrici, 1842), na ďalších sa zaoberali pamätihodnosťami miest, kde schádzali, vrátane konkrétnych ochranárskych doporučení. V Košiciach a Prešove (7. schôdza, 1846) sa časť z nich týkala miestnych pamiatok a ich majiteľov (dóm), podstatnejšia však bola prosba adresovaná Maďarskej vedeckej akadémii (*Magyar Tudományos Akadémia*), aby sa pamiatky stali verejnou vecou i so zákonnou ochranou. Výsledkom bol opäť list – výzva (*Výzva ku každému Maďarovi, čo má na srdci národnú česť, vo veci domácich pamiatok*),⁶ po prvý raz publikovaná vo Vestníku akadémie v roku 1847 s podpisom

S. A. Ehrenreich: Mikuláš Jankovich, rytina, nedatovaná.
Zdroj: hu.wikipedia.org/wiki/Jankovich_Miklós.

jej tajomníka, literáta Františka Schedela (Toldyho).⁷ V mnohom – obsahom i trochu patetickým jazykom – je nová Výzva príbuzná skoršej, Jankovichovej, v mnohom – použitou terminológiou – je aktuálnejšia a podrobnejšia, vzhľadom k vymenovaným druhom pamiatok, triedených podľa materiálu aj podľa funkcie, ale bez rozlíšenia slohov alebo období. Hranica pre vek pamiatok sa však stanovila na začiatok 18. storočia, presnejšie po satmársky mier (1711): barokové obdobie bolo zrejme „primladé“ (aj inde v Európe jeho umeleckohistorická rehabilitácia bola ešte vecou budúcnosti). Medzi druhmi naďalej samostatne figurovali nápisy, dôležité aj z hľadiska aktuálnej nutnosti ochrany, lebo vraj zostávajú nepovšimnuté a zanikajú. Zvlášť sa upozornilo aj na ruiny, ktoré sa rozoberajú ako lacný stavebný kameň.

[...] *Maďarská akadémia je preniknutá presvedčením, že ak sa pozornosť obráti na naše staré pamiatky, tak by sa mohlo veľa zachrániť pred zánikom, mnohé zas aspoň pripomenka by zachránila pred zabudnutím. [...] Láska prosíme tľmočiť, kde [pamiatka] je, v koho vlastníctve, v akom stave sa nachádza, s uvedením stôp k veku alebo autorom, a pridruženej tradícii, a ak si to oznamujúci želá, tak s jeho názorom, odlišiteľným ako súkromné posúdenie. Týmto spôsobom by sa dal získať register starožitností podľa spomenutého triedenia, ktorý by vytvoril základ a ústrednú myšlienku pre nasledujúce opatrenia s úlohou predstavenia predmetov kresbami, opisom a predstavením ich histórie a to všetko v jednej umeleckohistorickej zbierke rozširovať pred domovinou. [...] Akadémia kladie každému na srdce, čo mu pomery a okolnosti umožnia, aby vlastenecky usilovali o zachovanie [pamiatok] a zabránili skaze, alebo aspoň bránili ich poškodzovanie a stratu. [...]*⁸

Výzva z roku 1847 naznačila základy prístupu k pamiatkam, počnúc zberom východiskových opisov, kresbových dokumentov, ktoré by vytvárali inventár podľa druhov s perspektívou publikovania – všetko stále na báze dobrovoľnosti i nadšenia a nejasných kompetencií rôznych zúčastnených strán. Výzva však mala komplikovaný, zvláštny osud. Po jej uverejnení zaslali niekoľkí nadšenci Akadémii svoje hláse-

Neznámy autor: Alojz Mednyánszky, rytina, okolo 1820.
Zdroj: hu.wikipedia.org/wiki/Mednyánszky_Alajos.

nia, ale politické udalosti rokov 1848/1849 a ich dôsledky zabránili a odsunuli o desaťročie jej napĺňanie. Až po politickom uvoľnení (a tiež po vzniku oficiálnej pamiatkovej inštitúcie vo Viedni s pôsobnosťou v celej monarchii, 1850, resp. 1853) v Pešti sa nadviazalo na predchádzajúce snaženie. V roku 1858 vznikla v rámci Akadémie Archeologická komisia (*Archeologiai Bizottság*), ktorá v roku 1859 začala vydávať aj špecializovaný časopis Archeologické správy (*Archeologiai Közlemények*). Prvé číslo ako úvodník zahajovala Výzva z roku 1847, bez pochyb ako programové nadviazanie na prerušené úsilie. Doplnili ju však o novú časť, opäť signovanú F. Toldym, teraz s funkciou člena výboru a redaktorom.⁹ V doplnku (odkazujúcom na zakladajúcu schôdzu komisie a závery v podobe *Usmernenia*) zopakovali druhové rozdelenie (i s podkategóriami) ako vymedzenie okruhu záujmu Archeologickej komisie (staré stavby, kameňorezby, drevo-rezby, sochárske odliatky, staré výmalby, zbrane, nábytky, nádoby, atď.). Rámcovo vymedzili aj ich vek (*staroveké, ako aj stredoveké pozostatky, hodné pozornosti*).

Pamiatky rozčlenili na dve základné skupiny: na vlastné, maďarské, patriace do národnej pamiatkovej náuky a všeobecné, previazané i tak – historicky a geograficky s Uhorskom. V rámci existujúcich (zistených) pamiatok sa zdôrazňovalo dokumentovanie, vytváranie zbierky dokumentov a vedecké publikovanie, ale aj propagovanie pred širokou verejnosťou. Nová bola deklarácia viacerých typov výskumov v teréne, vrátane výkopov a aj spolupráca s inými disciplínami (heraldikou, epigrafiou, numizmatikou, a i.). Zastrešujúci odbor – archeológia – pripomenutý aj názvom inštitúcie i časopisu, sa vzťahoval nielen na samotnú archeológiu, ale podľa dobového maďarského synonyma (*régiségtan*) — bol vlastne náukou o starožitnostiach, kam patrili aj pamiatky. Rámcované dobovým historizmom, hranice medzi nimi chýbali a ani sa nepočítali. Príbuzne aj spolupracovníci komisie (a širšie Akadémie) neboli všetci jednoznačne úzko vyhranenými špecialistami, ale zaujímal sa o rôzne druhy pamiatok i o ďalšie vedné odbory. Vnútorne sa (ako sa deklarovalo v jednom bode Výzvy) pamiatkari

hierarchicky delili na odborníkov, členov Akadémie, vedcov stojacich mimo nej, ďalej na dobrovoľníkov – nadšencov a podporovateľov.¹⁰

*[...] Úlohou komisie bude obrátiť pozornosť i starosť na všetky predmety patriace do okruhu domácej náuky o starožitnostiach a ktoré vo veciach domácich pamiatok akadémie už čiastočne vytýčila v uverejnenej výzve roku 1847. [...] Akadémia si takto želá, aby komisia nasledovala dva hlavné smery a aby na obidva obrátila svoju starosť. Rozumie sa: a) vlastná národná starožitnícka náuka, do ktorej kruhu patria pozostatky minulého obdobia maďarského národa až po počiatok 18. storočia, menovite po satmársky mier; b) všeobecná náuka o starožitnostiach, pokiaľ súvisí hlavne s minulosťou domoviny a osvetľuje jej archeologické poznanie a v geografii Uhorska pôsobí ako koncentrujúci moment. Cieľom komisie je byť nápomocný, keď pre nové archeologické objavy sa dejú výkopy, výskumy a sledovania, a tiež keď pri zostávajúcich pamiatkach sa dejú potrebné udržovacie opatrenia. [...]*¹¹

Medzi cieľmi komisie i časopisu figurovala inventarizácia a publikovanie pamiatok. Táto aktivita mala viaceré zámery – jednak išlo o prehĺbenie vedeckého poznania, ale vedľa prísnej odbornosti sa objavila aj ďalšia úloha – propagácia pamiatok medzi širokou verejnosťou. Teda na jednej strane špecializácia a na druhej zas osвета. Obe úlohy sa dali využiť aj pri obnove pamiatok – poznanie pamiatok a „práca“ s nimi sa stali vecou odborníkov aj vecou verejnou. O takýchto úlohách sa zmieňuje všestranný bádateľ Arnold Ipolyi-Stummer (1823 – 1886) v úvodníku druhého ročníka Archeologických správ (1861).

*[...] Úlohou je vypracovanie krátkych a všeobecne zrozumiteľných pokynov a ich rozšírenie v dostatočnom počte exemplárov, ktoré by mali predviesť a poučiť, a byť každému ľahko uskutočniteľné, ktoré by sa týkali umeleckých a stavebných pamiatok, najčastejšie vystavených chátraniu: ako sú ruiny hradov, kostoly, atď., a najjednoduchším spôsobom a s najmenšími nákladmi ich prístupnili alebo aspoň ich ochránili pred ďalším hroziacim zmarom. Je potrebné zároveň dozerieť, aby široká verejnosť prostredníctvom spisov vytvorených populárnym spôsobom sa oboznamovala s umeleckými a stavebnými štýlmi a takto sa šířili poznatky o umení a umeleckých smeroch, ale osobitne sa bude treba usilovať aj o pôsobenie, aby pri obnove a oprave stavebných pamiatok sa brali do úvahy pôvodné tvary a vkus, a aby verejnosť sa učila poznávať umeleckú hodnotu a vhodné pomenovania a určenia aj cestou hlásení a opisov. [...]*¹²

Ipolyi takéto prístupy a inštrukcie pri publikovaní pamiatok nielen navrhoval, ale sám ich aj uskutočňoval. Jeho umelekohistorické spisy sú často prvými spracovaniami domácich pamiatok. Usilujú o vedecký pohľad, ale obsahujú aj vzdelávacie pasáže. Príkladom môže byť umelekohistorická topografia pamiatok Žitného ostrova, publikovaná najprv nemecky vo Viedni (1858),¹³ v zápätí maďarsky v Pešti (1859).¹⁴ Kým nemecká verzia je čisto súpisovou prácou určitého regiónu, tak pred maďarskú verziu pripojil ešte úváždaciú kapitolu, v ktorej jednak spomenul okolnosti vzniku práce, ale pre širšie publikum priniesol aj krátky vysvetľujúci prehľad stavebných slohov (akési dejiny umenia v malej „kocke“ – ako daň vzdelávaniu). Okrem toho v úvode sú naznačené aj niektoré teoretické a metodické problémy. Patrí k nim aj vytváranie odbornej terminológie pre pamiatky a dejiny umenia v maďarčine, ktoré sprevádzalo vývin týchto disciplín v desaťročiach okolo polovice 19. storočia.

[...] Vidiac nakoniec, také úskalnia pri opise diel, ktoré spôso-

K. Rusz: Arnold Ipolyi-Stummer, rytina, 1871. Zdroj: commons.wikimedia.org.

bujú čiastočne nezvyčajné, ba neznáme umelé slová a výrazy a tiež používanie takzvaného umelého jazyka pri stavbe textu a jeho čítaní a všeobecnej zrozumiteľnosti, musím poznamenať, že som prísne používal umelé slová a výroky, ktoré väčšinou v tomto odbore našej doterajšej literatúry, používané osamelo v našom jazyku najmä Imrichom Henszlmannom, odtiaľ sa stali potom čiastočne známymi a čiastočne prešli aj do našich novších slovníkov. [...]”¹⁵

Zo začiatku bola maďarská terminológia závislá na nemeckých i francúzskych vzoroch. Používané pojmy boli často opisne prekladané z cudzích termínov, ktoré sa priznávali a uvádzali v zátvorkách. Podobne Ipolyi v úvode k žitnoostrovskému súpisu spomenul aj zahraničné authority, ktoré ho vedecky inšpirovali (Kugler, Otte, Lübke, a i.).¹⁶ Mnohé Ipolyiho spisy obsahujú rôzne teoretické i pamiatkarské úvahy, často skryté do úvodov alebo vstupných kapitol väčších štúdií i publikovaných akademických prednášok. Pamiatky rôznych druhov v nich vystupujú previazané s národnými dejinami, do kontextu ktorých sa ich usiloval zaradiť. Znamenalo to koncentráciu na „národnú archeológiu“, (kde mal v maďarskom prostredí už predchodcov), aj istú hierarchizáciu dejinných období, s uprednostnením stredoveku, s ktorým sa Ipolyi prevažne zaoberal (v rámci „stredovekej národnej archeológie“). Popritom sa mu črtala aj vetva archeológie, zaoberajúca sa cirkevným umením alebo širšie umením (vlastne dejiny umenia), ktoré sa začali vydeľovať ako budúce osamostatňujúce sa odbory. Ipolyiho stanoviská takto signalizujú špecializovanie výskumov, novú hierarchiu medzi druhmi pamiatok a vytvárajú predpoklady na profesionalizáciu novovznikajúcich vedných aktivít.¹⁷

[...] Ešte vždy je zaujímavé vidieť, ako si náš národ prisvojac si formy a tvary, aké osobitosti z nich vytvoril, a všeobecne ako sa u nás ujal jeden z najúplnejších kvetov európskej kresťanskej kultúry — architektúra, ktorá sa v stredoveku rozvinula do takej ideálnej dokonalosti, že aj všetky umenia, ktoré zušľachťujú a zvečňujú život ľudstva, ak už nestáli v jej službách, tak sa dajú najst aspoň samostane v jej okruhu. [...] Z nich novšia doba rekonštruovala novú vedu, ktorá sa môže rovnoprávne postaviť vedľa antickej archeológie, ktorá bola doteraz sama, preby-

točne a bezducho štvaná. Rozumiem tak stredovekú národnú archeologickú náuku, umeleckú a cirkevnú archeológiu, ktorá je schopná oživiť stuhnuté kamenné písmená, rozozvučať skalné slová a odkryť svetový a náboženský názor, ukrývajúci sa vo vznešených umeleckých dielach našich predkov. [...]”¹⁸

Konstituovanie jednotlivých odborov sprevádzalo aj vytváranie s nimi súvisiacich inštitúcií. Pre pamiatky bol rozhodujúci vznik *Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie* (*Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága*, 1872), ktorou v domácej línii vznikla samostatná ustanovizeň s komplexnejšou náplňou, než nadšenecké dokumentovanie i propagovanie, hlavne – s kompetenciami pre výkon starostlivosti o pamiatky. Prinieslo to nové (aj zákonné) formulácie a konkretizácie, viazané i na základné pojmy disciplíny, vrátane termínu pamiatka. ■

¹ J*** [Jankovich, Miklós]. Esedezés a magyar régiségek iránt. In *Tudományos Gyűjtemény*, 1818, roč. 2, č. 12, s. 121-123.

² Jankovich, Esedezés..., s. 121-123, ref. 1.

³ K Jankovichovi bližšie: MAROSI, Ernő. A magyar művészettörténeti gondolkodás korszakai. In *A magyar művészettörténetírás programjai. Válogatás két évszázad írásából*. Ed. Ernő MAROSI. Budapest, 1999, s. 329-330; PAPP, Júlia. Hazai művészeti, régészeti és építészeti emlékek ismertetése a felvilágosodás és kora reformkor sajtójában. (Adalékok a műemlékvédelmi gondolkodás kialakulásához). In *Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1991 – 2001)*, XI. Budapest, 2002, roč. 11, s. 50, 54-56; SZENTESI, Edit. Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. In *Műemlékvédelem*, 2012, roč. 56, č. 1-2, s. 2.

⁴ J*** [Jankovich, Miklós]. A Budai Várban talált gazdag sírboltról, s benne hihetőleg helyhezetett Katalin királyné, Podiebrad leánya teteméről. In *Tudományos Gyűjtemény*, 1827, roč. 11, č. 2, s. 42-44.

⁵ Bližšie: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Katalóg výstavy. Ed. MIKÓ, Árpád –SINKÓ, Katalin. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2000.

⁶ Felszólítás minden, a nemzeti becsület szívéen viselő magyarhoz a hazai műemlékek ügyében. In *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1847, roč. 7, č. 2, s. 17-19.

⁷ K Spoločnosti uhorských lekárov a prírodovedcov: CS. PLANK, Ibolya – CSENGEL, Péter. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága és a magyar műemlékvédelem kezdetei. In *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok. (Művészettörténet – műemlékvédelem IX)*. Eds. István BARDOLY – Andrea HARIS. Budapest, 1996, s. 21-45.

⁸ Felszólítás, 1847, ref. 6.

⁹ Előszó. In *Archeologiai Közlemények*, 1859, roč. 1, s. V-XI.

¹⁰ K Archeologickej komisii: VALTER, Ilona. A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága és annak működése (1858 – 1872). In *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok. (Művészettörténet – műemlékvédelem IX)*. Eds. István BARDOLY – Andrea HARIS. Budapest, 1996, s. 69-77; SZENTESI, Edit. s. 13-23, ref. 3.

¹¹ Előszó, 1859, s. V-XI, ref. 9.

¹² IPOLYI, Arnold. Előszó. In *Archeologiai Közlemények*, 1861, roč. 2, s. V-VI.

¹³ IPOLYI-STUMMER, Arnold. Beschreibung der Baudenkmal der Insel Schütt (Csallóköz) in Ungarn. In *Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmal*, 1858, roč. 3, s. 101-107, 130-133, 159-162, 180-184, 239-247, 268-272.

¹⁴ IPOLYI, Arnold. Magyar műemlékek. Csallóköz műemlékei. In *Archeologiai Közlemények*, 1859, roč. 1, s. 3-173.

¹⁵ IPOLYI, 1859, ref. 14, s. 21-22.

¹⁶ Příbuzné terminologické praktiky ako Ipolyi používali aj ďalší z veľkej zkladateľskej trojice maďarských pamiatkarov a dejepiscov umenia – Imrich Henszlmann (1813 – 1888) a Flórián Rómer (1815 – 1889).

¹⁷ K Ipolyimu: *Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*. Eds. Pál CSÉFALVAY – Emese UGRIN. Budapest, 1989; MAROSI, 1999, ref. 3, s. 338-339; SINKÓ, Katalin. Ipolyi Arnold (1823 – 1866). „A nemzet történeti eszméje által alapította meg létét”. Megjegyzések Ipolyi Arnold történelemszemléletéhez. In „*Emberek és nem frakkok*.” *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény*. Eds. Csilla MARKÓJA – István BARDOLY. Budapest, 2007, s. 51-72.

¹⁸ IPOLYI, Arnold. *A déákmonostori XIII. századi román bazilika. Hely és műtörténeti monographia*. Pest, 1860, s. 5-6.

Starožitnosti Levoče

KORNEL DIVALD

DIVALD, Kornél. *Felvidéki séták*. Budapest : Szent István-Társulat, b. r. v., s. 10 (11) - 22.

Spišský historický spolok, ktorý pri príležitosti milénia vydal skutočnú malú knižnicu štúdií o minulosti Spiša, ma v januári 1904 vyzval, aby som sa zapojil do prác na skvelo ilustrovanej trojväzkovej monografii o pamiatkach župy. V tom čase som sa chystal do zahraničia kvôli porovnávacím štúdiám pre dielo o stredovekých krídlových oltároch v Uhorsku. Ponuka Spišiakov mi prišla vhod – najviac pamiatok tohto druhu sa zachovalo u nich.

Mojou úlohou bolo bádať putujúc po mestách a dedinách Spiša a napísať prvý zväzok práce. Pustil som sa do nej ešte v lete toho roku. Podľa predstáv Spolku ma mali sprevádzať i autori zvyšných dvoch dielov: k sedemdesiatke sa blížiaci spišský kanonik a nestor našej archeológie János Vajdovszky, a Károly Pekár, vynikajúci mladý estetik, ktorý ako obeť ma-cošských pomerov v našej kultúre skončil tragickou smrťou v okolí Fiume (dnes Rijeka, Chorvátsko, pozn. red.).

V tom istom roku som strávil tri mesiace na cestách v Nemecku, Belgicku a Holandsku. Po návrate som sa vybral rovno na Spiš, aby som sa mohol včas pripojiť k mojim spoločníkom, tí ma však kvôli rôznym prekážkam nechali už od začiatkov samého a napokon mi zverili aj písanie ostatných dvoch zväzkov.

Tak sa stalo, že ďalšie tri mesiace sme putovali opäť len dvaja, ja a môj fotoaparát. ... Snáď nikoho neprekvapí, keď o mojom fotoaparáte hovorím ako o nejakej živej bytosti. Dobrý Imre Henszlmann pobudol v Levoči dlhé mesiace, no akokoľvek svedomito pracoval, jeho kresby vydané formou drevorytov sú v súčasnosti nepoužiteľné. Niet majstra, ktorý by z hladiska vecnosti a vernosti bol schopný konkurovať fotografii. Pre porovnávacie štúdiá historika umenia je objektívna fotografia tým, čím hodnovernejší prameň pre dejepisca. Omyly priekopníkov našej umenovedy korenili spravidla v tom, že pri porovnávaní domáceho umenia so zahraničným sa spoliehali výlučne na kresby alebo na vlastnú pamäť.

Fotoaparát je vskutku náročný spulucestujúci. Vyžaduje neustálu opateru, výmenou za ňu však verne zaznamená všetko, čo slová dokážu vyjadriť len veľmi hmlisto, kresba a maľba iba za cenu niekoľkodňovej práce, ktorej výsledok tiež nie je dokonalý. Pravda, je to veľmi náladový spulovník. Keď je zamračené a nedostáva sa mu primeranej pozornosti, je tvrdohlavý a takmer ma nechá v štichu. Môj spulucestujúci sa ale väčšinou správal dobre, hoci neraz sme spolu prekonávali rôzne nástrahy. Našťastie som si vždy všimol, keď sa mu niečo stalo a keď aj pár záberov nevyšlo, pre výskum je stále cennejšia nepodarená fotografia, než dobrá kresba.

Dušou redakčného výboru „Umeleckých pamiatok Spišskej župy“ bol župný archivár, historik Frigyes Sváby. Nik nepoznal župu, jej dejiny a súčasnosť tak dobre, ako on. Najmä preto som začal svoje bádanie v Levoči. Po večeroch sme dlhé hodiny sedávali na drevenej lavičke pred župným domom. Za krátky čas som získal toľko cenných poznatkov, koľko by sa mi nedostalo ani z kvanta literatúry o Spiši. Práve Sváby sa najviac

Radnica so zvonnicou a Kostol sv. Jakuba v Levoči. Foto: Archív PÚ SR, po r. 1920.

pričinil o uskutočnenie na pomery vidieckeho spolku nezvyčajne ambiciózneho a nákladného podujatia. Žiaľ, nedožil sa jeho vydania, zomrel počas tlače prvého zväzku.

Z poverenia Spišského historického spolku som štyri a pol mesiaca roku 1904 brázdil po Spiši na spôsob niekdajších tovarišov. Starí majstri na svojich povinných vandrovkách videli a okúsili mnohé veci, aj také, ktoré nespádali do okruhu ich remesla. Ani ja nepišem svoje cestopisy výhradne o pamiatkach, ale aby som nepoprel svoje remeslo, v tejto kapitole vystúpia najmä pamiatky Levoče, alebo – ako nazval svoje monumentálne, Akadémiou vydané dielo otec nášho dejepisu umenia Imre Henszlmann – „Starožitnosti Levoče.“ Levočský Kostol sv. Jakuba, rímsko-katolícky farský kostol mesta bol takmer jeden a pol storočie v rukách luteránov, no zachoval si svoj stredoveký inventár a staré oltáre a spolu s náhrobníkmi Thurzovcov a množstvom meštianskych epitafov pokrývajúcich jeho piliere do výšky poschodia tvorí skutočné múzeum, aké sa aj v zahraničí zriedkakedy vidí. Okná gotického trojlodového halového kostola vyplňajú samé moderné vitráže. Aj v iskrivo jasnom počasí vládne medzi jeho múrmi tajomné pološero, vďaka ktorému pôsobí jeho interiér ešte viac rozprávково – samozrejme, nie pre toho, kto v ňom chce fotografovať. V zamračenom počasí sa formy, línie a farby krídlových oltárov, všade visiacich drevo-rezieb a kamenných článkov, epitafov a mobiliára všetkých možných štýlov celkom rozplývajú a v šere, bez plameňa sviečky netušíme ani to, či máme pred sebou predmet z dreva, kameňa alebo kovu?

Moje prvé dni v Levoči boli plné slnka. Konala sa však sláva levočská púť, na ktorú v prvý júlový týždeň prúdia davy ľudí z troch žúp. Zaplnia každý kút kostola a námestia, každé podbránie. Človek sa vtedy ledva niekam pohne, o fotografovaní nemôže byť ani reč. Mohol som sa doňho pustiť až po týždni, keď pomaly ustali vlny prichádzajúcich a odchádzajúcich. No vzápätí sa otvorili nebeské kanály a vyjasnilo sa až po desiatich dňoch. Potoky v chotári mesta vystúpili zo svojich korýt, obilie padlo. Levočania si však veselo mädlili svoje dlane, dážď aspoň zmyje smeti, ktoré tu pútnici po sebe zanechali. A skutočne, mesto sa po daždi skvelo takou čistotou, ako námestie S. Marco v Benátkach na sviatočné ráno.

Levoča bola postavená na silne sa zvažujúcom vrchu mohutnej vyvýšeniny, ako keby si ho zakladatelia mesta vybrali len kvôli tomuto dokonalému a lacnému spôsobu čistenia verejných priestorov. Niekoľkodňový dážď zmyje všetko z mestského trhu. A keď začne pršať, zo žlabov vyčnievajúcich spomedzi sedlových striech domov sa valia ozajstné vodopády, ktoré sa na námestí spájajú do potokov, ktoré by sa spolu s vodami z bočných ulíc rozrástli do mocných riek, keby dunivú ríavu spolu s odpadom nepohltili zamrežované otvory podzemných kanálov.

Myslím si, že oči cudzinca prichádzajúceho do Levoče za daždivého počasia zaujme najmä tento starobyľý tón. Na rozľahlom štvoruholníkovom trhu už dávno nestoja arkády, pod ktorými sa pred svojimi prenasledovateľmi skrývala Fabriciova dcéra, hrdinka Jókaiovho románu o Levočskej bielej panej. Ešte začiatkom tohto storočia padol za obeť krompáčov celý rad domov s podlubím a keď som tam bol naposledy, v dolnom rohu námestia stáli už len dva takéto arkádové meštianske domy.

Stratené kamenné „aleje“ na niektorých miestach zbúrali, inde ich premenili na izby. V zhode s týmito úkonmi domy raz vystupujú z radov, inokedy skromne ustupujú, ako keby sa sami hanbili za barbarické činy svojich majiteľov. Pred 25 rokmi prestavali aj radnicu lemovanú dvojpodlažnou arkádou, stojacu uprostred námestia, južne od Kostola sv. Jakuba. Fridrich Schulek ju umelecky dotvoril o druhé poschodie a mohutnú strechu korunovanú malebne pôsobiacimi štíťmi. Zvonice medzi kostolom a radnicou upravili ešte v 18. storočí. Na vežu kostola sa v polovici minulého (19.) storočia dostala nová, nevhodná strecha, ktorá v roku 1922 spolu so strechou kostola zhorela na prach. Kätterhäuschen, Jókaiom preslávený starý levočský pranier v podobe železnej klietky bol potom, čo ho odstránili z námestia, vztýčený v Probstnerovej záhrade, do ktorej viedol vstup prerazený v mestskom múre. V bráne sa otvárali dvere zdobené obrazom levočskej bielej pani.

Už iba hradby dodávajú Levoči punc starobylosti, ktorá sa odzrkadľuje v interiéroch jej domov. Čaro veku, ktoré dáva Levoči osobitité zafarbenie pôsobí ešte silnejšie, keď prichádzame pod jej múry a obiduc tie, smerujeme na námestie od niekdajšieho jezuitského kostola. Z diaľky pôsobí mesto na návrší obklopenom vekom záhrad a lesov, za chrptom s mariánskou horou a impozantným františkánskym kostolom zrejme rovnako ako pred tristo rokmi. Nevidíme jeho znešvárené staré domy, ani moderné verejné budovy, hoci domom opierajúcim sa o úpätie vrchu dodáva starožitný dojem iba gotický kostol františkánov. Ten vládne mestu svojou impozantnou, proporčnou hmotou, radom okien zo 14. storočia, správnym členením. Ako architektonické dielo prekonáva aj Kostol sv. Jakuba. Kláštor priliehajúci k jeho severnému múru si takisto uchoval mnoho stredovekých detailov. Zachovala sa

jeho stĺpová kapitulná sieň v čisto gotických formách a krížová chodba zaplnená všelijakým haraburdím, zdobená doposiaľ neznámym cyklom nástenných malieb, aké nachádzame len v starých talianskych kláštoroch. Malby odkryl počas vojny Elek Kiss, posledný maďarský riaditeľ hlavného gymnázia. Pri príležitosti ich obhliadky som bol poslednýkrát v Levoči.

Opevnenie mesta lemuje z východu široká priekopa, na dne ktorej žiaria krásne ovocné záhrady. Medzi korunami stromov sa zjavujú raz osirelé, rúcajúce sa bašty, inde upravené na bývanie s muškáťmi v oknách. Starostlivo obnovené a rekonštruované opevnenia Norimbergu a Rothenburgu sa ani zďaleka nevyrovňajú bezprostrednému účinku, aký vyvolávajú múry udržiavané bez akýchkoľvek efektných zámerov. Myslím si, že malebné hradby Levoče budú ešte dlho stáť. Majitelia záhrad sa budú vyhýbať búraniu múrov, tie totiž zachytávajú vetry dujúce od Tatier a nasávajú do seba teplo, ktoré vyžarujú v noci, keď tu mrzne niekedy aj počas leta. Nikde na Spiši sa hrášku nedarí tak dobre, ako práve v levočských záhradách obklopených baštami.

Systém levočského opevnenia má ešte stredoveký pôvod. I keď zaostalo za vývojom vojenstva, meštania z neho v priebehu 16. a 17. storočia viackrát hrdinsky bránili svoje mesto, oveľa častejšie sa však stávalo – a to najmä v časoch povstaní – že verní zvyku našich starých miest, uzavreli s nepriateľom dohodu. V tom spočíva tajomstvo neustáleho rozvoja nepretrhnutého ani búrkami vojen. Poučnými ukázkami blahobytu sú meštianske domy. Štítové múry zo 17. storočia dosahujúce výšku jedného poschodia sa zachovali len na dvoch z nich: na dome lekára Spielenbergera a Bágyovom dome, neskôr majetku Csákyovcov, nesúcom označenie Thurzovský. Na ostatných domoch sú to len skvostné portály alebo mreže svetlíkov, ktoré hlásajú, že kedysi sa tu odohrával iný život. Ale ak aj exteriér týchto domov neukazuje takmer nič, i medzi nimi sa len sotva nájde taký, ktorého interiér by neoplýval krajšími a krajšími prvkami. Vždy, keď som sa nasýtil skúmaním starožitnosti kostola, alebo keď pršalo, dal som sa na obchádzku domov. Neuplynul snáď deň, ba ani hodina bez toho, aby som chodiac z domu do domu neobjavil niečo nové. Tu krásne vytesaný portál, tam figurálna hlavica svojského tvaru, v celom rade dvorov loggie vyžarujúce takmer benátsku atmosféru. Arkádové chodby lemujúce dvory zo všetkých štyroch strán odvedli moju fantáziu do dávno zašlých čias. A z tohto pocitu ma nevytrhli ani ľudia, s ktorými som sa zoznámil počas mojich návštev. Tí, bývajúc pod ťažkými klenbami, v izbách voňajúcich levandulou plných starožitného nábytku žijú natoľko iný život ako večne sa náhliaci obyvatelia hlavného mesta bažiaci po pôžitkoch. Milo ma vítali, kdekoľvek a kedykoľvek som prišiel a rád som sa s nimi dal do reči. A počas rozhovorov som sa len ako archeológ zarazil pri niektorých slovách. Henszlmann vo svojom diele píše o umelecky zdobených studniach na dvoroch, no takú som nevidel už ani jednu. Keď som sa majiteľa jedného domu spýtal, prečo zbúral tú svoju, odpovedal mi, že na čo by mu bola, keď mesto má tak skvelý vodovod.

Prvý raz som v Levoči strávil takmer tri týždne, len semtam som vyrazil do niektorej z blízkych dedín. Od rána do večera som bol na nohách, meral, poznámkoval, fotografoval, napriek tomu sa mi nepodarilo celkom ukončiť moju úlohu a v priebehu nasledujúcich rokov som sa sem ešte viackrát vrátil doplniť sériu svojich fotografií a poznámok. Vtedy ma však zamestnával už len Kostol sv. Jakuba. Žiaľ, verejnosť ani dnes netuší o jeho umeleckých klenotoch a ktovie, kedy ich skutočne spozná. Pompézny, 18 metrov vysoký, z dreva vy-

Studňa vo dvore meštianskeho domu v Levoči. Kresba V. Miškovského z roku 1880. Repro: Archív PÚ SR.

rezaný hlavný oltár je neprekonateľne pôvabný a umelecký, s monumentálnou sochou Márie medzi svätým Jakobom a Jánom Evanjelistom. Skvost majstra Pavla, ktorý v rokoch 1502 – 1534 stál na čele početnej levočskej dielne, z ktorej takpovediac zaplavil svojimi krídlými oltármi štyri-päť stolíc horného Uhorska. On sám, usadiac sa v Levoči, vyrezal vlastnými rukami už len málo detailov, jeho vlastnoručným dielom je však tri metre vysoká Madona hlavného oltára a sčasti socha sv. Jakuba vedľa nej. Tú istú postavu – očividne podľa tej istej kresby – vytvoril i v Norimbergu pôsobiaci Veit Stosz pre florentský kostol Annunziata. Pavlovým prvým dielom v Levoči mohol byť skvelý betlehem s figúrami v životnej veľkosti, ... nájdený v roku 1686 v jednej z komôr radnice ... Práve vtedy ho v procesii sprevádzanej hlasom zvonov preniesli do Kostola sv. Jakuba, kde ho osadili do dodnes jestvujúceho barokového oltára. V jeho výklenku pripomínajúcom jaskyňu si ho nevšimol ani jeden zo starších monografov kostola.

Z dielne majstra Pavla vyšiel aj oltár sv. Jána. Jeho ornamentika je už renesančná, tak, ako to vidíme aj na oltári sv. Anny. I keď nie je prvoradý, každopádne ide o jeden z našich najzaujímavejších krídlých oltárov. Objednávateľ, levočský farár Ján Henkel bol svedníkom kráľovnej Márie, manželky Ľudovíta II. Sám seba nechal zvečniť na zadnej strane oltára, pod krížom. Maliar ho zachytil aj na krídle, pri rakve Jána Almužníka, pred oltárom podobným tomu levočskému. Otvorený oltár zdobia postavy štyroch svätých Jánov, dva reliéfy na krídlach, dve sochy v arche. Na zatvorenom vidno osem malieb, do posledného detailu levočské, s miestnou architektúrou, figúrami v levočskom, uhorsko-nemeckom odeve, medzi nimi aj jeden študent s lutnou.

Monogram potvrdzuje, že autorom malieb bol Bardejovčan Teofil Stanczel, ktorého kariéru môžeme vďaka zachovaným listom sledovať až do jeho smrti. Bol to človek s veľmi nešťastným životom. Nepriazeň osudu ho priviedla z Bardejova do Levoče a odtiaľ v roku 1523 do Poľska, kde ho hnali radom miest. Zomrel v roku 1530, pravdepodobne behom cesty z Jaroslavi do Ľvova. V Kostole sv. Jakuba sa okrem už spomenutých nachádza ešte osem gotických krídlých oltárov. Najkrajším spomedzi nich je oltár Vir dolorum, na predele s erbmi kráľa Mateja a Beatrix. Sochy a rezbry v ňom sa do Levoče dostali okolo roku 1480, s veľkou pravdepodobnosťou z Budína. V meste v tom čase ešte nebolo lepšieho rezbára, majster Mikuláš tak mohol zásobovať Spiš svojimi krídlými oltármi bez obáv z konkurencie. Krídlivé oltáre s kvantom malieb – podobne ako obrázkové knihy – je radosť pozeráť, no fotografovať ich je často utrpenie, v zlom svetle, oproti pestrému jasu vlievajúcemu sa cez okná siahajúce po klenbu priam nemožné. Moji dobrí známi z Levoče spravili všetko pre uľahčenie mojej práce. Keď som fotil hlavný oltár, do kostola vpochodovali aj hasiči s rebríkom, aby okná za oltárom zakryli obrovskými plachtami. No keď som sám ako prvý vyšiel na rebrík a rukou náhodou oprel o zadnú stranu oltára, celú akciu som odvolal. Pod mojou rukou praskol červotočom skrz-naskrz prelezený skvost. Obával som sa, že oltár sa zrúti, ak by sa rebrík naklonil k nemu. Ponáhľal som sa podať správu kompetentným a záchrana levočského hlavného oltára sa dostala pred úradné miesta. Žiaľ, medzitým (o 14 rokov neskôr) sa rozpadol aj náš štát a obnova sa nedostala na program dňa. Čím viac času som trávil v 50 m dlhom, 20 m širokom a 19 m vysokom kostole, tým viac umeleckých osobností som spoznal na jeho pamiatkach. Istotne nie posledným z nich je Krištof Kolmitz, majster kazateľnice vyrezanej v roku 1626 zo štedrosti levočského meštana Vavrinca Kramera. Knieža Gabriel Bethlen objednal u Kolmitza rovnaké dielo pre katedrálu v Alba Iulii. Tam zaniklo, v Levoči sa zachovalo a svedčí o nie každodennom dekoratérskom talente svojho autora, ktorý sa sám považoval iba za stolára. Kazateľnicu na spôsob Atlasa nesie postava Mojžiša v životnej veľkosti, dvere a zábradlie zdobia reliéfy s biblickou témou, baldachýn, bohato polychromované a zlátené rezbry. Nejedna z epitafov pokrývajúcich steny vzišiel z rúk majstra Kolmitza ...

Koľkoráz som sa ... po celodennej práci v Kostole sv. Jakuba vybral oddýchnuť na strmo sa zvažujúci západný okraj mesta. Po pravej strane sa v nežnom svetle zapadajúceho slnka skvela Mariánska hora, naľavo, za vencom lesnatých vrchov mi kývali zasnežené končiare Tatier. V hlbine pod mojimi nohami, na dne úzkej doliny sa hadila cesta smerujúca k mestám pod Tatrami. A počas prvého leta sa mojej duše neraz zmocnila obava, keď som si spomenul, že na Spiši je ešte toľko historicky významných miest, koľko ani v desiatich župách na Dolnej zemi. Veľkosťou a počtom obyvateľov sú niektoré spišské mestá iba hniezda v porovnaní s veľkými dedinami na nížine. No takmer tu niet obce, ktorá by si nezachovala svoj starý kostol, mestský zovňajšok. Na trhu sú všetky domy poschodové, pravda, povala sa dnes mnohokrát začína na prvom poschodí. Avšak mimo miest je ešte množstvo menších dedín. Tie boli v minulosti sídlami kopijníkov, potomkov starej maďarskej pohraničnej stráže, alebo majetkom menších i významnejších zemepánov, z ktorých mnohí obohatili Božie domy o umeleckejšie pamiatky, ako mestské obyvateľstvo.

Preklad: Peter Buday

Cena Alžbety Güntherovej-Mayerovej 2017 a Medzinárodný deň pamiatok a historických sídiel

Po jubilejný desiaty raz odovzdala generálna riaditeľka Pamiatkového úradu SR PhDr. Katarína Kosová Cenu Pamiatkového úradu SR za celoživotné dielo a mimoriadny prínos v oblasti ochrany pamiatkového fondu Slovenskej republiky – Cenu Alžbety Güntherovej-Mayerovej 2017. Laureátmi tohtoročnej ceny sa stali: PhDr. Mária Poláková, PhDr. Norma Urbanová a Ing. Ivan Tkáč *in memoriam*. Slávnostný akt sa uskutočnil 22. apríla 2017 v areáli národnej kultúrnej pamiatky – kartuziánskeho kláštora v Červenom Kláštore. Poduja-

tie otvoril a prítomných osobne uvítal riaditeľ neziskovej organizácie CYP-RIÁN a riaditeľ Múzea Červený Kláštor PhDr. Milan Gacik. Príhovor pri príležitosti Medzinárodného dňa pamiatok a historických sídiel predniesla riaditeľka Krajského pamiatkového úradu v Trnave Ing. arch. Gabriela Kvetanová. Výnimočnosť chvíle podčiarklo vystúpenie vokálneho súboru Gregoriana z Košíc, ktorého viachlasné chorály sa niesli pod klenbou Kostola sv. Antona Pustovníka.

Foto: J. Oršulová

Medzinárodný deň pamiatok a historických sídiel 2017

Slovenskí pamiatkari sa pravidelne každý rok v polovici apríla stretávajú v Červenom Kláštore, aby si spoločne, popri otvorení letnej turistickej sezóny, pripomenuli Medzinárodný deň pamiatok a historických sídiel. O ich počte hovoria štatistiky – na Slovensku máme takmer 10 000 nehnuteľných a niečo cez 15 000 hnutelných kultúrnych pamiatok a vyše 100 území vyhlásených za pamiatkové rezervácie alebo pamiatkové zóny. Nedávno nás všetkých potešila správa, že Ministerstvo kultúry SR otvorilo nový podprogram dotačného systému Obnovme si svoj dom, čím sa aj zvýšil podiel financií, adresovaných na obnovu kultúrnych pamiatok. Mnohé naše pamiatky by však mohli získať financie aj iným spôsobom, napríklad kultúrnym turizmom, alebo povedané širším pojmom, prostredníctvom cestovného ruchu.

O význame cestovného ruchu v Pieninách, v ktorých sa nachádza aj národná kultúrna pamiatka Červený Kláštor, je asi zbytočné hovoriť, no nie všade je to tak. Opäť použijem niekoľko štatistických údajov, aj keď pri cestovnom ruchu sa čísla ťažko porovnávajú, keďže toto odvetvie zasahuje do rôznych sfér hospodárstva. Tak

napríklad, priame a nepriame príjmy z cestovného ruchu v susednom Rakúsku tvorili v roku 2015 13,5 % hrubého domáceho produktu (HDP), na Slovensku sa k tomuto číslu približuje automobilový priemysel. Podľa informácií z webovej stránky ministerstva dopravy a výstavby, pod ktoré cestovný ruch najnovšie spadá, tvorí na Slovensku cestovný ruch 2,8 % HDP a v stratégii do roku 2020 si dalo za cieľ zvýšiť toto číslo na 3,2 %.

Prieskumy toho istého ministerstva zistili, že najvýznamnejšími motívmi na zvýšenie návštevnosti Slovenska je autenticnosť Slovenska a veľká rozmanitosť na malom území. K autentickejšťi našej krajiny a k jej rozmanitosti veľkou mierou prispievajú pamiatky a historické miesta, či už sú to pamiatky zaradené do zoznamu UNESCO, vidiecke sídla, množstvo kostolov so zachovaným mobiliárom, archeologické pamiatky, pamiatky histórie a mnoho ďalších. Ich možnosti v oblasti kultúrneho turizmu si častokrát vôbec neuvedomujeme. Alebo si ich uvedomíme až vtedy, keď ich stratíme. Poukážem v tomto smere na hrad Krásna Hôrka, ktorý iste všetci poznáme. Po jeho vyhorení sa objavili v médiách správy, že podnikateľom, ktorí majú svoje prevádzky v okolí hradu, sa

rapídne znížili tržby, dokonca mnohí musia svoje prevádzky zatvoriť. Jedna kultúrna pamiatka teda dokázala užiť mnohé drobné prevádzky, profitujúce z turizmu, a pritom so samotnou pamiatkou nemali nič spoločné, alebo len to, že sa nachádzajú v jej blízkosti.

Uvedomiť si hodnoty kultúrneho dedičstva a jeho možnosti ako zdroja príjmu v oblasti turizmu je prvým krokom k úspechu v tomto smere. Ďalšie kroky nemusia byť vždy finančne náročné. Pri niektorých pamiatkach stačí málo – dobrá informovanosť, ochota domácich obyvateľov sprístupniť tú svoju pamiatku, poskytnutie drobných služieb turistom. Pretože informovaný a spokojný turista je najlepšou reklamou pre ďalší rozvoj cestovného ruchu, následne znižovanie nezamestnanosti, možnosti obnovy objektov, atď.

Želám pamiatkam pri ich sviatku, aby si ľudia od najvyšších vládnych kruhov až po tých, ktorí majú pamiatky vo svojom vlastníctve alebo v svojom okolí, uvedomili potenciál nášho kultúrneho aj prírodného bohatstva a pokúsili sa spraviť konkrétne kroky pre jeho využitie aj v tejto spomínanej oblasti.

Gabriela Kvetanová

PhDr. Norma Urbanová

Foto: J. Oršulová

Spojenie pracovitosti, erudovanosti, precíznosti a vytrvalosti je vždy zárukou dobrých výsledkov, a vďaka tomu, že sa tieto vlastnosti spojili v osobnosti Normy Urbanovej dostala slovenská monumentológia mimoriadne bohatý arzenál poznatkov pretavených do pamiatkových výskumov a odborných publikácií. Doktorka filozofie Norma Urbanová je absolventkou Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Jej prvé pracovné kroky viedli do Krajského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove, v ktorom pôsobila ako metodička pre obnovu pamiatkových objektov. Tým bol spečatený jej ďalší osud, lebo pamiatkam a ich

ochrane ostala verná dodnes. Od roku 1977 pracovala v prešovskom stredisku Projektového ústavu kultúry ako vedúca odborná pracovníčka v skupine pre pamiatkové výskumy. V tej istej inštitúcii, no už v bratislavskom stredisku, pracovala v rokoch 1986 až 1991 ako vedúca ateliéru pamiatkových výskumov.

Vyskúšala si aj pedagogickú prax. Ešte počas pobytu v Prešove pôsobila ako odborná asistentka pre dejiny umenia a tajomníčka Katedry výtvarnej výchovy na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove, kde získala doktorát z dejín umenia a všeobecných dejín. O niekoľko rokov neskôr sa podieľala na príprave študijných materiálov kurzu Kultúrne dedičstvo pre učiteľov základných a stredných škôl. Často ju tiež oslovovala Fakulta architektúry Slovenskej technickej univerzity kvôli oponentským posudkom. Škoda, že monumentológia stále nie je špeciálnym študijným programom na nijakej škole, Norma Urbanová by určite mala študentom nielen čo povedať, ale najmä ukázať priamo v teréne, ktorý je jej doménou. Jej posledným pôsobiskom bol do roku 2000 Pamiatkový ústav v Bratislave.

Diapazón záujmov Normy Urbanovej siaha od kúrií a kaštieľov, cez kostoly a meštianske domy, kanónie, opevnenia až po celé historické ulice a urbanistické

aglomerácie, hlavne v pamiatkových rezerváciách v Bardejove, Košiciach, Levoči, Prešove, Spišskej Kapitule, Banskej Štiavnici, Bratislave či Trenčíne, i menších mestách a obciach ako Hlohovec, Gelnica, Markušovce, Šaštín, Považská Bystrica, Betlanovce, Hertník, Kecerovce, Brezovica, Žalobín, Čečejevce, Trávnica. Jej celoživotné portfólio podľa jej vlastných slov zahŕňa neuveriteľných asi 400 pamiatkových výskumov. To už je sumár vedomostí a skúseností, na ktorých sa dajú stavať nielen analýzy, ale aj komplexné syntézy poznania. Tie zúročila v bohatej publikačnej činnosti. Spomeňme aspoň knihy o pamiatkových rezerváciách Prešov a Košice, o bazilike Sedembolestnej Panny Márie v Šaštine, či kapitolu o stredovekých mestách a meštianskej architektúre v Gotike vydané Slovenskou národnou galériou. Ostatnou publikáciou z jej pera, na ktorej má leví podiel, je 3. diel edície národných kultúrnych pamiatok – Levoča. Impozantné dielo Normy Urbanovej na poli slovenskej monumentológie si zaslúži najvyššie uznanie. Prejavom vďaky a úcty k jej celoživotnému dielu a ocenenie jej prínosu k rozšíreniu poznania kultúrneho dedičstva Slovenska a jeho významu v celoslovenskom i európskom kontexte je udelenie Ceny Alžbety Güntherovej-Mayerovej 2017.

Martina Orosová

PhDr. Mária Poláková

Foto: J. Oršulová

V roku 2013 po viac ako 45 pracovných rokoch prežitých medzi pamiatkarmi a pamiatkami odišla z Krajského pamiatkového úradu Prešov do dôchodku PhDr. Mária Poláková. Zanechala nám

svoje celoživotné dielo a my, pamiatkari, chceme zaň s úctou poďakovať.

Čerstvá absolventka prešovskej stavebnej priemyslovky Mária Šoukalová nastúpila do pracovného pomeru 15. 7. 1967 do vtedajšieho Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove ako technická pracovníčka. Po necelom roku a pol (1. 1. 1969) už bola zaradená na pozíciu odborný pracovník na oddelení metodiky pamiatkovej starostlivosti. Ako všetci začínajúci pamiatkari prešla aj Mária Šoukalová celou škálou metodických činností a venovala sa všetkým druhom pamiatok. Archívne dokumenty však dokazujú, že na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia sa najintenzívnejšie venovala východoslovenským dreveným kostolíkmi, čo súviselo s úlohou vtedajšieho Pamiatkového ústavu, ktorý zastrešoval špeciálny výskum a obnovu

drevených kostolov ako fenoménu východného Slovenska.

Pracovné skúsenosti a úspešne ukončené vysokoškolské štúdium na Prešovskej univerzite ju posunuli medzi metodické opory prešovského pracoviska. Do života čerstvej doktorky filozofie PhDr. Márie Šoukalovej okrem pracovných povinností a odborného rastu prišla aj láska. Svadbou s Ing. Jozefom Polákom v roku (1978) sa zmenilo nie len jej meno ale onedlho aj životné smerovanie – založila si rodinu a venovala sa svojim dvom deťom.

Ako všetky zamestnané ženy aj PhDr. Mária Poláková musela zvládnuť popri úlohe manželky a matky aj pracovné povinnosti. Že to bravúrne zvládla dokazuje jej ďalší pracovný život. V tom čase sa začala systémovo špecializovať na oblasť reštaurovania, ale aj naďalej sa venovala aj ostatným druhom pamia-

tok. Po 15-tich rokoch rôznorodnej práce s pamiatkami východoslovenského kraja bol jej odborný potenciál pozitívne ohodnotený a od 1. 12. 1984 sa stala vedúcou oddelenia metodiky pamiatkovej starostlivosti (PS). O rok neskôr (1. 7. 1985) sa stala vedúcou odboru PS a 1. 1. 1989 bola na poste vedúcej útvaru metodiky PS. V porevolučných dňoch (od 30. 11. 1989) bola štatutárnou zástupkyňou riaditeľa Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove až do 1. 2. 1991, keď bola vymenovaná za riaditeľku Pamiatkového ústavu, regionálneho strediska Prešov.

Začiatkom 90. rokov zvládla na pracovisku náročnú spoločenskú premenu, zvládla delimitáciu a organizačné rozdelenie pôvodnej organizácie, ktorá združovala pamiatkovú starostlivosť a ochranu prírody na dve samostatné odborné organizácie a prostredníctvom svojho odborného potenciálu položila základy fungovania odbornej organizácie pamiatkovej starostlivosti na nových princípoch. Vytvorila pracovný model personálne a odborne zdatného strediska, ktoré pokračovalo v metodickej práci na úseku pamiatkovej starostlivosti. Cez svoj osobný prístup etablovala na pracovisku otvorený spôsob riadenia, odbornosť, pracovnú disciplínu a zodpovedné plnenie pracovných povinností. Spôsobom riadenia a osobným ľudským prístupom položila základ na stabilizovanie pracovnému kolektívu, ktorý po prijatí zákona č. 49/2002 o ochrane pamiatkového fondu pod jej vedením úspešne zvládol aj prechod na nový spôsob zabezpečovania ochrany pamiatkového fondu.

Ako všetky dovtedajšie pracovné výzvy, aj transformáciu odbornej organizácie pamiatkovej starostlivosti na špecializovaný orgán štátnej správy na úseku ochrany pamiatkového fondu zabezpe-

čila svojím spôsobom riadenia kvalitne, rýchlo a efektívne. Pod jej vedením Krajský pamiatkový úrad Prešov permanentne a dlhodobo vykazoval dobré pracovné výsledky. Včas a kvalitne plnené úlohy boli opakovane pozitívne hodnotené aj zo strany Pamiatkového úradu SR.

Osobnostné kvality a osobný odborný potenciál bol základom aj pri viacerých aktivitách, ktoré presahovali rámec pracoviska Krajského pamiatkového úradu Prešov. Pracovala v rôznych komisiách na miestnej, krajskej, ale aj celoslovenskej úrovni. Bola členkou Komisie na ochranu súčastí kultúrneho dedičstva pri Ministerstve kultúry SR, niekoľko rokov pôsobila ako predsedníčka Komisie grantového systému MK SR – Pro Slovakia a neskôr pracovala aj v ďalšom celoslovenskom grantovom systéme – Obnovme si svoj dom. Pôsobila aj ako členka Reštaurátorskej komisie pri PÚ SR. Dlhé roky pracovala v Komisii výstavby pri MsÚ v Prešove a taktiež dlhodobo pôsobila ako členka Diecéznej liturgickej komisie, v pôsobnosti ktorej bolo posudzovanie zásahov do sakrálnych pamiatok. V súčasnosti je členkou Názvoslovnnej komisie pri MsÚ v Prešove a tiež zastupuje Krajský pamiatkový úrad Prešov v Komisii pre prípravu Zoznamu pamätihodností mesta Prešov. Doposiaľ je členkou Odborno-metodickej komisie pri PÚ SR.

V roku 1998 bola za svoj prínos v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva ocenená Cenou ministra kultúry SR. Pri príležitosti životného jubilea v roku 2008 jej bola udelená Cena primátora mesta Prešov.

O poslaní pamiatkara presne hovorí pamiatkový zákon, ale do každodenného života ho musí transformovať každý individuálne. Osobný podiel PhDr. Márie Polákovej na obnove historického dedičstva je za jej dlhodobého pamiatkar-

ského účinkovania vtlačený hádam na každej hnutelnej aj nehnuteľnej pamiatke Prešovského kraja. Svojím osobným postojom, tvorivým úsilím a prístupom k práci sa pričinila o zvládnutie prezentácie pamiatkových hodnôt deviatich pamiatkových rezervácií a trinástich pamiatkových zón v Prešovskom kraji. Nielen ako riaditeľka KPÚ Prešov, ale aj ako členka Komisií UNESCO zanechala výraznú stopu aj v lokalitách svetového dedičstva v Prešovskom kraji. Jej profesionálny život bol naplnený tisíckami rôznych odborných a metodických podkladov a správnych rozhodnutí, ktorých primárnym cieľom bolo zachovanie kultúrneho dedičstva, avšak v tejto mozaike je skryté aj nespočetné množstvo jej osobných ľudských vstupov pri riadení pracovného kolektívu.

Pri svojom odchode zanechala personálne, odborne a kvalitne vybudované, pracovne výkonné a disciplinované pracovisko Krajského pamiatkového úradu Prešov, ktoré pokračuje v jej práci. S odstupom času hodnotíme a považujeme celoživotné pracovné dielo PhDr. Márie Polákovej v oblasti ochrany pamiatkového fondu nielen v Prešovskom kraji, ale v celej Slovenskej republike za mimoriadny a neopakovateľný prínos.

V dobe, keď dnešná laureátka začínala a do diktovaných záznamov písala grkat. a erkat. (píš ako počuješ), nevediac o pamiatkarskej hantýrke veľa, bola pre svojho vtedajšieho riaditeľa „Marínou“. Dlhé roky bola pre mnohých kolegyňou „Maruškou“. V dnešnej menovej moderne je Máriou. Pre časť terajších prešovských pamiatkarov bola a je jednoducho „Pani riaditeľka“. Pre slovenské pamiatkarské kolégium určite ostane dnešná laureátka nezabudnuteľnou pamiatkarkou.

Eva Semanová

Ing. Ivan Tkáč (1963 - 2016)

Cena Pamiatkového úradu SR za celoživotné dielo a mimoriadny prínos v oblasti ochrany pamiatkového fondu Slovenskej republiky – Cena Alžbety Güntherovej-Mayerovej 2017 bola *in memoriam* udelená Ing. Ivanovi Tkáčovi.

Ivan Tkáč sa narodil 16. apríla 1963 v Spišskej Novej Vsi. Vysokoškolské štúdiá absolvoval na Stavebnej fakulte Vysokej školy technickej v Košiciach. Celý jeho profesijný život bol zviazaný s ochranou pamiatok, no najmä s najnáročnejším druhom obnovy pamiatok –

reštaurovaním. Od roku 1992 pracoval v Oblastnom reštaurátorskom ateliéri v Levoči ako výrobný dispečer. Vo funkcii vedúceho levočského ateliéru pôsobil od 1. júla 1997 až do svojho náhleho a nečakaného odchodu v decembri 2016. Vďaka jeho odborným a manažérskym schopnostiam sa z Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči stalo najprofesionálnejšie reštaurátorské pracovisko na Slovensku, ktoré kvalitu svojich realizovaných prác dotiahlo na najvyššiu úroveň.

Foto: M. Orosová, 2016.

Rodák zo slovenskej časti Tokajského regiónu, absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, humanista a osvietenec, v Košiciach náš bývalý kolega i riaditeľ. Ako vedec – historik začal odbornú kariéru na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove, neskôr sa cez roky práce na košickom osvetovom stredisku a odbore kultúry okresného národného výboru stal v roku 1988 naším kolegom na Krajskom ústave štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove – stredisku Košice. Spočiatku to bol veľmi tichý a nenápadný kolega, ktorý veľa nerozprával, ale ochotne poradil, kde a v akej knižke sa dá nájsť odpoveď, ktorú ktosi súrne potreboval, a keď bolo treba, vedel poradiť aj to, kde sa taká knižka nachádza...¹

Po zmenách v roku 1989 akoby obživoval – začal sa zapájať do našich diskusií a rýchlo sme zistili, že mal nielen prehľad o tom, čo sme v našej inštitúcii robili pre pamiatky, ale mal názor aj na to, čo a ako by sme mali robiť inak. Koncom roka 1991 nás maďarskí pamiatkari pozvali na trojtýždňový odborný pamiatkarský seminár do mestečka Ráckeve: účastníci boli zo Slovenska, z bývalej Juhoslávie, Ukrajiny a Rumunska. Tu sme mali príležitosť prvýkrát sa poriadne porozprávať s maďarskými odborníkmi a tento seminár bol rozhodujúci aj pre našu slovensko-maďarskú spoluprácu v ďalších rokoch. Dr. Balega už na záver seminára načrtnol organizátorom svoju predstavu o tom, ako by mohli obe inštitúcie pracovať spoločne. Na ďalší rok zorganizoval stretnutie s Maďarmi v Domici na tému výskumu a reštaurovania stredovekých nástenných malieb

na území bývalej Gemerskej stolice, kde sa dohodlo, že maďarská strana môže zabezpečiť chemické a fyzikálne laboratorné analýzy fresiek vo vybraných kostoloch v Maďarsku i na Slovensku a slovenská strana môže spracovať ich podrobné zameranie – grafickú dokumentáciu. Takáto spolupráca na gemerských freskách potom trvala niekoľko rokov, postupne sa spracovali vzorky, výskum a grafika v 14 kostoloch na oboch stranách hranice.

Koncom roka 1991, keď po ukončení inžiniersko-investorskej činnosti zostal už len malý kolektív pamiatkarov – metodikov ako nové košické regionálne stredisko Pamiatkového ústavu, sa od januára 1992 stal Dr. Balega ako prirodzená autorita naším riaditeľom. Bol to náš najlepší riaditeľ – mal vždy otvorené dvere pre kolegov a vždy dost času nato, aby sme sa s ním mohli poradiť o probléme, ktorý sa pri práci odrazu vynoril. Pri riešení „zapeklitých“ metodických otázok nás viedol nekompromisne za exaktným poznaním – obával sa „pamiatkarov“, ktorí sa venovali pamiatkam na „báze entuziazmu“, a nie na solídnych základoch vedeckého poznania ... posudzoval obnovu pamiatok podľa toho, či je „správna“, a nie podľa toho, či je „pekná“ ... Nie raz pritom zdôrazňoval, že nežiada, aby sme sa v rámci kolektívu mali navzájom radi, či aby sme po práci chodili spolu na pohárik, alebo aby sme utužovali kolektív spoločnými aktivitami vo voľnom čase – vôbec nie, trval na celkom inej veci, ktorú považoval za najdôležitejšiu: aby sme sa spolu rozprávali, aby sme bez ohľadu na akékoľvek rozdielne názory či osobné (ne)sympatie každé ráno v práci vedeli znovu spolu hovoriť, aby sme navzájom konzultovali odborné otázky, pretože veľmi dobre vedel, že ochrana pamiatok nie je odbor, ktorý sa dá samostatne vyštudovať na univerzite, ale vyžaduje si spoluprácu odborníkov rôznych profesií. Bol jedným z tých, ktorí navrhli, aby na Pamiatkovom ústave vznikli odborné sekcie pre jednotlivé druhy pamiatok, aby sa odborníci z celého Slovenska mohli spolu poradiť a odovzdávať si skúsenosti. Mal veľmi presnú predstavu o tom, čo je v živote správne, a ani pred „mocnými tohto sveta“ neváhal oponovať, keď to považoval za dôležité. (Pre túto vlastnosť si užil dosť príkoria nielen v období

totality, ale i pri odchode do dôchodku koncom roka 1995...)

Na dôchodku ešte roky organizoval – zabezpečoval spoluprácu našej inštitúcie s kolegami z Maďarska. Kto sa zúčastnil na niektorom z týchto podujatí, otvorenia výstavy, seminára či odbornej exkurzie, ten vie, ako Dr. Balega multifunkčne všetko zariadil a navyše, aj v jednom kuse tlmočil, lebo väčšina kolegov z oboch krajín rozumela len svoju reč. Námety na slovensko-maďarskú spoluprácu nedostával „zhora“, ale snažil sa nimi rozširovať poznanie všetkých, myslím, že v istom zmysle to bola neustála osvietenská činnosť. Napríklad na jeseň v roku 1999 ho pozvali na slávnostnú konferenciu do múzea v Sárospataku, kde zástupcovia Rady Európy vyzdvihovali potrebu cezhraničnej spolupráce na úseku kultúry. Dr. Balega ich teda pozval na návštevu gemerských kostolíkov so stredovekými nástennými maľbami po oboch stranách hranice, aby videli, že my takúto úspešnú spoluprácu už máme, a keď namietli, že by bolo ťažko členov Rady Európy dovliecť na Gemer, tak ponúkol, že potom môžu ísť gemerské kostolíky navštíviť Radu Európy. Priznám sa, nebrali sme to celkom vážne, ale nasadením Dr. Balegu sa sen začal plniť. V januári 2000 sme v budove Rady Európy v Štrasburgu spolu s Maďarmi otvárali výstavu *Zabudnuté poklady v srdci Európy*, ktorú odvtedy videli v 37 mestách v 10 krajinách.

Dr. Balega zrealizoval ešte viacero slovensko-maďarských (a aj slovensko-rumunských) podujatí, kým mi v roku 2011 odovzdal túto štafetu aj s ďalšími námetmi do budúcnosti, aby mohol venovať svoj čas vnúčatám. Naďalej však sledoval naše aktivity a bolo mu veľmi ľúto, keď v ďalšom období maďarských pamiatkarov zreorganizovali tak, že ich prerozdělili do rôznych štátnych inštitúcií, a tým sa ukončili naše spoločné cezhraničné plány.

Dr. Balega na nás ale nezanevrel, rád sa k nám pridával na deň pamiatok, k vianočnej kapustnici alebo k letnému gulášu, a jeho svieži humor a neopakovateľné trefné komentáre (tzv. „balegizmy“) nám často pomáhali prežiť ťažké chvíle, aké sa v každom zamestnaní nájdu. Učil nás vlastným príkladom, ako byť náročným a prísny odborníkom, ale zostať pritom láskavým človekom – budeme naňho vždy s vďačným srdcom spomínať.

Kristína Markušová

¹ Podrobný životopis a výberová bibliografia vid' Monument revue 1/2014, str. 51-52, 68-69.

Pionierske reštaurátorské prieskumy

Na Vysokej škole výtvarných umení v študijných rokoch 1950 – 1953, na oddelení reštaurovania pod vedením prof. Karla Veselého, sme mali v rámci povinnej praxe cez prázdniny v letných mesiacoch podľa osnov absolvovať prieskumy umeleckohistorických pamiatok v teréne. To znamenalo výjazdy do neprebádaných oblastí Gemera, hlavne do historických stavieb, o ktorých bolo zo staršej maďarskej literatúry známe, že sa v nich sporadicky nachádzajú dôležité, ale dosiaľ neznáme výzdoby interiérov najmä sakrálnych priestorov. Bolo potrebné nálezy v prvých kontaktoch registrovať a mať evidenciu pre budúci súpis pamiatok. A tak sme putovali: traja poslucháči týchto liet s profesorom Veselým do veľkolepého Štítника, po sídlach ospalého, nefrekventovaného teritória Gemera, od jednej dediny či usadlosti k druhej a navštevovali ich staré kostoly a kaplnky. Našou úlohou na týchto peších túrach – keďže v chudobných rokoch po vojne nejestvovali žiadne autobusové spoje – bolo vytvoriť podmienky na jednodňovú zastávku v interiéroch stavieb na preskúmanie stien, v ktorých sa predpokladal nález malieb. Išlo hlavne o evanjelické lokality, kde sa po reformácii vápenným roztokom natierali a pačkom zastierali evanjeliové výjavy, alebo aj iné dekorácie biblického rázu.

V rozmerných kufroch sme niesli aspoň to najpotrebnejšie, provizórne náradie a hlavne kedysi užívané sklenené „filmy“ s emulziou do aparátov, ktoré sme volali „deskáče“, na vyhotovenie fotodokumentácie. Po sфотографovaní nálezov, ktoré sme objavovali na stenách starobyklých kostolov v sondách väčších či menších rozmerov, sme ich ako poklady vláčili do ďalšej lokality s nádejou, že po týždňoch putovania bude niekde aj pohov. Naše unavujúce cesty mali však aj radostné zážitky, nielen z nevídaných výjavov Písma, v stredoveku komponovaných figurálnych epizód vo farbách, ktoré zakonzervovali neskoršie nátery, ale aj z možnosti za lacné groše kúpiť si džbánky, hrnčiarске drobnosti z Pukanca, brodiť sa maliniskom, lúkami s kvitnúcimi kvetmi, čučo-

riedkami, brusnicami a mať nádej, že na niektorej fare bude varená večera. Stalo sa i to, že nás čakalo „iba“ čítanie zo Starého zákona a rozbor textov miestnej pani farárky. V Chyžnom, okrem maľebného prostredia a oltára údajne od Majstra Pavla z Levoče, i porcia voňa-

úctyhodným skvostom našej výtvarnej minulosti.

Gemerské skúsenosti mali o pár rokov svoju odozvu, keďže nás na základe nich puncovali ako „expertov“ na nástenné maľby. Rozhodne som k nim však nepatrila – priznávam, nebolo mi po chuti stáť celé hodiny na lešení v prachu a pod omietkami po centimetroch pátrať po fragmentoch pôvodnej farby. Objednávok na reštaurovanie pamiatok bolo však toľko, že som na mnohé nestačila sama. Keďže na východe republiky po absolutóriu

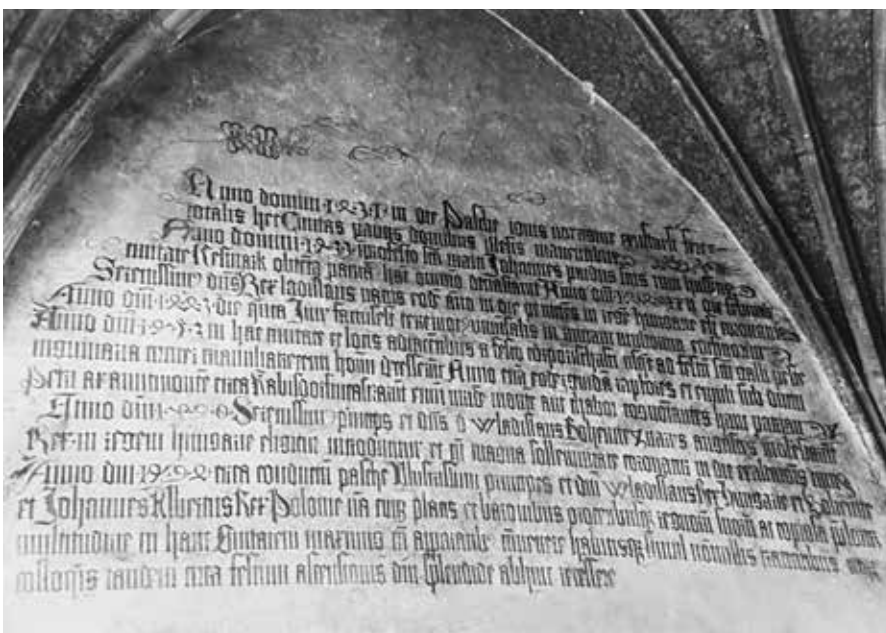
Nástenná maľba v ev. a. v. kostole v Ochťinej. Foto: Starovičová, 1999.

vých palacíniek so slivkovým lekvárom. Nezabudnuteľné vône a vyhlídky na ďalšie stretnutia! Dalo by sa spomínať na vyše tucet lokalít – Rimavská Baňa, Rimavské Brezovo, Kocelovce, Ochťina, Rimavská Sobota, Šivetice, Kraskovo, a tiež vedomie, že sme ako prví pionieri kliesnili cestu pre potvrdenie, odkrytie a zápis sakrálnych stavieb do pozornosti práve vznikajúcej pamiatkovej starostlivosti u nás, je viac ako potešujúce.

V začiatkoch nasledujúceho školského roka bolo povinnosťou tráviť celé hodiny v tmavej komore, vyvolávať filmy a vyhotoviť aspoň informatívne obrázky našich nálezov z Gemera. Popisoval ich sám pán profesor a už ani neviem, aký osud stihol výsledky našich objavov. Profesor Veselý ma potom odvelil do Košíc k upevňovaniu uvoľnených farebných vrstiev na obrazoch hlavného oltára v Dóme v Košiciach, kde začala moja vlastná kalvária a oboznamovanie sa s profesiou reštaurovania. O týchto spomienkach som viackrát písala, uvažovala a vyznávala i lásku k týmto starým prejavom,

som bola sama „jediná“, ponúkla som možnosť práce kolegovi Františkovi Syslovi, ktorý v tom čase pracoval na oltári v Chyžnom. Konkrétne išlo o reštaurovanie gotického nápisu na západnej stene južnej predsiene rímskokatolíckeho farského Kostola sv. Jakuba v Levoči, ktoré spolužiak zo štúdia so záujmom prijal. Bol totiž tiež absolventom pražskej akadémie a mal čestný rok u prof. B. Slánskeho práve z odboru nástenných malieb.

Pre obširnejšie oboznámenie sa s problematikou tohto objektu pripájam svoje poznatky v podobe správy o reštaurovaní a rekonštrukcii tejto ojedinelej pamiatky. Jej dokumentárne zdarná a z výtvarného hľadiska prijateľná úroveň je zásluhou aj pána Dr. Ivana Chalupckého, ktorý nezištne a svojimi mnohoročnými skúsenosťami archívára mesta Levoče výdatne pomáhal pri lúštení spustnutého latinského nástenného nápisu. Rozmerná plocha s textom predstavovala kroniku mesta počnúc rokom 1431 – hoci z jej ďalších údajov nie je jasný rok

Gotický nápis v južnej predsieni Kostola sv. Jakuba v Levoči. Detail stavu pred reštaurovaním (hore) a stav po reštaurovaní v roku 1960. foto: archív autorky.

Preklad nápisu:

Roku Pána 1431 na Velkú noc pažravým ohňom vypálená bola skoro celá táto obec (mesto) a len málo domov ostalo neporušených.
 Roku Pána 1433 pred sviatkom sv. Marka Ján Pardus so svojimi Husitmi po obsadení mesta Kežmarok, túto rodnú zem celkom spustošil.
 Roku Pána 1440 dňa 20. februára sa narodil najjasnejší Pán a Kráľ Ladislav, tohože roku v deň Turičný za kráľa Uhorského korunovaný bol.
 Roku Pána 1443 dňa 5. júna bolo veľké všeobecné zemetrasenie, ktoré zruinovalo mnoho stavenísk (budov).
 Roku Pána 1453 v tomto Meste a v príľahlých obciach od sviatku Božieho Tela až do sviatku sv. Pavla, zahynulo na mor okolo 3 300 ľudí. Toho istého roku akýsi lúpežníci a ich nasledovníci pod vedením Petra Axamitha utáborili sa pri vrchu Kabisdorff Zelenú horu túto tiež Thaborom pomenujúc, vlast' našu rôznymi úzkosťami sužovali.
 Roku Pána 1490 Najjasnejší Vladár Wladislav Kráľ Český za Kráľa Uhorského zvolený bol, uvedený a s veľkou slávou korunovaný v deň Pozdvihnutia Kríža.
 Roku Pána 1494 asi v dobe veľkonočného sprievodu zišli sa do tohto mesta s veľkou nádherou Najslávnejší Panovníci: Pánovia Wladislav Kráľ Uhorský a Český a Ján Albert Kráľ Poľský spolu s Prelátmi a Barónmi a Šľachticmi svojich Kráľovstiev s veľkým množstvom národa a po početných rokovaníach a jednaniach až okolo sviatku Nanebevstúpenia Pána odtiaľ veľkolepe odišli.

Preklad podľa prepisu textu K. Wagnera.

vzniku záznamu. Kvalita a čitateľnosť textu po reštaurovaní v roku 1960 sú nezmenené, stabilné, čo potvrdzuje správnu voľbu techniky a citlivý prístup autorov ku kráse prejavu gotic-

kých majstrov na predmetnom nápisu. Je však na poľutovanie, že čierne-biele kresby „dekorujúce“ náprotivnú stenu južnej predsieni boli po mnoho rokov pred a po odchode nášho kolek-

tívu vydané napospas neblahým zásahom amatérov, laikov i nevedomých návštevníkov. Okoloidúci drobné škice, nápisy, štetcové kresby postupne počmárali, znevážili a ničili. Žiadosti vdp. Štefana Kluberta o dotáciu na záchranu anonymných záznamov tejto východnej steny predsieni ostali bez povšimnutia, a tak sme prišli o nenáročnú pamiatku vo „voľnej“ forme s neidentifikovateľným obsahom figúrok medzi chaotickými líniami a rôznymi útvarmi.

Správa o reštaurovaní a rekonštrukcii gotického nápisu v južnej predsieni kostola sv. Jakuba v Levoči, v letných mesiacoch roku 1960

Reštaurátorské práce boli započaté podrobným optickým prieskumom. Tak, ako bolo uvedené v podanom návrhu. Za pomoci UV a So lampy neboli zistené žiadne význačnejšie zbytky pôvodnej farebnej vrstvy. Rozlíšenie starších retuší nebolo tiež výraznejšie, ako pri obyčajnom svetle. Ku konkrétnemu rozlíšeniu pôvodných zbytkov bolo použité aj rasantné, bočné svetlo, zjavné i vo fotodokumentácii. Poškodenie nápisu vzniklo totiž tým, že odpadla, alebo (pri odstraňovaní vápenných náterov, ktorými bol celý nápis pretretý) bola zoškrapaná pôvodná podkladová vrstva nápisu i s malbou písma. Vznikol tým reliéf, ktorý najspolahlivejšie overil a rozlíšil zbytky pôvodnej vrstvy od domalieb písmen a rôznych retuší, ktoré boli aplikované na obnaženú omietkovú vrstvu. Staršie retuše písma boli dvojaké. Najstaršia vrstva retuší bola prevedená pomerne pečlivo, takže tvar písmen nebol porušený. Pre nedostatočnú rozlíšiteľnosť od pôvodnej vrstvy neboli tieto retuše predbežne odstraňované. Tieto retuše, ako aj pôvodná farebná vrstva boli sypké, až práškovité. Naproti tomu druhá vrstva retuší vykonaná asi v roku 1935 maliarom Kernom bola hrubšieho rázu. Už vtedy nebol nápis čitateľný. Wagnerov prepis v „Analecta Scepussii sacri et profani“ pars II. str. 346-347¹ nebol vtedy ešte známy. Retušami boli bezcitne zmrzačené tvary i podoba ešte zachovalých písmen a dokonca prepísaním podoby písmen zkomolený zmysel slov. Tieto retuše boli aplikované olejovou farbou!

Trhliny v stene boli tmelené sadrou. Zatmelené boli však nielen trhliny, ale hrubým špachtľovaním boli sadrou pokryté plochy v šírke niekoľkých cm² cez pôvodnú malbu písma. Cez tieto sadrové tmely boli vykonané olejové retuše s tak veľkým prebytkom oleja, že v stave

pred reštaurovaním boli silne stmavnuté. Takouto farbou bola „reštaurovaná“ aj celá okolitá plocha nápisu. Pretože rozpušťadlami žiadneho druhu ju nebolo možné odstrániť, musela byť sňatá mechanicky. Pod týmito hrubými retušami a tmelmi boli odkryté ešte zvyšky pôvodného písma súčasne. Boli odstránené aj zvyšky vápenných vrstiev, ktorými bol nápis pred tým premalovaný, pretretý. Pod nimi boli odkryté tiež iba fragmenty písma. Boli totiž potrebné i sebenepatrnejšie zvyšky – pretože, i keď nebolo možné rekonštruovať písmo v niekoľkých plochách do presného, pôvodného tvaru, boli pomocou k vymedzeniu polohy každej jednotlivéj litery. Napriek ustáleným tvarom písmen, boli písmená maľované dosť voľne, takže kresba sa v jednotlivých jemnostiach značne líšila. Okrem toho boli použité i rôzne podoby tých istých písmen, ako napr.: písmeno „a“ malo 4 podoby. Preto i tie najdrobnejšie stopy pôvodnej farebnej vrstvy písmen umožňovali vytvoriť pôvodnú podobu písma buď retušami, alebo aspoň rekonštrukciou. V niektorých plochách totiž vrstva maľby bola tak silne poškodená, že nebolo možné rekonštruovať písmená v autenticknej podobe. Podľa nepatrných zvyškov boli vymedzené len miesta jednotlivých písmen a pôvodné rozmedzie slov a detailná podoba písmen bola prevzatá z ďalších v texte zachovalých častí písmen. Prepis textu z už uvedeného spisu Karola Wagnera nebol presný v tom zmysle, že skratky i vtedajšie zvyklosti pravopisu neboli vyznačené, prepísané, ale uspôsobené do vtedy užíwanej latiny. Rozdiel bol značný, takže hľadanie odchýliek, hlavne v niektorých veľmi poškodených častiach nápisu, bolo veľmi obtiažne. Boli vysondované i chyby prepisu, ako napr. Wagnerov prepis koniec štvrtého riadku: Anno Domini 1440 die 20 Februar. V originále: Anno Dni 1440 22 die februarii. Alebo Wagnerov prepis: solenitate, originál: solemnitate, atď. Veľké písmená v texte boli tvorené štvorakým spôsobom: čiernou, čiernou a červenou, čiernou, červenou a modrou a tiež čiernou a zelenou farbou. Z týchto písmen sa v pôvodnej podobe zachovalo iba jedno „p“ (Petri Axamit... v 9. riadku) i to nie celistvé. Väčšina iniciál bola buď úplne zničená, alebo premalovaná v novej, alebo skutočnosti nezodpovedajúcej podobe, napr.: „B“ namiesto „R“ a pod. Pretože tvary iniciál a ich ozdoby boli po každý raz individuálne riešené, nebolo možné podľa nepatrných zvyškov, ktoré sa v tých miestach zachovali, vykonať

úplnú rekonštrukciu. Aby bol text úplný a hlavne čitateľný, iniciály boli drobnosťami doplnené podľa vzorov súdobých rukopisov z levočského archívu, poskytnutých dr. I. Chalupeckým. Na zreteľ sa brali všetky zachovalé zvyšky, ktoré aspoň približne dali vyušíť tvar písma. Iniciály majú teda len približnú, nie pôvodnú podobu.

Na všetky doplnky celého nápisu boli použité farby mierne svetlejšie, ako bola farba pôvodná. Okrem toho, aby táto farba nebola cudzia v ploche nápisu, bola namiešaná presne podľa pôvodnej farby pred reštaurovaním (a regeneráciou), aj s miernym vápenným základom na povrchu. Po regenerácii dostala pôvodná farba písmen sytejší tón. Pod pätnástimi riadkami reštaurovaného textu sú poznateľné zvyšky ešte niekoľkých ďalších riadkov nápisu. Sú však tak nepatrné, že je vylúčené akýmkoľvek spôsobom dopátrať sa trebárs i malého fragmentu textu. Od vyššie uvádzaného, reštaurovaného nápisu sa líši táto zničená časť len tým, že linky riadkov boli vryté pôvodne do omietky. Pri oprave v roku 1935 mimo uvedených hrubých tmelov a retuší nebola maľba nápisu nijak upevňovaná, takže spráškovateľá farebná vrstva stále chátrala a po čase opadávala. Tak sa stalo, že mimo reštaurovaných miest sa pôvodnej maľby zachovalo málo. Najzachovalejšia časť textu pomerne bez retuší, je len prvých šesť slov posledného riadku, ktoré neboli spráškovateľé a zachovali sa pravdepodobne náhodným zakonzervovaním. Pôvodná plocha pod písmenami je tmavá, hnedošedá. Je však rovnako málo zachovalá, ako písmo textu. Pri zcelovacích retušiach plochy medzi textom a okolo celého nápisu, nebola táto pôvodná farba napodobovaná, aby i v tejto ploche bola kedykoľvek i pozdejšie ľahko kontrolovateľná pôvodnosť vrstiev. Len tmely a rušivé miesta boli zaretušované. Úplná rekonštrukcia textu bola vykonaná z dôvodu jeho zrozumiteľnosti. Reštaurátorské zásady boli dodržané tým, že všetky zásahy v texte boli uvedeným spôsobom viditeľne odlíšené. Spevňovacie i regeneračné fixáže boli aplikované syntetickou priskyricou, ktorou boli napojené i retuše. Bol to emulzný polyvinylacetát.

Oproti pôvodnému návrhu na reštaurovanie bolo zmenené iba to, že medzi prvou a druhou etapou nebol proces práce prerušený. Výsledky podrobného prieskumu vyriešili všetky problémy a umožnili reštaurátorské práce bez odkladu dokončiť. Po dohotovení retuší

celej plochy nápisu bolo dľa uvedeného spôsobu zistené, že nové plochy proporčne výrazných iniciál boli neúmerne nárpadné svojim novým vzhľadom a preto bolo nutné aplikovať na nich patinu podobnú patine ostatných písmen. Nebola však tým nijak porušená reštaurátorská zásada odlišnosti nových doplnkov pôvodnej maľby. Rozlíšenie nových od pôvodných plôch je možno sledovať, keď nie v celkovom pohľade, tak podrobne aspoň z blízkosti. Napriek tomu, že boli odkryté zvyšky pôvodných modrých a zelených farieb na iniciálach, neboli do celkov rekonštruované. Z tak nepatrných zvyškov nebolo totiž možné spoľahlivo vysondovať ich vzhľad a spôsob použitia liniek. Z toho istého dôvodu neboli rekonštruované voľne kreslené ozdoby medzi riadkami. Isté je, že sa týmto do určitej miery zotrela pôvodná vernosť celkového výrazu maľby, nápisu. Všetky tieto nereštaurované modré i zelené zvyšky boli však k podkladu upevnené a konzervované. Všetkých pätnásť riadkov bolo reštaurovaných resp. rekonštruovaných vo svojom pôvodnom znení, v presnom tvare a v proporcii písmen ako aj samotných letopočtov a číslic. Výnimku tvorí okrem iniciál písmeno „K“ v slovách „Kabisdorf“ a „Kesmark“. Ďalej „Corporis Christi“ proporčne sa umiestnili do príslušnej medzery, nie je však vylúčené, že obidve slová mali iný tvar, odlišný od ostatných písmen, prípadne mali ozdobné kresby a bohato rozvinuté arabesky, vzhľadom k významu slov. Tieto v texte boli ponechané bez akéhokoľvek pokusu o rekonštrukciu.

Mimo zisťovania rozdielov medzi Wagnerovým prepisom (skratky, začiatok písmena) bolo veľkým problémom vyriešenie a nájdenie súvislosti textu v jednotlivých riadkoch. Hlavne však riadkov: 9, 10, 11. Riadok 9.: „PETRI AXAMIT...“ je dokončený štyrmi slovami na konci nasledujúceho, t.j. 10. riadku, pričom ďalšia veta je vpísaná práve pred tieto štyri slová a dokončená v 11. riadku. Rozdelenie je značené len na konci 9. riadku písmenom „V“ štylizovane.

Levoča, október 1960

Mária Spoločníková

¹ WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepussii sacri et profani*. Pars II. Complectens scriptores rerum scepusiacarum quibus accedunt inscriptiones templorum scepusiensium. Viennae, 1774, s. 346-347.

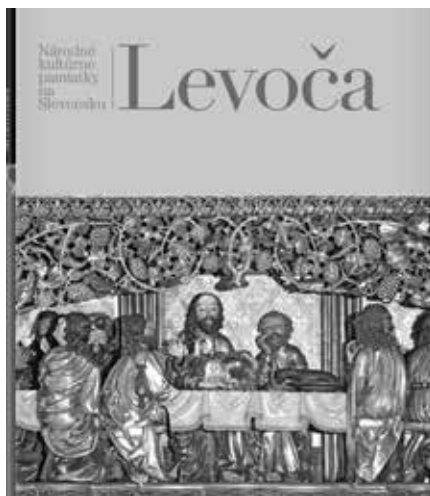
O nových Národních kulturních památkách na Slovensku

Národné kultúrne pamiatky na Slovensku - Levoča. Bratislava : Pamiatkový úrad SR; Slovart, 2016, 679 s. ISBN 978-80-556-2449-5.

Národné kultúrne pamiatky na Slovensku (NKPS) jsou nepochybně pozoruhodné dílo – obsahově bohaté, náročně vybavené, vzorně výtiskem..., reprezentativní. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky ve vydavatelství Slovart dosud realizoval okresy Ružomberok (2008) a Martin (2012), roku 2016 nejobjemnější svazek obsahující pouze Levoču. Recenzentovi, který se od roku 1979 (!) potýká s územím Moravy a Slezska, nezbyvá než blahopřát – a snad i trochu závidět.

In principio erat verbum... Také na počátku následujících řádků bylo „slovo“, průvodní dopis překvapivé zásilky tří svazků „nových“ Národních kulturních památek na Slovensku, s nesmělým požadavkem o recenzi posledního foliantu edice – Levoče. Tomu mohu ovšem sotva se ctí vyhovět především kvůli svému přesvědčení, že autor recenze v pravém smyslu toho slova, tedy nového posouzení, musí o tématu „něco vědět“. Já sice o Levoči leccos vím, z literatury i z autopsie, je však toho – s ohledem na předestřený úkol – „po čertech málo“. Jelikož prioritou přítomného čísla Monument revue je problematika soupisů, mohu snad na půdorysu aktuálních svazků, zvláště pak Levoče, na toto téma připojit něco osobních poznámek obecnějšího charakteru.

Jakkoliv knižní titul ono slovo neobsahuje, náleží do generace „soupisů“. Ostatně NKPS nejsou na Slovensku prvním dílem svého druhu. To první, čtyřsvazkové z let 1967 – 1969 (obrazový 4. svazek 1978), v abecedním pořádku pokrývající celé území, nese název Súpis pamiatok na Slovensku.¹ Geneze soupisů je dostatečně známa, od antického „pravěku“ až po „modernu“?² Svým zaměřením se sice poněkud liší, jejich jednotící obsahové jádro však tvoří zpravidla díla hmotné kultury umělecké povahy; editoři je blíže definují přídavnými jmény. V případě NKPS byla zvolena pojmově velice široká adjektiva „národní, kulturní“. Ovšem v slovenském případě se oba přívlastky jeví jako nadbytečné, neboť v předmluvě se říká, že prezentují *výlučne ne-*

hnuteľné a hnuteľné kultúrne pamiatky zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu. Nejde tedy o úplný katalog kulturního dědictví, ale o úřední dokument, jakkoliv textově rozšířený a obrazově a kresebně opulentně vybavený. Ochuzený o tie hnuteľné kultúrne pamiatky, ktoré nie sú situované vo verejne prístupných priestoroch, alebo ich umiestnenie nie je všeobecne známe.³ Nikoliv zanedbatelná část kulturního fondu se tak veřejnosti utajuje, při čemž se zcela pomíjí jeho prokázaná ochrana před „nenechavci“: veřejně známé dílo je ekonomicky nepoužitelné.⁴ Ve svém důsledku publikace NKPS pomíjí jak některá významná sochařská a malířská díla, tak výtvořiny z bohaté, umělecky i kulturně historické oblasti slovenského zlatnictví, ostatně známé z odborné literatury.⁵ Požadavkům zákonné normy by však bylo patrně možné vyhovět úvodní větou (uplatňovanou v moravských soupisech): „K výbavě chrámu náleží také ...“. Rozsah „ztrát“ lze zhruba zjistit porovnáním příslušných hesel ve zmíněných soupisech s novými NKPS. Např. jen v levočském kostele sv. Jakuba jde o početné gotické sochy a deskové malby, barokní obrazy, kandelábrы z roku 1670, oltářní svícny z konce 17. – 19. století, a samozřejmě, o všechno, co vytvořili zlatníci či kovoťepci v době přibližně od roku 1400 do 19. století. Kromě toho nepochybuji, že Ústřední seznam památkového fondu obsahuje bezpočet dalších „drobností“ uměleckořemeslné povahy, které se do

výběru dřívějších soupisů nedostaly. Zvolený postup ovšem poskytuje také významnou výhodu: editor není nucen se rozhodovat a posléze obhajovat zařazení či absenci případných diskutabilních artefaktů.

NKPS chtějí být *pomôckou nielen za-interesovaných odborníkov, ale pre celú verejnôst, ktorá je s kultúrnym dedičstvom v každodennom kontakte, často v úlohe vlastníka zodpovedného za jeho stav.*⁶ Jde tedy o obsáhlou mnohovrstevnou informační příručku, od níž se vyžaduje spolehlivost a pokud možno rychlé poučení; není určená k „průběžnému čtení“. Zaštitěny Ústředním seznamem památkového fondu těmto požadavkům NKPS v mnoha ohledech vyhovují.

Pokud jde o koncepci, pak se ocitám na velice zvláštním, tedy na značně problematickém terénu; otázky zařazení jednotlivých děl na stránky NKPS s ohledem na jejich věcnou podstatu, na míru autentičnosti, rozsah dochování či uměleckou kvalitu zcela odpadají – polemizovat s „platnými legislativními normami“, na něž se odvolává kupříkladu předmluva martinského okresu, postrádá jakýkoliv smysl. Pokud jde o odbornou úroveň textu nezbyvá než mu důvěřovat, neboť k odpovědnému „novému posouzení“ jednak nenalézám dostatek informací, jednak samotné objekty z autopsie vesměs neznám. Z pohledu veřejnosti a poněkud zainteresovaného odborníka si dovoluji uvést pouze připomínky po výtce technického rázu.

Kvůli svému různorodému obsahu – stejně jako každá encyklopedie, již NKPS nepochybně jsou – vyžadují přehledné uspořádání. Rámcově tento úkol důsledně plní, v detailu si však samy kladou výraznou překážku tím, že jednotlivé památky řadí podle čísel Ústředního seznamu památkového fondu. Seznam pochopitelně vznikl postupně, takže snaha po věcné soudržnosti nemohla být vždy dodržena. Zdánlivě jde o podružnost, ovšem s nepříznivým dopadem na uživatele. K řešení by nepochybně přispěl věcný rejstřík a stejně tak chybějící rozepsaný rejstřík místní. Ten by umožnil pohodlnou orientaci nejen v rozsáhlé kapitole levočských měšťanských domů (310 tiskových stran!). Domy jsou sice situovány na nevelké ploše historického jádra města v okolí centrálního náměstí Mistra Pavla, řazení ulic však neodpovídá ani abecednímu pořádku jejich

názvů ani srozumitelné urbanistické struktury; cizinec neznalý Levoče je nucen použít mapu.

K orientaci by jistě také přispěly vhodné „plovoucí tituly“. Všechny svazky jsou sice jimi vybaveny, po mém soudu ne zcela šťastně. V levočském svazku snad není třeba na každé stránce ujišťovat, že čtenář má před sebou Levoču; naopak by uvítal připomínku, kterého objektu se text týká, případně kterému kostelu mobiliář náleží. Hledání některého ze čtyř levočských kostelů a jejich příslušného mobiliáře představuje časově náročné dobrodružství.

Poslední poznámka se týká pouhých drobností, avšak s poměrně rozsáhlým dopadem.

1) Uvedení byť výběrové bibliografie je sice všestranně vítaný počín, v případě Levoče jde o obtížně uchopitelný soubor; k úvaze se nabízí její rozčlenění a přiřazení k tematickým kapitolám; zvláště se to týká úvodního souhrnného výkladu (archeologie – historie – urbanismus – umění). V „okresních“ svazcích by bylo záhodno použít v závěru lokalit úspornou formu citace; její úplné znění totiž opakuje celosvazkový souhrn. Navíc v případě knižních titulů typu „J. Beňko, Starý Turiec, Martin 1996“ se nezkrácený název opakuje u bezpočtu míst.

2) NKPS jsou vybaveny velice instruktivními a kvalitně reprodukovatelnými, vesměs barevnými fotografiemi. Jejich popisky kromě označení místa a objektu obsahují dobu pořízení záběru a jeho autora, případně původ. Čtenář by však především ocenil sdělení jména tvůrce zobrazeného díla a dobu jeho vzniku – údajů často zasutých v dosti rozvláčně podaném textu hesla. Pro autorskou ochranu původce fotografie či výkresové dokumentace by v případě průběžného očíslování ilustrací přece plně dostačoval jejich souhrnný seznam v závěru knih. Ostatně je s podivem, že publikace nejsou opatřeny standardním copyrightem.

Na závěr je patřičné povědět, že Národní kulturní pamiatky na Slovensku představují monumentální dílo, které si vyžádalo nezměrnou angažovanost bezpočtu i nejmenovaných pracovníků, o finanční náročnosti nemluvě; obsahuje snad vše nebo téměř vše, co památková péče potřebuje vědět o předmětu svého zájmu. Vyjadřují názor doby na kulturní dědictví, priority soudobé společnosti a potřebu jeho poznání (časově nevymezené) minulosti.⁷ Od

vzniku vídeňské Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek v polovině 19. století a Uherské dočasné památkové komise roku 1872 dosáhly vysoký stupeň dokonalosti, svými partiiemi o dějinách jednotlivých sídlišť a pasážemi shrnujícími pohled na kulturní (památkový) fond regionu posunují výklad do nových rovin.

Levoča, Kostol sv. Jakuba, kresba V. Miškovského. Repró: Archív PÚ SR.

Levoča, portál meštianskeho domu č. 43 na námestí, kresba V. Šipoša. Repró: Archív PÚ SR.

Z širšího hlediska se však domnívám, že tvorba „sopisů“ se blíží k jakémusi přelomovému bodu; k diskusi na toto téma výrazně přispívají i Národní kulturní pamiatky na Slovensku. Pokud jde o potřeby památkové péče, pak jednadvacátému století více než jejich knižní podoba odpovídá, je (bylo by) užitečnější i vysloveně praktičtější umístění v elektronické podobě na

internetu. Seznamy by mohly být bezprostředně aktualizovány, potřebné údaje on-line full-textově vyhledávány; současně by se odstranily shora uvedené potíže spočívající v řazení památek závislém na Ústředním seznamu památkového fondu. Pamiatkový úrad SR sice již nyní na internetovém portálu inzeruje Register národných kultúrnych pamiatok, ovšem v podobě, která ani zdaleka nedosahuje úrovně NKPS. Znalostní (přísně vědeckou) složku by pak v knižní podobě prezentovaly tematické, případně místně vymezené korpusy, umožňující hlubší ponoření do zvoleného námětu; obsahově nezávislé na názorovém (politickém) rozpoložení doby nebo – mohu-li se odvážit to tak nazvat – na „módě“.

Bohumil Samek

¹ Snad zde mohu uvést něco zcela osobního: Súpis pamiatok na Slovensku se mi dostal do ruky záhy po jejich vydání prostřednictvím mého tchána prof. Aloise Zlatníka, jednoho z učitelů první poválečné generace slovenských lesníků studujících na vysoké lesnické škole v Brně (viz např. Dušan Randuška a Milan Křížo, prof. na Vysoké škole lesnické a dřevařské ve Zvolenu, nyní LF TU), který knihy obdržel od Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody jako připomínku jeho mnohaleté spolupráce při zakládání přírodních rezervací, ochraně a studiu lesních biotopů. S ním jsem se – jako jeho osobní fotograf – již roku 1957 účastnil expedice bratislavského Ústavu do oblasti Vihorlatu (k Morskému oku nás tehdy vyvezla těžební úzkolejka!) a Pienin.

² Proces památkového „sopisování“ na Slovensku podrobně popsali A. Güntherová a V. Janovič v úvodním slově k prvnímu svazku Súpisu pamiatok na Slovensku, Bratislava 1967, s. 7-13.

³ Nevím, zda zákon obsahuje definici „veřejně přístupných prostorů“, v NKPS ji nenacházím. Takže si nejsem jistý, zda v případě reliéfu Poslední večere z roku 1658, umístěného v sakristii svatojakubského kostela v Levoči (s. 169), nedošlo k přestupku.

⁴ Je nutno připomínat opakovanou krádež Mony Lisy z pařížského Louvru – a její opakovaný návrat? Mohl bych poskytnout i daleko prostší příklady ze své praxe v moravskoslezském regionu.

⁵ Viz např. E. Toranová: Zlatnictvo na Slovensku. Bratislava, 1975, 1983, polsky 1985.

⁶ NKPS: Levoča. Bratislava, 2016, s. 11.

⁷ Horní časová hranice se tu výslovně neuvádí, ze zařazených staveb lze usuzovat, že ji představuje přibližně polovina 20. století. V této skutečnosti snad lze vypočítat jakýsi pozůstatek někdejšího „starožitnického“ vidění, jehož úhel se pochopitelně mění i v přístupu k slohově výrazným dílům. Tak v době, kdy vznikaly první podklady pro zapsání objektů do státního seznamu památek, stály výtvořecí směry secese, art deco, kubismu či meziválečné umělecké avantgardy mimo zájem památkářů.

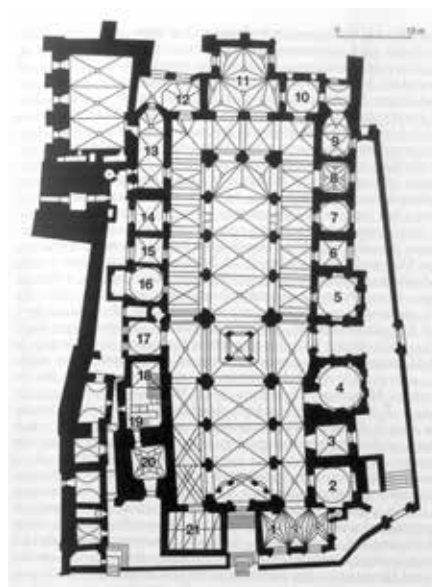
Nový poľský Dehio (recenzia)

BALUS, Wojciech - POPP, Dietmar (eds.): *Zabytki Sztuki w Polsce. Małopolska*. Warszawa : Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2016. 1 686 s. ISBN 978-83-63260-72-9.

V úvode roka sa u našich poľských susedov ukázal nový súpis umeleckých pamiatok Malopolska, ktorý je po časti *Zabytki Sztuki w Polsce. Śląsk*. (2006) druhým poľským dielom zviazaným so známou sériou katalógov nemeckých umeleckých pamiatok, tzv. Dehio.¹ Kniha bola dlho očakávaná, keďže iniciatíva na jej vydanie sa objavila už bezprostredne po vydaní spomenutého dielu o pamiatkach Sliezska v roku 2006 a objekty i diela začali byť pre ňu spracovávané od leta 2008.² Súpis malopoľských pamiatok vydal Narodowy Instytut Dziedzictwa vo Varšave pričom ide o prvé kompendium malopoľských pamiatok vytvorené v spolupráci poľských a nemeckých inštitúcií. Zväzok spracovali tentokrát síce výlučne poľskí bádatelia, ale vydanie realizoval Herderov inštitút v Marburgu – Dehio Vereinigung – spolu s Inštitútom dejín umenia Jagelovskej univerzity v Krakove. Publikácia v tradičnom malom formáte avšak s takmer 1 700 stranami je určená ako špecialistom, tak aj širšiemu publiku zainteresovanému umením a kultúrou. Napriek 1 000 kusovému nákladu bola jej dostupnosť zvlášť pre zahraničných záujemcov výrazne limitovaná, keďže nebola určená na komerčný predaj, ale na bezplatnú distribúciu v realizujúcej poľskej inštitúcii, kde sa veľmi rýchlo minula. Vzorom vydaného zväzku bola, prirodzene, séria kompendií a sprievodcov po pamiatkach iniciovaná ešte v roku 1905 Georgom Dehiom, vydávaná dodnes pod titulom *Dehio-Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*.³

Georg Christoph Dehio (1850 – 1932) bol nemeckým historikom umenia pôvodom z Revlu, dnes estónskeho Tallinnu. Na prelome 19. a 20. storočia pôsobil na univerzitách v Königsbergu a v Štrasburgu.⁴ Výrazne sa podieľal na systéme a popularizácii ochrany pamiatok, ktoré vnímal ako významné pramene národnej histórie. Bol tiež členom komisie pre ochranu pamiatok *Gesamtverein der Geschichts- und Altertumsvereine* a práve v rámci tohto pôsobenia predložil projekt predstavujúci základ jeho dnes najznámejšieho už

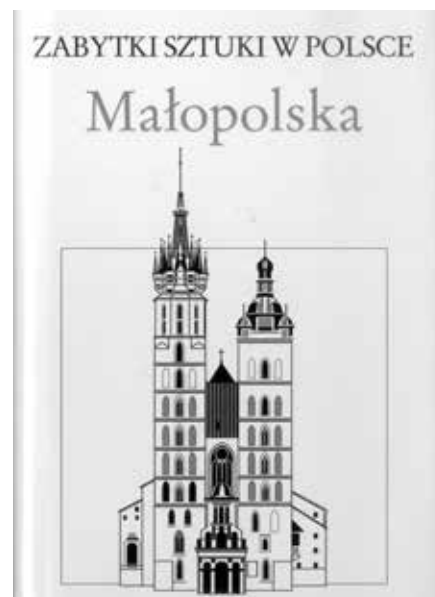
zmieneného diela *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*. Išlo o inventár pamiatok z nemeckých oblastí vydávaný pôvodne v rokoch 1905 – 1912.⁵ Ten bol nielen výsledkom inventarizácie pamiatkového fondu dávajúcim prehľad o počte a charaktere pamiatok geograficky vymedzenej oblasti s abecedným poradím uvádzaných miest a obcí, ale súčasne bol koncipovaný ako široko využiteľný turistický sprievodca nosený priamo na cesty. Z praktických dôvodov bola v ňom zvolená zhutnená forma zápisu obsahu s po-

Krakov, Katedrála sv. Václava a sv. Stanislava.
Reprofotografia: *Zabytki Sztuki w Polsce*.
Małopolska, str. 591.

četným využitím skratiek bez obrazovej dokumentácie, len s vybranými architektonickými plánmi a mapami. Dehiom rozpracovaný model sa stal vzorom pre naďalej rozvíjanú, dnes už renomovanú sériu stručných „cestovních“ umeleckých topografií nemeckého jazykového prostredia nesúcich v titule meno jej zakladateľa, ktorá je dodnes rozvíjaná okrem Nemecka aj v Rakúskej (od 1933) a Poľskej línii (od 1993).⁶

Aktuálny zväzok poľského Dehia ponúka čitateľom základné údaje o viac ako tritisíc umeleckých pamiatkach, ktoré vznikli od stredoveku až do 20. storočia. Usporiadané sú abecedne

podľa jednotlivých lokalít. V súlade so vzorovým Dehiovým spracovaním jasne geograficky vymedzenej príručky umeleckých pamiatok, aj tu sú texty publikované bez fotografickej dokumentácie zmieňovaných diel doplnené o tradičné mapy príslušného územia, ako aj plány vybraných budov či urbanistických celkov. Od svojho vzoru sa však líši ako skrátením opisov diel v prospech širšieho záberu uvedených pamiatok, tak aj vítanými úvodnými textami k historickému a umeleko-historickému vývoju sledovanej oblasti v úvode. Tie nasledujú po predhovore ozrejmujúcom čitateľovi genézu nemecko-poľského skúmania pamiatok v Poľsku ako aj vzniku tejto publikácie. V siedmich chronologicky usporiadaných kapitolách poskytujú čitateľovi na zhruba 120 stranách textu koncentrovanú informáciu o umení a kultúre Malopolska v jednotlivých obdobiach od konca 10. do 20. storočia. Vzhľadom na funkciu skôr popularizujúci text bez poznámkového aparátu sumarizuje základné údaje z literatúry o umeleckej geografii, centrách, vzoroch, tvorcov či štýlových tendenciách. Veľká škoda, že publikácia za týmito textami ani inde neobsahuje zoznam použitej a ani len výberovej literatúry k prezentovanej problematike.

Po umeleko-historických vstupoch nasleduje už zmienený abecede radený katalóg diel v jednotlivých lokalitách Malopolska. Časť významnejších miest má pred textom vypočítavajúcim ich rôzne pamiatky stručný úvod o svojej histórii, ktorý by bol zvlášť pre zahraničných užívateľov nepochybne zaujímavý aj u tých menších obcí. Pre typ Dehio súpisu príznačné stručné

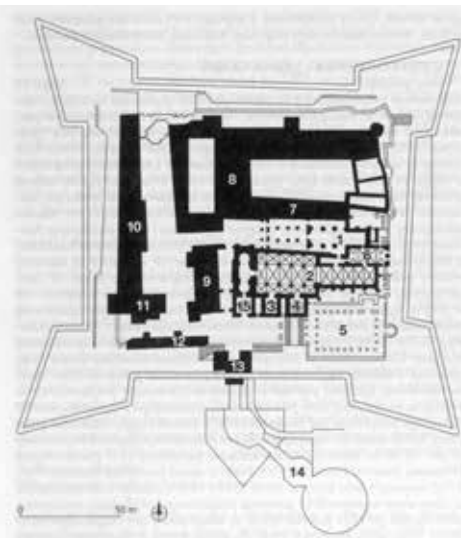
heslá majú hutný text písaný s využitím početných skratiek vysvetlených v úvode. Charakterom tieto zápisy zodpovedajú okrem iného u nás dobre známemu Súpisu pamiatok na Slovensku zo 60. rokov 20. storočia.⁷ Výstup tejto poľskej inventarizácie teda v zásade len konštatuje typ a počet pamiatok v tej-ktorej lokalite, od uvedeného staršieho slovenského príkladu sa však líši reflexiou nepomerne väčšieho počtu menovaných pamiatok na menšom území. Úsporne formulované údaje k nim sú aj preto mimoriadne stručné, neraz s príliš všeobecným či širokým datovaním, napr. konštatujú: *Početné mramorové epitafy (12. – 19. storočie) vo farskom Kostole sv. Trojice v Jędrzejówce*.⁸ Každá spracovávaná lokalita je v texte označená príslušným okresom a rovnako aj číslom inštruktívnej mapy oblasti v prílohe. Čitateľovi nápomocný je tiež obsiahly index tvorcov v závere publikácie.

Neprislúcha mi detailne hodnotiť obsahové kvality tohto zväzku, to je prirodzene úlohou domácich znalcov malopoľského pamiatkového fondu a jeho aktuálneho stavu bádania. Dovolím si ale niekoľko poznámok z uhla pohľadu zahraničného – slovenského používateľa publikácie. Pre Slovensko je totiž táto príručka umeleckých pamiatok v Malopoľsku dôležitá zvlášť z hľadiska zahrnutia údajov o mestách i pamiatkach z prihraničných oblastí nášho dnešného územia. Dotýka sa to najmä historických regiónov Orava, Spiš a Šariš, v ktorých sú čoraz častejšie dokumentované a študované pôsobenia rovnakých umelcov, ako na druhej strane ich dnešnej hranice s Poľskou republikou. Je pochopiteľné, že reflexia umeleckého prejavu pozdĺž spoločnej hranice nemohla patriť ku hlavným témam publikácie, no vzhľadom na geografické vymedzenie je do istej miery prirodzené ju v obsahu očakávať. Žiaľ, v tomto smere poznania publikácia čitateľom veľmi nápomocná nie je. Napríklad v úvodnom texte k umeniu 16. – 18. storočia v Malopoľsku sa pri pôvode tam pôsobiacich umelcov dozvieme o ich domácich tvorcov, umelcoch z Talianska a čiastočne z Moravy. Príslahlé Uhorské kráľovstvo ani vplyvné umelecké centrum – Viedeň sa neuvádzajú, akurát v prípade ľvovskej oblasti, časti dnešnej Ukrajiny prislúchajúcej vtedy Poľsku, je stručná zmienka o umelcoch z habsburských krajín, ktorí od 30. rokov 18. storočia získali na tamojšej

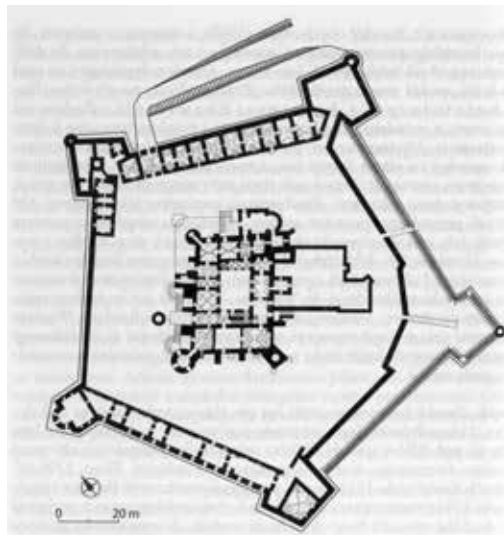
umeleckej scéne prevahu.⁹ Z pár dnes známych mien spojených s dielami v Malopoľsku i na Slovensku nenájdeme v indexe či v heslách ani len zlatníka Jána (Johanna) Szilássyho, ktorého časť prác v Malopoľsku (napr. Nowa Biała, Szczyrk, Kobylanka) bola v poľskej literatúre spracovaná už v 70. rokoch 20. storočia.¹⁰ Rovnako je to s menej známym hoci už sčasti spracovaným dielom Johanna Feega (v Malopoľsku napr. Wyżne Lapsze, Jurgów, Niedzica).¹¹ V Žiline pôsobiaci maliar Anton František Ľudovít Konikovics je zmienky raz v súvislosti s maľbami na stallách Kostola Navštívenia Panny Márie na Piasku v Krakove z roku 1752.¹² Podobne je v malopoľskej časti Spiša vo Fridmane spomenutý Anton Oleski zo spišskej Ľubice ako autor skupiny Ukrižovania v triumfálnom oblúku z rokov 1751 – 1757.¹³ Ďalší aj touto publikáciou nerefektovaní lokálni tvorcovia, napr. Imrich Jagušič či Szymon Kawalski naďalej čakajú na spracovanie v oboch krajinách. Rovnako o umelcoch z viedenského okruhu zasahujúcich svojou tvorbou súčasne dnešné Slovensko ako i časť Malopoľska sa dnes vie len málo a publikácia ku zmene tohto stavu neprispieva. A tak napríklad proviedenská orientácia maľby sv. Kajetána z bývalého kláštorného kostola trinitárov dnes bonifrátorov v Krakove, súčasne s vydaním súpisu už pripísaná Felixovi Ivo Leicherovi, je v publikácii prehliadnutá v prospech tradovanej atribúcie maľby Tadeuszovi Kunze Konitzovi.¹⁴

Ako tvorcovia aktuálneho zväzku Dehia k malopoľským pamiatkam v úvode konštatujú, tento už pomerne dobre prebádaný región paradoxne nemal doteraz komplexný inventár pamiatok dostupný širokému spektru recipientov.¹⁵ Z tohto hľadiska ide skutočne o mimoriadne obsiahly a ambiciózný projekt realizovaný početnými špecialistami na umenie tejto oblasti. Ich cieľom bolo, aby sa nimi pripravená publikácia stala východiskovým bodom záujmu či už odborníkov alebo laikov o malopoľské kultúrne dedičstvo. Zvlášť vážnym zdrojom

informácií má byť pre nemecké prostredie a západnú Európu.¹⁶ Natíska sa však otázka, či zvolený typ Dehio súpisu určený pôvodne na čítanie in situ či v úzkom kontakte s originálom má v dnešnej dobe ešte opodstatnenie, a to nielen rozšíreným záberom, v dôsledku ktorého vznikajú viac než tisícstranové „necestovné“, skôr na štúdium v knižnici určené zväzky. Autori očakávanou literatúrou prvého kontaktu a východiskovým bodom

Čenstochová, kláštor paulínov na Jasnej Hore. Reprofotoграфия: Zabytki Sztuki w Polsce. Małopolska, str. 308.

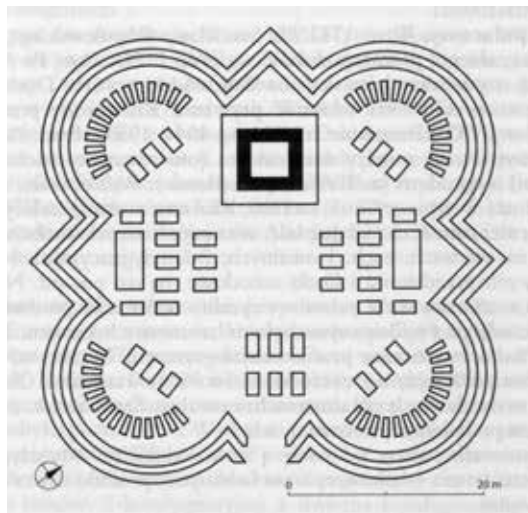
Nowy Wiśnicz, zámok. Reprofotoграфия: Zabytki Sztuki w Polsce. Małopolska, str. 988.

poznania problematiky táto publikácia iste bude, no treba povedať i to, že len v značne limitovanej miere. Absencia podstatnej obrazovej prílohy, aspoň vybranej aktuálnej literatúry v kombinácii s maximálne stručným a značne zovšeobecňujúcim údajom k pamiatkam zásadným spôsobom doslova minimalizuje jeho zamýšľanú funkciu ako príručky pre základné

bádanie. V Nemecku ani v Rakúsku táto viac ako storočná línia Dehio súpisov dávno nie je jediným typom odborných publikácií spracovávajúcich kultúrne dedičstvo, ale sprevádzajú ju kontinuálne rozvíjané obsažnejšie súpisy či korpusy k niektorým typom pamiatok, ako aj dobre dostupné obrazové databázy.¹⁷

V Poľsku ešte vychádza od 50. rokov 20. storočia séria *Katalog zabytków sztuki w Polsce* spravovaná Poľskou akadémiou vied. Ich katalógy členené tak ako tento Dehio podľa administratívnych územných celkov krajiny majú typovo i obsahovo príbuznú štruktúru, avšak bohatšiu o literatúru a ilustrácie. Nová publikácia nie je teda v zmysle typu doplnkom k existujúcej sérii poľských katalógov pamiatok, ale jeho duplicitou bez niektorých zmysluplných obsahových častí. I keď na druhej strane treba povedať, že v poľskej sérii vyšiel katalóg k Malopolsku už v roku 1951 – 1953 a odvtedy čaká

Grab, vojenský cintorín z 1. svetovej vojny podľa projektu D. Jurkoviča. Reprografografia: *Zabytki Sztuki w Polsce*. Malopolska, str. 409.

na verifikáciu, od 60. rokov 20. storočia sa dodnes v tejto sérii spracováva len zväzok IV venovaný v niekoľkých častiach mestu Krakov.¹⁸ Bolo teda viac než načasť tieto údaje verifikovať, čo iste nebolo ľahkou úlohou. No ako vidno, napriek prínosnému vlože-

niu úvodných kapitol a skutočne úctyhodnému rozšíreniu reflektovaného spektra pamiatok, buď očakávaný nový súpis pamiatok Malopolska v sérii Dehio predsa len skôr otázky o svojej skutočnej praktickej využiteľnosti. Vnímam ho preto skôr ako využitie naskytutej realizačnej možnosti aktualizovať údaje viac než polstoročia starej inventarizácie pamiatok oblasti hoc v limitujúcom vopred danom type. Ako historik umenia by som ale každopádne u takého umelecky bohatého regiónu, ako Malopolsko je, uvítala značne obsažnejší, avšak pre ďalšie badania i neporovnateľne využiteľnejší model súpisu pamiatok, napríklad taký, aký pre novú líniu súpisu našich pamiatok zvolil Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, ktorý pred nedávnom vydal diel venovaný Levoči.¹⁹

Katarína Kolbiarz Chmelinová

¹ BRZEZICKI, Sławomir – NIELSEN, Christine – GRAJEWSKI, Grzegorz – POPP, Dietmar (eds.). *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*. Warszawa : Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, 2006, 1194 s. Vyšlo aj v nemeckej verzii ako: BRZEZICKI, Sławomir – BADSTÜBNER, Ernst – NIELSEN, Christine – TOMASZEWSKI, Andrzej – WINTERFELD, Dethard von (Hrsg.). *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler in Polen. Schlesien*. Berlin : Deutscher Kunstverlag, 2005. Prvým zo série *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler* zviazaných s poľským územím bol zväzok ANTONI, Michael (Hrsg.). *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler Westpreußen und Ostpreußen*. München : Deutscher Kunstverlag, 1993.

² BAŁUS, Wojciech – POPP, Dietmar. Przedmowa. In BAŁUS, Wojciech – POPP, Dietmar (eds.). *Zabytki Sztuki w Polsce. Małopolska*. Kraków : Warszawa : Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2016, s. XI.

³ Bližšie pozri: *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler* [online], [cit. 12. 06. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.dehio.org/handbuch/>.

⁴ K autorovi obsažnejšie: BETTHAUSEN, Peter (Hrsg.). *Georg Dehio (1850 – 1932). 100 Jahre Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*. München : Deutscher Kunstverlag, 2000.

⁵ K Dehiovým názorom na pamiatky a dobovému kontextu pozri napr. Alois Riegl, *Georg Dehio i kult zabytków*, preklad a úvod Ryszard Kasperowicz, Warszawa, 2012. Netreba tiež zabúdať, že len o málo neskôr od roku 1907 začala byť vydávaná pod vedením Maxa Dvořáka *Österreichische Kunsttopographie*.

⁶ *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler* [online], [cit. 12. 06. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.dehio.org/handbuch/>.

⁷ Kolektív autorov. *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. 1, A - J. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1967, 536 s.; Kolektív autorov. *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. 2, K - P. Bratislava : Slovenský ústav pa-

miatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1968, 584 s.; Kolektív autorov. *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. 3, R - Ž. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1969, 568 s.; *Pamiatky na Slovensku : Súpis pamiatok*, zv. 4. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor, 1978, 736 s.

⁸ BAŁUS – POPP, 2016, ref. 2, s. 492.

⁹ BAŁUS – POPP, 2016, ref. 2, s. 41.

¹⁰ SAMEK, Jan. Znane i nieznané diela zlotnika Jana Szilassyego z Lewoczy w Polsce. In *Folia Historiae Artium*, 13, 1977, s. 97-115.

¹¹ Pred vydaním publikácie, ktorá je predmetom tohto príspevku: SKORUPA, Andrzej. *Zabytkowe kościoły polskiego Spisza*. Kraków : Secesja, 2001. Porovnaj: GROCHOLA, Jaroslav. Ján Feeg. In BARÁTHOVÁ, Nora a kol. *Osobnosti Kežmarku 1206 – 2009*. Kežmarok, 2009, s. 85. V rovnakom čase písany a o niečo neskôr vydaný príspevok: CHMELINOVÁ, Katarína. Johann Feeg a spišské umenie 18. storočia. In *Almanach Muszyny*, 2010, s. 135-145. Z novších porovnaj: CHMELINOVÁ, Katarína. *Skarby baroku. Między Bratysławą a Krakowem / Treasures of the Baroque. Between Bratislava and Krakow*. Kraków : Muzeum narodowe w Krakowie, 2017, s. 132-135.

¹² BAŁUS – POPP, 2016, ref. 2, s. 671.

¹³ BAŁUS – POPP, 2016, ref. 2, s. 376. Porovnaj SKORUPA, 2001, ref. 11; CHMELINOVÁ, Katarína. Nebeská hudba Kaplnky Panny Marie vo Fridmane / Niebiańska muzyka w Kaplicy Matki Bożej we Frydmanie. In *Sandecko-spišské zošity / Zeszyty Sąddecko-Spiszkie*, 5, 2010, s. 49-55.

¹⁴ BAŁUS – POPP, 2016, ref. 2, s. 653. Atribúcia Kuntzemu odmietnutá bez pripísania inému autorovi. In NOWAK, Janusz Tadeusz – TURDZA, Witold. *Skarby krakowskich klasztorów / Treasures of the Kraków Monasteries*, 2. Kraków, 2012; CHMELINOVÁ, 2017, ref. 11, s. 112, 201-202, 263.

¹⁵ BAŁUS – POPP, 2016, ref. 2, s. X.

¹⁶ BAŁUS – POPP, 2016, ref. 2, s. VIII.

¹⁷ Pozri napr. *Bundesdenkmalamt. Publikationen* [online], [cit. 15. 06. 2017]. Dostupné na internete: <https://bda.gv.at/de/publikationen/>. Doplnkom k nemeckému Dehiovi je v istom zmysle tiež *Bildindex der Kunst & Architektur* [online], [cit. 15. 06. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.bildindex.de/>. Iné typy publikácií sú dostupné aj priamo na stránke Dehio – Denkmal-Links [online], [cit. 15. 06. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.dehio.org/links/index.html>.

¹⁸ Prehľad vydaných častí pozri: Polska Akademia Nauk, Instytut Sztuki. *Działność badawcza : Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* [online], [cit. 15. 06. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.ispan.pl/pl/dzialalnosc-badawcza/zaklad-historii-sztuk-plastycznych/katalog-zabytkow-sztuki-w-polsce/spisy-tresci>. Treba tiež uviesť, že inštitúcia, ktorá spracovala predstavovaný zväzok Dehia – Inštitút dejín umenia Jagelovskej univerzity v Krakove – realizuje od roku 1991 obsahovo bohatšiu sériu výsledkov inventarizácie pamiatok, avšak na inom území, a to: *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*. Pozri: Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego : *Materiały do dziejów sztuki sakralnej* [online], [cit. 16. 06. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.ihs.uj.edu.pl/badania/publikacje/materiały-do-dziejów-sztuki-sakralnej>.

¹⁹ URBANOVÁ, Norma – KOSOVIĆ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku, Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR a Vydavateľstvo SLOVART, 2016, 679 s. Pozri tiež CHMELINOVÁ KOLBIARZ, Katarína. *Levoča – nová časť „súpisu“ pamiatok*. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 66, 2017, č. 3, s. 20-23.

Pochovaní pod pamiatkami

VÁŠÁRYOVÁ, M. - KATUŠČÁK, M. - JAVORSKÁ, J. (eds.). *Živá kultúra a pamiatky : zborník príspevkov z konferencie Pochovaní pod pamiatkami*. ViaCultura, Inštitút pre kultúrnu politiku, 2016, 126 s.

Zborník *Živá kultúra a pamiatky – Pochovaní pod pamiatkami* obsahuje sedem príspevkov v slovenskom jazyku s anglickým prekladom, ktoré odzneli v novembri 2016 na konferencii zorganizovanej Inštitútom pre kultúrnu politiku ViaCultura v priestoroch Pistoriho paláca v Bratislave. Konferencia s netradičným titulom vytvorila priestor na otvorenú diskusiu o historickej pamäti a postoji spoločnosti k záchrane kultúrneho dedičstva. Je škoda, že zborník ponúka len obmedzený ilustračný materiál. Niektoré príspevky a témy, najmä týkajúce sa obnovy vybraných bratislavských pamiatok, si ho priam pýtali.

Účelu konferencie zodpovedala variabilita jednotlivých príspevkov a účastníci, ktorí profesijne pochádzali z rôzneho prostredia – štátna inštitúcia, akademická, či vedecká pôda alebo cirkev a tretí sektor. Tak mohli odznieť rôzne pohľady a názory na úlohu historickej pamäti v kontexte súčasnej živej kultúry a ochrany pamiatok.

Z hlavnej témy konferencie sa však čiastočne vymedzil hneď prvý príspevok *Rukoväť slovenskej kultúrnej politiky*. Jeho autori M. Vášáryová, J. Javorská a M. Katuščák v stručnej forme opisujú činnosti Inštitútu pre kultúrnu politiku, ktorý sa okrem iného venuje skúmaniu podpory živej, kreatívnej kultúry a jej trvalému vplyvu na otvorenú spoločnosť a obraz, ktorý tak zanechá budúcim generáciám o nás samých a hodnotách, ktoré uznávame. Cez výšku verejných investícií do tvorby živej kultúry za roky 2009 – 2012 ilustruje jej reálnu štátnu podporu a napokon ohotu občanov aktívne na tejto kultúre participovať. V tomto kontexte je však téma vzťahu živej kultúry a pamiatok značne okrajová.

Príspevok K. Kosovej *Nie pieta, ale historická pamäť* pomenováva problémy súčasnej pamiatkovej ochrany, úskalia, ktorým musí špecializovaná inštitúcia ochrany pamiatok na Slovensku čeliť a nie vždy korektnú kritiku zo strany vlastníkov, či investorov a developerov, ale aj členov akademickej obce a občianskych aktivistov. Na

príklade obnovy Bratislavského hradu a funkcionalistických objektov na Bezručovej ulici v Bratislave ilustruje zložitost' súčasného procesu obnovy a rôzne faktory, ktoré ho ovplyvňujú. Mnohým kritikom zazlieva povrchné, len čiernobiele a nezriedka i účelové videnie problémov. Tu je potrebné podotknúť, že spätná väzba alebo konštruktívna kritika je namieste, ale vždy by mala byť otvorená a postavená na čo najobjektívnejšom poznaní.

Kultivovanie historickej pamäti a historické dedičstvo z optiky historiografie E. Mannovej nehovorí len o historickej pamäti, kde sa v minulosti a často i v súčasnosti ochotne využíva nenápadná metóda prevrstvenia, ale najmä pripomína, že ľahkovážne vytesňujeme negatívne skutky našich predkov a relativizujeme ich spoluzodpovednosť.

Budova nemocnice na Bezručovej ul. v Bratislave. Foto: J. Mackovič, 2007.

Práve tu zaznieva aktuálna potreba aktívneho a v súčasnosti tak dôležitého poznania našej histórie, a to bez politických a mocenských vplyvov, ktoré tak často deformujú našu minulosť a krivia charakter. Úprimne sa vyrovnat' s bolestnou a traumatizujúcou minulosťou nie je jednoduché. Vyžaduje si istý nadhľad, zdravú sebadôveru opierajúcu sa o objektívne poznanie a otvorenú verejnú diskusiu.

Postoj miestnej komunity k ochrane historických pamiatok na príklade Banskej Bystrice rozoberá J. Pecníková v príspevku *Historické pamiatky ako neoddeliteľná časť našej súčasnosti*. Celkom správne poukazuje na často subjektívne faktory, ktoré ovplyvňujú výsledné hodnotenie kvality novej architektúry v historickom prostredí.

Positívne príklady, keď verejnosť dokázala váhou svojho občianskeho hlasu ovplyvniť rozhodnutia dotknutej samosprávy a príslušných úradov nie sú na našom území bežnou záležitosťou. Bolo by zaujímavé sledovať a porovnať, o čo citlivejšie a kritickejšie verejnosť vníma ochranu prírodného dedičstva, ktoré akoby sa jej viac dotýkalo a bolo bližšie jej naturelu.

Príspevok J. Beljaka *Prečo obnovujeme a zviditeľňujeme ruiny našich hradov* prináša základné informácie o bádani a obnove areálu Pustého hradu pri Zvolene. Okrem stručnej deskripcie a sumarizácie vykonaných prác obnovy vyzdvihuje spôsob štátnej pomoci formou samostatného grantového programu Ministerstva kultúry SR v spolupráci s Ústredím práce, sociálnych vecí a rodiny. Nanešťastie sa nič nedozvieme o možných negatívach takto z verejných prostriedkov pomerne štedro dotovanej obnovy. Ako môže napríklad takáto pomoc deformovať skutočnú potrebu pamiatkovej obnovy hradných ruín?

Sakrálnym pamiatkam sa venuje príspevok *Úloha kostolov pri kultivovaní našej historickej pamäti*. Ľ. Frindt najmä z teologického hľadiska zdôvodňuje potrebu chrániť a prezentovať živý sakrálny objekt s pravidelnou liturgiou. Samozrejme, prvoradou snahou by malo byť zachovanie a zveladenie kostola ako živého bohoslužobného priestoru, ale s autorom nemožno súhlasiť, ak je to na úkor historicky vzácneho pôvodného mobiliáru. Je neprijateľné, aby sme ho zanedbávali, zámerne odstraňovali či dokonca ničili. V sakrálnom priestore má svoje opodstatnené

miesto, je dielom ľudského ducha, tvorivosti i umeleckej zručnosti a to, že sa dnes nevyužíva, z neho nerobí žiadne „historické haraburdie“.

V poslednom príspevku *Pochovaní pod pamiatkami, alebo ako pamiatkový úrad zaspal dobu* sa H. Moravčíková kriticky venuje činnosti pamiatkovej inštitúcie. V mnohom sa dá súhlasiť, ale nemožno sa ubrániť dojmu istej jednostrannosti a preceňovaní možnosti pamiatkarov. Tí nemôžu byť „policajti architektúry či vizuálu našich miest“. Za stav národnej kultúrnej pamiatky je zodpovedný vlastník, za obraz mesta alebo obce najmä samospráva. Kde je zodpovednosť príslušných stavebných úradov a kde profesionalita projektantov – architektov? A kde vyspelosť politickej a kultúrnej elity a napokon spoločenská potreba ochrany a prezentácie nášho kultúrneho dedičstva? Nežijeme vo vzduchoprázdne. Naša spoločnosť si len veľmi pomaly a nechotne obnovuje stratenú historickú pamäť, pretrhnuté korene a zdevastované historické povedomie. Otázka zapisovania nových objektov za národné kultúrne pamiatky je osobitný problém, ktorý nie je vhodné zjednodušovať. Posudzovanie pamiatkových hodnôt objektov tzv. socialistického realizmu by malo byť videné v celkovom kontexte doby a okolností ich vzniku. Práve tu má svoje miesto naša historická pamäť. Ak nemáme dostatočný odstup, ak je daný problém podfarbený istým subjektivismom, partikulárnymi záujmami, či dokonca sa v danej veci angažujú samotní autori diela, potom je úplne legitímne danú vec nechať na posúdenie mladším generáciám.

Na záver je potrebné oceniť snahu vytvoriť základ na odbornú, objektívne kritickú a najmä kultivovanú verejnú diskusiu k danej téme a zdôrazniť potrebu jej kontinuálneho pokračovania. Len takéto fórum môže vytvoriť priestor a pozitívnu atmosféru k vzájomnému rešpektovaniu sa, pochopeniu rôznych názorov a postojov a napokon k akceptácii rozhodnutí tých, ktorí nesú plnú zodpovednosť bez toho, aby boli nadmieru demonizovaní a škandalizovaní. A to neznamená, že s nimi musíme súhlasiť. Ak tomu predmetná konferencia a zborník z nej svojím dielom prispeli. Organizátori i všetci zúčastnení môžu mať dobrý pocit a už teraz hľadať témy na prípravu tej nasledujúcej. Budem sa tešiť.

Miloš Dudáš

Portrét v renesančnom malířství v českých zemích

KUBÍKOVÁ, Blanka. *Portrét v renesančním malířství v českých zemích : jeho ikonografie a funkce ve šlechtické reprezentaci*. Praha : Národní galerie, 2016. 280 s. ISBN 978-80-7035-608-1.

Maľované historické portréty tvoria podstatnú časť umeleckého fondu verejných i súkromných zbierkových inštitúcií. Už tradične sú publikované predovšetkým vo výstavných a zbierkových katalógoch, v časopisných a zborníkových štúdiách, prípadne v slohovo či druhovo širšie koncipovaných publikáciách k dejinám výtvarného umenia. Vedeckých monografií výlučne k portrétu (či teoretických, ale aj materiálových) je stále nedostatok, čo sa však dá konštatovať nielen o situácii na Slovensku, ale aj v susedných štátoch. Dôvodov je určite viac, no za ich hlavný zdroj možno označiť chabú tradíciu výskumu dejín portrétnej tvorby, ktorá viac než v iných oblastiach dejín umenia bola neoddeliteľným prejavom umenia a kultúry šľachtickej (v socialistickej poňatí „vykorisťujúcej feudálnej“) society. Ťarcha ideológie síce neobmedzovala výskum problematiky napr. v susednom Rakúsku, no determinovali ho slabé možnosti komparácie lokálneho portrétneho materiálu s materiálom jednotlivých stredo-európskych krajín, ktoré v minulosti patrili do spoločného habsburského podunajského impéria a z toho dôvodu boli umením, kultúrou a tiež sociálnymi vzťahmi úzko historicky prepojené.

Treba povedať, že najmä počas posledných 10-15 rokov sa tieto problematické miesta výrazne riešili. Aktuálne prístupy k spracovaniu a interpretácii obrazového materiálu už značne prekračujú tradičný umelecko-historický výskum smerom k socio-kultúrnym dejinám a historickej antropológii. Tak sa vlastne do popredia dostávajú otázky z „pozadia“ týkajúce sa napríklad mentality a životného štýlu, respektíve priamo konkrétnej motivácie, ambície a nárokov (spravidla urodzeného) zadávateľa pre takúto formu obrazovej reprezentácie. Základný umelecko-historický vzťah DIELO – AUTOR sa vďaka tomu rozšíril o ďalšie dva rovnocenné faktory: OBJEDNÁVATEĽ a SOCIÁLNA KOMUNITA, ktorá pri takýchto zadaniach objednávateľa, umelca i samotné dielo jednak silno inšpirovala, ale súčasne aj zväzovala. Portrét a portrétne galérie sú vlastne – rovnako ako

mecenášstvo a zberateľstvo umelecky hodnotných predmetov vo všeobecnosti – jedným z prejavov dobových kultúrnych a stavovských konvencií v oblasti vizuálnej symboliky šľachtickej reprezentácie.

V poslednom období vyšlo niekoľko takýchto kultúrno-historicky koncipovaných monografií, sledujúcich (aj) aspekt osobnej a rodovej portrétnej reprezentácie, jednak v Rakúsku,¹ v Maďarsku,² ale tiež u nás³ – dokonca aj konkrétne s ambíciou kontextovať šľachtické portrétne konvencie v rámci bývalých stredo-európskych habsburských krajín.⁴ Český príspevok predstavuje aktuálne vydaná monografia Blanky Kubíkovovej *Portrét v renesančním malířství v českých zemích: jeho ikonografie a funkce ve šlechtické reprezentaci*. I keď je autorka vedúcou kurátorkou zbierky starej grafiky a kresby v Národnej galérii v Prahe, portrétna téma je jej bádateľskou „srdcovkou“ už od čias magisterského štúdia. Venovala jej svoju diplomovú a rovnako aj dizertačnú prácu,⁵ ktoré v značne prepracovanej a rozšírenej podobe tvoria bázu recenzovanej monografie.

Ako už napovedá názov publikácie, pozornosť autorky sa sústredila na počiatočné obdobie udomácnovania sa samostatného individuálneho závesného maľovaného portrétu v prostredí Čiech a Moravy. Je to však kniha výlučne o šľachtickom portréte, ktorý v porovnaní s meštianskym portrétom

plnil špecifické úlohy reprezentačného média osobných aj komunitných (rodinných, rodových, verejných, spoločenských) aspektov šľachtickej identity. Autorka sama vysvetľuje, že obmedzenie výlučne na šľachtický portrét je výsledkom selekcie na základe kritéria kvality a súčasne aj dostatočného počtu zachovaných diel v rámci jednotlivých obrazových súborov (s. 17). Je to určite pochopiteľné riešenie. Som však presvedčená, že nielen Blanka Kubíková, ale i my, ďalší bádatelia v portrétnej téme, si uvedomujeme nevyhnutnosť v budúcnosti sa zaoberať a z hľadiska podielu a významu v rámci dobovej produkcie objektívne vyhodnotiť aj ten zvyšný obrazový materiál.

Časový rámec renesancie v teritoriálnom kontexte Kubíková otvorila portrétom Albrechta II. Libštejnského z Kolovrat – podľa identifikačného nápisu síce datovaným rokom 1506, no fakticky vytvoreným až v 17. storočí. Predloha k tejto barokovej malbe bola objavená v jednej švajčiarskej súkromnej zbierke: je však bez identifikačného nápisu a vročenia. Blanka Kubíková teda oprávnenne pochybuje o vierohodnosti tradovanej identifikácie spodobeného aj o takomto doklade najstaršej portrétnej tradície v Čechách. Záver renesančnej podobizne je položený skôr voľne: jemne prekračuje prah nasledujúceho storočia a spravidla končí úmrtím príslušníkov generácie úspešnej ešte v posledných desaťročiach 16. storočia, ktorí sa významne podieľali na tvorbe „renesančnej fázy“ svojich rodových portrétnych súborov.

Úvodná kapitola recenzovanej knihy sa venuje metodologickým otázkam a aktuálnemu stavu bádania vo svete i portrétnej bádateľskej tradícii v Čechách. Na ňu vhodne nadväzuje stať o úlohách, ktoré portrét pre renesančného šľachtica plnil, a tiež o samotnom procese a rozmanitých požiadavkách pri vytváraní šľachtických portrétnych súborov. Autorka tu svoje závery bohato podkladá dobovými písomnými prameňmi (inventármi, korešpondenciou a pod.). Jadro publikácie predstavujú kapitoly III. – VI., v ktorých sú v chronologickej nadväznosti čitateľovi priblížené štyri exemplárne portrétné súbory budované po dobu niekoľkých generácií rodov Pánov z Hradca, Rožmberk, Pernštejn-Lobkovic a Práckický ze Zástřizl. Záver je potom zhrnutím predošlých úvah a zistení ohľadom šľachtického portrétu, jeho typológie a ikonografie.

Hoci počiatky portrétnych galérií v Čechách mohli byť späté aj s rodmi

Kolovrat a Šlik, na základe zachovaných barokových kópií je Blanka Kubíková oprávnenne veľmi skeptická voči ich nápismi ponúkanej identifikácii. Dôverhodne vybudovaný viacgeneračný súbor tak predstavuje až „Hradecká“ portrétna kolekcia vytváraná postupne po štyri generácie Adamom I. z Hradca a jeho potomstvom. Obrazy zdobili rodové rezidencie v Jindřichovom Hradci, Telči a na Červenej Lhote. Práve prvé ohnivé – portréty Adama I., jeho manželky a detí z roku 1529 – sú dokonca dokumentmi najranejšej tvorby neskoršieho cisárskeho dvorského portrétistu, maliara Jacoba Seiseneggera.

Ďalší významný rodový portrétny súbor vznikol postupne v rozmedzí 50. rokov 16. až prvého desaťročia 17. storočia pre zámky Rožmberkovcov v Českom Krumlove a neskôr v Třeboní. Blanka Kubíková v tejto kapitole zdôraznila najmä identifikačnú a typologickú stránku portrétov Viléma z Rožmberka, ktoré – s výnimkou jeho posmrtného portrétu – spravidla vždy reflektovali tie najaktuálnejšie portrétné schémy z prostredia cisárskeho a španielskeho kráľovského dvora. Vilémov brat Petr Vok však bol najmä v staršom veku v otázkach portrétnej reprezentácie podstatne skromnejší a svoje objednávky zadával aj lokálnym maliarom. Väčšina rožmberských podobizní sa vďaka Vilémovej vdove Polyxéne z Pernštejna, neskôr vydatej za Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, napokon dostala do Lobkovických zbierok. Pernštejnsko-lobkovická portrétna kolekcia je jednoznačne najdôležitejšou a najpočetnejšou zbierkou renesančných podobizní v Čechách a po viedenskom Umeleckohistorickom múzeu predstavuje jeden z najväčších súborov španielskeho renesančného maliarstva mimo Španielska. Hoci je zo všetkých českých portrétnych zbierok aj najbohatšie publikovaná, Kubíková ju v takejto publikácii, pochopiteľne, nemohla vynechať. Jej devízou je tu však opäť sledovanie kontinuity vývoja a rozvoja galérie a najmä nutná dávka kritickosti k autorským a datovacím záverom publikovaným v relevantnej domácej i zahraničnej literatúre.

Posledná portrétna galéria je v porovnaní s predošlým reprezentačným projektom pomerne nevýrazného moravského rytierskeho rodu Práckický ze Zástřizl, sídliačich na hrade Buchlov. Vytvárať ju začali počiatkom osemdesiatych rokov 16. storočia a celkovo pokračovali dopĺňaním podobizní po dobu troch generácií, pričom obrazy zostali na svojom pôvodnom mieste

dodnes. Súbor je zaujímavý nielen ako doklad portrétnej reprezentácie nižšej šľachty nekatolíckej konfesie, ale aj ako určitá hypotetická paralela napríklad k nezachovanej thurzovskej portrétnej galérii v Bytči. Nie je možné obísť ani podobný záujem Zástřizlovcov a Thurzovcov o zabezpečenie zahraničných univerzitných štúdií pre syna-dediča a pestovanie priateľských kontaktov s tamojšou intelektuálnou elitou. Paralely možno vidieť aj v osobnej a finančnej zaangažovanosti v náboženských a humanistických záležitostiach v domovine i s presahom za hranice.

Záslušnosť práce Blanky Kubíkovej na záver asi najlepšie vystihneme konštatovaním, že je to vlastne od polovice osemdesiatych rokov 20. storočia jediná publikovaná syntetizujúca monografia na tému renesančného malovaného portrétu v Čechách, založená na vlastnom dlhoročnom výskume. Po vyše troch desaťročiach tak skutočne erudovane nadviazala na pomerne rozsiahlu štúdiu⁶ a vôbec na bádateľskú prácu Evy Bukolskej, ktorá sa tejto téme aktívne a s medzinárodným úspechom venovala najmä v priebehu šesťdesiatych až osemdesiatych rokov 20. storočia.

Ingrid Halászová

¹ Napr. POLLEROS, Friedrich. *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653 – 1706)*. Petersberg : Michael Imhof Verlag, 2010, 608 s. ISBN 978-3-86568-562-9.

² Napr. BUBRYÁK, Orsolya. *Családtörténetés reprezentáció : a galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. Budapest : MTA BTK Művészettörténeti Intézet, 2013, 542 s. ISBN 978-615-5133-053.

³ ŠTIBRANÁ, Ingrid. *Rodová portrétna galéria a umelecké zbierky Pálffyovcov na Červenom Kameni. Obdobie prvých troch generácií rodu v 16. – 17. storočí*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce a FF TU, 2013, 288 s. ISBN 978-83-7490-683-8.

⁴ HALÁSZOVÁ, Ingrid (ed.). *Die Noblesse im Bild : Die adeligen Porträtgalerien in der frühen Neuzeit in den Ländern der ehemaligen Habsburgermonarchie* (Spectrum Slovakia 13). Frankfurt am Main : Peter Lang, 2016, 395 s. ISBN 9783631671757.

⁵ KUBÍKOVÁ, Blanka. *Príspevek k typologii samostatného portrétu v záväzném malištví v Čechách a na Moravě v letech 1500 až 1620*. Diplomová práca. Praha : FiF UK, 2001. KUBÍKOVÁ, Blanka. *Kapitoly z ikonografie renesančního portrétu v Čechách a na Moravě*. Dizertačná práca. Praha : FiF UK, 2000.

⁶ BUKOLSKÁ, Eva. *Malovaný portrét v Čechách v období renesance*. In *Seminaria niedzickie : Portret typu sarmackiego w wieku XVII. w Polsce, Czechach, na Słowacji i na Węgrzech*. Seminaria Niedzickie : Związki artystyczne polsko-czesko-słowacko-węgierskie, 2, 1985, s. 85-95.

PhDr. Norma Urbanová - výber výskumnej a publikačnej činnosti za roky 1967 - 2016

Pamiatkové výskumy

1. **Adamovské Kochanovce**, areál kaštieľa (vstupná brána, kaplnka, skleník). Pamiatkový výskum architektonicko-historický a archívny, 1992.
2. **Banská Štiavnica**, meštiansky dom, Trojičné námestie 203/II. Pamiatkový výskum architektonicko-historický a umeleckohistorický. PÚK Bratislava, 1990.
3. **Bardejov**, meštiansky dom Radničné námestie 24. Vizualný pamiatkový výskum architektonicko-historický, 06. 2008.
4. **Bardejov**, meštiansky dom Radničné námestie 38. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2008.
5. **Bardejov**, meštiansky dom Radničné námestie 44. Archívny výskum. In PETRÁNSKA, D. *Pamiatkový výskum meštianskeho domu na Radničnom námestí č. 44 v Bardejove*, 2008.
6. **Bardejov**, MPR. Kláštor františkánov. Pamiatkový výskum pre OPS Bardejov, PÚK Bratislava, Prešov, 1982. Archív PÚ SRT1991.
7. **Bardejov**, MPR. Kostol sv. Egídia. Pamiatkový prieskum stavebno-historický a archívny pre KÚŠPSOP stredisko Bardejov, 1985.
8. **Bardejov**, MPR. Mestská vináreň. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny pre KÚŠPSOP stredisko Bardejov, 1990.
9. **Bardejov**, MPR. Meštianske domy na Hviezdoslavovej ul. č. 1, 3, 5, 7. Pamiatkový prieskum vizualný, stavebno-historický pre OÚNZ Bardejov. PÚK Bratislava 1985. Archív PÚ SRT1995, T1997, T5447.
10. **Bardejov**, MPR. Meštianske domy na nám. Osloboditeľov (Radničné námestie) č. 41, 42. Pamiatkový výskum fasád a časti interiéru pre KÚŠPSOP stredisko Bardejov, 1984. Archív PÚ SRT5453, T2012.
11. **Bardejov**, MPR. Meštiansky dom na nám. Osloboditeľov (Radničné námestie) č. 10. Pamiatkový prieskum stavebno-historický, sondáž fasády pre KÚŠPSOP stredisko Bardejov, 1986. Archív PÚ SRT5450.
12. **Bardejov**, MPR. Meštiansky dom na nám. Osloboditeľov (Radničné námestie) č. 11. Pamiatkový výskum stavebno-historický pre KÚŠPSOP stredisko Bardejov, 1986. Archív PÚ SRT5450.
13. **Bardejov**, MPR. Meštiansky dom na Stöcklovej ul. č. 10. Pamiatkový výskum pre Cirkev bratskú v Bratislave, 1988.
14. **URBANOVÁ, N. – HUSOVSKÁ, Ľ. Bardejov**, mestské opevnenie. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2006.
15. **Betlanovce**, Malý kaštieľ. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2006.
16. **Betlanovce**, NKP kaštieľ s areálom – park. Archívny výskum pamiatkového územia, urbanisticko-historické vyhodnotenie územia, krajinskej štruktúry, vegetácie v priebehu 19. a 20. storočia, 2014.
17. **Betlanovce**, Stoličný dom X spišských kopijníkov. Podrobný vizualný prieskum a návrh na obnovu pre OPS Levoča, 1979.
18. **Bratislava** – Výskum pre Nadáciu Kultúra a životné prostredie: The culture and nature conditins-land-use culture, environment and development in Danube-Carpathian region, doc. RNDr. L. Miklós, CSC., 1994.
19. **Bratislava**, bytový dom Kozia 12. Pamiatkový výskum fasád, architektonicko-historický, návrh obnovy a archívny výskum. 2002.
20. **Bratislava**, bytový dom Kozia 13. Pamiatkový výskum hlavnej fasády, architektonicko-historický, návrh obnovy, archívny výskum. 2002.
21. **Bratislava**, dom bytový Hlboká cesta 9. Pamiatkový výskum fasád a návrh obnovy, 2015.
22. **Bratislava**, dom bytový Štefánikova 7, 9. Pamiatkový výskum fasád a návrh obnovy, 2015.
23. **Bratislava**, Hlboká cesta č. 7 – sanatórium/nemocnica/ortopedická klinika. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2006.
24. **Bratislava**, MPR. Pamiatkový prieskum stavebno-historický bloku 15 (27 meštianskych domov), pre MSPS Bratislava, 1984.
25. **Bratislava-Devín**, bytový dom Hutnícka 34. Pamiatkový výskum architektonicko-historický a návrh obnovy, 2007.
26. **Brezovica**, kaštieľ č. 229. Pamiatkový výskum. Archív KÚŠPSOP Prešov, 1978.
27. **URBANOVÁ, N. – VELASOVÁ, Ľ. – STAROVIČOVÁ, M. Bytča**, kaštieľ. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, archívny, inventarizácia prvkov a detailov, návrh na obnovu pre MV SR, 1999.
28. **Častá**, hrad Červený Kameň, pohrebná kaplnka Pálfiovcov v lesoparku. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, archívny, návrh na obnovu pre SNM Bratislava, 2003.
29. **Častá**, hrad Červený Kameň, prvé nádvorie, asanovaná hospodárska časť (k archeologickému výskumu). Pamiatkový výskum architektonicko-historický a archívny, 2005.
30. **HORÁKOVÁ, V. – URBANOVÁ, N. Častá**, hrad Červený Kameň, vnútorné predhradie. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, archívny, návrh na obnovu pre SNM Bratislava, 2003.
31. **URBANOVÁ, N. a kolektív. Častá**, hrad Červený Kameň. Pamiatkový výskum umeleckohistorický a architektonický a archívny výskum pre SNM Bratislava, 1991.
32. **Čečejuvce**, kaštieľ. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, archívny a návrh na obnovu, 2004.
33. **Dubnica nad Váhom**, dom záhradníkov (v ÚZPF „dom bytový“). Archívny výskum. In ZVAROVÁ, Z. *Ilešháziiovský kaštieľ v Dubnici nad Váhom – Dom záhradníkov. Pamiatkový výskum urbanisticko-historický*, 2007.
34. **Dubník**, Csúzyovská kúria. Pamiatkový výskum, umeleckohistorický, architektonický, archívny, návrh na obnovu pre Vydavateľstvo. KT s. r. o. Komárno, 1999.
35. **Galanta**, kaštieľ. Archívny výskum. In FERUS, V. *Galanta – neogotický kaštieľ, pamiatkový výskum*, 1994.
36. **Gánovce**, kúria. Podrobný stavebno-historický prieskum, pre OSŠPSOP Poprad, 1982.

37. **Gelnica**, Szentivániovská kúria Banícke námestie 2. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umelecko-historický a návrh obnovy, 2006.
38. KLINGOVÁ, A. – KLING, P. – URBANOVÁ, N. **Gelnica**, radnica, Banícke námestie 4. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2012.
39. **Hertník**, kaštieľ. Pamiatkový výskum stavebno-historický pre KÚŠPSOP stredisko Bardejov, 1984.
40. **Holíč**, areál kaštieľa – park. Pamiatkový výskum urbanisticko-historický a archívny. 2008.
41. **Jaklovce**, kaštieľ, archívny výskum. In HORÁKOVÁ, V. *Jaklovce (Gelnica) – kaštieľ. Pamiatkový výskum umelecko-historický, architektonický a návrh na obnovu*, 1998.
42. **Kecerovce**, kaštieľ (severný). Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP Prešov, 1981.
43. **Kežmarok**, MPR. Meštiansky dom na nám. Sovietskej armády (Hlavné námestie) č. 14. Pamiatkový výskum pre OPS Poprad, 1982.
44. **Kluknava**, kaštieľ Čákyovcov. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umelecko-historický, aktualizácia a návrh obnovy, 2007.
45. **Kluknava**, kaštieľ. Pamiatkový výskum pre MNV Kluknava, 1979.
46. HUSOVSKÁ, L. – URBANOVÁ, N. **Kluknava**, Medená huta „Štefanská huta“ – budova amalgamácie. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2009/2010.
47. **Košice**, Alžbetina ul. č. 10, archívny výskum. In HORÁKOVÁ, V. *Pamiatkový výskum meštianskeho domu umelecko-historický a architektonický*, 1995.
48. **Košice**, biskupská rezidencia Hlavná 28. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 1993.
49. **Košice**, Hlavná 91, Seminár sv. Karola Boromejského (šľachtický konvikt). Pamiatkový výskum architektonicko-historický, 1995.
50. **Košice**, Komenského 73, Reedukačný ústav s areálom – Komenského ústav. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny, návrh obnovy, 2010.
51. **Košice**, mestský palác Čákyovcov Hlavná 72. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, doplňujúci, archívny výskum a návrh obnovy, 2006.
52. **Košice**, meštiansky dom Alžbetina 35. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2008.
53. **Košice**, meštiansky dom Dimitrovovo (Dominikánske) námestie 2. Čiastkový architektonicko-historický výskum a návrh obnovy, 2005.
54. **Košice**, meštiansky dom Dominikánske námestie 3. Pamiatkový výskum čiastkový, architektonicko-historický v podkroví, 2005.
55. **Košice**, meštiansky dom Hlavná 103. Pamiatkový výskum archívny, 2008.
56. **Košice**, meštiansky dom Hlavná 51. Pamiatkový výskum čiastkový (podkrovie) architektonicko-historický, archívny a návrh na obnovu, 2005.
57. **Košice**, meštiansky dom Hlavná 54. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, aktualizácia a doplnenie, archívny výskum a návrh obnovy, 2006.
58. **Košice**, meštiansky dom Hlavná 60. Pamiatkový výskum čiastkový (podkrovie) architektonicko-historický, archívny a návrh na obnovu, 2005.
59. **Košice**, meštiansky dom Hlavná 64. Pamiatkový výskum čiastkový, architektonicko-historický, umelecko-historický, archívny a návrh obnovy, 2015.
60. **Košice**, meštiansky dom Hlavná 90. Pamiatkový výskum doplňujúci, architektonicko-historický, archívny, návrh obnovy, 2011.
61. **Košice**, meštiansky dom Kováčska 5. Pamiatkový výskum umelecko-historický, architektonický, archívny, 2004.
62. **Košice**, meštiansky dom Mäsiarska 35. Pamiatkový výskum čiastkový, architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2014.
63. **Košice**, meštiansky dom Vrátna 28. Pamiatkový výskum urbanisticko-historický, archívny a návrh obnovy, 2006.
64. **Košice**, meštiansky dom. Historická topografia a stavebno-historický vývoj sídla k pamiatkovému objektu Kováčska 33, č. ÚZKP 3404/0. In ZVAROVÁ, Z. *Košice – meštiansky dom na Kováčskej 33, Pamiatkový výskum*, 2004.
65. **Košice**, meštiansky dom. Historický vývoj sídla a historická topografia objektu. In ZVAROVÁ, Z. *Košice, Hlavná 41/Mlynská 2, meštiansky dom. Pamiatkový výskum*, 2005.
66. **Košice**, MPR, Bočná 2 (zadná časť biskupskej rezidence). Pamiatkový výskum architektonický, archívny a návrh na obnovu, 2001.
67. **Košice**, MPR, tehlový bastión na SZ strane opevnenia. Pamiatkový prieskum pre KÚŠPSOP stredisko Košice, 1986. Archív PÚ SRT6053.
68. **Košice**, MPR. Administratívna budova na Hlavnej ul. č. 108. Pamiatkový prieskum architektonicko-historický a návrh na obnovu, 1993.
69. **Košice**, MPR. Archívny výskum – kultúrno-historická topografia bloku 31v Košiciach. In FERUS, V. a kolektív. *Košice-MPR, blok 31. Podrobný stavebno-historický prieskum bloku*. 1987. Archív PÚ SRT5438.
70. **Košice**, MPR. Archívny výskum – kultúrno-historická topografia bloku 20. In HABERLANDOVÁ, H. *Podrobný stavebno-historický prieskum bloku 20 pre KÚŠPSOP stredisko Košice*, PÚK Bratislava, 1990. Archív PÚ SR T5189.
71. **Košice**, MPR. Archívny výskum – kultúrno-historická topografia bloku 25. In HABERLANDOVÁ, H. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Podrobný stavebno-historický prieskum bloku 25*, pre KÚŠPSOP stredisko Košice, 1990.
72. **Košice**, MPR. Archívny výskum – kultúrnohistorická topografia bloku. In FERUS, V. *Podrobný stavebno-historický prieskum bloku 15a*, pre KÚŠPSOP stredisko Košice, 1989. Archív PÚ SRT5190.
73. **Košice**, MPR. Archívny výskum – kultúrnohistorická topografia bloku. In FERUS, V. *Podrobný stavebno-historický prieskum bloku 15b*, pre KÚŠPSOP stredisko Košice, 1991. Archív PÚ SRT5188.
74. **Košice**, MPR. Biskupský palác Hlavná 28. Architektonicko-historický a archívny výskum, 1991. Pre Biskupský úrad Košice.
75. **Košice**, MPR. Dóm sv. Alžbety, severná veža. Pamiatkový výskum architektonický, archívny a návrh na obnovu pre Rím. kat. biskupský úrad Košice, 1994.
76. **Košice**, MPR. Dom výtvarnej kultúry na Leninovej (Hlavná) ul. č. 20. Pamiatkový výskum, archívny výskum pre KÚŠPSOP stredisko Košice, 1988.
77. **Košice**, MPR. Kňazský seminár sv. Karola Boromejského

- v Košiciach, Kováčska ul. č. 46, 48. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, archívny, návrh na obnovu, 1996.
78. **Košice**, MPR. Korčuliarsky pavilón v Petrovovom sade. Pamiatkový prieskum architektonický a návrh na obnovu, Bratislava 1993.
  79. **Košice**, MPR. Meštianske domy na Alžbetinej ul. č. 21, 23. Pamiatkový výskum stavebno-historický pre Východoslovenské železiarne Košice, 1990.
  80. **Košice**, MPR. Meštiansky dom Mäsiarska ul. č. 31 / Poštová ul. č. 4. (AIDA). Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, archívny, návrh na obnovu, 2001.
  81. **Košice**, MPR. Meštiansky dom na Hlavnej ul. č. 40. Pamiatkový výskum suterénu architektonicko-historický, 1993.
  82. **Košice**, MPR. Meštiansky dom na Leninovej ul. (Hlavná) č. 54. Pamiatkový prieskum stavebno-historický pre Drobný tovar Prešov, 1983.
  83. **Košice**, MPR. Meštiansky dom na Mäsiarskej ul. č. 12. Pamiatkový prieskum (pred asanáciou), 1992.
  84. **Košice**, MPR. Meštiansky dom na Pivovarskej 7. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický, archívny, 1991.
  85. **Košice**, MPR. Meštiansky dom na Sverdlovej (Mäsiarska) ul. č. 49. Pamiatkový prieskum stavebno-historický pre Technické múzeum v Košiciach, 1983. Archív PÚ SR T6060.
  86. **Košice**, MPR. Meštiansky dom na Šrobárovej (Alžbetina) ul. č. 20. Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP stredisko Košice, 1987. Archív PÚ SR T6066.
  87. **Košice**, MPR. Meštiansky dom na ul. Pri Miklušovej väznici č. 1. Pamiatkový výskum pre ŠVK Košice, 1990.
  88. **Košice**, MPR. Meštiansky dom na ul. Pri Miklušovej väznici č. 6. Pamiatkový výskum fasády pre SŠP Košice, 1983. Archív PÚ SR T6054.
  89. **Košice**, MPR. Meštiansky dom na Zvonárskej ul. č. 3. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, archívny, návrh na obnovu, 2002.
  90. **Košice**, MPR. Nájomný dom na Rooseveltovej ul. č. 12. Pamiatkový prieskum architektonicko-historický a návrh na obnovu, 1996.
  91. **Košice**, MPR. Šľachtický konvíkt na Hlavnej ul. č. 91. Pamiatkový výskum 1. PP a 1. NP, návrh na obnovu pre Kňazský seminár sv. Karola Boromejského, 1995.
  92. **Košice**, MPR. Štúdio SMER, Leninova (Hlavná) ul. č. 76. Pamiatkový prieskum pre ŠD Košice, 1981.
  93. **Košice**, MPR. Západný úsek hradbového múru. Pamiatkový prieskum pre MPS Košice, 1983. Archív PÚ SR T2788.
  94. **Košice**, NKP Mlynská bašta a NKP Laboratórium. Pamiatkový výskum urbanisticko-historický a archívny, 2005, 2008.
  95. **Košice**, objekt vojenského súdu a väznice Baštová 6 v OP MPR. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, 2010.
  96. **Košice**, MPR. Archívny výskum. In HABERLANDOVÁ, H. *Kaplnka sv. Michala, pamiatkový výskum umeleckohistorický a architektonicko-historický*, 1993. Archív PÚ SR T5080.
  97. URBANOVÁ, N. a kolektív. **Košice**, MPR. Podrobný stavebno-historický prieskum bloku 38, archívny výskum – kultúrno-historická topografia bloku pre KÚŠPSOP stredisko Košice, 1986. Archív PÚ SR T5407.
  98. URBANOVÁ, N. a kolektív. **Košice**, MPR. Podrobný stavebno-historický prieskum bloku 39, archívny výskum – kultúrno-historická topografia bloku pre KÚŠPSOP stredisko Košice, 1988. Archív PÚ SR T5676.
  99. URBANOVÁ, N. a kolektív. **Košice**, MPR. Podrobný stavebno-historický prieskum bloku 23, archívny výskum – kultúrno-historická topografia bloku pre KÚŠPSOP stredisko Košice, 1988. Archív PÚ SR T5419.
  100. URBANOVÁ, N. – HORÁKOVÁ, V. – KVASNICOVÁ, M. **Košice**, MPR. Podrobný stavebno-historický prieskum bloku 28 A, archívny výskum – kultúrno-historická topografia bloku pre KÚŠPSOP, stredisko Košice, 1989. Archív PÚ SR T5406.
  101. URBANOVÁ, N. – HORÁKOVÁ, V. – KVASNICOVÁ, M. **Košice**, MPR. Podrobný stavebno-historický prieskum bloku 28 B, archívny výskum – kultúrno-historická topografia bloku pre KÚŠPSOP, stredisko Košice, PÚK Bratislava, 1990.
  102. URBANOVÁ, N. – HORÁKOVÁ, V. **Košice**, kláštor františkánov, Hlavná ul. 89. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, archívny, návrh na obnovu pre Kňazský seminár sv. Karola Boromejského, 2001.
  103. **Košice-Barca**, kaštieľ. Archívny výskum. In ZVAROVÁ, Z. *Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy*, 2008.
  104. **Kozelník**, č. 3 zájazdny hostinec. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický, archívny a návrh obnovy. 2008.
  105. **Kračúnovce**, kaštieľ. Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP stredisko Bardejov, 1986.
  106. **Krivany**, kaštieľ. Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP Prešov, 1978.
  107. **Kurima**, kaštieľ. Pamiatkový výskum pre OPS Bardejov, 1981.
  108. KLINGOVÁ, A. – URBANOVÁ, N. **Levoča**, Probstnerova cesta 2, nemocnica (Probstnerova kúria). Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický a návrh obnovy, 2014.
  109. URBANOVÁ, N. – KLINGOVÁ, A. **Levoča**, MPR. Pamiatkový výskum architektonicko-historický a umeleckohistorický meštianskeho domu na Námestí Majstra Pavla č. 29, 2009.
  110. **Levoča**, kláštor minoritov (križová chodba), Bernoláková 38. Umeleckohistorický a architektonický výskum a návrh na obnovu pamiatky. Projektový ústav kultúry Bratislava, stredisko Prešov, marec 1982. Archív PÚ SR Bratislava, T1809, 5834.
  111. **Levoča**, kláštor minoritov. Pamiatkový výskum – aktualizácia 1. etapa.
  112. **Levoča**, meštiansky dom Kláštorská 33. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický a návrh obnovy, 2007.
  113. **Levoča**, meštiansky dom na Mierovom nám. (Námestie Majstra Pavla) č. 55. Pamiatkový výskum pre OSPSOP Spišská Nová Ves, 1983. Archív PÚ SR T1804, T 5847.
  114. **Levoča**, meštiansky dom Námestie Majstra Pavla 19. Spolupráca A. Klingová. Pamiatkový výskum architektonicko-historický a návrh obnovy, 2007.
  115. **Levoča**, meštiansky dom Vysoká 5. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2009.

116. **Levoča**, MPR. Meštiansky dom na Hviezdoslavovej (Mäsiarska) ul. č. 1. Pamiatkový výskum pre OSPSOP Spišská Nová Ves, 1981.
117. **Levoča**, MPR. Meštiansky dom na Mierovom nám. (Námestie Majstra Pavla) č. 63. Pamiatkový výskum pre OPBH Spišská Nová Ves, 1987. Archív PÚ SR T5845.
118. **Levoča**, MPR. Meštiansky dom na Mierovom nám. (Námestie Majstra Pavla) č. 56. Pamiatkový výskum pre OPBH Spišská Nová Ves, 1982. Archív PÚ SR T1806.
119. **Levoča**, MPR. Meštiansky dom na Mierovom námestí (Námestie Majstra Pavla) č. 39. Pamiatkový výskum pre OPBH Spišská Nová Ves, 1981. Archív PÚ SR T1801.
120. **Levoča**, MPR. Meštiansky dom na Vetrovej ul. č. 1. Pamiatkový prieskum stavebno-historický pre OSPSOP Spišská Nová Ves, 1984. Archív PÚ SR T1814.
121. **Liptovský Mikuláš**, hostinec Čierny orol, NKP. Pamiatkový prieskum pre KÚŠPSOP Banská Bystrica, 1983.
122. **Liptovský Mikuláš**, synagóga. Pamiatkový a archívny výskum pre MÚ Liptovský Mikuláš, 1991.
123. **Liptovský Mikuláš**, synagóga. Pamiatkový a archívny výskum, aktualizácia pre Židovskú obec v Bratislave, 2014.
124. **Markušovce**, kúria Michalská 49. Spolupráca A. Klingová. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2008.
125. **Markušovce**, Michalská 73 kaštieľ „Bocian“. Spolupráca A. Klingová. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický, archívny a návrh obnovy, 2008.
126. **Markušovce**, pamiatková zóna. Pamiatkový výskum urbanisticko-historický parciel č. 305/1, 305/4, 309/1, 309/2, archívny výskum a návrh obnovy, 2010.
127. **Modra**, meštiansky dom Štúrova 53. Pamiatkový výskum čiastkový architektonicko-historický, archívny a návrh na obnovu, 2012.
128. **Modra**, meštiansky dom Štúrova 62. Pamiatkový výskum archívny, In ZVAROVÁ, Z. *Pamiatkový výskum architektonicko-historický*, 2012.
129. HABERLANDOVÁ, H. – HORÁKOVÁ, V. – KVASNICOVÁ, M. – URBANOVÁ, N. **Nitra**, MPR Horné mesto. Pamiatkový prieskum, inventarizácia objektov a návrh na obnovu v bloku I. – V. pre MsNV Nitra, 1989/1990.
130. HORÁKOVÁ, V. – URBANOVÁ, N. **Nové Mesto nad Váhom**, meštiansky dom na Námestí slobody č. 1. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, a návrh na obnovu pre MÚ Nové Mesto nad Váhom, 1994.
131. **Pečovská Nová Ves**, kaštieľ Máriaššovcov Kostolná ul. č. 42. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický a návrh obnovy, 2005.
132. **Podolíne**, kláštor piaristov. Podrobný stavebno-historický prieskum pre OIŠ v Podolínci, 1983.
133. **Podtureň**, Forgáčovská kúria. Pamiatkový výskum pre SPH Bratislava, 1983.
134. **Poprad-Spišská Sobota**, MPR. Meštiansky dom Sobotské námestie č. 36. Pamiatkový výskum pre OPS Poprad, 1981.
135. **Poprad-Spišská Sobota**, MPR. Meštiansky dom Sobotské námestie č. 38 (kláštor). Pamiatkový výskum pre OSŠPSOP Poprad, 1981.
136. **Poprad-Spišská Sobota**, MPR. Meštiansky dom, Sobotské námestie č. 40. Pamiatkový prieskum umeleckohistorický, pre OSPSOP Poprad, 1981.
137. **Poprad-Spišská Sobota**, MPR. Radnica, Sobotské námestie č. 25, 34. Pamiatkový výskum pre OSŠPSOP Poprad, 1982.
138. **Poprad-Spišská Sobota**, MPR. Zvonica, pamiatkový výskum a návrh na obnovu, 1998.
139. **Poprad-Spišská Sobota**. Pamiatkový výskum meštianskych domov na Sobotskom námestí č. 1120-1121 pre OÚNZ Poprad, 1980.
140. CHAMUTTI, L. – SMREKOVÁ, A. – URBANOVÁ, N. **Prešov**, meštiansky dom, ulica Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 71. Umeleckohistorický a architektonický výskum dvorového krídla domu pre MsNV Prešov, 1967.
141. SMREKOVÁ, A. – URBANOVÁ, N. **Prešov**, MPR. Stavebno-historický prieskum bloku domov ulica Slovenskej republiky rád č. 80, 82 a Marxova ul. č. 4, 6, 8, 10, 12 (Hlavná a Metodova) a návrh na obnovu pre Drobný tovar Prešov, 1972.
142. URBANOVÁ, N. – HUSOVSKÁ, Ľ. **Prešov**, župný dom Slovenská 40. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2009.
143. **Prešov**, meštiansky dom Hlavná 129. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2007.
144. **Prešov**, meštiansky dom Hlavná 97. Pamiatkový výskum archívny, 08. 2007.
145. **Prešov**, MPR. Hlavná 52 a Reduta. Pamiatkový výskum architektonický a umeleckohistorický, vizuálny s návrhom obnovy, pre KÚŠPSOP Prešov. PÚK Bratislava, 1989 – 1990.
146. **Prešov**, MPR. Meštianske domy a radnica, ulica Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 69, 71, 73. Pamiatkový prieskum stavebno-historický pre KÚŠPSOP Prešov, 1984.
147. **Prešov**, MPR. Meštianske domy na ulici Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 29, 31. Pamiatkový prieskum stavebno-historický pre Drobný tovar Prešov, 1983.
148. **Prešov**, MPR. Meštiansky dom na Hlavnej ul. č. 75. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický a archívny pre Istrobanku pobočka Prešov, 1993.
149. **Prešov**, MPR. Meštiansky dom na ulici Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 119. Pamiatkový výskum pre OPKS Prešov, 1985. Archív PÚ SR T6146.
150. **Prešov**, MPR. Meštiansky dom na ulici Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 78. Pamiatkový výskum pre Drobný tovar Prešov, 1980. Archív PÚ SR T6127.
151. **Prešov**, MPR. Meštiansky dom na ulici Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 36. Pamiatkový výskum pre ZDROJ Prešov, 1980.
152. **Prešov**, MPR. Meštiansky dom na ulici Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 107. Pamiatkový výskum pre Drobný tovar Prešov, 1980.
153. **Prešov**, MPR. Meštiansky dom na ulici Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 123. Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP, 1982.
154. **Prešov**, MPR. Meštiansky dom na ulici Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 103. Pamiatkový výskum pre OPKS Prešov, 1985. Archív PÚ SR T6132.
155. **Prešov**, MPR. Meštiansky dom na ulici Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 124. Pamiatkový výskum pre Drobný tovar Prešov, 1985. Archív PÚ SR T6134.
156. **Prešov**, MPR. Meštiansky dom, ulica Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 95. Pamiatkový výskum pre OPS Prešov, 1979. Archív PÚ SR T6130.

157. **Prešov**, MPR. Pamiatkový výskum meštianskeho domu na ulici Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 23 pre Drobný tovar Prešov, 1977.
158. **Prešov**, MPR. Pamiatkový výskum meštianskeho domu, ulica Slovenskej republiky rád (Hlavná) č. 28, 30, PÚK Prešov, 1978.
159. **Prešov**, MPR. Podrobný vizuálny stavebno-historický prieskum – blok II. ulica Slovenskej republiky rád, Jarková, ulica 29. augusta (Hlavná, Jarková, Floriánova) – zástavba parciel domov č. 75-129 pre MsNV Prešov, 1978/79.
160. **Prešov**, stará mestská škola Hlavná 139. Archívny výskum. In PETRÁNSKA, D. *Stará mestská škola na Hlavnej ul. č. 139 (č. ÚZPF 4099/0)*, *Architektonicko-historický výskum*, 08.2008.
161. **Prešov**, Svätoplukova 1 – Hotel Victoria (Berger). Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny výskum a návrh obnovy, 2006.
162. **Rožňava**, Meštiansky dom na nám. Baníkov č. 25. Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP stredisko Rožňava, 1987.
163. **Rožňava**. Meštiansky dom U zeleného stromu 16. Pamiatkový výskum architektonicko-historický pre IB Košice.
164. **Smižany**, kaštieľ Čákyovcov Tatranská č. 109. Spolupráca M. Slováková. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2006.
165. **Spišská Kapitula**, kanónia č. 2. Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP Prešov, 1982.
166. **Spišská Kapitula**, kanónia č. 4. Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP Prešov, 1980.
167. **Spišská Kapitula**, kanónia č. 6. Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP Prešov, 1982.
168. **Spišská Kapitula**, kanónia č. 6, dvorové krídlo. Pamiatkový výskum pred asanáciou, 1993.
169. URBANOVÁ, N. – HORÁKOVÁ, V. **Spišská Nová Ves**. Meštiansky dom na Letnej č. 49. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický a návrh na obnovu pre MÚ Spišská Nová Ves, 1995.
170. **Spišská Nová Ves**, meštiansky dom na Letnej 51. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny, návrh na obnovu, 1996.
171. **Spišská Nová Ves**, meštiansky dom na ul. Sovietskej armády (Zimná) č. 57. Pamiatkový výskum pre OTEX Košice, 1985.
172. **Spišská Nová Ves**, osárium v areáli Kostola Nanebovzatia Panny Márie. Posúdenie archeologického nález z hľadiska architektonického a archívny výskum k nálezu pre MÚ Spišská Nová Ves, 2003.
173. **Spišská Nová Ves**, Kostol Nanebovzatia Panny Márie. Pamiatkový prieskum fasád (dokumentácia) a časti interiéru, umeleckohistorický, architektonický, návrh na obnovu fasád pre MÚ Spišská Nová Ves, 1997.
174. **Spišská Nová Ves**. Meštiansky dom na Letnej č. 47. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický a návrh na obnovu, 1996.
175. **Spišská Nová Ves**. Meštiansky dom na Letnej č. 48. Pamiatkový výskum umeleckohistorický a architektonicko-historický, 1992.
176. **Spišská Nová Ves**. Meštiansky dom na Gottwaldovom riadku (Letná) č. 29. Pamiatkový prieskum stavebno-historický pre Reštaurácie Spišská Nová Ves, 1983.
177. **Spišské Podhradie**, meštianske domy Pálešovo námestie č. 1, 3, 5. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický, archívny a návrh obnovy, 2011/2012.
178. **Spišské Podhradie**, meštianske domy Starý jarok č. 44, 45. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, návrh na obnovu, 2004.
179. **Spišské Podhradie**, meštiansky dom Mariánske námestie 35. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický, archívny a návrh na obnovu, 2011.
180. **Spišské Podhradie**, MPR. Meštiansky dom na Pálešovom nám. č. 27/219. Pamiatkový výskum architektonický, archívny, návrh na obnovu, 2002.
181. URBANOVÁ, N. – HUSOVSKÁ, L. **Spišské Podhradie**, meštiansky dom Starý jarok 47. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2011.
182. URBANOVÁ, N. – KLINGOVÁ, A. **Spišské Podhradie**, meštiansky dom Mariánske námestie č. 11. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický a návrh na obnovu, 2008.
183. URBANOVÁ, N. – KLINGOVÁ, A. **Spišské Podhradie**, meštiansky dom Pálešovo námestie č. 10. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický a návrh na obnovu, 2006.
184. **Spišské Vlchy**, pamiatková zóna. Urbanisticko-historický a archívny výskum, 2010.
185. URBANOVÁ, N. – KLINGOVÁ, A. – KLING, P. **Spišské Vlchy**, meštiansky dom Požiarnická 40. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický, archívny a návrh obnovy, 2010.
186. **Stará Ľubovňa**. Meštiansky dom na Nám. sv. Mikuláša č. 20. Pamiatkový výskum umeleckohistorický a architektonický, 1993.
187. **Stropkov**, kaštieľ. Pamiatkový výskum pre KÚŠPSOP stredisko Bardejov, 1986.
188. **Svätý Jur**, radnica Prostredná 29. Pamiatkový výskum architektonicko-historický a návrh obnovy, 2007.
189. **Šahy**, kláštor premonštrátov (tzv. Kláštorňá sýpka), Pamiatkový výskum z roku 1994, návrh obnovy strechy, aktualizácia 2015.
190. **Šahy**, Kláštorňá sýpka. Pamiatkový výskum architektonicko-historický. SÚPSOP Bratislava, 1994. Archív PÚ SR T3529.
191. URBANOVÁ, N. – HABERLANDOVÁ, H. – ZVAROVÁ, Z. **Šaštín**, Bazilika Sedembolestnej Panny Márie. Podrobný stavebno-historický prieskum s návrhom na obnovu, archívny výskum k stavebnej časti aj hnutelným pamiatkam pre r. kat. farský úrad v Šaštíne, 1989.
192. **Šaštín**, Bazilika Sedembolestnej Panny Márie, Kláštorňé námestie 1295. Aktualizácia pamiatkového výskumu architektonicko-historického, umeleckohistorického z rokov 1988 – 1989 s doplneným archívnym výskumom a návrh obnovy, 2014 – 2015.
193. **Šaštín**, kláštor pavlínov, Kláštorňé námestie 1295. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický, archívny a návrh obnovy, 2014.
194. KLINGOVÁ, A. – KLING, P. – URBANOVÁ, N. – PAULUSOVÁ, S. **Štítnik**, kostol ev. a. v. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, umeleckohistorický, archívny, 2012.
195. **Trávnica**, kaštieľ Rudnayovcov. Spolupráca D. Haberland, M. Moncolová. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonický, archívny, návrh na obnovu, 2003.
196. **Trenčianske Teplice**, liečebný dom Corfu, Dea, Mira-

- mare. Pamiatkový prieskum a návrh obnovy, 1992.
197. **Trenčín**, Meštiansky dom Sládkovičova 8. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, 1993.
  198. **Trenčín**, MPR. Meštiansky dom Mierové námestie 14. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, čiastkový, 1993.
  199. **Trenčín**, MPR. Meštiansky dom na Farskej ul. č. 4. Pamiatkový výskum architektonicko-historický a návrh na obnovu, 1992.
  200. **Trenčín**, MPR. Meštiansky dom na Mierovom nám. č. 31. Doplnujúci pamiatkový výskum architektonicko-historický a návrh na obnovu, 1993.
  201. **Trenčín**, MPR. Meštiansky dom na Mierovom námestí č. 3. Pamiatkový výskum architektonicko-historický a návrh na obnovu, 1992.
  202. **Trenčín**, MPR. Meštiansky dom na Mierovom námestí č. 42. Pamiatkový výskum umeleckohistorický, architektonicko-historický a návrh na obnovu, 1995.
  203. **Trenčín**, MPR. Meštiansky dom na MN č. 6. Pamiatkový výskum časti suterénu a 1. NP, 1992.
  204. **Trenčín**, MPR. Meštiansky dom na Sládkovičovej ul. č. 6. Pamiatkový výskum podzemného podlažia architektonicko-historický, 1995.
  205. **Trenčín**, MPR. Meštiansky dom na Štúrovom nám. č. 5. Doplnujúci pamiatkový výskum architektonicko-historický a návrh na obnovu, 1993.
  206. **Trenčín**, MPR. Meštiansky dom na Štúrovom nám. č. 7. Pamiatkový výskum architektonicko-historický a návrh na obnovu, 1995.
  207. **Trenčín**, meštiansky dom Štúrovo námestie 7. Doplnujúci pamiatkový výskum architektonicko-historický, 1995.
  208. **Trnava**, Šľachtický konvikt a Marianeum – archívny výskum. In FERUS, V. *Pamiatkový výskum Šľachtického konviku a Marianeum v Trnave*, 1992.
  209. **Trstená**, meštiansky dom Nám. M. R. Štefánika, archívny výskum. In HORÁKOVÁ, V. *Trstená, Nám. M. R. Štefánika. Pamiatkový výskum umeleckohistorický a architektonický meštianskeho domu*, 1995.
  210. **Vinné**, kaštieľ. Pamiatkový výskum pre MNV Vinné, 1979.
  211. **Vlková**, kaštieľ. Pamiatkový výskum nadzemných podlaží umeleckohistorický, architektonický a návrh na obnovu, pre Babette s. r. o., 1994.
  212. **Vlková**, kaštieľ. Pamiatkový výskum suterénu architektonicko-historický a návrh obnovy, 2011.
  213. **Vranov nad Topľou**, kláštor pavlínov. Pamiatkový výskum pre KSŠPSOP Prešov, 1980.
  214. **Zemianske Kostolány**, kúria, archívny výskum. In KVASNICOVÁ, M. *Zemianske Kostolány, Štúrova 5 – kúria. Pamiatkový výskum architektonicko-historický*, 1986.
  215. **Zemianske Podhradie**, kaštieľ. Spolupráca V. Horáková. Pamiatkový výskum fasád umeleckohistorický, architektonicko-historický, 1992.
  216. **Žabokreky nad Nitrou**, hrádok. Pamiatkový výskum fasád a doskúmanie neobývanej časti interiéru, návrh obnovy, 1992.
  217. **Žalobín**, Kostol sv. Františka z Assisi. Pamiatkový výskum architektonicko-historický, archívny a návrh obnovy, 2005.

V rámci blokových výskumov v Košiciach, Prešove a na Spiši ešte okolo 155 domov (podľa čísiel)

Kultúrno-historický prieskum územných celkov

1. Spišská Sobota: Urbanisticko-architektonická štúdia úpravy Sobotského námestia. Autorský kolektív: FISCHER, L. vedúci úprojektant, ŠAROCKÝ, V., BICEKOVÁ, E., URBANOVÁ, N. 1982. Prezentácia projektu v Informačnom bulletinu Projektového ústavu kultúry, strediska 4 v Prešove, č. 14/1984.
2. Kultúrno-historická a sociologická topografia a bonita územných celkov v CMO – Bratislava, Zóna A4, Zóna X (Mierové nám. – Suché myto – Hurbanovo nám. – Kapucínska – Mudroňova – Červený kríž – Palisády – Nám. Slobody – Kollárovo nám. – Mierové nám. – Markušova – Mickiewiczova – ul. Čsl. armády). Autorský kolektív: KVASNICOVÁ, M., HABERLANDOVÁ, H., HORÁKOVÁ, V., URBANOVÁ, N., ZVAROVÁ, Z. pod vedením A. SCHWARCZOVEJ, MSPSaOP Bratislava, 1989 – 1990.
3. Kultúrno-historická a sociologická topografia sídelného útvaru Banskej Štiavnice. Stavebno-historická topografia. SCHWARCZOVÁ, A. a autorský kolektív: KVASNICOVÁ, M., HABERLANDOVÁ, H., ŠEVČÍKOVÁ, Z., URBANOVÁ, N. Podkladový materiál na zaradenie Banskej Štiavnice do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, 1991 – 1992.
4. URBANOVÁ, N. Spišská Nová Ves – architektonicko-historický, urbanisticko-historický a archívny prieskum. In *Regulačný plán Spišskej Novej Vsi – prieskumy a rozbor*. Kolektív autorov: Lalková, J., Spurná, E., Hájková, D., Gáliková, M. Slovákova, J., Urbanová, N., 1993.
5. Prírodné podmienky a kultúra využitia krajiny. Kultúrno-historické a krajinno-ekologické podmienky rozvoja Banskej Štiavnice, Svätého Jura a Liptovskej Tepličky. LALKOVÁ, J., SCHWARCZOVÁ, A., URBANOVÁ, N. Karpatský región – ochrana kultúrnych a prírodných hodnôt I. etapa – vyhodnotenie kultúrno-historických hodnôt lokalít Banská Štiavnica, Liptovská Teplička, Svätý Jur – spracovanie úlohy, 1994 – 1996 – In MIKLÓS, L. a kolektív: *Participačný projekt UNESCO (Paríž) Word Decade for Cultural Development. The culture and natural conditions-land-use culture environment in Danube-Carpathian Region*.
6. URBANOVÁ, N. Spišská Nová Ves. Kultúrno-historické hodnoty sídla. In LALKOVÁ, J. GÁLIKOVÁ, L., HÁJKOVÁ, S., SPURNÁ, E., URBANOVÁ, N. *Spišská Nová Ves – pamiatková zóna – prieskumy a rozbor*. Bratislava, 1995.
7. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. Výskum kultúrno-historických hodnôt sídla Považská Bystrica. Prieskum a návrh ochrany kultúrneho dedičstva v sídelnom útvare Považská Bystrica, 2002.
8. Prírodné podmienky a kultúra využitia krajiny. Kultúrno-historické a krajinno-ekologické podmienky rozvoja Banskej Štiavnice, Svätého Jura a Liptovskej Tepličky. LALKOVÁ, J., SCHWARCZOVÁ, A., URBANOVÁ, N.: Kultúrno-historická časť – ochrana kultúrnych hodnôt, návrh opatrení, 1995 – 1996. In MIKLÓS, L. a kolektív: *Participačný projekt UNESCO (Paríž) Word Decade for Cultural Development. The culture and natural conditions-land-use culture environment in Danube-Carpathian Region*.
9. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. Výskum kultúrno-historických hodnôt sídla Trenčín. In KOSTOVSKÝ, D. a kol. *Územný plán sídelného útvaru Trenčín*, 1998. Súčasť podkladov pre AUREX Bratislava, 1997.
10. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. Obnova hmotných kultúr-

- nych hodnôt, 1998. In KOSTOVSKÝ, D. a kol. *Územný plán sídelného útvaru Trenčín*, 1998, Koncept riešenia, výsledný návrh, v spolupráci s AUREX, Bratislava, 2006.
11. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. a kol. Územný plán sídelného útvaru Hlohovec, koncept riešenia, pre AUREX, Bratislava 1998.
  12. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. Územný plán sídelného útvaru Hlohovec, časť: Kultúrno-historické hodnoty a návrh ich ochrany, spracované pre AUREX, Bratislava 1999.
  13. URBANOVÁ, N. – SLOVÁKOVÁ, M. – KLING, P. Gelnica – PZ. Umeleckohistorický a architektonický výskum a inventarizácia objektov v PZ, kultúrno-historická topografia, v spolupráci s G-ateliér v Gelnici, pre MÚ Gelnica, 1998.
  14. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. Regulačný plán CMZ Hlohovec – prieskumy a rozbor. 2002
  15. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. Prieskumy a rozbor. Návrh ochrany kultúrneho dedičstva pre ÚPN SÚ Považská Bystrica v spolupráci s AUREX, Bratislava, sept. – nov. 2001.
  16. LALKOVÁ, J. a kolektív. Výskum kultúrno-historických hodnôt a návrh na Zápis MPR Bardejov a židovského suburbia do Svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO, 1999. (Prijaté do zoznamu UNESCO v roku 2000) – členka sprac. kolektívu.
  17. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. Zásady ochrany pamiatkových území pre Pamiatkovú rezerváciu Spišská Kapitula, 2004 – 2005.
  18. LALKOVÁ, J. – FERIANC, D. – URBANOVÁ, N. Zásady ochrany pamiatkových území pre Pamiatkovú rezerváciu Banská Bystrica, 2004.
  19. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. Prieskumy a rozbor. Návrh ochrany kultúrneho dedičstva pre ÚPN SÚ Banská Bystrica a okolie, 2004.
  20. URBANOVÁ, N. Archívny výskum – katastrálne mapové podklady a parcelné protokoly k projektu: Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši. Grantový projekt MK SR z roku 2008.
  21. URBANOVÁ, N. Šahy – Pamiatková zóna. Pamiatkový výskum urbanisticko-historický. Špecifikácia pamiatkových hodnôt územia. 2009.
  22. HUSOVSKÁ, L. – URBANOVÁ, N. PZ Vajnory – pamiatkový výskum urbanisticko-architektonický a návrh obnovy, podklad pre Zásady ochrany pamiatkových území pre Pamiatkovú rezerváciu Vajnory, 2010.
  23. HUSOVSKÁ, L. – URBANOVÁ, N. Historické pamiatky a turistika bez hraníc. Marketingová štúdia. 2010 – 2011.
  7. Krivany, kaštieľ. In *Pamiatky Príroda*, 13, 1984, č. 2, s. 22-23.
  8. Prešov – meštianske domy, Ulica Slovenskej republiky rád č. 28 a 30. In *Pamiatky Príroda*, 13, 1984, č. 2, s. 24.
  9. Betlanovce, Stoličný dom X spišských kopijníkov. In *Pamiatky Príroda*, 13, 1984, č. 5, s. 24.
  10. Vinné, kaštieľ. In *Pamiatky Príroda*, 13, 1984, č. 5, s. 23.
  11. Spišská Kapitula, kanónia č. 4. In *Pamiatky Príroda*, 13, 1984, č. 5, s. 25.
  12. Profesionálna príprava a organizácia medailárskej činnosti kremnických rezačov želez v 16. a 17. storočí. Časť 1. In *Vademecum numizmatika*. SNS pobočka Prešov, 1984, č. 4, s. 15-24.
  13. Profesionálna príprava a organizácia medailárskej činnosti kremnických rezačov želez v 16. a 17. storočí. Časť 2. In *Vademecum numizmatika*. SNS pobočka Prešov, 1985, č. 5, s. 15-23.
  14. Levoča, Mierové námestie č. 39, meštiansky dom. In *Pamiatky Príroda*, 14, 1985, č. 4, s. 21.
  15. Levoča, Mierové námestie č. 55, meštiansky dom. In *Pamiatky Príroda*, 14, 1985, č. 4, s. 23.
  16. Levoča, Mierové námestie č. 56, meštiansky dom. In *Pamiatky Príroda*, 14, 1985, č. 4, s. 24.
  17. Levoča, Hviezdoslavova ulica č. 1, meštiansky dom. In *Pamiatky Príroda*, 14, 1985, č. 5, s. 21.
  18. Spišská Kapitula, kanónia č. 2. In *Informačný bulletin Projektového ústavu kultúry Bratislava*, 1985, č. 14, s. 11.
  19. Profesionálna príprava a organizácia medailárskej činnosti kremnických rezačov želez v 16. a 17. storočí. Časť 3. In *Vademecum numizmatika*. SNS pobočka Prešov, 1986, č. 6, s. 15-23.
  20. Levoča, kláštor minoritov. In *Pamiatky Príroda*, 15, 1986, č. 1, s. 21.
  21. Bardejov, kláštor františkánov. In *Pamiatky Príroda*, 15, 1986, č. 6, s. 22.
  22. Kecerovce, kaštieľ. In *Pamiatky Príroda*, 15, 1986, č. 2, s. 61.
  23. Prešov. Pamiatková rezervácia. Bratislava : Tatran, 1986.
  24. Klenot horného Šariša (Bardejov). In *PaS*, 37, 1987, č. 20, s. 20-25.
  25. Prešov – metropola Šariša. In *PaS*, 37, 1987, č. 23, s. 20-24.
  26. HABERLANDOVÁ, H. – URBANOVÁ, N. Pamiatkový prieskum MPR Košice. In *Informačný bulletin Projektového ústavu kultúry Bratislava*, 1988, č. 23, s. 16-17.
  27. Košice – mestská pamiatková rezervácia. In *Výtvarný život*, 34, 1989, č. 4, s. 53-55.
  28. Takto nie! (Košice-MPR, Šrobárova 21). In *Osvetová práca*, 1989, č. 22, s. 36.
  29. Recenzia Togner, M.: Stredoveká nástenná maľba v Gemeru. In *Pamiatky Súčasný*, 1990, č. 5-6, s. 41.
  30. URBANOVÁ, N. a kol. *SÚPIS pamiatkových výskumov vykonaných v PÚK Bratislava v rokoch 1975 – 1989*. Bratislava, 1990.
  31. DUŠENKOVÁ, E. – FERUS, V. – FILLOVÁ, L. – HABERLANDOVÁ, H. – HORÁKOVÁ, V. – KAHANCOVÁ, K. – KVASNICOVÁ, M. – URBANOVÁ, N. – ZVAROVÁ, Z. *Súpis pamiatkových výskumov vykonaných v Projektovom ústave kultúry Bratislava v rokoch 1975 – 1989*. Bratislava : PÚK, 1990. (27 hesiel).
  32. Problematika tradície pôvodných funkcií vo vzťahu k zástavbe parcel na Panenskej ulici. In SCHWARCZOVÁ, A. a kol. *Bratislava – Kultúrno-historická a sociologická topografia a bonita územných celkov v CMO – Zóna A4, Zóna X*. : Prezentácia výsledkov výskumu v zborníku príspevkov na odbornom seminári pre pracovníkov projektových

Bibliografia

1. Akademický maliar Jozef Bendík 70-ročný. In *Nové obzory, Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*, 15, 1973, s. 475-497.
2. *Jozef Bendík*. Bratislava : Pallas, 1976.
3. Prínos pamiatkových výskumov k poznaniu meštianskej architektúry v MPR Prešov. In *Informačný bulletin Projektového ústavu kultúry*, 1980, č. 6, s. 7.
4. Prínos pamiatkových výskumov k poznaniu meštianskej architektúry MPR Prešov. In *Informačný bulletin Projektového ústavu kultúry Bratislava*, 1984, č. 7, s. 7.
5. Brezovica, kaštieľ č. 229. In *Pamiatky Príroda*, 13, 1984, č. 5.
6. Prešov – meštiansky dom Slovenskej republiky rád č. 23. In *Pamiatky Príroda*, 13, 1984, č. 2, s. 21-22.

- a investorských organizácií a pracovníkov štátnej správy, usporiadanom MSPS a OP v Bratislave, odbor. garant Ing. arch. A. Schwarczová, SVŠT, 15. – 16. 11. 1990 v Bratislave.
33. *Šaštínska bazilika Sedembolestnej Panny Márie*. Bratislava : Pallas, 1991.
  34. L'Influenza della cultura italiana in Slovacchia Orientale nel Medioevo (Vplyvy talianskej kultúry na východnom Slovensku v stredoveku). In *Studi slovacco-italiani 1991*. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV; Società Dante Alighieri Comitato di Bratislava, 1991, s. 19-30.
  35. URBANOVÁ, N. – HABERLANDOVÁ, H. *Košice. Pamiatková rezervácia* (pre Tatran Bratislava, 1992, rukopis, nepubl.).
  36. Rinascimento architettonico in Slovacchia orientale e suoi ulteriori sviluppi. In *Studi slovacco-italiani 1992*. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV; Società Dante Alighieri Comitato di Bratislava, 1993, s. 42-50.
  37. Gli artefici italiani a Trnava. In *Studi slovacco-italiani 1993*. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV; Società Dante Alighieri Comitato di Bratislava, 1994. s. 69-74. ISBN 80-967046-3-X.
  38. Urbanisme et architecture villes slovaques. (Urbanizmus a architektúra slovenských miest). In *L'OEIL – Revue Internationale d'Art – Les Arts en Slovaquie*, 1994, s. 50-57.
  39. Košice. Z novších poznatkov o stredovekom meste. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, č. 3, s. 2-5.
  40. Problematika odbornej argumentácie v procese pamiatkovej obnovy. In *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 13*, Bratislava : Národné pamiatkové a krajinárske centrum; Slovenský pamiatkový ústav, 1996, s. 16-17. ISBN 80-967163-7-9.
  41. Kultúra a prírodné podmienky. Kultúra využitia zeme. In *Krajina, človek, kultúra. Zborník z I. celoslovenskej konferencie*. Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 1996.
  42. LALKOVÁ, J. – SCHWARCZOVÁ, A. – URBANOVÁ, N. Kultúrno-historické hodnoty územia, časť 5. In MIKLÓS, L. a kolektív: *Prírodné podmienky a kultúra využitia krajiny : kultúrno-historické a krajinno-ekologické podmienky rozvoja Banskej Štiavnice, Svätého Jura a Liptovkej Tepličky*. Nadácia UNESCO – Chair for ecological awareness, 1996. ISBN 80-967351-2-8.
  43. LALKOVÁ, J. – SCHWARCZOVÁ, A. – URBANOVÁ, N. Krajinnoekologické a kultúrnohistorické hodnoty územia; prírodno-socioekonomické regióny, časť 6. In MIKLÓS, L. a kolektív: *Prírodné podmienky a kultúra využitia krajiny : kultúrno-historické a krajinno-ekologické podmienky rozvoja Banskej Štiavnice, Svätého Jura a Liptovkej Tepličky*. Nadácia UNESCO – Chair for ecological awareness, 1996. ISBN 80-967351-2-8.
  44. LALKOVÁ, J. – SCHWARCZOVÁ, A. – URBANOVÁ, N. Limity vyplývajúce z kultúrno-historických hodnôt, návrhy urbanizačné a funkčné, časť 7. In MIKLÓS, L. a kolektív: *Prírodné podmienky a kultúra využitia krajiny : kultúrno-historické a krajinno-ekologické podmienky rozvoja Banskej Štiavnice, Svätého Jura a Liptovkej Tepličky*. Nadácia UNESCO – Chair for ecological awareness, 1996. ISBN 80-967351-2-8.
  45. Zuckerman – legendárne bratislavské Podhradie. In *Pamiatky a múzeá*, 1997, č. 4, s. 16-18.
  46. Integrácia pamiatkových hodnôt pri obnove pamiatok na základe pamiatkového výskumu. In *Bardkontakt 97 – Problematika mestských pamiatkových centier* : zborník prednášok. Bardejov, 1997, s.1-4.
  47. Prícestné hostince – súčasť histórie poštovej služby. In *Pamiatky a múzeá*, 1998, č. 4, s. 26-29.
  48. Už len spomienka cestopiscov z minulosti (Adamovské Kochanovce – kaštieľ). In *Roľnícke noviny*, 2. III. 1999, s. 6.
  49. LALKOVÁ, J. – URBANOVÁ, N. Opodstatnenosť nominácie MPR Bardejov na zápis do svetového kultúrneho dedičstva. In *Bardkontakt 99 – Problematika mestských pamiatkových centier* : zborník prednášok. Bardejov, 1999, s. 10.
  50. URBANOVÁ, N. – LALKOVÁ, J. Oprávnenosť požiadavky odbornej spôsobilosti v predprojektovej a projektovej príprave obnovy pamiatok. In *Graduálne a postgraduálne štúdium pre oblasť pamiatkovej starostlivosti* : vedecké kolokvium. 1999, s. 57-60.
  51. Metodický prístup k obnove parterov z hľadiska interpretácie hodnôt kultúrneho dedičstva. In *Metodológia obnovy architektonického dedičstva* : zborník príspevkov z vedeckého kolokvia s medzinárodnou účasťou, čiastkový výstup grantového projektu č. 145/20-G súčasť celoeurópskej kampane Európa – spoločné dedičstvo. Bratislava : Slovenská technická univerzita, 2000, s. 72.
  52. Základy stredovekých miest – urbanistická štruktúra. In Buran, D. a kol. *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : SNG, 2003. s. 71-85. ISBN 80-8059-080-X.
  53. Premeny miest v neskorom stredoveku. In Buran, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : SNG, 2003. s. 277-284. ISBN 80-8059-080-X.
  54. Meštianska architektúra. In Buran, D. a kol. *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : SNG, 2003. s. 605-617. ISBN 80-8059-080-X.
  55. Strešná krytina v historických premenách striech a strešnej krajiny východoslovenských miest, 2001 (rukopis). Materiál použitý In Gregor, P., Gregorová, J., Kráľová, E. *Strešná krytina na Slovensku v minulosti. Vývoj a premeny tradičnej strešnej krytiny na území Slovenska*. Bratislava : JAGA, 2004. ISBN 80-8076-009-8.
  56. Archívne pramene k obnove Kostola sv. Egídia v Bardejove (1878 – 1896). In *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 16*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2005, s. 115-122. ISBN 80-89079-13-X.
  57. Stavebný vývoj kaštieľa Szirmayovcov v Čečejovciach. In *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 17*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2006, s. 219-228. ISBN 80-89175-13-9.
  58. Historická strecha a strešná krytina východoslovenských mestských sídiel v písomných archívnych prameňoch. In *Historická strešná krajina na Slovensku* : zborník z vedeckej konferencie. Bratislava : PROARCH, 2006, s. 63-67.
  59. Neskorobarokový kostol v Žalobíne. In *Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo*, 2008, č. 2, s. 43-47.
  60. Všeobecná história baníctva v okolí Spišskej Novej Vsi. In KLINGOVÁ, A. a kol. *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši*. Spišská Nová Ves : ROCHUS – ROZVOJ SPIŠA, NO, 2008. s. 6-13.
  61. Architektúra miest. In Gregorová, J., Gregor, P. (zost.). *Prezentácia architektonického dedičstva II*. Bratislava : PERFEKT, 2008. s. 75-101. ISBN 978-80-8046-394-6.
  62. Mestská obytná architektúra v kontexte typológie miest. Špecifika typologického druhu. Urbanistická charakteristika obytných /mestských/ sídiel. Slohový vývoj miest a spôsob ich výstavby. Typológia obytných domov mestského typu. In GREGOROVÁ, J. a kol. *Prezentácia architektonického*

- dedičstva : vysokoškolské skriptá. Bratislava : FA STU, 2008.
63. Urbanizmus a architektúra miest v období renesancie. Mestské veže a zvonice. Renesančné radnice. Renesančné kaštiele. In RUSINA, I. a kol. *Renesancia. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : SNG, 2009. s. 238-264. ISBN 978-80-8085-940-4.
64. Il lapicida Antonio Ferrari (alcuni appunti sul suo soggiorno a Košice). In *Studi italo-slovacchi VIII a cura di Pavol Koprda*. Nitra : Katedra romanistiky FF UKF v Nitre, 2009. s. 95-101. ISBN 978-80-8094-603-6.
65. Urbanisticko-historický vývoj lokality Zvonový vršok a jej zapojenie do širších vzťahov mesta Banská Štiavnica. In *Historické cintoríny v kontexte kultúrneho dedičstva* : zborník medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 25.-26. decembra 2009 v Banskej Štiavnici. Bratislava : STU, 2010. ISBN 978-80227-3350-2.
66. BARTA, Peter a kol. Dendrochronological investigations of town walls in Sabinov and Košice, Eastern Slovakia. In *10. Medzinárodná konferencia : Methods of absolute chronology, Gliwice 22.-25. apríla 2010*. URBANOVÁ, N.: Materiál z pamiatkového výskumu na Mäsiarskej 31 – významný pre datovanie urbanistického vývoja Košíc.
67. Bytový komplex Hlboká č. 7 v Bratislave. In *Obnova pamiatok. Nová tvorba v historickom prostredí na Slovensku*. EUROSTAV 18, 2012, č. 10, s. 10-12.
68. HUSOVSKÁ, Ľ. – URBANOVÁ, N. Kluknava, Štefanská huta, NKP Medená huta – budova amalgamácie. In *Ročenka pamiatkových výskumov 2010*. Bratislava : PÚ SR, 2012, s. 75-77. ISBN 978-80-89175-55-0.
69. Košice – budova vojenského súdu a väznice, Baštová 6. In *Ročenka pamiatkových výskumov 2010*. Bratislava : PÚ SR, 2012, s. 84-85. ISBN 978-80-89175-55-0.
70. Košice – meštiansky dom Hlavná 54. In *Ročenka pamiatkových výskumov 2010*, Bratislava : PÚ SR, 2012, s. 97-99. ISBN 978-80-89175-55-0.
71. Košice – Reedukačný ústav s areálom, Komenského 73. In *Ročenka pamiatkových výskumov 2010*, Bratislava : PÚ SR, 2012, s. 104-105. ISBN 978-80-89175-55-0.
72. Markušovce PZ – Obytná zóna „Za Bocianom“. In *Ročenka pamiatkových výskumov 2010*. Bratislava : PÚ SR, 2012, s. 134-137. ISBN 978-80-89175-55-0.
73. URBANOVÁ, N. – KLINGOVÁ, A. – KLING, P. Spišské Vlchy, Požiarnická 40 – meštiansky dom. In *Ročenka pamiatkových výskumov 2010*. Bratislava : PÚ SR, 2012, s. 159-162. ISBN 978-80-89175-55-0.
74. Šahy – župný dom a radnica, Hlavné námestie č. 1. In *Ročenka pamiatkových výskumov 2010*. Bratislava : PÚ SR, 2012, s. 167-168. ISBN 978-80-89175-55-0.
75. Náčrt vývoja kostola v Štítniku – v kontexte so stredovekou sakrálnou architektúrou Spiša. (online). In *Najnovšie poznatky z výskumov stredovekých pamiatok na Gotickej ceste* : zborník z I. ročníka konferencie s medzinárodnou účasťou konanej dňa 2. a 3. októbra 2014 v Rožňave. Rožňava : OZ Gotická cesta, 2014. Dostupné na: <http://oz-goticka-cesta.webnode.sk/news/nacrty-vyvoja-kostola-v-stitniku-v-kontexte-so-stredovekou-sakralnou-architekturou-spisa/>.
76. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku*. Levoča. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a SLOVART, 2016, s. 346-348. ISBN 978-80-556-2449-5. Spoluúčasť na výskume, zostavení a spracovaní súpisu.
77. Starý kláštor minoritov v Levoči – novšie poznatky o jeho stavebnom vývoji. In *Najnovšie poznatky z výskumov stredovekých pamiatok na Gotickej ceste* : zborník z II. ročníka konferencie s medzinárodnou účasťou 11. a 12. augusta 2016 v Rožňave.
78. *Od osád k mestám*. Text do publikácie D. Dugasa. 02. 2016. Nepublikované.

Ďalšie odborné materiály

1. *Architektonický slovník nehnuteľných pamiatok – heslá k profánnej architektúre*
2. *Aktualizácia Metodiky opisu nehnuteľných pamiatok pre aktualizáčn listy*, 1993.
3. *Metodika vypracovania dokumentácie pamiatkových výskumov nehnuteľných pamiatok*, 1991. Materiál pre SÚPSOP Bratislava.
4. *Zásady Zákona o ochrane pamiatok – časť Pamiatkový výskum nehnuteľných pamiatok*. In LALKOVÁ, J. a kolektív. *Zásady Zákona o ochrane pamiatok*, 1993.
5. Kolektív autorov a URBANOVÁ, N. *Kultúrne dedičstvo inovatívnu formou – e-learning*. Odvysielané v TV. Odborné texty pre účely dištančného vzdelávania. Modra-Harmónia – pre Strom života. 2007.
6. LALKOVÁ, J. a kolektív: *Nominačný projekt na zápis MPR Bardejov do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO – 1998/1999*. N. Urbanová spoluúčasť.
7. *Historické cintoríny v kontexte kultúrneho dedičstva, ich ochrana a rehabilitácia na príklade cintorínov Zvonový vršok v Banskej Štiavnici*, číslo: KEGA MŠ SR 3/6269/08. FA STU v Bratislave, Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok. N. Urbanová spoluriešiteľka projektu.

Odborné posudky, recenzie, oponentúry

1. Oponentský posudok k projektu doktorandskej dizertačnej práce Ing. arch. R. Viršíka: *Pamiatková obnova kaštieľov z hľadiska funkčného využitia a jeho vplyvu na zachovanie kultúrno-historických hodnôt*, 2001.
2. Oponentský posudok k projektu doktorandskej dizertačnej práce Ing. arch. P. Hudáka: *Stavebný interier meštianskych domov v období renesancie a baroka na Slovensku*, 2001.
3. Oponentský posudok písomnej časti doktorandskej dizertačnej práce Ing. arch. P. Hudáka: *Stavebný interier meštianskych domov v období renesancie a baroka na Slovensku*, 2004.
4. Oponentský posudok projektu doktorandskej dizertačnej práce Ing. arch. D. Ferianca: *Nová tvorba v historickom prostredí*, 2004.
5. Oponentský posudok Vedecko-výskumnej úlohy PC ARCH FA STU č. 001/2002 autorského kolektívu: doc. Ing. arch. P. Gregor, PhD., doc. Ing. arch. J. Gregorová, PhD., doc. Ing. E. Kráľová, PhD. *Strešné krytiny na Slovensku v minulosti. Vývoj a premeny tradičnej strešnej krytiny na území Slovenska*, 2004.
6. Recenzia publikácie: *Architektúra na Slovensku*. Zost. Henrieta Moravčíková. Slovart Bratislava, 2005.
7. Posudok diplomového projektu – Bc. Soňa Dianová. *Kaštieľ Tomášov – obnova a adaptácia pre účely hotela*. (Vedúci práce prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD., FA STU, 2008.
8. Posudok diplomového projektu – Bc. Andrej Ivan. *Prezentácia a dostavba areálu bývalého dominikánskeho kláštora v PR Banská Štiavnica*. (doc. Ing. arch. Jara Lalková, PhD.), 2008.

1957-1981

Teljes

Részleges

1981-2017

Teljes

Részleges

Príloha článku na s. 32-38. Grafické (mapové) spracovanie stavebno-historických výskumov realizovaných v centre mesta Kőszeg pre chýstanú topografiu. Kresba: Péter Székőrn. Vysvetlivky: Stavebno-historické výskumy I. (Vnútorné mesto) 1957 – 2017, plné polia: komplexné výskumy; šrafované polia: čiastočné výskumy.

